

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ІННА ЧЕРВІНСЬКА

**МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ :
ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

**ЧАСТИНА 1.
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

**Івано-Франківськ
2013**

УДК 37.011.33: 372.4

ББК 74.200.24

Ч-75

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 27 грудня 2012 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шоробура Інна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький);

Марусинець Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (м. Київ);

Чепіль Марія Миронівна - доктор педагогічних наук, професор Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка (м.Дрогобич).

**Червінська І. Б. Методика виховної роботи в початковій школі :
Ч-75 теорія й практика.** Навчально-методичний комплекс. – Частина 1. Опорні конспекти лекцій [для студ. вищ. навч. закл.] / Інна Богданівна Червінська. – Івано-Франківськ : Вид-во Симфонія Форте, 2013. – 332 с.
ISBN 978-966-640-338-7

Навчально-методичний комплекс розкриває теоретико-практичні проблеми виховання, які становлять загальну основу методики виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Посібник містить змістові модулі дисципліни «Методика виховної роботи» до яких подано опорні конспекти лекцій, короткий термінологічний словник, список рекомендованої літератури.

У виданні розкрито теоретичні й методичні аспекти методики виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку, підбрано відомості та інформаційні матеріали, якими зможуть скористатись викладачі, педагоги-практики, класні керівники, вихователі, заступники директора з виховної роботи, студенти, а також усі, хто зацікавлений вихованням підростаючого покоління.

УДК 37.011.33: 372.4

ББК 74.200.24

© Червінська І. Б., 2013

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2013

ISBN 978-966-640-338-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	6
Тема 1. Основи виховної роботи з учнями початкових класів	6
Тема 2. Сутність національного виховання як цілісної системи формування особистості молодшого школяра.....	27
Тема 3. Виховна система школи: зміст, структура, характеристика основних компонентів	41
Тема 4. Методика педагогічної діагностики вихованості молодших школярів	59
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	73
Тема 5 Технології виховної роботи в початковій школі	73
Тема 6. Методи виховного впливу педагога на вихованців	89
Тема 7. Форми виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня	117
Тема 8. Методика колективного творчого виховання.....	141
Тема 9. Методика організації, проведення та аналізу виховних заходів	153
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ГРОМАДСЬКОСТІ ТА УЧНІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	168
Тема 10. Методика взаємодії школи, сім'ї та громадськості у вихованні особистості молодшого школяра.....	168
Тема 11. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей.....	193
Тема 12. Методика організації виховної роботи в групі продовженого дня та в загальноосвітніх навчальних закладах інтернатного типу.....	217
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. КЛАСНИЙ КЕРІВНИК – ОРГАНІЗАТОР ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.	227
Тема 13. Методика роботи класного керівника	227
Тема 14. Методика планування й обліку виховної роботи класного керівника в початковій школі	238
Термінологічний словник.....	257
Список використаних джерел	261

ПЕРЕДМОВА

Початкова освіта – перший освітній рівень, який закладає основи загальноосвітньої підготовки учнів, забезпечує зв'язок між дошкільною й загальною середньою освітою. Учні під керівництвом педагога роблять перші кроки в навчанні, опановують знання, виробляють уміння та навички в навчальній діяльності, пізнають світ, висловлюють своє ставлення до нього. Саме за допомогою вчителя в молодших школярів розвиваються інтелектуальні здібності, формуються позитивні мотиви навчання.

Зміст роботи педагога-вихователя визначає широкий і складний спектр його виховної діяльності. Учителі початкової школи закладають підґрунтя для формування соціальних і духовних цінностей, працюють над згуртуванням і розвитком учнівського колективу, організовують учнівське самоврядування в школі, налагоджують роботу з батьками та громадськістю. Однак про цей напрям своєї діяльності молодий учитель, як свідчить опитування, має не досить чітке уявлення. Він вважає, що тут достатньо однієї любові до дітей і що головне – приділяти їм якомога більше часу, залучати до різноманітних цікавих заходів. Проте успіх діяльності педагога-вихователя, класного керівника визначається рівнем його професійної майстерності, володінням педагогічною технікою й технологією конструювання методичної системи виховних впливів, знанням основних напрямів виховання.

Відповідно до “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” вчитель початкових класів організовує й здійснює виховну роботу з учнівським колективом. Проте, як засвідчують численні факти та приклади зі шкільного життя, студентам, педагогам-початківцям у цьому напрямі не завжди вистачає практичного досвіду й теоретичних знань. Діяльність класного керівника специфічна. Можна бути прекрасним учителем і погано виконувати роботу класного керівника, тому що ця сфера вимагає певної логіки, своєрідного змісту й відповідної технології.

Для успішного оволодіння професією вчителя початкових класів майбутньому фахівцеві необхідно не тільки знати теоретичні аспекти педагогічних наук, а й уміти застосувати отримані знання в практичній діяльності, володіти саморегуляцією, добре орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, що виникають у процесі урочної та позаурочної діяльності з учнями молодшого шкільного віку.

Зміст навчально-методичного комплексу “Методика виховної роботи в початковій школі : теорія й практика” базується на нових концептуальних підходах до виховання учнів молодшого шкільного віку в національній системі освіти і виховання, включає як традиційні підходи до висвітлення проблем навчальної дисципліни, так і ті, що зумовлені вимогами сучасності.

Матеріали посібника розкривають основні положення навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”, яка входить до блоку дисциплін професійного спрямування й забезпечує кваліфіковану підготовку молодих

фахівців – майбутніх учителів початкових класів – до роботи в освітніх установах.

Мета навчально-методичного комплексу – сприяти формуванню в майбутніх педагогів професійних умінь та навичок організації, планування та здійснення виховної роботи в учнівському колективі, навчити творчо застосовувати різноманітні форми й методи в позаурочній виховній роботі, підготуватися до організації індивідуальної та масової виховної роботи в початковій школі. Відповідно до мети визначено завдання – розкрити основний зміст, напрями, принципи, форми й методи організації виховної роботи в початковій школі, допомогти майбутнім педагогам оволодіти мистецтвом виховання. Створення цілісної системи виховної роботи й підбір найоптимальніших форм виховного впливу проводиться для:

- усебічного вивчення дитини, збереження її фізичного та психічного здоров'я;
- формування високих інтелектуальних здібностей, розвитку світогляду;
- організації процесу самовиховання;
- координації зусиль педагогів, батьків і громадськості.

Викладений у посібнику лекційний матеріал розподілений на чотири змістові модулі:

Змістовий модуль 1. Виховний процес як цілісна система формування особистості молодшого школяра.

Змістовий модуль 2. Інноваційні технології організації виховного процесу в початковій школі.

Змістовий модуль 3. Методика педагогічної взаємодії вчителів, батьків, громадськості та учнів у виховному процесі.

Змістовий модуль 4. Класний керівник – організатор виховної роботи з учнями початкових класів.

Зміст навчально-методичного комплексу чітко структурований і включає чотири розділи, які розкривають зміст і джерельну базу лекцій, короткий тлумачний словник, перелік рекомендованої літератури. Посібник спрямований на допомогу студентам у вивченні основних питань методики виховної роботи в початковій школі. Він, звичайно, не містить порад, які стосуються всіх випадків шкільного життя, і не претендує на вичерпне розкриття багатопланової та складної проблеми виховної роботи, яка сьогодні проходить шлях переосмислення й науково-методичного вдосконалення. Адже виховання – це творчий процес, і тому давати єдині поради щодо застосування форм і методів організації виховного процесу було б неправильно.

*Посередній викладач викладає,
хороший – пояснює, видатний –
показує, великий – надихає.
Ю.В. Ірхін. “Психологія успіху”*

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1.

ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

ТЕМА 1. ОСНОВИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

План

1. Методика виховної роботи як педагогічна наука: етапи становлення та розвитку.
2. Виховання в цілісній структурі педагогічного процесу початкової школи.
3. Особливості виховної роботи в початковій школі.
4. Цілі, завдання та зміст виховної роботи в початковій школі на сучасному етапі.
5. Шляхи вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами в контексті модернізації освіти в Україні.

Основні педагогічні поняття:

виховний процес, вихованець, вихователь, напрями виховання, завдання виховання, принципи виховання, гуманістичне виховання.

Рекомендована література: 8, 32, 37, 44, 52, 70, 77, 79, 85, 102, 125.

1. Методика виховної роботи як педагогічна наука : етапи становлення та розвитку

Методика виховної роботи як наука має довгу історію становлення, у процесі якої люди, намагаючись осмислити своє буття і свій соціальний досвід, вели пошук найбільш прийнятних для суспільства моделей виховання. Специфіка цих моделей була зумовлена як об'єктивними чинниками (характером суспільних відносин і державної влади), так і суб'єктивними, пов'язаними з особистістю педагога-практика.

Ще в Стародавній Греції у двох конкуруючих містах – Спарті й Афінах – були різні підходи до виховання молоді. Якщо в Спарті головною метою виховання була підготовка до військової служби, то в Афінах діти отримували широку філософську, літературну та політичну освіту.

У працях давньогрецьких філософів питання виховання розглядається досить повно. Демокріт (460–370 до н. е.) одним з перших поставив питання про природовідповідність виховання, вказував на величезну роль у ньому праці.

Сократ (470–399 до н. е.) вважав, що головне у вихованні – пізнати вічні моральні поняття і застосовувати їх у житті.

Платон (428–347 до н. е.) вперше порушив питання про дошкільне виховання і диференційований підхід у підготовці людини до життя: хто виявляє схильність до розумових занять, той повинен ставати філософом, а хто не має цієї схильності – воїном.

Аристотель (384–322 до н. е.) вважав за необхідне вчити дітей робити правильний вибір між недоліком і надмірністю.

У Стародавньому Римі Марк Фабій Квінтіліан (42–118 до н. е.) висловив думку про те, що всі діти кмітливі від природи і потребують лише правильного виховання.

В епоху Відродження Еразм Роттердамський (1439–1536), виступаючи за рівність усіх людей незалежно від їх походження, відводив вихованню особистості вирішальну роль у справі перетворення світу. Франсуа Рабле (1494–1553) вважав, що виховання повинно розвивати особистість і відповідати інтересам економічного розвитку суспільства. Мішель Монтень (1533–1592) вважав, що не можна вселяти дитині готові істини, оскільки все, що їй потрібно, досягається набутиим досвідом.

Особливе значення для розвитку теорії виховання мали роботи видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592–1670). Педагог обґрунтував принцип природовідповідності, згідно з яким “вивчення законів духовного життя людини треба запозичувати від природи”, для чого “необхідно спостерігати за тими процесами, які всюди природа проявляє у своїх діях”. Французький мислитель і педагог Жан-Жак Руссо (1712–1778) стверджував, що в кожному індивіді закладені невичерпні можливості для вдосконалення. Він вважав, що існуючі в суспільстві умови повинні бути приведені у відповідність з потребами і правами, якими наділила дитину природа. Ключ до вирішення проблеми Руссо бачив у тому, щоб виховати людину, яка ні від кого не залежить, живе плодами своєї праці, цінує і вміє захищати свою свободу. Згідно з твердженням Ж.-Ж.Руссо, діти повинні виховуватися вільно, відповідно до своїх природних потреб. Виходячи з цього, педагог своєрідно визначав роль вихователя, який лише підводить свого вихованця до вирішення питань, здійснює на дитину непрямий вплив. Педагог організовує виховне середовище, коригує зовнішні впливи на дитину.

Відомий швейцарський педагог Генріх Песталоцці (1746–1827) ставив за мету розвивати в дітях справжню людяність, прагнути до морального самовдосконалення. А для цього необхідно різнобічно і гармонійно розвивати всі природні сили і здібності людини. Г.Песталоцці розрізняв сили людської природи трьох видів: розумові, фізичні, моральні. Їх необхідно розвивати у тісному взаємозв'язку, уникаючи однобічності. Надати дітям допомогу в гармонійному розвитку всіх людських сил має правильно поставлене виховання, яке починається з народження дитини в сім'ї.

Німецький педагог Йоганн Фрідріх Гербарт (1776–1841) вважав, що мета виховання полягає у формуванні добродісної людини, що поважає існуючий порядок і підкоряється йому. У педагогічному процесі він виділяв три частини: управління, навчання і моральне виховання. Навчання та виховання не можна розділяти, оскільки це єдиний складний процес (виховує навчання). Моральне виховання впливає безпосередньо на душу дитини, направляючи її почуття, бажання, вчинки в потрібне русло. Необхідно дбайливо ставитися до дитини, опиратися на те хороше, що є у її душі. Й.-Ф.Гербарт розробив конкретні засоби морального виховання, до яких він відносив таке: утримання вихованця, визначення основних якостей особистості вихованця, встановлення чітких правил

поведінки, підтримка в душі вихованця “спокою та ясності”, “збуджувати” душу дитини схваленням і осудом, “перестерігати” вихованця, вказувати й усувати його промахи.

Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег (1790–1866) висунув ідею загальнолюдського виховання, для досягнення якої слід керуватися трьома принципами: природовідповідність, культуровідповідність і самодіяльність. Під природовідповідністю він розумів підтримку процесу природного розвитку людини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей; під культуровідповідністю – врахування у виховному процесі умов, місця і часу, в яких народилася людина, особливості країни, що є батьківщиною учня; під самодіяльністю – активність, спрямовану на служіння істині, красі й добру.

Великий російський педагог Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) обґрунтував антропологічну концепцію виховання, в якій переконливо довів, що виховання людини можливе тільки з урахуванням знань про неї, накопичених усіма науками. Велика заслуга К.Д.Ушинського полягає в розробці ідеї народності виховання, реалізація якої передбачала таке:

- 1) створення широкої мережі народних шкіл, які забезпечують обов’язковість навчання всіх дітей;
- 2) справою виховання повинен керувати сам народ;
- 3) виховання повинно розвивати розумові здібності дітей із тим, щоб вони могли бути використані в інтересах народу;
- 4) центральне місце у вихованні людини повинна займати рідна мова – “скарбниця духу” народу;
- 5) виховання має формувати людину-патріота з твердою волею і характером;
- 6) жінкам має бути надана освіта, нарівні з чоловіками;
- 7) неприпустиме сліпе запозичення та впровадження в практику іноземних виховних систем, що не відповідають народному духу.

Петро Федорович Каптерев (1849–1923) висунув ідею морального загартування дитини. На його думку, визначальну роль у вихованні має відігравати саморозвиток особистості, тому однією з центральних завдань виховання він вважав виховання характеру і волі.

Великий інтерес представляють виховні ідеї, висунуті в 1920–1930 рр. вітчизняними педагогами та реалізовані в їх інноваційній діяльності (З.Н.Гінзбург, А.С.Макаренко, М.М.Пістрак, С.М.Рівес, В.М.Сорока-Росинський, С.Т.Шацький, М.П.Шульман та ін.). Їх досвід складався на переломі епохи, коли нове і старе вступили в гостре протиріччя, породжуючи хаос у традиційних укладах життя. Пошуки нового у змісті і методиці виховного процесу педагоги-новатори пов’язували з осмисленням ролі навколишнього соціального середовища як вирішального чинника виховного процесу. Багато цікавих теоретичних висновків та практичних знахідок цих педагогів ще чекають своїх дослідників.

У 1960–1970-х рр. у вітчизняній педагогіці (А.І.Донцов, Ю.М.Гордін, Б.Т.Лихачов, В.О.Сухомлинський, Л.І.Уманський та ін.) була висунута і послідовно розроблена ідея дитячого виховного колективу як “науково

організованої системи морального виховання суспільного життя колективу” (І.Ф.Козлов).

Важливу роль у розвитку теорії та методики виховання зіграла ідея комунарського руху, яка почала активно проявляти себе в 1970-і рр. у практиці шкіл і позашкільних об'єднань (Фрунзенська комуна в м. Ленінграді, “Бригантіна” в м. Читі, комунарський рух в піонерському таборі “Орлятко”). Очолювали комунарські об'єднання талановиті педагоги І.П.Іванов, Ф.Я.Шапіро, М.Н.Ахметов та ін. Організатори цього руху вважали головним – розвиток колективного самоврядування дітей, їх творчу ініціативу, суспільну спрямованість, співдружність і співтворчість дітей і дорослих.

Предметом методики виховної роботи є закономірності й принципи виховання, його цілі, зміст, методи, форми, засоби і результати.

Завдання методики виховної роботи включають: а) опис та пояснення виховного процесу; б) визначення умов ефективної реалізації виховного процесу у різних типах освітніх установ; в) розробку інноваційних форм організації виховного процесу, нових виховних систем і технологій

Сучасний етап розвитку теорії та методики виховання (В.І.Андрєєв, Є.П.Белозерцев, І.Д.Бех, А.М.Бойко, Л.І.Новикова, І.П.Підласий, С.А.Смирнов, В.А.Сластьонін, Н.Є.Щуркова та ін.) орієнтує педагога на гуманістичне виховання і соціальну взаємодію з особистістю, що передбачає вирішення таких завдань:

- 1) залучення вихованців до системи загальнолюдських цінностей; 2) виявлення творчого потенціалу кожної особистості;
- 3) формування почуття свободи, здатності до об'єктивної самооцінки;
- 4) повага до правил і норм суспільного життя;
- 5) виховання позитивного ставлення до праці;
- 6) формування культури міжособистісного спілкування, засноване на толерантності та почутті національної гідності.

Для реалізації цих завдань під час організації виховного процесу необхідно враховувати:

- 1) особистісно орієнтований підхід як визнання особистості найвищою соціальною цінністю;
- 2) ставлення до вихованця як до суб'єкта виховання;
- 3) природовідповідність – врахування статевих і вікових особливостей вихованців;
- 4) культуровідповідність – опора на національні традиції народу;
- 5) гуманізація міжособистісних відносин;
- 6) опора на почуття вихованців.

Виховання як педагогічне явище (виховний процес) вивчається в рамках курсу “Методика виховної роботи”, який виступає розділом загальної педагогіки.

Як будь-яка наукова дисципліна, методика виховної роботи оперує певними понятійним апаратом, у якому виділяють три види категорій:

- 1) загальнонаукові поняття, що увійшли в теорію та методику виховання з інших дисциплін: філософії (зв'язок, загальне й одиничне, сутність і явище, протиріччя, причина і наслідок, можливість і дійсність, кількість і якість, форма

і зміст); психології (формування, розвиток, спілкування, діяльність, гра, характер, темперамент, здібності, задатки, спадковість та ін.); кібернетики (зворотний зв'язок, динамічна система); соціології (соціалізація, середовище, соціальні інститути, колектив, референтна група, громадська думка) та ін.;

2) загальнопедагогічні поняття: педагогіка, освіта, навчання, педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес;

3) специфічні поняття теорії та методики виховання: виховна робота, виховна система, виховний захід, колективне творче виховання, педагогічна взаємодія, метод виховання, форма виховної роботи, прийом виховання, засоби виховання, вихователь, вихованець, виховна ситуація, виховний вплив.

Найширшою категорією методики виховної роботи є поняття “виховний процес”, що включає в себе як цілеспрямований вплив на особистість, що формується під впливом різних соціально-виховних інституцій, так і її активний зустрічний саморух (самовиховання і саморозвиток).

Процес виховання – це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Процес виховання не можна звести до самих лише виховних заходів. Система виховних заходів – це конкретна методика виховної роботи, а не виховний процес.

Обґрунтоване визначення процесу виховання дає С.У.Гончаренко: “Процес виховання – цілісний процес, у якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона процесу виховання характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя і учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів” [44].

Сучасну характеристику виховного процесу дає І.П.Підласий: “Процес виховання – це процес формування, розвитку особистості, який включає як цілеспрямований зовнішній вплив, так і самовиховання особистості” [134].

Отже, *процес виховання* – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості [211].

Складовою виховного процесу є *виховна робота* – спеціально організована педагогічна діяльність, що здійснюється у позанавчальний час та в межах навчально-виховного процесу, спрямована на формування у вихованців певних якостей особистості.

Виховна робота включає реалізацію комплексу організаційних і педагогічних завдань, що вирішуються педагогом з метою забезпечення оптимального розвитку особистості учня, а також вибір форм і методів виховання у відповідності з поставленими завданнями і сам процес їх реалізації. Ця робота визначає організацію спільної діяльності педагогів та вихованців і передбачає також регулювання відносин соціальних інститутів, що здійснюють істотний вплив на дитину. У зв'язку з цим у виховній роботі прийнято виділяти три групи функцій.

Перша група функцій виховної роботи пов'язана з безпосереднім впливом педагога на учня і включає: а) вивчення індивідуальних особливостей його розвитку, оточення, інтересів; б) програмування виховних впливів; в) реалізацію комплексу методів і форм індивідуальної роботи з учнем; г) аналіз ефективності виховних впливів.

Друга група функцій пов'язана зі створенням виховного середовища і включає: а) згуртування колективу та формування сприятливої емоційної атмосфери; б) залучення учнів до різноманітних видів суспільно корисної діяльності; в) розвиток дитячого самоврядування.

Третя група функцій спрямована на впорядкування впливу суб'єктів, що взаємодіють у виховному процесі і охоплюють: а) координацію діяльності сім'ї і школи; б) взаємодію з педагогічним колективом; в) корекцію впливу засобів масової інформації; г) нейтралізацію негативних впливів соціуму; д) взаємодію з іншими освітніми установами.

У виховній роботі педагога основне місце займає організаторська діяльність, у якій він реалізує весь комплекс відповідних функцій (цілепокладання, планування, координація, аналіз ефективності).

Методика в освітньому процесі – це опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах.

Методика виховної роботи – галузь педагогіки, яка досліджує особливості виховного процесу у різноманітних освітньо-виховних закладах, дитячих об'єднаннях й організаціях і розробляє рекомендації щодо створення системи виховної роботи в освітньо-виховному закладі, що сприяє підвищенню ефективності використання тих чи інших методик чи технологій у виховному процесі.

Теоретичну і практичну підготовку до виховної роботи студенти вищих навчальних закладів отримують у процесі вивчення дисциплін педагогічного профілю. Лекції, практичні заняття, педагогічна практика, курсові і дипломні роботи сприяють озброєнню майбутніх учителів початкових класів знаннями, уміннями і навиками в галузі виховання.

Основне завдання курсу методики виховної роботи – розширення і поглиблення знань студентів у галузі теорії і практики виховання, допомога у здобутті навиків організації виховного процесу з молодшими школярами відповідно до вимог сучасної науки.

Методика виховної роботи як самостійна наукова навчальна дисципліна виникла в процесі розвитку педагогічних наук. Її завдання – розкрити основні напрями і принципи, форми і методи організації виховної роботи в загальноосвітній школі, допомогти педагогам оволодіти мистецтвом виховання.

На основі аналізу педагогічної літератури й узагальнення передового досвіду роботи шкіл методика виховної роботи розкриває найбільш поширені форми й методи організації виховної роботи, пропонує можливі варіанти їхнього застосування.

Кожен вихователь, знаючи індивідуальні та вікові особливості учнів початкових класів, зможе вибрати й застосувати в практичній діяльності ті методи, які дають найкращі результати в певних умовах, добре володіючи теоретичним матеріалом, знаючи різноманітність розмаїття традиційних та

інноваційних форм виховання та враховуючи конкретні умови, він зможе знайти певне рішення завдань, які стоять перед ним.

Джерела збагачення методики:

- 1) досвід учителів-практиків;
- 2) узагальнення здобутків передового педагогічного досвіду;
- 3) розвиток педагогіки як основи базових наук;
- 4) розвиток суміжних наук – психології, теорії виховання;
- 5) державні стандарти початкової школи;
- 6) новітні дослідження в галузі теорії виховання;
- 7) методичний експеримент,
- 8) методи науково-педагогічних досліджень;
- 9) інноваційні технології виховання;
- 10) нові програми, підручники, орієнтовні напрями виховання.

Загальна мета курсу методики виховної роботи полягає в ознайомленні майбутнього вчителя з теорією цієї науки, з найефективнішими формами організації виховного процесу, з найдоцільнішими методами, прийомами та засобами виховання молодших школярів на сучасному етапі розвитку школи.

Специфіка підготовки вчителя початкової школи зумовлена поліфункціональністю його діяльності. Він повинен не лише володіти предметними знаннями і вміннями, а й мати здатність до моделювання, планування, проектування навчально-виховного процесу, що дасть йому змогу ефективно формувати особистість школяра.

Для виконання вимог державних стандартів щодо підготовки вчителів початкових класів до роботи з молодшими школярами важливе значення мають ґрунтовні і всебічні знання теорії виховання, індивідуальних і вікових особливостей розвитку молодших школярів. Як педагогічна наука методика виховної роботи керується теоретичними основами та практичними настановами теорії виховання, школознавства, які визначають загальну теорію освіти.

Теоретичні засади навчальної дисципліни складають загальні принципи, правила та закономірності виховання, які є науковим підґрунтям організації виховного процесу в загальноосвітній школі.

Методика виховної роботи вибудовує свою теорію, визначає практичні засади, функціонує і розвивається у тісному взаємозв'язку і взаємодії з іншими науками: психологія, педагогіка, філософія, історія педагогіки, педагогічна майстерність, педагогіка вищої школи, педагогічні технології, етика, естетика, анатомія і фізіологія, вікова і педагогічна психологія.

2. Виховання в цілісній структурі педагогічного процесу початкової школи

Виховання є найважливішою функцією суспільства ще з давніх часів. Без передачі суспільно-історичного досвіду від одного покоління до іншого, без залучення молоді до соціальних і виробничо-господарських відносин неможливий розвиток суспільства, збереження й збагачення його культури, існування людської цивілізації. У різні часи слово “виховання” в педагогічному аспекті означало “керівництво”, “вирощування”, “вплив”. З розвитком

суспільства змінюється виховання: його мета, зміст, форми, методи та засоби. Виховання людини триває упродовж усього життя, але особливого значення воно набуває в період її росту та розвитку. Виховання – цілеспрямована діяльність, яка покликана формувати в дітей систему якостей особистості, поглядів, переконань.

Взаємодію педагогів і вихованців у закладах освіти, під час якої реалізуються цілі освіти й виховання, називають *педагогічним (навчально-виховним) процесом*.

Педагогічний процес (лат. *processus* – *просування вперед*) – спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем і розвиток особистості.

Поняття “навчально-виховний процес” виражає сукупність навчальних занять безпосередньо в навчальному закладі та виховної роботи за межами класу (групи, закладу освіти), що здійснюється педагогічним та учнівськими колективами за єдиним планом [32].

Організація педагогічного процесу потребує цілісного підходу в колективному вирішенні завдань освіти й виховання на кожному навчальному занятті; супровід навчальної діяльності різноманітною позаурочною роботою з предмета; умілого поєднання зусиль учителів з учнівським самоврядуванням; налагодження зв’язків із сім’єю, громадськістю, церквою.

Процес виховання є невід’ємною частиною цілісного педагогічного процесу. Виховання – це цілеспрямована виховна робота педагогів у загальноосвітній школі з метою стимулювання активної діяльності вихованців з формування власної особистості як процес цілеспрямованого, планомірного, систематичного формування позитивних якостей особистості.

Сучасна педагогічна наука пояснює, що процес виховання – це складне й багатогранне явище, до визначення сутності якого прийнято розрізняти підходи, що дають змогу краще зрозуміти сам процес, його витoki, а також шляхи та методи реалізації. Підхід до виховання – це виділення головного, найбільш суттєвого в педагогічному явищі. Найпоширеніші такі *підходи* до виховання:

Відносницький підхід – формування в молодших школярів цілісної системи відносин: світоглядних, моральних, пізнавальних, естетичних.

Діяльнісний підхід – включення вихованців у різноманітні види діяльності, під час якої формуються певні ціннісні ставлення особистості: до суспільства й держави, до людей, до себе, до природи, до мистецтва, до праці. Тобто коли школяр здійснює певний вид діяльності – навчальну, ігрову, трудову, суспільно корисну, пізнавальну, творчу.

Особистісний підхід – розглядає процес виховання як основу розвитку й саморозвитку особистості. Він передбачає прийняття педагогом дитини як найвищої цінності, суб’єкта виховання.

Структурний підхід – розгляд явищ, подій, фактів, що входять до певної системи, як її структурних компонентів.

Системний підхід – побудова цілісної системи виховання як сукупності всіх її компонентів, взаємодія яких породжує нову системну якість. Це досить стійка система, що здатна розвиватися та вдосконалюватися за рахунок власних ресурсів.

Технологічний підхід – проектування способу організації процесу виховання з орієнтацією на чітко визначені цілі, моделі та способи його досягнення.

Творчий підхід – умова успіху в спільній діяльності педагогів і вихованців, їхня творча взаємодія та співпраця, що є основою для успішної організації процесу виховання.

Національний підхід – це виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях та обрядах, багатовіковій віковій мудрості [211].

Виховання – це двосторонній процес. Він обов'язково включає взаємодію двох суб'єктів – вихователя й вихованців. Діяльність вихователя в процесі виховання особистості молодшого школяра називають педагогічним впливом. А діяльність вихованців у цьому процесі – це засвоєння педагогічного впливу, це складна внутрішня робота особистості, яка передбачає як засвоєння зовнішніх впливів, так і самовиховання.

Виховання має дві взаємопов'язані грані. Одна – педагогічний вплив вихователя, колективу; інша – готовність вихованця сприйняти й осмислити цей вплив. Адже спосіб поведінки людини визначається, з одного боку, безперервними зовнішніми впливами на неї, а з іншого – її природженими індивідуальними якостями. Процес виховання є: цілеспрямованим, самокерованим, довготривалим і безперервним, комплексним, варіативним. Йому властива віддаленість результатів.

Виховна робота, що проводиться в позаурочний час, доповнює й поглиблює виховання, яке здійснюється в процесі навчання. Для визначення цього виду діяльності в педагогічній літературі використовують низку термінів: “позанавчальна”, “позакласна”, “позашкільна робота”.

В Українському педагогічному словнику зазначається, що позакласна робота в школі організовується й проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою й при тактичному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної й позашкільної роботи [59, 263].

Б.С.Кобзар використовує терміни позанавчальна виховна діяльність, під якою він розуміє складову професійно-педагогічної діяльності педагога. На його думку, це “цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах у позаурочний час” [70].

Позакласну роботу розглядають як один з основних шляхів реалізації різних напрямів виховання, як підсистему загального виховного процесу в школі. Виховання, за І.Ф.Харламовим, здійснюється в системі навчальних занять і позакласної роботи [193].

Динаміка розвитку виховного процесу залежить від стосунків між вихователями й вихованцями. Особливості його організації зумовлені тим, що об'єкти виховання (учні, учнівські колективи) є одночасно й суб'єктами виховання. Недооцінка цього призводить до великих прорахунків у діяльності вихователів – як правило, до авторитарності педагога, який подавляє особистість вихованця. Взаємну активність, співпрацю педагогів і вихованців у

процесі їхнього спілкування найповніше відображає термін “педагогічна взаємодія”.

Між суб'єктами й об'єктами педагогічного процесу встановлюються різноманітні зв'язки: інформаційні (обмін інформацією), організаційно-діяльнісні (спільна діяльність), комунікативні (спілкування), а також зв'язки управління (самоуправління), від співвідношення та взаємодії яких залежить його успіх.

Виховний процес – це науково обґрунтована система, що розвивається й вдосконалюється, спираючись на закони виховання, творчість педагогів і динаміку вікових змін вихованців.

Виховання як цілеспрямований процес усебічного розвитку особистості являє собою систему взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, на вибір яких суттєво впливає особистість вихованця. Адже рівень актуального розвитку дитини в певний період часу є основною першопричиною визначення мети, а потім і застосування відповідних форм, методів, засобів виховання, на відбір яких певною мірою впливає рівень професіоналізму педагога.

Процес виховання може бути ефективним і малоєфективним. Його характер визначається не тільки культурою суспільства й мікросередовища, але й суб'єктами виховання, які безпосередньо задіяні в цьому процесі, їх життєвими цілями, мотивами, установками, рівнем культури в цілому. Найбільш цілеспрямовано та ефективно виховання здійснюється під час спеціально створеної взаємодії суб'єктів, спрямованих на реалізацію педагогічних цілей виховання.

Виховання відбувається в цілеспрямованому процесі взаємодії: індивід-індивід, індивід-група, індивід-колектив. Воно організовується в різних соціальних інститутах: сім'ї, виховних установах (дитячий будинок, школа-інтернат), освітніх (школа, гімназія, ліцей), позашкільних освітньо-виховних закладах (дитяча музична школа, художня школа, секція, клуб, музей, театр, дитячі об'єднання й організації).

Організація виховного процесу, як і створення та підтримка умов для саморозвитку, здійснюється в тісній взаємодії з вихованцем, з урахуванням його доброї волі. У теорії виховання ця вимога виражається через особистісно орієнтований підхід, при якому вихованець визнається повноправним партнером в умовах взаємодії з педагогами-вихователями.

Виховання прийнято розглядати:

у соціальному, широкому сенсі – як функцію суспільства з підготовки підростаючого покоління до життя, що здійснюється всіма соціальними інституціями: громадськими організаціями, церквою, засобами масової інформації, закладами культури, сім'єю та школою.

У більш вузькому, педагогічному сенсі виховання розглядають як спеціально організований і керований процес формування людини, що здійснюється педагогами в навчально-виховних закладах і направлений на розвиток особистості, а також передача суспільно-історичного досвіду новим поколінням з метою підготовки їх до суспільного життя й виробничої діяльності.

Щоб належно організувати виховний процес у початкових класах, забезпечити відповідну управлінську діяльність і досягти високої ефективності,

учителеві початкових класів потрібно знати й брати до уваги його закономірності.

Закономірність у загальному її розумінні означає такий, що об'єктивно існує, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності. А закономірностями процесу виховання є стійкі, повторювані, суттєві зв'язки, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективних результатів у розвитку особистості молодшого школяра. Ґрунтовна обізнаність із ними створює сприятливі умови для прогнозування виховної роботи, надає їй чіткості, глибокої змістовності, методичної осмисленості.

Закономірності виховання:

1. Органічний зв'язок і взаємодія багатьох чинників виховного впливу

Педагогіка вчить, що виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки й педагоги. У процесі формування особистість вступає в непрості стосунки з усім складним світом навколишньої дійсності, кожний елемент якого неминуче розвивається, переплітається з іншими, ускладнюється із фізичним і моральним зростанням самої дитини. Згадана закономірність у вихованні молодших школярів проявляється особливо чітко. Адже вони, як губка, убирають у себе все, що на них впливає.

2. Поєднання у виховному процесі початкової школи всіх напрямів та інститутів виховання

Процес виховання є процесом багатовекторним: на нього впливає родина, окремі педагоги, школа в цілому, все суспільство з його виховними інститутами. Установлено, що чим більше за своїм напрямом і змістом збігаються впливи організованої виховної діяльності й об'єктивні умови, тим успішніше здійснюється формування особистості. Особливість виховного процесу проявляється і в діяльності вихователя – керівника цього процесу. Його діяльність – це здебільшого мистецтво, що свідчить про своєрідність особистості педагога, його індивідуальність, характер тощо.

3. Суспільний характер виховання

Характер виховання дітей того чи іншого народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії й моралі, від рівня розвитку освіти, науки, економіки, культури, від його національних властивостей. Значні зміни в житті народу ведуть за собою й зміни в його виховній системі. До найвагоміших суспільних потреб виховання відносимо: формування в молодших школярів української національної свідомості, любові до України, української мови, свого народу, бажання наполегливо вчитися й працювати, вироблення почуттів правди й справедливості та інших добродійностей. Для молодших школярів першочергову роль у цьому процесі відіграє рідна мова. Не випадково Я.А.Коменський назвав початкову ланку освіти школою рідної мови.

4. Системний підхід у вихованні

Наслідки виховання бувають тим вагомішими, чим активнішим є його вплив на внутрішню, духовну сферу особистості, зокрема на формування її поглядів, думок, міркувань, інтересів, переконань, ставлення до людей і своїх власних учинків, вибір ціннісних орієнтацій.

Результативність виховного процесу залежить від майстерності педагога, від його здатності грамотно аналізувати педагогічні ситуації, вирішувати педагогічні задачі з урахуванням головної мети виховання, а також від методик і технологій виховного процесу.

3. Особливості виховної роботи в початковій школі

У Положенні “Про організацію навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів” сказано, що “основною метою початкової загальної освіти є всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання й уміння вчитися; повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, умінь і навичок здорового способу життя. За роки навчання в початковій школі учні мають набути достатній особистий досвід культури спілкування й співпраці в різних видах навчальної діяльності, самовираження у творчих видах завдань [139].

Набуття загальнонавчальних та цільових компетентностей діяльності є фундаментом подальшого успішного навчання школяра в основній школі. Виховання молодшого школяра реалізується через виховну роботу в початковій школі.

Виховна робота – це цілеспрямована діяльність, орієнтована на створення позитивного виховного середовища та організацію спільної життєдіяльності дорослих і дітей, спрямована на формування ціннісних орієнтацій, творчий розвиток особистості.

Виховна робота здійснюється за такими напрямками:

1. Виховання в процесі навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів на уроці.
2. Освітньо-виховне середовище школи – стиль, основа взаємин у шкільному колективі, морально-психологічний клімат у школі.
3. Позаурочна (позашкільна діяльність):
  - позакласна виховна робота (класні години, усні журнали, дитячі ранки, години спілкування та ін.);
  - позашкільна (екскурсії, походи, відвідування музеїв, робота з батьками, громадські організації).

Проблема мети виховання в педагогічній діяльності є ключовою проблемою педагогічної науки. Педагогіка може успішно вирішувати всі свої питання тільки тоді, коли вона неухильно керується завданнями виховання людини завтрашнього дня. Мета виховного процесу – орієнтація школярів на самовиховання, саморозвиток, самореалізацію. Виховний процес є цілеспрямованим. Мета сучасного виховного процесу характеризується гармонією соціальних та індивідуальних цілей, завдань, співробітництвом у їх досягненні.

Мета виховання має об’єктивний характер і виражає ідеал людини в цілому. Загальною метою виховання є всебічний розвиток особистості, тобто розвиток особистості в анатомо-фізіологічному, психічному й соціальному напрямках. Таку мету виховання ставило перед собою суспільство впродовж віків. Адже людина повинна бути завжди фізично, розумово й духовно розвинута.

Мета виховання в початковій школі – це створення необхідних умов для розвитку особистості молодшого школяра, які допоможуть особистості бути:

- вільною (здатною до самореалізації);
- гуманною (здатною на милосердя, доброту, співчуття);
- духовною (відчувати потребу в пізнанні й самопізнанні; прагнути до краси й пошуку сенсу життя);
- творчою (розвивати здібності, інтелект; відчути потребу в знаннях);
- практичною (працьовитою, яка знає народні звичаї, традиції, вміє застосовувати одержані знання на практиці).

Виходячи з основної мети, визначаються такі завдання виховання:

- створити необхідні умови для прояву творчої індивідуальності кожного учня;
- сприяти формуванню в молодших школярів культури спілкування та побудови міжособистісних відносин;
- розвивати пізнавальну активність молодших школярів.

Зміст і методи виховної роботи в молодших класах сучасної загально-освітньої школи визначаються завданнями, які стоять перед нею: максимально розвиваючи здібності дітей, урахувавши їхні інтереси, забезпечити формування й гармонійний розвиток особистості дитини – особистості творчої активної й суспільно корисної, яка має внутрішню потребу в самовдосконаленні (самовихованні). Успішно управляти процесом формування й розвитку особистості можливо лише за умови глибокого знання цього процесу.

Аналізуючи дитячу природу молодшого школяра, К.Ушинський зауважив, що “чим молодша дитина, тим менше здатна вона до постійної, якої б то не було душевної діяльності в одному напрямі, і тоді як вона урізноманітнюючи свої заняття, може працювати досить довго”. З перших днів перебування дитини в школі треба привчати її до серйозних занять. З огляду на це дуже повчальними є слова видатного педагога про те, що в початковій школі “повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливість, доброта без поблажливості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність” [186]. За словами В.Сухомлинського, роки навчання в початкових класах є цілим періодом морального, інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, який буде реальною справою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра.

Особливості виховання учнів початкових класів зумовлені впливом таких чинників:

- якісно новим способом життя та діяльності – переходом до систематичного, психічного й розумового розвитку нервової системи, мислення, пам’яті, уваги, характеру, сили волі;
- змістом навчальних планів, програм і підручників для 1–4 класів;
- незаперечним авторитетом першого вчителя в житті дитини;
- сильним впливом сім’ї, родинних стосунків, сімейного виховання;
- віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку.

Виховання в молодшому шкільному віці повинно пронизувати всі сфери життєдіяльності дитини, тому що основним завданням початкової ланки освіти

вважається створення необхідних умов для придбання позитивного соціального досвіду й надання допомоги в оволодінні природними процесами розвитку, а отже, в оволодінні прийомами й способами поведінки.

Зі вступом дитини на навчання в школу мотив “я хочу”, який панував у дошкільника, відходить на другий план, поступаючись установці “я повинен”. Це свідчить про розвиток у дитини рефлексивних здібностей, за допомогою яких вона осмислює дії інших людей, а також оцінює нібито збоку й свої власні зусилля (рефлексує). Через рефлексію здійснюється психічна активність. Адже дитина, яка нормально розвивається поряд із природною потребою в русі (фізична активність), має потребу в пізнанні навколишнього матеріального світу, відносин між людьми, самопізнання (психічна активність).

У молодшому шкільному віці рефлексія існує на фоні переживання таких почуттів, як горе, радість, сором, гордість, які зумовлені вчинками та поведінкою дитини. Її основний зміст – це пошук лінії власної поведінки. Набуті рефлексивні здібності допомагають дитині під час вирішення різних проблемних ситуацій з педагогами і ровесниками в нових умовах, коли найважливішою подією в житті дитини є навчання в школі.

Ставши школярем, дитина психологічно переходить у нову систему відносин з людьми, що її оточують. Вимоги в сім’ї до дитини співвідносяться з її індивідуальними здібностями та її новою роллю школяра. У школі ж вимоги є однаковими для всіх. Нова соціальна ситуація проявляється в стандартизації умов життя дитини і, безумовно, є для молодшого школяра стресовою. У деяких дітей у зв’язку зі зміною середовища, їхньої ролі в ньому починає виникати стан тривоги, хвилювання, а іноді й невпевненості, що певною мірою позначається на характері стосунків та навчанні. Дитина боїться не справитися з висунутими вимогами. Усе це негативно відбивається на нервовій системі молодшого школяра, породжуючи навіть хвороби. Попередити такий розвиток подій є основним завданням педагога в період “перші дні дитини в школі”. Адже вчитель початкових класів для молодшого школяра стає не просто важливою дорослою людиною, а іноді “центром всесвіту” – шкільного простору. Фраза: “ти не розумієш, це ж учитель сказав” – є типовою для цього періоду.

Сучасній школі вкрай необхідний не просто учитель, а учитель-фасилітатор (від англ. “*facilitate*” – *стимулювати, активізувати*). “Такий вчитель не тільки озброює дитину необхідною сумою знань, умінь і навиків, але й допомагає стати тим, і ким вона (дитина) може стати” (А.В.Кириленко). Учитель із зазначеними характеристиками зуміє закласти основи гуманістичного світогляду дитини, сформуванню гуманне ставлення до світу, природи, людей, самої себе [32].

Виховна діяльність у початковій школі спрямовується на формування в дітей основ морального здоров’я, доброзичливого ставлення до навколишнього середовища, природи, людей, на підтримку, стимулювання й розвиток стійкого прагнення дітей до краси й творчості. У зв’язку із цим педагогам необхідно міняти акценти – переходити від знанневої парадигми (знанневий підхід) до діяльнісної парадигми (діяльнісного підходу).

Учителі початкових класів реалізують виховні цілі освіти через зміст навчальних предметів. Адже дисципліни початкової школи містять багатий

виховний потенціал. Справжній, добре продуманий, чітко спланований урок, виховує завжди: своїм змістом, поведінкою учителя, організацією роботи дітей, спілкуванням їх між собою та з учителем. Виховний процес повинен бути цілісним і неперервним. І хоча на одних уроках виховних цілей та завдань менше, на інших – більше, проте вони повинні бути завжди.

Більшість психологів і педагогів сходяться на визнанні того факту, що саме в молодшому шкільному віці починається процес самоформування особистості за рахунок розвитку складових структури свідомості дитини. До найбільш специфічних особливостей молодшого шкільного віку відносяться вразливість, сприйнятливність, довірливість, особиста тяга до вчителя, готовність до дії, слухняність, наслідування, ретельність у виконанні завдань, спрямованість на зовнішній світ, легковажність, наївність.

Специфічною особливістю цього вікового періоду є так звана “криза 7 років”, пов’язана з феноменом “узагальнення переживань”. Ланцюг невдач чи критики призводить до формування стійкого комплексу – почуття неповноцінності через невикористані очікування, пов’язані з поганими результатами в новому виді діяльності – навчанні, спілкуванні з невідомими людьми, почуттям власної винятковості, яке сформувалось як результат завищеної оцінки успіхів дитини оточенням.

Виховання в початковій школі стає особистісним за умови, коли учні намагаються висловити власне ставлення до запропонованих для них заходів, коли вони самостійно доповнюють їх зміст особистими переживаннями й розуміннями, учаться підкорятися не тільки об’єктивним законам, а й моральним велінням та нормам.

Поєднання цінностей, як орієнтирів для розвитку особистісного начала в учнів початкових класів з їх віковими особливостями, є дуже важливим для підвищення ефективності виховного процесу. У цей період на доступному й відповідному до можливостей і сприйняття дітей рівні розпочинається формування умінь та навиків.

Таким чином, уже в молодшому шкільному віці існують передумови для розвитку та становлення самосвідомості як однієї з базових функцій особистості. Її розвиток пов’язаний з використанням особистісних технологій, що допомагають “включити” рефлексію як основу для конструювання та утримання образу “Я” в контексті пережитої події, як попередню установку в ставленні до самого себе, своїх здібностей, соціальної значущості, самоповаги, прагненні підвищити самооцінку.

4. Цілі, завдання та зміст виховної роботи в початковій школі на сучасному етапі

Зміст виховання на сучасному етапі визначається суспільними потребами й метою виховання. При визначенні комплексу педагогічних умов виховної діяльності пріоритетними стали проблеми якісно нового змісту виховання. Адже зміст виховання не може бути представлений сукупністю окремих заходів, створенням розрізнених психолого-педагогічних конструкцій виховної діяльності, схем, моделей, якими можна керувати, установлювати зв’язки для прогнозування подальших результатів.

Змістом виховання є культура особистості: внутрішня культура, ядром якої є духовність, і зовнішня культура (спілкування, поведінка, зовнішній вигляд), здібності кожної людини, її самовизначення, саморозвиток, самореалізація.

Сучасний учитель початкових класів повинен уміти скласти проект (модель) виховання підростаючої особистості, урахувавши при цьому її фізичні, фізіологічні, психологічні особливості. Ключовими в цьому багатогранному процесі є цілі виховання, які панують у певному суспільстві й відповідають визначеним нормам поведінки та концепціям виховання.

Концепція виховання – це сукупність ідей і принципів педагогічної діяльності, що визначають ціль, зміст, позиції й способи взаємодії вихователів і вихованців у виховному процесі. Основне питання концепції виховання – мета виховання та способи її досягнення.

У філософії цілі визначаються як уявний ідеал, для досягнення якого люди виконують певні дії, організовуючи при цьому як власну діяльність, так і діяльність інших. Відповідно, ціль виховання – це уявлення про ідеальне виховання. Визначаючи цілі і завдання виховання, необхідно забезпечити визначеність і діагностичність цілей, урахувавши сензитивні періоди розвитку особистості молодшого школяра.

Принцип сензитивності був сформований на початку минулого століття Марією Монтессорі й у подальшому розвинутий японським педагогом Судзукі, який, спираючись на принцип “засвоєння рідної мови”, зробив висновок, що для кожної здібності особистості є свій сензитивний період розвитку. Цілі виховання потрібно індивідуалізувати не тільки через урахування віку дитини, а й через її стать. Адже в чоловіків у характері переважає прагнення взяти на себе всі труднощі, а в жінок – у всьому підтримувати дім (не випадково в давнину жінку називали “берегинею”).

У роботі “Дитяча психологія” Л.С.Виготський визначає цілі виховання як створення позитивних інтересів і знищення небажаних. Мета виховання визначається соціальним замовленням. Адже призначення виховання – формування такої особистості, якої потребує суспільство.

Узагальнений аналіз відомих вітчизняних і зарубіжних педагогічних виховних систем, пріоритетним напрямом діяльності яких є здійснення навчання й виховання на засадах гуманізму, дозволяє визначити основні цілі та завдання виховного процесу в сучасній початковій школі.

Цілі виховання – це очікувані зміни в людині (або групі людей), які здійснюються під впливом спеціально підготовлених і планомірно проведених виховних акцій і дій.

Цілі виховання знаходять своє практичне вираження через завдання, які стоять перед вихованням. Сучасна педагогічна наука виділяє такі цілі виховання:

– спільні цілі виховання – це вироблення ціннісно-важливих, необхідних якостей, притаманних усім людям, незалежно від національної, релігійної приналежності, віку, країни, соціального статусу (доброта, порядність, милосердя, працьовитість);

– індивідуальні цілі виховання передбачають виховання певної людини з урахуванням її індивідуальних особливостей (спадковість, середовище, активність особистості);

– перспективні (ідеальні) цілі виховання – формування гармонійної всебічно розвинутої особистості;

– реальні (ближні) цілі виховання – допомогти кожній дитині формувати базові культурні цінності та орієнтації, які забезпечили б їй можливість самореалізації й творчого саморозвитку в сучасному суспільстві [214, 238].

Мета – це усвідомлене уявлення кінцевого результату певної діяльності.

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Мета виховання визначає систему завдань, які треба розв’язати. Мета й завдання виховання визначають зміст і методику виховної роботи. Засобом досягнення мети виховання є засвоєння вихованцем базових основ культури особистості.

Базова культура особистості є центральним блоком змісту виховання, культурою життєвого самовизначення. Базова культура особистості – рівень культури життєвого самовизначення, який дає змогу індивіду розвиватися в гармонії з громадською культурою. Складовими базової культури особистості є економічна культура, культура праці, демократична і правова культура, моральна й екологічна, художня й фізична, культура сімейних відносин, громадянська культура. Засвоєння базових основ культури – це формування індивідуального стилю життя, виховання ціннісних ставлень особистості до суспільства, природи, праці, до самого себе, способу життя, свого здоров’я.

Зміст виховання – це система знань, переконань, якостей і рис особистості, навичок, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти вихованці відповідно до поставлених цілей і завдань. Тобто зміст виховання – це все те, що характеризує багатство суспільно-історичного досвіду народу, його культури й традицій, і використовується для потреб виховного процесу.

Зміст виховання в початковій школі спрямовується на залучення молодших школярів до національної культури й духовності, на формування в них ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культур. Зміст виховання – це базові культурні цінності, засвоєння яких дає змогу дитині, творчо розвиваючись, взаємодіяти зі світом через різні види діяльності.

Основними компонентами виховного процесу є педагог, вихованець, зміст виховного процесу, форми й методи виховання, педагогічна діагностика, критерії ефективності виховного процесу, взаємодія із суспільним і природним середовищем.

Провідна роль у виховному процесі належить педагогові. Це покладає на нього відповідальність за створення умов для формування всебічно розвинутої особистості. Як ключова фігура цього процесу, він має бути носієм мети та ідеалів, володіти науковими знаннями й майстерністю вихователя. У виховному процесі педагог є одночасно його суб’єктом й об’єктом. Як суб’єкт педагогічного процесу, він виконує відповідальне завдання – виховання підростаючого покоління, як об’єкт – зазнає виховних впливів і самовдосконалюється.

Вихованець також є об’єктом і суб’єктом педагогічного процесу. Разом із педагогом він утворює динамічну систему “педагог–вихованець”. Як об’єкт педагогічного процесу, він постає індивідуальністю, що розвивається відповідно до педагогічних цілей. Як суб’єкт педагогічного процесу, він є особистістю, яка має певні природні задатки, прагне до творчого самовиявлення, задоволення своїх потреб і здатна активно сприймати педагогічні впливи або протистояти їм.

Зміст виховного процесу формують відповідно до мети освіти й виховання, урахувавши при цьому вікові можливості вихованців. Його закладають у навчальні плани, програми й підручники, а також у плани виховної роботи закладів освіти. За допомогою форм і методів виховання реалізують зміст виховної роботи. До них належать уроки, факультативи, семінари, практикуми, гуртки, домашня самостійна навчальна робота. Ці та інші організаційні форми реалізують за допомогою різноманітних методів: пояснення, розповіді, бесіди, лекції, роботи з книгою, самостійного спостереження, лабораторної, практичної й дослідної роботи.

Зміст, форми й методи організації виховної роботи не можуть бути сталими на всіх періодах розвитку особистості. Вони змінюються відповідно до розвитку школярів, залежно від їхніх вікових особливостей.

Організація взаємодії із суспільним і природним середовищем ґрунтується на тому, що педагогічний процес не може обмежуватися навчально-виховним закладом. Оскільки заклад освіти готує молоду людину до самостійного життя, вона вже під час навчання повинна жити за критеріями життя, до якого готується, і брати в ньому безпосередню участь. Із цією метою педагогічний колектив має налагодити контакти з батьками, трудовими колективами, де вони працюють, громадськими організаціями, дитячими та молодіжними об'єднаннями, церквою.

З метою кращої організації виховної роботи в школі вихователям важливо знати пізнавальні можливості учнів, рівень їхньої вихованості. Адже в цьому багатогранному процесі молодші школярі вимагають підвищеної уваги з боку вихователів. Вони вирізняються емоційністю й вразливістю. Тому необхідно їх зацікавити яскравими й захоплюючими спільними справами, змістовними формами діяльності. Молодшим школярам властива нестійка увага й швидка втомлюваність. Відповідно, організовуючи виховну роботу з учнями молодшого шкільного віку, слід чітко визначати терміни, тривалість і періодичність проведення позакласних виховних заходів, різноманітність форм і видів занять.

Залежно від віку, адаптації до навчального процесу, набуття практичних навичок, рівня розвитку школярів, змінюється й характер педагогічного керівництва ними. У молодших класах педагоги виступають у ролі безпосередніх організаторів і керівників щоденної діяльності учнів, які заохочують і підбадьорюють, підтримують і допомагають, одночасно підвищуючи вимоги до вихованців відповідно до їхнього розвитку. При цьому потрібно завжди пам'ятати про вік дітей, щоб не переоцінити їхні реальні можливості. Непосильні для дитини вимоги можуть підірвати віру у власні сили й можливості, негативно вплинути на загальний розвиток.

5. Шляхи вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами в контексті модернізації освіти в Україні

Педагогічна діяльність у суспільній ієрархії професій за складністю та відповідальністю належить до найбільш значущих. Суспільство покладає значні надії на виховну місію педагога, який має сформувати в молодих поколіннях культурно-ціннісні координати суспільно затребуваної життєдіяльності. Це набуває особливої ваги в часи стрімких соціальних змін, для яких поряд з позитивними тенденціями характерні й такі негативні явища, як ціннісний шок, прагматизація свідомості, утрата смисложиттєвих орієнтирів тощо. Особлива відповідальність покладається на вчителя початкових класів, оскільки він

зкладає основи світоглядної культури дитини, йому належить узагальнити й збагатити досвід учнів як усю сукупність чуттєвих сприймань, основу їхніх знань про навколишній світ.

У контексті пошуку шляхів розбудови навчально-виховного процесу сучасна освіта активно переходить на позиції людиноцентризму (В.Кремень), згідно з якими духовно-ціннісний зміст освітнього процесу набуває першорядної значимості [85]. Для вчителя школи I ступеня актуалізується перехід до дитиноцентризму (О.Я.Савченко), який визначає своїм головним суб'єктом впливу дитину як унікальну, цілісну, самоцінну особистість із широкими можливостями для самоактуалізації [149].

Провідна роль у формуванні особистості належить учителю, і насамперед – учителю початкових класів, адже саме він закладає фундаментальні основи духовності, освіченості, культури та життєвого досвіду дитини. В умовах модернізації національної системи освіти постала необхідність переосмислити нагромаджену практику підготовки педагогів. У Державній національній програмі “Вчитель”, метою якої є визначення перспективних заходів щодо реалізації основних напрямів модернізації системи освіти, також підкреслюється ключова роль особистості вчителя. Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального й духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки й техніки, збереження й примноження культурної спадщини.

Сучасна початкова школа характеризується системними змінами в структурі та змісті навчально-виховного процесу, що зумовлює необхідність підготовки вчителя нової формації як професіонала й людини культури, здатного до формування, розширення та збагачення досвіду дитини.

Ефективність виховного процесу залежить від:

- рівня відповідності його змісту, форм і методів основним законодавчим актам виховання й потребам суспільного життя;
- ступеня вияву школярами активності в навчально-пізнавальній і суспільній діяльності;
- рівня педагогічної майстерності вчительського колективу;
- ефективності впливу громадськості й церкви на виховання підростаючого покоління;
- рівня використання виховних можливостей позашкільних освітньо-виховних закладів, дитячих і молодіжних організацій;
- координації виховних впливів усіх причетних до виховання підростаючого покоління інституцій;
- пропаганди психолого-педагогічних знань серед батьків і населення взагалі.

Основні напрями виховної діяльності в початковій школі:

1. ЗДОРОВ'Я – формування здорового способу життя, профілактика захворюваності, організація туристичної та спортивної роботи, виховання гармонійно розвиненої особистості: здоров'я тіла, духу, розуму.

2. СІМ'Я – налагодження роботи із сім'єю, організація спільної діяльності сім'ї та школи, захищеність дитини в сім'ї.

3. ІНТЕЛЕКТ – формування цілісної й науково обґрунтованої картини світу, розвиток пізнавальних здібностей.

4. ЗНАННЯ Й УМІННЯ – формування самосвідомості, активної життєвої позиції, потреби в самовдосконаленні й саморозвитку, здатності адаптуватися в навколишньому світі.

5. ВІТЧИЗНА – громадянсько-патріотичне виховання учнів, вивчення національних традицій, діяльності дитячих громадських організацій.

6. ПРИРОДА – робота із захисту довкілля, екологічне виховання, організація природоохоронної діяльності.

7. ПРАЦЯ – організація трудової й профорієнтаційної діяльності учнів, виховання працелюбності, культури праці, економічне просвітництво школярів [141].

У вихованні особистості молодшого школяра слід орієнтуватися на духовно збагачену особистість як альтернативу функціонуючим одностороннім виховним моделям шкіл. Звідси основне завдання вихователя – допомогти дитині створити гармонію між усіма напрямками виховання.

Кожна дитина має пізнати світ і знайти в ньому своє місце, не перестаючи його любити. Школа має забезпечити простір для вільних та природних проявів особистості дитини. Основна увага педагогів повинна надаватись усебічному вихованню особистості учня з пріоритетом загально-людських цінностей, де провідна роль належить сім'ї. Завдання школи – так побудувати діяльність, щоб сама її організація виховувала дітей у дусі високої моральності. Забезпечення індивідуального підходу у вихованні, що ґрунтується на власному виборі дитини, а звідси – побудова виховання на висновках з наукового аналізу результатів спостереження та вивчення дитини.

Шляхом виховних та інших впливів необхідна переорієнтація в галузі визнаних ідеалів та прикладів із життя: з вертикальної орієнтації побудови виховного процесу на горизонтальне, з орієнтування “мати” на орієнтування “бути”, з інтересів домагання на інтереси устремління.

Невідповідність між цілями виховання та його результатами стає руйнівною силою в діяльності вихователів. Ми повинні відійти від практики “ти повинен” на “ти можеш”. Адже на відміну від традиційного твердження “Ти повинен!”, притаманного тоталітарній педагогіці, твердження “Ти можеш!” характерне для нетрадиційної інноваційної педагогіки, а питання “Ти хочеш?” – для нової практики відновлення виховання як ключового чинника взаємодії.

У ставленні до школи, її виховної діяльності треба прийняти принцип партнерства. Оновлення вимагає й теорія виховання, роль якої у формуванні суспільно-виховної практики буде набагато більшою, якщо врахувати передумови, що випливають з явищ суспільного дисонансу. Її основою повинні бути насамперед суспільні реальні факти, що випливають із суспільної й економічної кризи країни. Адже виховання є діючим чинником суспільних змін і прогресу в різних сферах нашого життя.

Не менший вплив на загострення виховних проблем в учнівському середовищі має діяльність самої школи, яка, здійснюючи радикальні перетворення, поки що не змогла до кінця позбутись одноманітності педагогічної діяльності, традиційного способу мислення педагога, ставлення до учнів як до об'єкта виховного впливу. Адже ще до цього часу спостерігаються: уніфікація педагогічної діяльності, недооцінка природних основ формування людини; нехтування найкращими традиціями народної педагогіки; відсутність повноцінної системи виховання, в основі якої суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя та учня, перевага в педагогічній технології “повчального виховання”,

монологічний підхід у спілкуванні педагога та учнів, недооцінка у вихованні методів самопізнання та рефлексії з опорою на вплив, а не на саморозвиток особистості.

Усі вищеподані негативні процеси та явища визначають низький рівень оптимізації виховного процесу традиційних загальноосвітніх шкіл, негативно впливають на формування духовності учнів та не сприяють виробленню їхнього ціннісного ставлення до життя й людини.

Таким чином:

1. Виховання – це органічна частина цілісної “освіти особистості”; воно здійснюється під впливом зовнішніх факторів соціалізації та внутрішніх процесів саморозвитку особистості.

2. Процес виховання – це взаємодія дорослих і дітей (їх співробітництво) з метою створення сприятливих умов для саморозвитку всіх суб’єктів.

3. “Реалізм цілей виховання” означає не всебічний, а різнобічний розвиток особистості.

4. Базова культура особистості служить підставою для розробки змісту виховання.

5. Ідея життєвого самовизначення особистості вихованця стає основною для гуманістичної орієнтації педагога.

6. Участь дітей у позаурочній виховній роботі має бути добровільною.

7. Колективна творча діяльність – це сукупність задач і методів, що забезпечують гуманістичну самоврядну спільність дітей і дорослих.

Отже, аналіз сучасної соціально-педагогічної ситуації дозволяє зробити висновок, що досліджувана нами проблема модернізації виховного процесу в загальноосвітній школі I ступеня потребує подальшого вивчення й наукового обґрунтування оновленої мети, змісту й технологій, які б ґрунтувалися на новій філософії виховання.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність процесу виховання.
2. Назвіть завдання курсу “Методика виховної роботи”.
3. Які чинники впливають на формування мети виховання?
4. Хто і в яких працях визначив особливості мети виховання в українській педагогіці?
5. Дайте характеристику сучасним підходам до виховання.
6. Зробіть класифікацію цілей виховання.
7. Охарактеризуйте напрями педагогіки з точки зору їхнього відношення до мети виховання.
8. Який чинник визначає мету, цілі, зміст і напрями виховання?
9. Дайте визначення понять “мета” та “ідеал” виховання.

Запитання та завдання для самоперевірки й самоконтролю

1. Назвіть складники базової культури особистості.
2. Характерні ознаки виховання як педагогічного явища. Як їх наявність або відсутність впливає на успішність педагогічного процесу в початковій школі?
3. Молодший школяр як об’єкт і суб’єкт виховання.

ТЕМА 2. СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

План

1. Національна своєрідність виховання.
2. Мета й завдання національної системи виховання.
3. Принципи національного виховання.
4. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості.
5. Шляхи та засоби реалізації національної системи виховання в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

національне виховання, національна система виховання, національна ідея, виховний ідеал, система виховних завдань, єдність національного й загальнолюдського, природовідповідність, культуровідповідність, демократизація, гуманізація.

Рекомендована література: 8, 19, 29, 31, 39, 47, 76, 77, 88, 94, 123, 147, 170, 177, 183, 188.

1. Національна своєрідність виховання

Суспільство як соціальний інститут та об'єднання людей може розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Свого часу Я.-А.Коменський зауважував, що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання з точки зору суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти взагалі [128].

Виховання як процес впливу на особистість з метою передачі їй норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві, завжди має не абстрактний, а конкретний характер, відбиваючи насамперед національну своєрідність моралі, звичаїв, традицій того чи іншого народу. На цей факт указував К.Д.Ушинський: “Виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним, має бути пронизане народністю. У кожній країні під загальною назвою суспільного виховання і безліччю загальних педагогічних форм криється своє особливе характеристичне поняття, створене характером та історією народу”.

Давши глибокий аналіз систем виховання провідних країн світу, К.Д.Ушинський дійшов висновку, що загальної системи виховання для всіх народів не існує, оскільки, “не зважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети” [187].

Національна своєрідність виховання визначається тим, що кожен народ має свій специфічний спосіб життя, який формує особистість відповідно до особливостей національних традицій і національного менталітету.

Особливості способу життя в різних народів складаються під впливом багатьох специфічних факторів: природно-кліматичних умов, мови, релігії (вірувань), умов праці (землеробство, мисливство, рибальство, скотарство і т.

п.). Людина, перебуваючи в соціальному середовищі конкретної народності, неминуче формується відповідно до способу життя саме цього народу, громади, племені; засвоює й розділяє їхні ціннісні орієнтації й відповідно регулює свої дії, вчинки, поведінку.

У виховному процесі народна педагогіка керується цілком певними правилами, виходячи з яких вибираються методи впливу, серед яких показ, привчання, вправа, побажання, моління, заклинання, благословення, глузування, заборона, примус, осуд, презирство, клятва, покарання, залякування, порада, прохання, докір.

Найбільш поширеним та ефективним засобом виховання в народній педагогіці є усна народна творчість, у якій у високохудожній формі відображені погляди народу на природу, життєва мудрість, моральні ідеали, соціальні сподівання й творча фантазія.

Ураховуючи потужний потенціал народної педагогіки у вихованні особистості, сучасна педагогічна практика відроджує національну культуру регіонів України. Проблеми вивчення національної своєрідності виховання й використання його як засобу формування підростаючого покоління досліджуються в рамках *етнопедагогіки* – галузі педагогічної науки, яка досліджує закономірності та особливості народного, етнічного виховання [171].

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. Адже нація – це насамперед система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних), психічних, історично обумовлених ознак “тіла, душі й розуму” (К.Д.Ушинський), тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей [84].

Становлення духовно багаті особистості неможливе без сприйняття нею загальнолюдських морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного етносу, нації, народу. Світовий досвід стверджує, що сприймання людиною духовних цінностей значно полегшується, якщо з дитинства вони прищеплюються їй через народні національні культурні традиції, звичаї, рідну мову, народну творчість.

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Національне виховання має суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення – формальні й неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації, заклади культури, релігійні об'єднання та ін. Роль держави в цьому багатогранному процесі полягає в координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпеченні їх єдності та пріоритету загальнодержавних (національних) інтересів.

Виховний процес, який базується на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях й обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності є основою національного виховання.

Національне виховання для кожного народу самобутнє, історично зумовлене, виявляється в індивідуальних принципах, методах, проявах, які

досліджують та науково обґрунтовують учені. Зокрема, у Росії наукові засади національного виховання та школи розробив К.Ушинський, у Польщі цим питанням ґрунтовно займався Л.Заржецький, в Італії – професор Ломбардо Радіче, у Франції – Анатоль Фолі. Наведені факти засвідчують, що теорія й практика національного виховання взаємозумовлена й взаємопов'язана, у ній вирізняються основоположні ідеї, загальнопедагогічні принципи, тактичні та стратегічні моменти, що є певним поступом у розвитку народу, нації, держави. Із цього приводу знаходимо підтвердження в Гельвеція та Яна-Амоса Коменського. “Чим досконаліше виховання, тим щасливіші народи”, – говорив свого часу Клод Гельвецій. А відомий чеський педагог Я-А.Коменський застерігав: “Зневага до виховання є загибеллю людей, родин, держав і всього світу” [82].

Головне в національному вихованні – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціонального спілкування.

Національне виховання – це історично зумовлена й створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється матеріальна й духовна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї – до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності [29].

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша. Та оскільки людина народжується й живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації.

Сьогодні перед учителями початкової ланки освіти стоїть завдання: підготувати молодшого школяра до життя в майбутньому постіндустріальному чи інформаційному суспільстві, при цьому дбайливо оберігаючи й примножуючи систему норм і цінностей, що склалася в українського народу.

2. Мета й завдання національної системи виховання

З давніх часів відомо, що кожен народ має свою історично визначену систему виховання, головним завданням якої є відтворення нації в кожному наступному поколінні, збереження у віках, примноження культурно-історичних, національно-духовних здобутків. Система виховання відповідає характерним рисам певного етносу. “Виховання, створене самим народом, має виховну силу,

якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу”, – наголошував К.Д.Ушинський [186].

Національна система виховання – це історично обумовлена й створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної й духовної культури нації.

Основу національної системи виховання складають: родинне виховання, народна педагогіка, наукова педагогічна думка, надбання національної виховної мудрості.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об’єднуючого, консолідуючого чинника в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молодого громадянина України незалежно від її етнічної приналежності.

Національна система виховання створює всі умови для того, щоб у молодших школярів розкривалися природні задатки, формувалися здібності, вироблялося творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізовувався її творчий потенціал.

Формування національної системи виховання відбувалося поступово, цілеспрямовано. На процес її становлення мала значний вплив плеяда освітніх і громадських діячів епохи Відродження у складі І.Гізеля, Д.Барановича, Л.Зизанія, М.Смотрицького, Ф.Прокоповича, які практично й теоретично впливали не лише на українські, а й інші (російські, білоруські) виховні ідеї. Вагомий внесок у створення національної системи виховання в Україні зробили Г.С.Сковорода, К.Д.Ушинський, О.В.Духнович та ін.

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Конкретний зміст національного виховання залежить від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, рівня розвитку культури, національних особливостей народу.

Головна мета національного виховання – набуття підростаючим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [78].

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів.

Мета національного виховання конкретизується через систему *виховних завдань*:

- формування у вихованців національної свідомості й самосвідомості, любові до рідної землі, родини, українського народу, бажання працювати задля розквіту України, готовності її захищати;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, формування правової культури;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, толерантності, працелюбності та інших чеснот;
- формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка до життя в умовах ринкових відносин [212].

Народність українського виховання визначають його мова, побут, етнос, традиції, етикет, гумор тощо. Названі чинники зумовлюють специфічні особливості системи виховання кожного народу.

Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

- громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;
- розумове виховання: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мисленнєвими операціями, вироблення вмінь і навичок культури розумової праці;
- моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;
- трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;
- естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;
- фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини;
- патріотичне виховання – основа духовного розвитку особистості. Формування патріотичних почуттів означає створення високого ідеалу служіння рідному народові, готовності до героїчного подвигу в ім'я процвітання й незалежності України;

– правове виховання спрямоване на прищеплення вихованцям поваги до Конституції України, її державних символів (герба, прапора, гімну), прав і свобод людини й громадянина;

– екологічне виховання передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.

Розглянуті напрями національного виховання тісно пов'язані між собою та з іншими напрямками виховання й взаємодоповнюють один одного, мають суттєве теоретико-методологічне значення для визначення та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту й методики виховання в сучасних умовах. Комплексність їх поєднання та доречність застосування утворює цілісну систему національного виховання молодших школярів – громадян України.

3. Принципи національного виховання

Національне виховання – це виховання підрастаючого покоління в дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють кращі зразки виховної мудрості народу.

Провідне місце в організації виховної роботи відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності із загальними принципами народної освіти. Принципи виховання є вихідними положеннями, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання й визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного впливу.

Виховні принципи мають об'єктивний характер і є узагальненою системою вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу та відображають результати виховної роботи.

Основні принципи національного виховання – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного й шкільного впливу, природовідповідність, виховання в праці, самодіяльність учнів.

Національне виховання як цілісна система ґрунтується на таких фундаментальних принципах: природовідповідності, культуровідповідності, етнізації, гуманізмі, демократизмі, єдності сім'ї та школи, наступності й спадкоємності поколінь, цілісності.

Принцип природовідповідності у виховному процесі передбачає виховання людини в людині, розвиток того, що закладено в кожній дитині природою. Цієї позиції чітко дотримується ряд сучасних науковців: Є.Сявакко, М.Стельмахович, О.Киричук та інші. Дотримання принципу природовідповідності сприяє споконвічній єдності людини з природою – це один із провідних принципів народної педагогіки.

Принцип культуровідповідності означає здійснення виховного процесу в рідному для дитини середовищі або наближеному до нього. Засвоєні й

примножені попередніми поколіннями традиції та звичаї, історія й культура містять у собі духовні, моральні цінності й відповідно мають величезне значення в системі виховання.

Принцип етнізації виховного процесу передбачає наповнення його національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості громадянина. Принципи етнізації однаково стосуються представників усіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися в рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу.

Принцип гуманізму покликаний утверджувати високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу, щастя й виявлення здібностей. Запорукою гуманізації є рівень демократичності в навчальному закладі, співдружності педагогів і учнів, дисциплінованості й відповідальності молоді.

Принцип демократизації виховання – це розвиток різноманітних форм співробітництва й встановлення довір'я між вихователями та вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів. Дотримання принципу демократизму у виховному процесі вимагає відповідного рівня гуманістичності, виключає байдужість, черствість у стосунках між учителем і учнем.

Принцип єдності сім'ї, школи та громадськості означає їхнє зближення на основі взаєморозуміння, взаємовиховання, взаємодопомоги. Користь від державного й сімейного, громадського виховання обопільна. Найкращі умови для розвитку особистості створюються в процесі поєднання родинних і загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних традицій, звичаїв та обрядів, які підтримуються насамперед батьками, громадськістю.

Принцип наступності й спадкоємності поколінь, культурних і духовних цінностей становить серцевину змісту освіти й виховання, забезпечує неперервність виховного процесу: від родинного дошкільного до вузівського виховання. Кожен наступний етап є логічним продовженням попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприйняття.

Принцип цілісності вимагає, щоб увесь вплив на людину був постійним, неперервним.

Таким чином, кожен із перерахованих принципів національного виховання охоплює основні напрями виховання. Принципи виховання виступають у ролі керівництва до дії, є своєрідними правилами організації виховного процесу й спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують у гармонійній взаємодії між собою.

Педагогічна наука переглядає традиційні принципи виховання, переосмислює їх під кутом зору сучасних вимог до національного виховання в Україні. Під час визначення принципів виховання, їхніх характеристик учені намагаються поєднати традиційні досягнення з новими ідеями в теорії виховання.

4. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості

У духовній скарбниці кожного народу історично складаються головні соціальні, національні та моральні цінності, які виражають найголовніші прагнення народу стосовно свого майбутнього – виховання дітей.

Національне виховання, на думку багатьох українських педагогів, передусім стосується багатовікових традицій виховання підростаючого покоління в душі виховного ідеалу. Виховний ідеал – це мета виховання. Образ ідеальної людини – той, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. Виховний ідеал, як мета виховання, визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми.

Виховний ідеал знайшов своє втілення в культурі народу. Ідеали добра, чесності, людської справедливості передавалися через пісні, легенди, перекази, мову та народні традиції з покоління в покоління.

Усебічно й гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості впродовж сторіч від афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної й моральної досконалості) і до нашого часу. Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, в епоху Відродження та в період Нового часу (XVIII–XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника “нової філософії” Рене Декарта (1596–1650) термін “гармонія” було доповнено терміном “усебічність”. Таким чином виникла концепція гармонійно розвиненої людини [175]. Зі збільшенням обсягу наукових знань поняття “всебічний і гармонійний розвиток” почали трактувати як ідеал, до якого слід прагнути в процесі виховання.

Слово *ідеал* грецького походження й означає “вид, образ, первообраз, уявлення, поняття”.

“Ідеал – поняття моральної свідомості, у якому моральні вимоги, що висуваються до людей, – образи морально досконалої особистості, уявлення про людину, яка втілює в собі всі найбільш високі моральні якості (чесноти). На відміну від моральних норм, які визначають поведінку людей у повсякденних життєвих ситуаціях, ідеал вказує на кінцеву мету морального виховання й самовиховання людини, дає їй вищий взірць, до якого вона має прагнути”. Дослідник В.В.Ягупов визначає ідеал як “уявлення про найвищу досконалість, яка як взірць, норма й найвища мета визначає певний спосіб і характер дії людини”.

Життєві ідеали відіграють вагомую роль у системі морально-духовних цінностей особистості молодшого школяра. І хоч ідеал – це категорія етики, вона містить у собі довершені моральні якості; образ найбільш цінного й величного в особистості, що повинно стати для молодої людини своєрідним взірцем формування власної досконалості.

Вияв учителем своїх життєвих ідеалів особливо важливий для школярів тому, що авторитет учителя в учнів початкових класів беззаперечний і є своєрідним еталоном, зразком для наслідування. Це особливо актуально в наш час, насичений соціальними катаклізмами, знеціненням духовності, зникненням, утратою певних ідеалів, які мали здебільшого фальшивий характер, а нові,

справжні, ще не повною мірою утвердилися в нашому житті. Учитель повинен розуміти й усвідомлювати, що залишати молоде покоління без істинних цінностей означає штовхати його до стану розчарування, пасивності, духовної деградації, втрати життєвих орієнтирів.

Совісність і чесність, порядність і доброзичливість виконують регулятивну функцію в життєдіяльності людини, у спілкуванні її з іншими людьми. Учні молодших класів особливо чутливо ставляться до особистих якостей педагога й боляче реагують на їх брак або недостатню виразність. А оскільки педагогові доводиться щоденно спілкуватися з представниками молодого покоління, яке перебуває на шляху свого соціального становлення, то процеси саморегуляції своєї поведінки для нього вкрай необхідні. До того ж кожен учитель має постійно дбати не лише про підтримку власної гідності, а й репутації всього педагогічного колективу.

“Педагогічна система кожної історичної епохи, – вказував академік М.Г.Стельмахович, – висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі” [170, 50].

Найбільш глибоко ідеал, наприклад, національного виховання розкрито в працях довго замовчуваного українського педагога Григорія Ващенка (1878–1967) (“Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Тіловиховання як засіб виховання волі й характеру” та ін.). Основу його ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу. Г.Ващенко підкреслює, що виховний ідеал, який “витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і у творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу” [20, 104].

Однак, аналізуючи складові українського виховного ідеалу, педагог стверджував: “Традиційний ідеал людини – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення” [20, 108].

Ідеал – уявлення про вірець людської поведінки та стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя. Він об’єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи й плани, рівень домагань, задуми й вчинки в цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя та діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

На формування ідеалу особистості впливають такі *чинники*:

- тип стосунків, цінностей і настанов, що культивуються в сім’ї;
- професії та коло інтересів батьків;
- загальнолюдські й національні цінності;
- соціальне середовище й конкретне місце проживання;

- освітній рівень;
- характер власної життєдіяльності;
- уподобання;
- література, кінофільми;
- рівень матеріального достатку;
- особистісні життєві настанови та ціннісні орієнтації [212].

Виховний ідеал української молоді в усі часи формувався на загальнолюдських цінностях. Особливості національного виховання були зумовлені розвитком освіти, культури, літератури, мовної політики та будувалися на кращих родинних традиціях, громадських устоях, морально-етичних цінних орієнтаціях українців як європейського народу.

5. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі

В умовах школи необхідна така її організація, що відкрила б можливості для підвищення виховної дієвості навчання та була б важливим фактором закріплення й розвитку національного й інтернаціонального виховання.

Етапи засвоєння національних знань:

- отримання інформації про національні та інтернаціональні якості, про їх окремі істотні ознаки;
- формування уявлень, що ґрунтуються на існуючому національному досвіді;
- формування національних понять;
- формування національних знань;
- формування вміння застосовувати національні знання на практиці.

Одним із завдань учителя є забезпечення засвоєння молодшими школярами певної системи уявлень і понять, а також формування вміння спиратися на них у конкретних ситуаціях, що виникають у процесі виконання завдання на уроці. Тому процес засвоєння понять вимагає певного інструментування, щоб оволодіння ними було доступним.

З метою вирішення завдань виховання національної свідомості необхідно проаналізувати зміст навчальних програм. Це дозволить виділити блоки близьких за характером знань, якими мають оволодіти учні, умінь і навичок. В основу виділення блоків навчального матеріалу необхідно покласти принцип лінійності й концентризму побудови навчальної програми, принцип послідовного ускладнення змісту знань, умінь і навичок. В.В.Ягупов підкреслює, які етичні знання, що отримують учні на уроці, повинні підкріплюватись особистим емоційним і практичним досвідом, де “вирішальне значення в національній поведінці має інтелектуально-вольовий компонент”.

Н.П.Волкова підкреслює, що для найбільш ефективного здійснення процесу виховання національної свідомості доцільно використовувати на уроках гру й виконання творчих завдань, мета яких – формування національних знань і розвиток інтелектуальних здібностей, що сприяють успішному засвоєнню знань і формуванню переконань. На уроках необхідно використовувати навчальний матеріал, що сприяє формуванню любові й поваги до Батьківщини; повідомлення про досягнення вітчизняної науки і техніки [32, 235]. Пізнавально-ігрові ситуації сприяють, з одного боку, збудженню інтересу

до уроків, а з іншого – активізації розумової діяльності школярів. Тим самим створюються умови для більш успішного вирішення завдань національного виховання в процесі діяльності школярів на уроці.

Таким чином, основою системи роботи вчителя з виховання національної свідомості молодших школярів є комплексний підхід, що особливо важливо в сучасних умовах, оскільки результати діяльності педагогічного колективу повинні визначатися за глибиною й міцністю знань, за рівнем вихованості національних якостей учнів, їхньої трудової активності, ініціативності, самостійності.

Цілі й завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке та всебічне оволодіння дітьми змістом освіти, який має втілювати в собі національні й загальнолюдські цінності.

Важливе пізнавальне й виховне значення для підростаючого покоління мають надбання національної філософської думки, відображені в народній міфології, фольклорі, символіці, календарно-родинній обрядовості тощо.

Національний компонент виховання найвиразніше має втілюватися в змісті навчальних дисциплін початкової школи, їх методичному забезпеченні, атмосфері й дизайні навчальних закладів, їх зв'язку з етносередовищем. Вивчення навчальних предметів ЗОШ I ступеня повинно всебічно відображати національні особливості, відзначатись етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості, національної гордості..

Важливим чинником у системі морально-духовних цінностей особистості вчителя є рівень сформованості почуття національної гідності. Вона характеризується передусім такими рисами: любов до свого народу, Батьківщини, повага до Конституції та законів України, до державних символів, досконале володіння державною мовою, турбота про піднесення її престижу, повага до батьків, свого роду, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його спадкоємця й наступника, шанобливе ставлення до культури, традицій і звичаїв народностей, що мешкають на теренах України.

Здійснення національного виховання не може обмежуватись окремими заходами. Його наслідки залежать від змісту та організації всього навчально-виховного процесу в початковій школі. Пропонуємо звернути особливу увагу на деякі аспекти цього багатогранного процесу:

- Залучення школярів до вивчення рідної мови, прищеплення любові до неї.
- Розкриття правди про історичне минуле українського та інших народів.
- Освоєння здобутків національної культури.
- Розкриття в навчально-виховному процесі співвідношення національних та загальнолюдських аспектів культури.
- Використання у виховному процесі національної символіки.
- Використання досвіду народної педагогіки.

Національні та загальнолюдські цінності реалізується такими основними шляхами й засобами, як рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, народний календар, національна символіка, народні прикмети, вірування; релігійно-виховні

традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї й обряди, національна творчість.

1. *Рідна мова.* Українська мова є однією з найдавніших і розвинутіших мов світу. Вона має багатовікову історію свого розвитку, тому скарбниця її виражальних засобів, пізнавально-навчальних прийомів практично невичерпна. За ступенем поширення на планеті українська мова перебуває в другому десятку мов світу, а за кількістю своїх носіїв займає друге місце серед слов'янських народів.

2. *Родовід.* Засобами рідної мови діти найбільше усвідомлюють ідейно-моральні цінності родоvodu, його основоположну роль у житті людини, нації, її культури й духовності. Від роду до народу, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної свідомості й повноцінності, громадської зрілості. В умовах вивчення свого роду, продовження його справ, реалізації мрій і надій, тобто в процесі родовідного виховання, виникають психологічний комфорт, упевненість у своїх силах і можливостях.

3. *Рідна історія.* З історії родоvodu починається історія рідного народу. Українська система виховання ґрунтується на фактах, відомостях, наукових знаннях історії Батьківщини – України. Її історія розкриває найцінніше духовне багатство – знання про виникнення, становлення й розвиток свого народу, нації, Вітчизни. Вивчаючи історію України, вихованці глибоко засвоюють першоджерела, витoki духовності рідного та інших народів, які здавна живуть на території нашої держави.

4. *Краєзнавство.* У формуванні духовності дитини провідна роль належить краєзнавству. Вітчизнознавство розпочинається з краєзнавства – історичного, етнографічного, географічного, фольклорного, літературного. Беручи активну участь у багатогранній краєзнавчій роботі, діти з раннього віку прилучаються до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій дідів, прадідів, їхнього подвижництва в ім'я вільного життя. Не можна допускати, щоб історичні події забувалися, пам'ятні місця занедбувалися.

5. *Природа рідного краю.* Однією з причин порушення єдності людини з природою було те, що нехтувалися численні засоби національної системи виховання, спрямовані на формування в молоді екологічного світобачення. Національна система виховання домагається глибокого усвідомлення того, що відображено у свідомості українця. Рідна природа (жива і нежива) є основою національної духовності, культури. Українська система виховання проіннята ідеями вірності й відданості природі батьківського краю.

6. *Національна міфологія.* Українські легенди, притчі, міфи є найпоширенішими жанрами народної міфології, що втілює в собі могутній пізнавальний і виховний потенціал. У міфології – витoki українського національного характеру, способу мислення, світогляду, філософського осмислення дійсності. Міфологія – один із найдавніших видів народної творчості. А традиційні народні свята “Обжинки”, “Різдво”, “Гаївки” стали її складовою частиною.

7. *Фольклор.* Відображає багатогранну й глибоку душу народу, його духовне багатство. У фольклорі – першовитoki оригінального світоспри-

ймання, самобутнього тлумачення явищ природи й людського життя. У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлинах у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. Український народ – один із найпісненніших у світі. Фольклорне виховання пробуджує любов до життя, теплоту серця й ніжність душі. Виховання молодших школярів на фольклорних традиціях українського народу є найважливішою частиною етнопедагогіки, серцевиною національної системи виховання.

8. *Народний календар*. Це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв та обрядів, які в певній послідовності відзначаються народом протягом року. Народний календар – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту й дозвілля народу, могутній і гармонійний комплекс ідейно-моральних, емоційно-естетичних засобів виховання підростаючого покоління.

Традиції, звичаї й обряди народного календаря комплексно діють на особистість молодшого школяра, всебічно розвивають її.

9. *Національна символіка*. Наш народ виробив багатющу символіку, яка виникла впродовж століть і стосується істотних граней, доленосних подій у житті української нації, держави, духовності. Символіка наповнена важливим філософським, політичним, ідейно-моральним та естетичним змістом. Національна символіка України – це:

герб (тризуб); прапор (синьо-жовтого кольору); гімн “Ще не вмерла України”.

10. *Народні прикмети, вірування*. У них відображено зміст та особливості народного світосприймання, знання, які виконують у житті орієнтуючу, регулюючу й прогнозуючу функцію. Народні прикмети та вірування одухотворяють природу, учать дітей берегти й пізнавати її особливості, закони розвитку. Вони є складовою частиною багатьох галузей народних знань – народної біології, астрономії, медицини, метеорології, хліборобської справи тощо.

11. *Релігійно-виховні традиції*. Не можна закривати очі на той історичний факт, що в процесі зародження та становлення української національної системи виховання і в наш час релігійні виховні традиції мали й мають значний вплив на молодь, насамперед у сім'ях віруючих, яких нині в Україні мільйони. Християнство, зокрема віра наших предків, утверджує загальнолюдські ідеї та ідеали добра, правди, краси, справедливості, благородства, милосердя тощо.

12. *Родинно-побутова культура*. Одне з найважливіших і невідкладних завдань – відродження багаточисленних традицій української родинно-побутової культури. Її основу складають глибока, всеперемагаюча любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів, специфічне, відповідно до традиційного розуміння українцями краси й затишку, оформлення хати, садиби.

13. *Національні традиції, звичаї й обряди*. В основі понять “народ”, “нація” знаходяться стійкі віковічні традиції – трудові, моральні, етичні та інші. Традиції й звичаї бувають родинні, регіональні й загальнонаціональні. Традиції, звичаї та обряди об'єднують минуле й майбутнє народу, старші й молодші

покоління, інтегрують етнічну спільність людей у високорозвинену сучасну націю.

Традиції (від лат. *traditio* – *передача*) – це досвід, звичаї, вироби, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично й передаються від покоління до покоління. У традиціях поєднується минуле, сучасне й майбутнє. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони є результатом виховних зусиль багатьох поколінь і важливим засобом виховання. Через систему традицій і звичаїв український народ відтворює себе, свою духовну народну культуру, свій характер і національну психологію у своїх дітях.

14. *Національна творчість*. Зміст, принципи, форми й методи української національної системи виховання готують юнаків, дівчат до народної творчості, виробляють у них творче ставлення до життя. Оволодіння кожним вихованцем національним світоглядом, характером, свідомістю, способом мислення забезпечує те, що він починає творити саме по-українськи, у традиційному національному дусі.

В Україні створюється нова система виховання, яка водночас є національною й інтернаціональною, вона базується на гуманістичних ідеях, а її орієнтири узгоджуються з кращими надбаннями світової цивілізації.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь.

Отже, ми з'ясували сутність української національної системи виховання, визначили мету й завдання, проаналізували принципи виховання, окреслили основні шляхи та засоби реалізації національної системи виховання.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте шляхи реалізації принципів виховання в навчально-виховному процесі сучасної школи.

2. В.Сухомлинський стверджував: “Виховання можуть саме тоді, коли воно враховує тендітні капризи природи”. А як вважаєте ви?

3. Ж.-К.Гельвецій писав, що все його життя є, по суті, одне довжелезне виховання. Яка специфічна особливість виховного процесу тут виявляється? Обґрунтуйте її.

4. Проаналізуйте сутність принципів виховання й складіть по 6–8 правил, спрямованих на реалізацію їхніх вимог.

5. Розкрийте основні шляхи формування національної свідомості й самосвідомості.

Запитання та завдання для самоперевірки й самоконтролю

1. Обґрунтуйте тезу, за якою мета виховання полягає у всебічному та гармонійному розвитку дитини.

2. У чому виявляються особливості змісту національного виховання на сучасному етапі?

ТЕМА 3. ВИХОВНА СИСТЕМА ШКОЛИ : ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ

План

1. Виховна система в початковій школі як педагогічне явище й поняття.
2. Характеристика основних компонентів виховної системи школи.
3. Закономірності й етапи розвитку виховної системи.
4. Функції виховної системи.
5. Методика створення виховної системи навчального закладу.
6. Виховна система як спосіб організації життєдіяльності класу.
7. Авторські виховні системи (АВС).

Основні педагогічні поняття:

виховна система, ціннісно-орієнтовані виховні системи, концепції, етапи виховної системи, виховне середовище.

Рекомендована література: 1, 9, 72, 74, 129, 152, 162, 166, 183, 198, 214.

1. Виховна система в початковій школі як педагогічне явище й поняття

Підвищення ефективності виховної роботи пов'язують зі створенням виховних систем (ВС). Будь-яка система є сукупністю елементів, поєднаних між собою, що утворюють певну цілісність. Поняття “виховна система” органічно переплітається з такими категоріями, як “особистість”, “розвиток”, “відносини”, “цілісність”, “структура”, “компонент”, “взаємозв'язок”, “результативність” та ін.

До найбільш складних видів виховних систем відносяться цілеспрямовані системи, функціонування яких підпорядковане досягненню певної виховної мети, що самоорганізовується. Це системи, здатні в процесі функціонування змінити свою структуру та зміст.

Виховні системи різноманітні. Вони можуть створюватися в школах різного типу, закладах культури, у дитячих організаціях та об'єднаннях. В основу створення виховної системи як моделі покладена теоретична концепція, яка включає цілі, завдання, принципи, провідні ідеї, педагогічні теорії, позитивний виховний досвід.

У сучасному світі існує велика кількість різноманітних шкільних виховних систем. Кожна з них має свою теоретичну модель та спільні характеристики: творчість, відносини співробітництва, спільна турбота та довіра, увага до кожного учасника виховної системи. Виховна система освітньої установи – це повноцінне насичене й суспільно значуще творче життя педагогів, вихованців, батьків, головним завданням якого є розвиток не тільки інтелекту, а й особистісних якостей, де “самостійні компоненти педагогічного процесу розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, що дозволяє виявити загальні системні властивості та якісні характеристики” [32].

Проблема створення виховної системи є предметом наукових пошуків багатьох науковців та педагогів-практиків. Так, педагог Й.Гербард уважав необхідним створити таку педагогічну систему, яка базувалася б на засадах наук етики й психології. Продовженням цієї ідеї є виховна система С.Т.Шацького, яку він успішно реалізовував у літній дитячій колонії “Бадьоре життя”. У той

час (1911–1931) це була своєрідна дитяча республіка зі своїм статутом та правилами співжиття.

Виховна системи школи “Бадьоре життя” була першим офіційним експериментальним освітнім закладом. Вивчення педагогічних джерел переконливо свідчить, що педагогічні ідеї, покладені в основу діяльності літнього табору “Бадьоре життя”, були запозичені з теорії “вільного виховання”. Проте головною метою цієї виховної системи було здійснення трудового виховання через самообслуговування, створення органів дитячого самоврядування й максимального задоволення дитячого інтересу. “Вся наша робота носила соціальний характер, оскільки була пов’язана з вивченням середовища, в якому зростали наші діти, вона проводилась в незвичайній (для того часу) організаційній формі – дитячого самоврядування” – пригадував пізніше С.Т.Шацький і вважав, що найближча мета роботи – організація дитячого життя в кожний конкретний момент.

На поєднанні спільної ігрової діяльності, довірі, праці й високій духовності була побудована виховна система В.Н.Сороки-Росинського в навчальному закладі імені Ф.М.Достоевського. Основою виховної системи в Одеській школі-комуні була ідея організації дитячої радості, пропагована керівниками закладу – С.М.Рівесом і М.М.Шульманом.

У 50-х роках ХХ ст. відомий учений, директор Ленінградської школи Т.Ю.Коннікова створила й теоретично обґрунтувала виховну систему освітнього закладу, яка базувалася на провідних ідеях А.С.Макаренка та концепції “високого інтелектуалізму”. Проте особливу роль в історії педагогічної науки й практики виховання відіграють погляди, ідеї та досвід В.О.Сухомлинського. У Павлишській школі педагог вибудував нову систему виховання, основоположними засадами якої були ідеї доброзичливості, поваги до гідності дитини. Діяльність навчального закладу ґрунтувалася на цінностях добра й людяності. Школу В.О.Сухомлинського називали Палацом Любові. Істотний внесок в 60–80-ті роки в розробку теоретичних основ виховної системи зробили російські вчені – Л.І.Новикова, А.Т.Куракін, А.В.Мудрик, В.А.Караковський.

Різні варіанти, моделі виховних систем пропонують й українські вчені та вчителі-практики (В.Громовий, В.Захаренко, П.Лосюк та ін.).

Педагогічна система школи – цілеспрямована, самоорганізована, у ній основною метою є включення підростаючих поколінь у життя суспільства, їх розвиток як творчих, активних особистостей, які освоюють культуру суспільства. Це завдання реалізується на всіх етапах функціонування педагогічної системи школи, в її дидактичній та виховній підсистемах, а також у сфері професійного й вільного спілкування всіх учасників освітнього процесу.

Для будь-якої педагогічної системи школи характерно не тільки наявність зв’язків та відносин між системотворчими її елементами (певна організованість), а й нерозривна єдність із середовищем, у взаєминах з яким система проявляє свою цілісність. У зв’язку із цим виховна система тісно пов’язана з мікро- і макросередовищем. Мікросередовищем є середовище, освоєне школою (мікрорайон, населений пункт), а макросередовищем – суспільство в цілому.

Виховна система школи здатна багато в чому підпорядкувати своєму впливові навколишнє середовище. У цьому випадку школа стає реальним центром виховання. Різноманітними бувають взаємозв'язок і взаємовплив дидактичної та виховної підсистем у рамках єдиної педагогічної системи школи.

Виховна система – це цілісний соціальний організм, що функціонує за умови взаємодії основних компонентів виховання (суб'єкти, цілі, зміст і способи діяльності, відносини) і володіє такими інтегративними характеристиками, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат (Л.І.Новикова).

Виховна система школи – це складний комплекс компонентів, який підпорядкований певним цілям і забезпечує в процесі свого функціонування досягнення певних виховних завдань щодо кожної особистості і всього дитячого колективу.

Виховна система – це комплекс умов, які з найбільшою ефективністю сприяють розвитку в учнів кращих моральних рис не шляхом прямого впливу, а в процесі повсякденного вправлення школяра у виборі моральних рішень, визначеності вчинків та дій (М.Ю.Красовицький).

Доцільність створення виховної системи в загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня обумовлена такими чинниками:

- інтеграцією зусиль суб'єктів виховної діяльності учнів 1–4 класів, учителів, батьків, громадських організацій;
- зміцненням взаємозв'язку всіх компонентів педагогічного процесу (цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного);
- розширенням діапазону можливостей за рахунок освоєння й залучення у виховне середовище навколишнього природного та соціального середовища;
- створенням умов для самореалізації та самоствердження особистості учня, вчителя, батька, що сприяє їх творчому самовираженню й росту, прояву неповторної індивідуальності, гуманізації ділових та міжособистісних відносин у колективі.

Виховна система школи не визначається наказами відповідних відомств чи міністерств, а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: учителями, дітьми, батьками та ін. У процесі їх взаємодії формуються її цілі й завдання, визначаються шляхи реалізації, організовується діяльність. Виховна система школи – не статичне, а динамічне явище, тому для того, щоб успішно керувати нею, треба знати механізми й специфіку її розвитку. Створення чіткої системи завжди пов'язане з прагненням її елементів до впорядкованості, рухом до цілісності.

Таким чином, становлення виховної системи завжди є процесом інтеграції. Однак інтеграція існує одночасно з протилежною тенденцією до дезінтеграції, до зростання незалежності різних елементів системи, порушення взаємодії між ними. Протиріччя між інтеграційними та дезінтеграційними процесами є рушійними силами розвитку виховної системи. Під системою виховної роботи зазвичай розуміють систему взаємопов'язаних заходів, які відповідають поставленій меті.

Виховна система школи – це складна психолого-педагогічна сукупність, яка охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття,

позаурочне життя дітей, різноманітну діяльність і спілкування за межами школи, вплив соціального, природного, предметно-естетичного середовища.

У практиці роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладів найчастіше фігурують дві системи: дидактична, яка охоплює навчальну діяльність учнів і методичну роботу вчителів, і система виховної роботи (тобто позанавчальних виховних заходів). Ці системи співіснують і розвиваються паралельно або в певному зв'язку одна з одною. В останньому випадку навчальна й позанавчальна діяльність, умовно кажучи, проникають одна в одну. У зоні такого взаємопроникнення зазвичай і відбувається найбільш інтенсивний процес формування особистості молодшого школяра.

Виховна система будь-якого навчального закладу має блок завдань, які обміркував і прийняв педагогічний колектив. Якщо їх немає, то немає й системи. Тип виховної системи навчального закладу залежить від обраного орієнтира – сприяти формуванню гармонійно розвиненої особистості з просоціальною структурою ціннісних орієнтацій. Усі інші її підструктури повинні працювати на цю мету.

Завдання визначаються характером діяльності. Але мета виховання і визначається, і реалізується людьми. Творять виховну стратегію педагоги, самі учні та дорослі, які беруть участь у житті навчального закладу. Однак лише тоді всі ці суб'єкти стають справжніми творцями системи, коли їх об'єднано в єдиний виховний колектив – ядро виховної системи навчального закладу.

Ефективність системи, дієвість її щодо поставлених завдань залежить від стосунків, що складаються між членами колективу навчального закладу – дорослими й дітьми, педагогами й учнями. Вони розвиваються в спільній діяльності. Системоутворюючою ця діяльність стане в тому випадку, коли вона виявиться захоплюючою для всіх, за умови, що кожен знайде в ній сферу для застосування своїх знань, умінь, творчих задумів.

Отже, виховна система навчального закладу – це комплекс цілей, діяльності щодо їх реалізації, стосунків, що народжуються в діяльності між її учасниками, керуючих дій педагогів і самих дітей, впливів середовища, що опановане навчальним закладом. У межах такої системи живе, росте й розвивається як особистість і учень початкової школи.

2. Характеристика основних компонентів виховної системи школи

Виховна система освітньої установи, як феномен реальної дійсності, – педагогічне поняття, яке займає центральне місце в теорії і практиці виховних систем.

В останні роки в педагогічному середовищі значно зріс інтерес до використання системного підходу в навчанні та вихованні школярів, в управлінні життєдіяльністю освітньої установи. У тих закладах освіти, де побудована й успішно функціонує виховна система навчального закладу в цілому, створюються виховні системи в навчальних групах і класах.

Виховна система – це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що являє собою цілісну й упорядковану сукупність компонентів, що взаємодіють, і сприяє розвитку особистості та колективу [128]. Вона відноситься до соціального типу систем, тобто є “живим”

системним утворенням. Виховна система – це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів. На питання, скільки ж елементів утворює виховну систему, відповісти нелегко. Напевно, таких складових кілька десятків, а може бути й більше. Усе залежить від ступеня деталізації проведеного аналізу, у процесі якого ціле подумки розчленовується на його складові частини.

Виявлення основних компонентів здійснюється за допомогою вивчення науково-методичної літератури, ознайомлення з практикою використання системного підходу у виховній діяльності, проведення дослідно-експериментальної роботи, застосування теоретичних методів дослідження. За допомогою названих методів можна виділити компоненти виховної системи, які слід віднести до розряду найбільш істотних і важливих. Такими складовими є п'ять компонентів:

- індивідуально-груповий компонент;
- ціннісно-орієнтаційний компонент;
- функціонально-діяльнісний компонент;
- діагностико-аналітичний компонент;
- просторово-часовий компонент [64].

Індивідуально-груповий компонент являє собою співтовариство (спільнота) дітей і дорослих, що беруть участь у створенні, управлінні й розвитку виховної системи. Він складається з декількох елементів, таких як: класний керівник (вихователь), учні класу, батьки учнів, педагоги та інші дорослі, які беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності колективу.

Індивідуально-груповий компонент має виняткове значення. Саме члени класного співтовариства – учні, педагоги, батьки, володіючи суб'єктними повноваженнями, вирішують, яку виховну систему створювати, як її моделювати й будувати та яким чином система повинна функціонувати. Основне призначення виховної системи полягає в сприянні розвитку особистості кожного члена класної спільноти та формуванні колективу в цьому класі.

Провідну роль у побудові, функціонуванні та розвитку виховної системи відіграє педагог. Його життєві ціннісні орієнтації, педагогічні погляди й позиція, інтереси є одними з найбільш істотних системоутворюючих чинників. Якщо основу особистості педагога складають гуманістичні цінності, то такі ж ціннісні орієнтації переважають у класному колективі, якщо вчитель займає активну життєву й педагогічну позицію, то й учні класу відрізняються активністю й самостійністю, якщо педагог захоплений туризмом, то і в класній спільноті системоутворюючим видом діяльності стає туризм. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система всього класу в цілому.

Безпосередньо відповідаючи за успішність проектування навчально-виховного процесу, педагог виявляється найбільш зацікавленою особою в побудові ефективної виховної системи у своєму класі. Його зацікавленість підкріплена наявністю в нього необхідних суб'єктних повноважень. Однак не завжди класний керівник уміло реалізує свої суб'єктні повноваження. Нерідко відсутність теоретичних знань і практичних умінь у використанні системного

підходу в педагогічній діяльності, недостатній розвиток здібностей системно мислити й діяти не дозволяють досягти бажаного результату. Для здійснення діяльності з моделювання, побудови та управління виховної системою необхідна спеціальна теоретична, методична та практична підготовка педагога.

У центрі навчально-виховного процесу знаходиться дитина, яка є не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання. Життєвий досвід дитини – вирішальний фактор формування особистості. Адже дитина сама створює свою особистість, а вся система навчання й виховання повинна допомогти їй виявити в собі й розвинути те, що їй органічно притаманне.

“Виховна система є цілісним соціальним організмом, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат” (Л.І.Новикова). ВСШ не задається “зверху”, а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: вчителями, дітьми, батьками та ін. У процесі їхньої взаємодії формуються її основні компоненти. Системоутворюючими компонентами ВСШ є: діяльність, відносини, ідеологія.

Діяльність – це активна форма прояву відносин. Спільна діяльність, взаємодія, надання допомоги, залучення, створення умов, спільна творча виховна діяльність дають змогу розглядати виховну систему як взаємодію дітей і дорослих. Школа повинна мати спільну для більшості дітей та дорослих творчу справу. Розвиток людини – дитини чи дорослого – відбувається в діяльності. Вплив інших чинників розвитку проявляється тільки через діяльність людини. Інколи особистість діє під стихійним впливом середовища, яке не ставить виховних завдань, а визначає лише життєво практичні задачі. Така діяльність є стихійно розвиваючою. Діяльність, що здійснюється під виховним впливом і визначає виховні завдання, є виховною. Виховна діяльність має дві форми – навчальну та життєво практичну.

Навчальна – це діяльність, у якій чітко визначаються й вирішуються провідні виховні завдання.

Життєво практична – це діяльність, у якій відкрито ставляться й вирішуються завдання життєво практичні, а вирішення завдань виховних є результатом їх розв'язання.

Результативність виховної діяльності залежить від її змісту, практичного значення, способу та від її морального наповнення. Якщо ж розглядати діяльність з погляду її практичного значення, то необхідно виокремити п'ять основних сфер:

- 1) побут: задоволення первинних потреб;
- 2) відпочинок та ігри: відновлення й зміцнення фізичних і духовних сил;
- 3) навчальна праця: отримання освіти й сприяння цьому;
- 4) громадська діяльність: вирішення суспільно значущих завдань безкорисливо й добровільно;
- 5) професійна діяльність: вирішення суспільно важливих завдань за певну винагороду.

Якщо розглядати діяльність за її способом, то необхідно розрізнити три види діяльності: пасивно-наслідувальну, активно-наслідувальну й творчу.

Пасивно-наслідувальна – це діяльність, у якій використовується один і той самий готовий спосіб дії, тобто діяльність за шаблоном.

Активно-наслідувальна – це діяльність, у якій здійснюється вибір одного чи кількох готових, раніше відомих способів дії.

Творча діяльність – це діяльність, у якій здійснюється пошук нового способу, зразка й вибір найбільш ефективного шляху для розв'язання певного завдання.

Спільна діяльність найчастіше ґрунтується на спільній власності, зазвичай як матеріальній, так і духовній – спільності традицій, норм, поведінки. Відповідно, спільна діяльність визначає характер і стиль взаємин між людьми – співробітництво, суперництво чи домінування.

ВСШ – це ідеологія, тобто система поглядів, ідей, що відображають виховну концепцію певної школи. Ці ідеї пояснюють порядки, що існують у школі створюють сприятливий емоційний фон, традиції. Виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються в часі та просторі.

Компоненти виховної системи:

- мета – сукупність ідей, для реалізації яких вона створюється;
- цілі, виражені у вихідній концепції;
- діяльність, що забезпечує досягнення цільових орієнтирів;
- суб'єкт діяльності, що її організовує й бере участь у ній;
- відношення, стосунки, народжені в діяльності та спілкуванні, що інтегрують суб'єкт у деяку спільність;
- середовище системи, яке освоєне суб'єктом;
- керування, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему й розвиток цієї системи;
- нормативне забезпечення – ті нормативні документи, що регламентують організацію виховної роботи.

У зазначених компонентах акцентується увага на цілісності та соціальній природі даного явища, на його здатності до розвитку. Російські дослідники Є.М.Баришников та І.А.Колесникова виділяють три компоненти та кілька складових частин, що, на думку вчених, відображають істотні особливості виховної системи:

1. Ціннісно-сміслову ядро, що включає в себе:
  - систему значимих цінностей для суб'єктів виховної системи;
  - мету виховання;
  - принципи виховання;
  - зміст життєдіяльності виховної системи;
  - методики діагностики й оцінки результатів роботи виховної системи.
2. Просторово-тимчасову структуру, що складається з індивідуальних, групових, колективних, фронтальних форм різних видів діяльності з учнями й самих учнів.
3. Координаційно-педагогічний компонент, що містить у собі:
  - сукупність педагогічних технологій, які застосовуються в навчально-виховному процесі;
  - виховні функції педагогічного колективу;
  - систему підвищення професійної компетентності педагогів;

- систему педагогічної освіти батьків і взаємодії з ними;
- керування розвитком виховної системи.

Головне призначення виховної системи полягає в педагогічному забезпеченні й сприянні розвитку особистості дитини.

Отже, виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня.

Характерні риси виховної системи:

1. Виховна система – це система соціальна, її ядро – люди та їхні потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, відносини.

Функціонування виховної системи здійснюється відповідно до законів суспільного розвитку, її мета й функції соціально визначені. Сама поява такого феномену, як виховна система, зумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку в людського індивіда здібностей жити і працювати в соціумі, освоювати й виконувати необхідні соціальні ролі, перетворювати природну й соціальну дійсність на користь собі, оточуючим людям і суспільству в цілому.

2. Виховна система – це система педагогічна, її функціонування пов'язане з реалізацією таких педагогічних задач:

- формування в учнів цілісної системи наукових знань про природу, суспільство, людину;
- оволодіння учнями прийомами й способами основних видів діяльності;
- розвиток креативних здібностей дитини, її нахилів і талантів;
- формування в учнів ціннісних відносин до різних сторін навколишньої дійсності та до самих себе;
- розвиток у дитини прагнення й здатності до самопізнання, самобудівництва, самореалізації й самоствердження.

Для розв'язання цих задач використовуються різноманітні форми, прийоми й методи педагогічної діяльності. Результати розв'язання перерахованих задач свідчать про ефективність виховної системи.

3. Виховна система – це система ціннісно-орієнтована. Будь-яка виховна система орієнтована на визначені цінності. У сучасній педагогічній науці та шкільній практиці визнано педагогічно недоцільними ідеї побудови виховного процесу на основі антигуманних цінностей та авторитарного стилю відносин між педагогом і дитиною. Відповідно, діяльність педагогів скеровується на моделювання, побудову й дослідження виховних систем гуманістичного типу.

4. Виховна система – це система цілісна. Нерідко її називають організмом, підкреслюючи, що вона складається з органів-компонентів, взаємозв'язок і взаємодія яких дозволяє системі функціонувати як єдине ціле й володіти системними інтегративними якостями.

5. Виховна система – це система відкрита. Вона має безліч зв'язків і відносин з навколишнім соціальним і природним середовищем, що забезпечують функціонування й розвиток системи. “Взаємодіючи із середовищем, – пише професор Ю.А.Конаржевський, – система зберігає цілісність і забезпечує свій розвиток двома шляхами. Перший шлях – у визначених межах вона може пристосовуватися до зовнішнього середовища, трохи змінюючи

структуру, перебудовуючи свої процеси, але не порушуючи своєї сутності, зберігаючи цілісність. Другий – за умови високого рівня організації вона сама змінює, удосконалює зовнішнє середовище, пристосовуючи його до досягнення своєї мети, до задачі збереження цілісності” .

6. Виховна система – це система цілеспрямована, її неможливо уявити без мети. За відсутності цільових орієнтирів виховна діяльність утрачає свій зміст, адже її сутнісною характеристикою є цілеспрямованість. Ціль у виховній системі відіграє роль системоутворення й системоінтегруючого чинника, тому що вона є головним орієнтиром у життєдіяльності системи й за допомогою своїх зв'язків з іншими компонентами поєднує складові частини системного утворення в єдине ціле. Характер цільових орієнтирів може служити підставою для визначення типу виховної системи.

7. Виховна система – це система складна й вірогідна. Складність виховної системи зумовлена великою кількістю елементів і зв'язків між ними, поліструктурністю і якісною складністю самої системи та її складових компонентів. Для таких систем властиве погане пристосування до керівництва, постійна мінливість елементів та їхніх характеристик. Майбутнє складних систем важко пророкувати, тому прогнози мають вірогідний характер. Буквально на кожному кроці суб'єкти керування такими системами зіштовхуються з невизначеністю. Однак керування складними й вірогідними системами можливо.

8. Виховна система – це система самокерована й така, що само-розвивається.

“Саморозвиток, – вважає Є.В.Бондаревський, – це здатність системи до подолання протиріч свого розвитку зусиллями самих учасників педагогічних процесів, здатність до самоврядування: постановки цілей, проектування нового стану системи виховання й етапів його досягнення, коректування освітньо-виховних процесів, об'єктивного аналізу їхнього ходу і результатів, висування нових перспектив і т. д.” [18].

Виховна система школи – цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції таких компонентів виховання, як:

- мета виховання;
- завдання виховання;
- суб'єкти виховання та їхня діяльність, спілкування, відносини;
- кадровий потенціал;
- матеріальна база та ін.

Сучасна концепція виховної системи закладу освіти будується з орієнтацією на модель компетентної особистості, яка формується в процесі інтеграції розумового, морального, фізичного, трудового, правового та естетичного виховання й складається під впливом таких чинників, як загальнолюдські та громадянські компетентності, правосвідомість, культура здоров'я, рівень розвитку особистості, морально-духовна свідомість, уміння будувати концепцію свого життя, своє “Я” та мобілізувати себе на подолання труднощів [96].

За відсутності цільових орієнтирів виховна діяльність втрачає сенс. Тому вона повинна мати мету, яка є головним фактором її життєдіяльності й за

допомогою своїх зв'язків з іншими компонентами поєднує складові частини в єдине ціле.

3. Закономірності й етапи розвитку виховної системи

Виховна система, як неодноразово підкреслювалося, явище, що розвивається. Вона створюється, удосконалюється, регресує, оновлюється, помирає. Розвиток системи – процес керований. Щоб успішно керувати її розвитком, необхідно чітко уявляти закономірності, тенденції й етапи цього процесу.

Досвід багатьох навчальних закладів доводить, що будь-яка виховна система в своєму розвитку проходить основні етапи, для кожного з яких характерні специфічні завдання, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки [84].

Етапи розвитку виховної системи школи:

- 1 – етап становлення;
- 2 – етап стабільного розвитку;
- 3 – етап завершальний – це остаточне оформлення системи;
- 4 – етап відновлення й перебудови системи.

Перший етап – становлення системи. Важливою складовою цього етапу є прогностична стадія. Саме на ній здійснюється розробка теоретичної концепції майбутньої виховної системи, моделюється її структура та зв'язки між елементами. Головна мета першого етапу – відбір провідних педагогічних ідей, формування колективу односторонців. Компоненти системи працюють окремо, внутрішні зв'язки між ними недостатньо міцні, переважають організаційні аспекти, здійснюється педагогічний пошук, формуються стилі відносин між усіма учасниками освітнього процесу, напрацьовуються технології, зароджуються традиції. Взаємодія з навколишнім середовищем найчастіше має стихійний характер. Темп діяльності й просування вперед тут повинен бути достатньо високим.

Другий етап – відпрацювання системи – стан стабільного розвитку. На цьому етапі відбувається розвиток шкільного колективу, органів самоуправління, визначаються провідні види діяльності, пріоритетні напрями функціонування системи, йде відпрацювання найбільш ефективних педагогічних технологій. Головні труднощі педагогічного управління виховної системою на цьому етапі полягають в узгодженні темпів розвитку учнівського та педагогічного колективів. Педагоги повинні виступати ініціаторами в організації життєдіяльності шкільного колективу.

Третій етап – остаточне оформлення системи. На даному етапі шкільний колектив – це співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною метою, спільною діяльністю, відносинами співпраці, творчості. У центрі уваги – виховання вільної, гуманної, духовної, творчої, практичної особистості, розвиток демократичного стилю керівництва та відносин.

Відзначається значне підвищення культури педагогів-вихователів, набуття ними гуманістичної педагогічної позиції, оволодіння технологіями гуманістичного виховання. Усе це, на думку Є.В.Бондаревського, “є яскравим показником поновлення виховання, що опирається на ідеї гуманізації”. Система

накопичує й передає від покоління до покоління свої традиції. Виховна система школи та середовище активно й творчо взаємодіють один з одним [11].

Четвертий етап – перебудова виховної системи, яка може здійснюватись або революційним, або еволюційним шляхом. На цьому етапі можуть виникнути невдоволення станом основних видів діяльності, порушення в сталому порядку життя школи. Причини виникнення кризових явищ різні, але найчастіше вони зводяться до виникнення нудьги в колективі, відсутності творчості в діяльності, дефіциту новизни.

Останній етап може закінчитися й руйнацією системи – коли після кризи не починається новий етап розвитку, а відбувається розпад системостворюючих зв'язків. Це нерідко пов'язано з тим, що автор виховної системи залишає школу. Перебудова системи, якщо вона загалом прогресивна, як правило, рухається в бік ускладнення: складнішими стають цілі, тоншими відносини, розгалуженішими зв'язки та управлінські процеси.

Таким чином, для кожного етапу характерні специфічні задачі, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки. Етапи розвитку виховної системи узгоджуються з етапами розвитку колективу, що є його ядром. Так, на етапі становлення системи відбувається й становлення колективу. У процесі впорядкування змісту діяльності й структури системи колектив стає інструментом масового виховання, а на етапі її функціонування у визначеному режимі – суб'єктом виховання особистості. Створення в школі учнівського колективу – це поява нової інтегративної якості виховної системи, що свідчить про її цілісність.

Розвиток виховної системи школи – це природний, закономірний процес, який зумовлюється розв'язанням об'єктивних суперечностей. Але це не означає, що цей процес жорстко визначений умовами, які вже існують. Розвиток системи може мати багато варіантів, проте далеко не всі вони мають педагогічну цінність.

4. Функції виховної системи школи

Виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси й потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною в різних регіонах, навіть у двох сусідніх ліцеях чи гімназіях.

У сучасній виховній системі школи реалізуються такі функції:

Інтегруюча поєднує в одне ціле раніше розрізнені, неузгоджені виховні впливи.

Регулююча функція спрямована на впорядкування педагогічних процесів, на управління ними.

Розвиваюча функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її оновленням, удосконаленням.

Спостереження останніх років дозволяють стверджувати про наявність деяких нових функцій шкільних виховних систем – функцій захисту, корекції, компенсації, реабілітації.

Для багатьох дітей школа – це дім, де тебе обігріють, заспокоять, нададуть допомогу. У цих умовах виховна система школи – чи не єдиний чинник

захисту, гарант виживання та безпеки підростаючих поколінь. Це прояв захисної функції виховної системи.

Функція корекції викликана передусім незвичним індустріальним бумом в усіх сферах життя сучасної людини. Кожне джерело інформації пропонує свої зразки мислення й дії, свої політичні й матеріальні орієнтири. Палітра думок, поглядів, ідей, оцінок надзвичайно різноманітна. І знову на допомогу приходить школа. Вона коригує вплив зовнішнього середовища зі своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виробленими в цій системі й добровільно прийнятими всіма членами даної спільноти.

Сьогодні особливо зростає значення компенсаційної функції. Саме в школі має бути створена така модель людських відносин, така атмосфера духовності, емоційності людської особистості, якої так не вистачає в навколишній дійсності.

Педагогічне спілкування як спосіб взаємодії педагогів і вихованців є сполучним компонентом педагогічної системи школи. Така роль спілкування в структурі педагогічної системи визначається тим, що її ефективність залежить від відносин, які складаються між дорослими та дітьми (відносини співпраці й гуманізму, спільного інтересу й довіри, уваги до кожного) під час спільної діяльності.

5. Методика створення виховної системи навчального закладу

Значні успіхи у вихованні підростаючого покоління мають школи, у яких добре розвинута виховна система. У зв'язку із цим педагогічні колективи ініціюють створення виховних систем на базі своїх освітніх установ.

Розглянемо методику створення виховної системи школи, яка передбачає шість етапів.

1. Вивчення ситуації в школі: з'ясування інтересів, потреб учнів і педагогів, творчих можливостей усіх суб'єктів діяльності, рівня розвиненості педагогічного та учнівського колективів, характеру їх взаємодії. Для цього використовують різноманітні методи педагогічного дослідження: спостереження, бесіди, анкетування, вивчення шкільної документації, створення спеціальних ситуацій тощо. На основі вивчення початкового стану об'єкта проводиться аналіз, у процесі якого доцільно сформулювати проблеми, які характеризують життя школи на даному етапі, тенденції розвитку її як системи.

2. Розробка концепції виховної системи. Для цього необхідно чітко сформулювати мету її створення, тобто змоделювати "кінцевий продукт" – особистість випускника школи. Найбільш ефективним є включення в процес визначення мети всіх учасників педагогічного процесу. Можуть проводитися продуктивні організаційно-діяльні ігри з педагогами, учнями молодших класів, старшокласниками, групою батьків. У процесі цих ігор визначаються якості особистості, якими повинен володіти випускник цієї школи. У результаті виробляється його узагальнений образ (модель випускника школи ХХІ ст.)

3. Формулювання основних ідей (принципів) створення виховної системи відповідно до поставленої мети, визначення системоутворюючих видів діяльності та основних шляхів організації життєдіяльності шкільного колективу. Діяльність педагогів, учнів та їхніх батьків доцільно інтегрувати в так звані педагогічні

(виховні) комплекси (В.А.Караковський), що розглядаються як сукупність науково обґрунтованих і практично вивірених виховних засобів та організаційних форм, що застосовуються з урахуванням загальної системи, усього різноманіття умов і чинників виховання.

Урахування у виховних комплексах усіх аспектів виховання визначає цілісність цього багатогранного процесу. Педагогічні (виховні) комплекси можуть мати різні форми: виховні центри, клубні центри, різновікові співдружності, опорні (ключові) справи та ін.

Педагогічним комплексом у рамках виховної системи школи повинен стати й урок, оскільки пізнавальна діяльність є для учнів основною впродовж усього часу їх перебування в школі. У виховній системі школи ця діяльність, безумовно, повинна стати системоутворюючою, проте це відбувається не відразу, бо вона далеко не завжди є особистісно значущою для кожної дитини. Так, уже з 7–8 років для школярів найбільш привабливим є спілкування, і якщо урок стає органічним елементом виховної системи, то це пов'язано насамперед з перетворенням його в урок спілкування.

4. Розробка моделі педагогічної взаємодії, виходячи з провідних ідей, покладених в основу виховної системи; створення органів самоуправління й співуправління, спрямованих на вдосконалення життєдіяльності колективу.

5. Розробка критеріїв ефективності виховної системи школи, які мають об'єктивні й суб'єктивні показники. Об'єктивними показниками є відповідність соціальних, матеріальних та духовно-культурних умов життя дитини основним нормам харчування, побуту, відпочинку, навчання, правового захисту, прийнятим у сучасному суспільстві. Суб'єктивні показники характеризують ступінь задоволеності або незадоволеності дітей їхньою соціальною захищеністю.

6. Корекція основних концептуальних ідей і змісту діяльності відповідно до об'єктивних і суб'єктивних чинників. Необхідність цього етапу зумовлена тим, що у суспільстві постійно виникають і зникають ідеї, соціокультурні реалії та подання; у життєдіяльності школи народжуються нові способи взаємодії дітей, з'являються ті чи інші види діяльності, організаційні структури, ускладнюється й впорядковується життєдіяльність колективу. Усе це необхідно осмислити та врахувати під час формування цілей і змісту виховної системи школи [167].

Таким чином, методика створення виховної системи школи відображає сукупність послідовно проведених педагогічно доцільних дій:

1) проектування виховного процесу, що включає в себе визначення мети й конкретних завдань виховання (цілі виховання);

2) визначення обсягу та характеру матеріальної (трудової, природоохоронної), громадської (колективної, комунікативної), духовної (емоційно-чуттєвої, пізнавальної, ціннісно орієнтованої) діяльності вихованців (зміст виховання);

3) організація різноманітної діяльності, що дозволяє реалізувати намічені цілі в ході застосування методів, форм і засобів виховання (методи, прийоми, форми та засоби виховання);

4) регулювання міжособистісної взаємодії та його корекція в процесі реалізації різних видів діяльності й спілкування (педагогічна взаємодія у вихованні; колектив як об'єкт і суб'єкт виховання);

5) контроль і підведення підсумків, установлення співвідношення між отриманими й запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач (діяльність класного керівника);

6) корекція виховної системи відповідно до актуальних тенденцій розвитку соціокультурного середовища (національна своєрідність виховання, виховання культури міжнаціонального спілкування).

6. Виховна система як спосіб організації життєдіяльності класу

Виховна система школи – це вихідна концепція, певний орієнтир для створення конкретної виховної системи (моделі) класу в конкретних умовах будь-якої школи.

Модель виховної системи відображає розуміння виховання не як штучно придуманої певної кількості виховних заходів, а як спосіб життя класного, шкільного колективів, з певними законами, традиціями, з чітко окресленою структурою прав та обов'язків. Систематизуючим чинником, який визначає та цементує виховну систему школи, є конкретизовані цілі й завдання. З ними узгоджуються дії вчителів та учнів, зміст і методи організації виховної роботи. Саме взаємозв'язок, єдність і наступність усіх названих компонентів у своїй сукупності складають систему.

Добре організоване життя дитячого колективу в початковій школі вже само по собі має виховне значення для молодшого школяра. Воно визначає тон, атмосферу життя колективу, засоби включення кожного учня в діяльність, що сприяє розвитку в школярів 1–4 класів цілої низки моральних якостей (усний журнал, етична бесіда, година спілкування). Адже в школі виховує все те, що К.Д.Ушинський називав “духом школи”, А.С.Макаренко – “тоном” та “атмосферою життя школи”. Що ж стосується певних напрямів виховання, то найважливіше значення в залученні молодших школярів до духовних цінностей, норм поведінки, культурно-етнічних традицій, бережливого ставлення до природи мають: самоуправління, система соціальних ролей серед учнів, шкільні традиції, характер міжособистісних взаємин [84].

Закономірно, що в тих освітніх закладах, де побудована й успішно функціонує виховна система в цілому, з'являється бажання створити виховні системи в навчальних класах, групах. Побудова виховної системи є не тільки суб'єктивним бажанням класного керівника, вихователя, але й необхідністю. Що ж таке виховна система класу? З яких елементів і компонентів вона складається?

Виховна система класу – це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що становить цілісну й упорядковану сукупність взаємодіючих компонентів і сприяє розвитку особистості та колективу.

Компонентом виховної системи класу є виховне середовище. Неорганізоване середовище може переокреслити всі педагогічні впливи на дітей. Тому виховна система школи включає у свою структуру такий компонент, як виховне, або освітнє середовище. Науковці розглядають три варіанти визначення виховного середовища.

Л.І.Новикова вважає, що це “педагогічне цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує дитину, клас, школу, дім, мікрорайон, село або селище, яке супроводжує людину дома, в школі, на вулиці і постійно впливає на неї”.

На думку Ю.С.Мануйлова, “виховне середовище – це частина оточуючого середовища, в якому існує педагогічно сформований спосіб життя. Такий підхід недооцінює суб’єктивну роль дитини”.

Д.В.Григор’єв вважає, що це “динамічна мережа взаємопов’язаних педагогічних подій, які створюються соціальними суб’єктами різного рівня (колективні та індивідуальні), що є умовою особистісного розвитку і дорослого, і дитини” [166, 86].

Виховне середовище створює можливості для розвитку і формування особистості школяра, зокрема такі, як:

свобода прийняття школярем рішення про входження у виховне середовище;

побудова діалогових відношень з людьми різного віку й різних соціальних груп;

вибір різних колективів, спільностей та можливостей їх зміни;

входження в культурне, природне, інформаційне та інші середовища.

Виховна система класу – це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів.

Основні компоненти й елементи виховної системи класу:

Індивідуально-груповий

1. Класний керівник (вихователь).

2. Учні класу.

3. Батьки учнів.

4. Педагоги та інші дорослі, що беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності класного колективу.

Ціннісно-орієнтаційний

1. Цілі та завдання виховання.

2. Перспективи життєдіяльності класного співтовариства.

3. Принципи побудови виховної системи і життєдіяльності класу.

Функціонально-діяльнісний компонент

1. Системоутворюючий вид діяльності, форми й методи організації спільної діяльності та спілкування.

2. Основні функції виховної системи.

3. Педагогічне забезпечення й самоврядування життєдіяльності класного співтовариства.

Просторово-часовий компонент

1. Емоційно-психологічне, духовно-моральне й предметно-матеріальне середовище.

2. Зв’язки й стосунки класного співтовариства з іншими спільнотами дітей і дорослих.

Діагностико-аналітичний компонент

1. Критерії ефективності виховної системи.

2. Методи та прийоми вивчення результативності виховної системи.

3. Форми й способи аналізу, оцінювання та інтерпретації отриманих результатів.

Індивідуально-груповий компонент має виняткову важливість. Члени класного співтовариства – учні, педагоги, батьки – вирішують, яку виховну

систему створювати, як її моделювати, яким чином система має функціонувати. Доцільність діяльності щодо створення виховної системи зумовлена потребою в змінах індивідуальних і групових характеристик цього компонента. Провідна роль у побудові, забезпеченні функціонування та розвитку виховної системи класу належить класному керівникові чи вихователю. Його життєво-ціннісні орієнтації, педагогічні погляди й позиція, інтереси й захоплення є найістотнішими системоутворюючими чинниками. Якщо у своїй виховній діяльності класний керівник (вихователь) керується гуманістичними цінностями, то такі ж ціннісні орієнтації переважають і в класному колективі. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система цього класу. Вихователю необхідно побачити й зрозуміти специфічні риси класного співтовариства, визначити рівень розвитку учнівського колективу, сформованості в ньому міжособистісних стосунків і спільної діяльності, щоб потім мати можливість обрати найбільш оптимальний шлях, форми й засоби побудови виховної системи.

Ціннісно-орієнтаційний компонент виховної системи класу. Підкреслюючи суттєву значущість цього компонента, вчені називають його ціннісно-смысловим ядром системи. А от практики-вихователі, на жаль, часто недооцінюють важливість цього компонента, тому в планах роботи можна виявити недостатньо продумані й погано обґрунтовані цілі. Не піддаються аналізу ціннісні орієнтації класного співтовариства та його членів. Через це педагогічна діяльність має хаотичний, спонтанний характер і веде до невтішних наслідків у процесі розвитку й формування учнівського колективу. Виховання без цілі не буває. Вихователь повинен про це пам'ятати й приділяти більш пильну увагу цілепокладанню.

Функціонально-діяльнісний компонент виховної системи класу. Він виконує роль головного системоутворюючого чинника, який забезпечує упорядкованість і цілісність виховної системи, функціонування й розвиток її основних елементів і зв'язків. Його основу становить спільна діяльність та спілкування членів класного співтовариства. Вибір системоутворюючого виду діяльності залежить, насамперед, від інтересів та потреб учнів, потенційних можливостей вихователя, від типу навчального закладу та його структурних підрозділів.

Просторово-тимчасовий компонент виховної системи. Кожна виховна система має середовищний життєвий простір, у якому здійснюється спільна діяльність і спілкування членів класного колективу, розвиваються міжособистісні та ділові стосунки, формуються індивідуальні та групові ціннісні орієнтації. Відомо, що вихователь старається створити в класному колективі духовно багату й морально чисту, порівняно з навколишнім соціумом, атмосферу. Проте це зовсім не означає, що виховна система повинна бути закритою з обмеженими зовнішніми зв'язками й стосунками [162].

Діагностико-аналітичний компонент виховної системи. Вихователю набагато простіше знайти своє місце у виховному просторі, якщо йому будуть відомі цілі, завдання, принципи й основні напрями, форми й засоби побудови життєдіяльності виховного процесу в загальноосвітній школі. Останнім часом вихователі намагаються відмовитися від виміру результатів виховної діяльності "на око" й прагнуть опанувати діагностичні прийоми дослідження ефективності навчально-виховного процесу. Критерієм ефективності функціонування класної виховної системи можуть бути: вихованість учнів; захищеність і комфортність

дитини в класі; задоволеність учнів та їхніх батьків життєдіяльністю класу; сформованість класного колективу, репутація класу.

Виховні системи – системи відкриті, пов'язані між собою, залежні у своєму розвитку від середовища, його соціальних, етнічних, культурних, природних характеристик. Ця обставина передбачає вивчення середовища, його виховного потенціалу, можливостей його підвищення за рахунок максимального використання умов середовища й перетворення його у виховний простір.

Створення виховної системи – не самоціль. Адже вона формується й вдосконалюється з метою особистісного розвитку школярів і залежить, головним чином, від спільних зусиль педагогів, дітей та їхніх батьків.

7. Авторські виховні системи (АВС)

Наукові дослідження та багатовікова практика виховання дітей показали, що процес виховання ефективний лише тоді, коли він системний, коли всі елементи цієї системи налагоджені й включені в процес взаємодії. Назвемо деякі ефективні педагогічні системи взаємодії: “школа як виховна система”, “система методів і педагогічних прийомів”, “система відносин “вчитель та учень”, “система розвиваючих технологій навчання і виховання”, “педагогічний колектив як колектив односторонців”, “система учнівського самоврядування”.

Австрійський психотерапевт В.Франкл писав: “Людина постійно робить вибір із маси існуючих можливостей, яка з них буде приречена на неіснування, а яка буде актуалізована”. Так, організовуючи діалектичний процес виховання, педагог постійно стоїть перед вибором: парадигми виховання, концептуальних ідей, свого ставлення до визначення мети, стратегічних і тактичних завдань, засобів, методів і прийомів їх найбільш ефективної реалізації; певних організаційних форм та педагогічних технологій.

Позитивною характеристикою розвитку педагогічної теорії та шкільної практики стала тенденція росту кількості (і якості), авторських концепцій виховання, авторських шкіл, цікавих і перспективних творчих педагогічних колективів.

Авторські виховні системи (20–40 pp.). Авторська виховна система “Республіка ШКІД” В.М.Сороки-Росинського: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: самоврядування, “Суворовська педагогіка” та ін.

Авторські виховні системи комуни імені Ф.Е.Дзержинського, А.С.Макаренка: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: централізація, різновікові загони та ін.

Авторські виховні системи сільських шкіл (50–70 pp.). Авторська виховна система Павлиської середньої школи В.О.Сухомлинського: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи.

Авторська виховна система школи А.В.Захаренка: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: колективна праця вчителів, учнів та їхніх батьків зі створення матеріально-технічної бази школи та ін.

Авторські виховні системи міських шкіл (80–2000 pp.). Авторська виховна система школи В.А.Караковського: контингент учнів, головна

системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: колективні творчі заходи, спеціальні табірні збори.

Авторська виховна система школи Е.А.Ямбурга: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: проєктивний метод, система педагогічних одиниць та ін.

Різноманітність традиційних, інноваційних форм виховання, гуманізація, психологізація виховного процесу, система діагностичних методик вивчення особистості, розумно спланована організація дозвілля та високий рівень розвитку учнівського самоврядування – це необхідні складові ефективних дієвих виховних систем, які спрямовані на досягнення інтегративного результату – формування життєвих компетентностей у школярів. Коли виховна система грамотно спланована та організована, проводиться з урахуванням місцевих умов і можливостей, цікава для школярів, захоплює їх, формує активну життєву позицію, розвиває творчість, ініціативу, тоді діти отримують радість від результатів своєї діяльності, але така система роботи передбачає індивідуальний та диференційований підхід, врахування вікових та статевих особливостей.

Для діючих виховних систем головним є: високий рівень управління системою виховної роботи, який забезпечує досягнення найоптимальніших у даних умовах результатів, функціонування кожного елемента виховної системи, взаємозв'язок і взаємодія елементів, їх підпорядкування поставленим завданням та цілям. Пошук та відпрацювання нових виховних систем сприяє підвищенню результативності виховання школярів, вимагає від сучасних педагогів нових, нетрадиційних підходів, якісного рівня організації виховного процесу, підвищення педагогічної компетентності, впровадження інноваційних та розвиваючих технологій.

Контрольні питання

1. Виховна система школи – це... Продовжіть речення.
2. Що ви розумієте під поняттям “виховна система школи, класу”?
3. З яких компонентів та елементів складається виховна система школи?
4. Як оцінити ефективність функціонування виховної системи школи?
5. Назвіть характерні риси виховної системи.
6. Від чого залежить тип виховної системи навчального закладу?
7. У чому полягає суть авторської виховної системи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть картотеку сучасних виховних систем.
2. Які є рушійні сили розвитку виховної системи?
3. Зробіть періодизацію авторських виховних систем.
4. Підготуйте повідомлення на тему: “Зарубіжні виховні системи: проблеми та перспективи розвитку”.
5. Роль педагога в побудові виховної системи школи.
6. Опишіть відомі вам моделі виховних систем. Розкрийте їх актуальність.
7. Дайте характеристику етапів розвитку виховної системи.
8. Розкрийте основні функції виховної системи.

ТЕМА 4. МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ВИХОВАНOSTІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

План

1. Сутність діагностичної діяльності педагога.
2. Діагностика й вимірювання вихованості молодших школярів.
3. Критерії, рівні та показники вихованості учнів молодших класів.
4. Методи вивчення особистості молодшого школяра.
5. Діагностика особистості молодшого школяра, дитячого колективу та самодіагностика.

Основні педагогічні поняття:

діагностика, вихованість, критерії вихованості, ступені вихованості, ефективність виховання, методи діагностики, особистість школяра, дитячий колектив, самодіагностика.

Рекомендована література: 9, 32, 51, 54, 119, 183, 190, 191, 199.

“Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх порявах, то вона має вивчити її в усіх проявах”

К.Д. Ушинський

1. Сутність діагностичної діяльності педагога

У практиці сучасної школи перед учителем початкових класів і психологічною службою виникає безліч практичних завдань, які пов'язані з визначенням рівня готовності дитини до школи, виявленням особливо обдарованих і відстаючих у розвитку, з'ясуванням причин шкільної дезадаптації.

Умовно всі завдання, що виникають у взаємодії педагога й психолога в школі, можна розділити на психолого-педагогічні та психологічні. У першому випадку цілі та методи розв'язання завдань визначає педагог, а психолог виконує допоміжну функцію: проводить психодіагностику учня, складає його психолого-педагогічний портрет і прогнозує результат педагогічного впливу, а в деяких випадках проводить і вторинну психологічну діагностику. Цей тип завдань пов'язаний із забезпеченням загальноосвітньої функції школи.

Завдання другого типу – власне психологічні, які переважно вирішує шкільний психолог. Вони забезпечують реалізацію виховної функції школи. У цьому випадку психолого-педагогічна діагностика є етапом вирішення проблеми, де засоби вирішення – суто психологічні (консультативна допомога, корекція особистості, психологічний тренінг, індивідуальна й сімейна психотерапія, психологічні рекомендації). Усі типові завдання можна віднести до двох груп, виходячи з головних функцій школи, – функції освіти та функції виховання. У реальній практиці ці дві функції тісно переплетені між собою. Тому вихователь повинен досконало володіти технологією й процедурою вивчення індивідуальних психологічних особливостей вихованців, умінням ставити обґрунтований діагноз на основі цих досліджень. Адже він водночас

повинен бути вчителем і психологом-дослідником, який добре володіє відповідними навичками та вміннями.

Діагностика (від гр. *dia* – прозорий і *гнозис* – знання) – загальний спосіб отримання випереджаючої інформації про досліджуваний об'єкт або процес [134].

Діагностика – це галузь спеціальних знань, пов'язаних з розробкою теорії, методології та методик для точної оцінки властивостей, станів і рівня розвитку, досягнутого індивідом або групою.

Діагностика – це психологічне обстеження школярів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку школярів, визначення причин, що ускладнюють їхній розвиток та виховання.

Діагностика – це кількісна оцінка та якісний аналіз педагогічних процесів, явищ за допомогою спеціально розроблених наукових методів.

Психолого-педагогічна діагностика – це оціночна практика, спрямована на вивчення індивідуальних особливостей учнів і соціально-психологічних характеристик дитячого колективу з метою оптимізації навчально-виховного процесу.

Педагогічна діагностика (у перекладі з грецької “*здатність розпізнавати*”) – це процес постановки “діагнозу”, тобто встановлення рівня розвитку суб'єкта діагностики.

Педагогічна діагностика – педагогічна діяльність, спрямована на вивчення й пізнання стану об'єктів (суб'єктів) виховання з метою співробітництва з ними й управління процесом виховання.

Педагогічна діагностика – це також виявлення причин порушення стабільності в засвоєнні знань учнями, недоліків у навчанні та вихованні, надання рекомендацій щодо їх усунення під час класної та позакласної роботи.

На відміну від психологічної діагностики, педагогічна діагностика здійснюється завжди всередині педагогічного процесу. Педагогічна діагностика допомагає вирішувати найважливіші навчально-виховні завдання через оперативне отримання інформації [6].

Зміст педагогічної діагностики полягає в спостереженні якісних змін, які відбуваються із суб'єктом діагностики. Окрім того, важливий аналіз зібраної інформації з метою визначення успіху й неуспіху в розвитку, становленні професійної позиції вчителя, у розкритті якості змін, які спостерігаються в його професійній діяльності та змін у розвитку школярів.

Сутність педагогічної діагностики визначає її предмет: кого виховувати відповідно до поставлених цілей і завдань виховання (об'єкт виховання, критерії вихованості), за яких умов (виховна ситуація), хто і що при цьому повинен робити (визначення функцій суспільства, сім'ї, школи, класного колективу, самої дитини), якими засобами, шляхами, методами впливати на вихователів і вихованців (діяльність суб'єктів виховання).

При діагностичному підході до формування загальної мети виховання, яка є складовою частиною навчально-виховної системи школи, має використовуватись особистісний підхід до формування дитини, який передбачає такі основні компоненти:

- соціальні риси;
- власний життєвий досвід;
- інтелектуальні риси;
- генетичні риси.

Педагогічна діагностика як самостійна галузь педагогічної діяльності вчителя-вихователя:

- дозволяє об'єктивно оцінити характер й особливості виховного процесу як процесу взаємодії й взаємодоповнення вихователя та вихованця;
- з допомогою педагогічної діагностики педагог визначає зону найближчого розвитку особистості учня;
- діагностика пов'язана з визначенням шляхів досягнення виховної мети;
- діагностика розгорнута в часі й визначає виховний процес як перехід з однієї виховної ситуації в іншу, виділяючи при цьому цикли реалізації виховної мети й завдань;
- діагностика у виховних технологіях є індикатором і методом виховання.

Якщо діагностика проводиться цілеспрямовано, вона перетворюється в засіб керівництва організованим самопізнанням, підвищує ефективність індивідуального підходу, дає необхідну інформацію педагогам і батькам, поєднує педагогічну науку й практику через виховні технології.

Таким чином, діагностичний підхід у діяльності сучасного вчителя-вихователя початкової школи будується на певних принципах і дотриманні відповідних організаційно-педагогічних умов і передбачає три типи діагностики (за А.І.Кочетовим): початкову, коректуючу, узагальнюючу.

Початкова діагностика пов'язана з плануванням та управлінням виховною роботою. На даному етапі вчитель-вихователь вивчає рівень вихованості учнів, рівень розвитку учнівського колективу.

Коректуюча діагностика проводиться під час самого процесу організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога-вихователя на зміни, що відбуваються в розвитку учнів та учнівських колективів. Коректуюча діагностика дозволяє педагогу швидко, точно й з мінімумом помилок коректувати свою роботу й вдосконалювати стиль взаємин з дітьми, результативність виховної роботи.

Узагальнююча діагностика дає головні дані для корекції педагогічного впливу протягом наступного навчального року. Вона проводиться в кінці кожного навчального року.

Педагогічна діагностика здійснюється в процесі навчання й виховання. У більшості випадків педагоги думають, що вони знають своїх учнів, що ніякого спеціального вивчення не потрібно. Але коли ці знання піддаються глибокому аналізу, то виявляється, що вони поверхневі й неадекватні. Учителі та вихователі часто судять про своїх вихованців за раніше сформованими, інколи – першими враженнями з тих ситуацій, які раніше виникали. Іноді деяких школярів несправедливо відносять до категорії важких, а школяр, що вже дійсно виправився, ще довго відчуває насторожене ставлення до себе своїх учителів.

Діагностична діяльність учителя початкових класів поділяється на:

- орієнтовно-прогностичну;
- конструктивно-проектувальну.

Орієнтовно-прогностична діяльність полягає в умінні педагога визначити конкретні цілі, зміст, методику виховної роботи, передбачити її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленості окремих вихованців, злагожденості та згуртованості колективу. Педагог спочатку ставить діагноз, а

потім визначає конкретні орієнтири для розвитку особистості кожного вихованця й усього колективу.

Конструктивно-проектувальна діяльність передбачає постійне вдосконалення педагогом методики проведення різних навчально-виховних заходів. Ця діяльність потребує від педагога психолого-педагогічного мислення, педагогічної спрямованості, ініціативи, творчості, володіння багатим арсеналом організації виховних заходів і глибоких психологічних та педагогічних знань.

Виховний процес постійно рухається до певної мети. Його внутрішньою рушійною силою є суперечність між вимогами до вихованців і реальними можливостями щодо їх реалізації. Ця суперечність є джерелом розвитку цього багатогранного процесу, якщо вимоги співмірні можливостям виховання, і, навпаки, не сприяють позитивному розвитку педагогічного процесу, якщо вимоги виявляються занадто складними або легкими, тобто невідповідними “зоні ближнього розвитку” (Л.Виготський). У зв’язку із цим педагог повинен постійно вивчати своїх вихованців, щоб правильно визначити близькі, середні й далекі перспективи розвитку особистості та колективу.

2. Діагностика й вимірювання вихованості молодших школярів

Розглядаючи основні підходи до визначення та вивчення вихованості школярів, Л.М.Поколієнко, Д.Ф.Ніколенко, І.Д.Зверева, Л.Г.Коваль, П.Д.Фролов та інші дослідники зазначають, що феномен вихованості відрізняється великою складністю й розглядається в різних аспектах. Вихованість є найважливішою психолого-педагогічною та соціально-психологічною характеристикою особистості, вона неподільно пов’язана з усіма її сторонами, відображає ступінь її всебічності та гармонійності. Основою вихованості та її найсуттєвішим показником є мораль людини.

Вихованість – комплексна характеристика особистості, яка враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Під вихованістю в педагогіці розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю й ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку.

Серцевина вихованості – моральні якості (рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості). Відомо, що результати процесу виховання бувають різними, оскільки вони залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їхнього ставлення до навколишнього світу, виховних впливів, однолітків, батьків, педагогів та від рівня сформованості в них умінь та навичок [66].

Діагностика рівня сформованості вмінь – сукупність методик діагностування рівнів сформованості умінь залежно від їх виду. Для діагностування рівня сформованості вмінь використовують тести, які є комплексом завдань, а також критерії, які складені на основі навчальних програм.

Діагностування вихованості – це розпізнання й вивчення істотних ознак вихованості, їхніх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання.

Діагноз встановлюється тоді, коли педагог ще не володіє повною інформацією про вихованість учня, а робить висновок на основі її суттєвих проявів з метою встановлення причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку якостей і властивостей особистості, визначення факторів, які сприяють успішній реалізації цілей виховання.

Першою особливістю діагностики є те, що вона спрямована на вивчення учнів, які удосконалюють своє самоствердження, і педагогів, що організують пізнавальну, трудову, художньо-естетичну та іншу діяльність вихованців (створюють умови для зміни позиції особистості в системі відносин людина–людина, її всебічного формування). Варто відмітити особистісну спрямованість діагностики. У діагностиці оцінка вихованості є причиною більш глибокого вивчення протікання виховного процесу, визначення шляхів його вдосконалення на основі знань про способи й умови взаємодії всіх його компонентів.

Другою важливою особливістю діагностики є прогностичний характер її висновків. Прогноз потрібний для того, щоб внести необхідні корекції розвитку школяра: підсилити бажані й нейтралізувати небажані тенденції.

У цьому розумінні діагностика є основою індивідуального підходу до вихованця. Проте, оскільки розрив між метою й досягнутими результатами спостерігається постійно, завдання діагностики вихованості актуальне для всіх вихованців. Ступінь вихованості колективу визначається на підставі своєрідного поєднання вихованості всіх його членів.

Третьою особливістю діагностики вихованості є те, що перевага в ній надається методам, які сприяють виявленню цілісної позиції особистості школяра. Діагностика спрямована на потреби організації виховного процесу, передбачає згорнуті рішення педагога й тому надає перевагу інтегративній діагностичній інформації. А це передбачає й інтегральну оцінку ступеня сформованості позиції особистості в цілому. Отож рівень досягнення мети характеризує ступінь її ефективності [66].

Ефективність (від лат. *efekt* – те, що дає відповідний результат, дієвий) – відношення досягнутого результату (відповідно до того чи іншого критерію) до максимально досягнутого чи заздалегідь запланованого результату.

Ефективність виховання залежить від ставлення учня до існуючої дійсності в спрямованих на нього виховних впливів, від інтенсивності виховання, активності його учасників, ефективності процесу навчання, органічного поєднання мети, змісту, форм і методів виховної роботи та іншого.

Таким чином, ефективність виховання – це відношення досягнутих результатів до передбаченої мети (цілей) у процесі формування духовного обличчя, суспільно значущих якостей особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

3. Критерії, рівні та показники вихованості учнів молодших класів

Найтипівішим проявом людини є її соціальна сутність, яка відображається в системі його ставлення до світу й себе. Відображувальна природа психіки приводить до того, що існуючі суспільні процеси і явища в кожній людині відбиваються, обумовлюються, переробляються, і тим самим забезпечують становлення природних сил і можливостей особистості, подальший розвиток того, що нею придбано в результаті виховання.

Для успішної організації виховного процесу в початковій школі педагогу під час оцінювання результатів діяльності потрібно мати чітке уявлення щодо визначення рівнів вихованості учнів, їхньої свідомості та поведінки. Тому необхідно: уміти бачити зміни в їхній поведінці в результаті виховних впливів; обирати найефективніші форми й методи виховання. Без цього неможливо

об'єктивно оцінити ефективність та якість виховної роботи, її вплив на колектив і кожного учня зокрема. Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати його не завжди помітні відразу. Тільки з часом можна судити про результативність виховного впливу педагога, що виявляється у вихованості дітей.

Відповідно об'єктом педагогічної діагностики є не тільки вихованець, а й виховні можливості зони його найближчого соціального оточення. Об'єкт діагностики – молодший школяр – має загальні й індивідуальні відповідні його віку параметри розвитку. Тому педагогу потрібно враховувати всю складність і суперечливість духовного світу школяра, його рух від простого до складного, від дитячого до дорослого, від біологічного до соціального і т. д. Коли дитина приходить до школи, вона вже має яскраво виражену індивідуальність. За її відсутності – педагогічна діагностика була б механічною, однозначною. Однак було б неправильним уважати, що в педагогічній діагностиці, перш за все, вивчається саме те індивідуальне своєрідне в людині, яке відрізняє її від усіх інших. Вивчення вікових та індивідуальних особливостей учнів – обов'язок кожного педагога. Адже тільки добре знаючи своїх вихованців, можна досягти успіхів у їхньому вихованні.

Вікові особливості – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні й психологічні особливості.

Особливості характеру, інтереси й нахили, сім'я, вулиця, товариші – усе це впливає на поведінку учня, яка виявляється не тільки в позитивних, а й у негативних вчинках. Без знання індивідуальних та вікових особливостей, умов життя учня, під впливом яких формується його особистість, вихователь не зможе вибрати відповідних методів виховного впливу. А для того, щоб знати своїх вихованців, потрібно їх вивчати.

Отже, вивчення учнів – одна з найважливіших ділянок у системі роботи вихователя. Воно допомагає усунути чинники, що негативно позначаються на учневі, і таким чином правильно вплинути на нього. Вивчення учнів проводиться з метою дальшого підвищення якості їх виховання, тому повинно бути плановим і систематичним. Покращенню ефективності результатів вивчення учнів молодшого шкільного віку сприяє індивідуальний підхід.

Індивідуальний підхід до дітей – це принцип педагогіки, згідно з яким у виховній роботі з колективом учнів досягається педагогічний вплив на кожного школяра, який ґрунтується на знанні його особистих рис і умов життя. У результаті всебічного вивчення своїх вихованців у вчителя початкових класів формується чітке уявлення про характер кожного з них, про його інтереси й здібності, що дає змогу краще зрозуміти вчинки дитини, застосувати найбільш доцільні виховні засоби та впливи, які розвивають творчу активність школярів.

Індивідуальний підхід – необхідна умова ефективності педагогічного процесу, оскільки будь-який виховний вплив здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної особистості.

Вихованість школярів – показник ефективності та якості навчально-виховного процесу.

Сформовані якості особистості молодшого школяра є результатом перетворення зовнішніх впливів у внутрішні, тобто вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку. Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їхнього ставлення до навколишньої дійсності, насамперед до спрямованих на

них виховних впливів, їхніх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків. Оскільки школярі різняться індивідуальними особливостями, то й результати їхнього виховання різні. Для практичної діяльності педагога доцільно учнів класу залежно від рівня їхньої вихованості поділити на кілька груп.

Критерій (від гр. *kriterion*) – ознака, на основі якої здійснюється оцінка, мірило. Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу). Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновки про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу.

Критерій є ніби ідеальним зразком, еталоном, порівнюючи з яким реальні явища, можна встановлювати ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу. Вони повинні враховувати вікові особливості учнів молодших класів, виявлення тих чи інших якостей особистості цього вікового періоду, охоплювати основні види її діяльності (навчальна, ігрова, творча, естетична, спортивна комунікативна діяльність), характеризувати поведінку учня в різних ситуаціях, а також відображати стійкість виявлених якостей. Критеріями вихованості є ставлення особистості до оточуючих людей, до природи, до самої себе, добровільне виконання певних дій, мотиви дій, учинків.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Під рівнем вихованості слід розуміти наявність знань у галузі виховання, стійких навиків та умінь застосовувати ці знання на практиці. Усе це характеризує особистість вихованця і, поряд із цим, свідчить про результати виховної роботи педагогічного колективу.

Рівень вихованості проявляється насамперед у стійких навиках поведінки, у вчинках і діях учнів, у їхній життєвій позиції. Рівень вихованості наближено характеризують словами: високий, середній, низький, дуже низький.

Високий рівень. Для нього визначальним є стійкий і позитивний досвід поведінки, саморегуляції разом із прагненням до організації та регуляції діяльності поведінки інших людей, виявом активної позиції. Високий рівень певної якості особистості характеризується наявністю всіх ознак, властивих цьому показнику.

Середній рівень. Йому властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації й самоорганізації, хоч активна позиція щодо діяльності та вчинків однокласників ще не виявляється. Середній рівень вихованості характеризується наявністю половини чи більше ознак відповідного критерію.

Низький рівень. Характеризується слабким виявом позитивного, ще не стійкого досвіду поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється переважно вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція й самоорганізація базуються на інтуїції. Низьким називають такий рівень, коли є менше половини ознак від загальної кількості або коли їх немає взагалі.

Дуже низький рівень. Характеризується негативним досвідом поведінки, що важко піддається педагогічному впливу, саморегуляція й самоорганізація не розвинуті.

Оцінити рівень вихованості особистості можна й за її ставленням до навколишньої дійсності: до суспільства – патріотизм, суспільна дисципліна,

громадська активність, працьовитість, відповідальність, солідарність, відданість справі; до інших людей – повага їхньої гідності, піклування, терплячість; до себе – гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; до культури – повага до культурних цінностей, налагодження контактів з діячами культури, розуміння прекрасного; до природи – повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатств і раціональне їх використання; до моральних цінностей – демократизм, гуманізм.

Критерії вихованості умовно поділяють на “тверді” і “м’які”. До “твердих” критеріїв належать важливі статистичні дані, які в комплексі характеризують загальний стан вихованості: кількість правопорушень і тенденції їх зміни; кількість молодих людей, які відбувають покарання за скоєні злочини; кількість розлучень і сімей, що розпалися; темпи поширення пияцтва, наркоманії, куріння, проституції серед молоді та багато інших показників [66].

У педагогіці ці критерії використовуються порівняно мало. Адже упродовж десятиліть не прийнято було говорити про проблеми, які виявляються під час використання цих критеріїв. Для характеристики шкільного виховання застосовуються “м’які” критерії, що допомагають педагогам одержати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики вихованості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування критерії вихованості умовно поділяють на дві групи:

1) пов’язані з проявом результатів виховання в зовнішній формі – судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості (провідні якості особистості, основні відношення особистості, віддалений результат виховання, суспільна спрямованість, поведінка в проблемній ситуації);

2) пов’язані з явищами, прихованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями.

Більшість з наявних методик і програм вивчення вихованості школяра громіздкі, недостатньо враховують реальні можливості класовода, класного керівника, фактор його часу. Педагог реально може здійснити обґрунтування мінімуму найбільш типових ознак, які характеризують вихованість учнів. Як визначити цей мінімум? Пригадаємо, що особистість характеризується таким рівнем психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою й діяльністю (С.Л.Рубінштейн).

Отже, вихованість особистості визначається не характеристиками окремих якостей, а їхньою сукупністю.

Показниками вихованості є такі інтегральні прояви особистості:

- здатність включатися в різні види діяльності;
- цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творча активність, відповідальність.

Основними показниками рівня вихованості школяра є зовнішній вигляд, культура поведінки в школі та за її межами, громадська активність, самостійність у всіх видах діяльності, сформованість наукового світогляду й національної свідомості, позитивне ставлення та інтерес до навчання, залучення до світової та національної культури, мистецтва, літератури, фізичне здоров’я, прагнення займатися фізичною культурою і спортом, працелюбність. Оцінити рівень вихованості особистості можна за її ставленням до суспільства, до інших людей, до самої себе, до культури, до природи, до навчання [99].

Кожен із названих критеріїв тісно пов'язаний із суб'єктивною позицією особистості, її цілеспрямованістю та активністю. Тому вказані компоненти взаємодіють, утворюють цілісність. У визначенні показників та ознак вихованості учня вихідними є: з одного боку, інтегральні прояви особистості та їхня структура, а з іншого, – їх динаміка – “зона найближчого розвитку” [23].

Таким чином, вихованість школяра є цілісним утворенням, яке має високий рівень сформованості змістового, структурного й динамічного компонентів.

4. Методи вивчення особистості молодшого школяра

Психолого-педагогічна діагностика ґрунтовно увійшла в практику навчання й виховання. У школі висококваліфікованим вважається той педагог, який є ще й добрим психологом. При цьому маються на увазі не тільки знання загальної та вікової психології, а й володіння методами психолого-педагогічної діагностики. Щоб відповісти, що саме треба вивчати в конкретному учневі, слід знати певний суспільний еталон, за яким можна судити про вихованість усіх дітей. Таким еталоном прийнято вважати всебічно розвинену особистість, яка формується в процесі взаємозв'язку розумового, морального, фізичного, трудового та естетичного виховання.

Адже для того, щоб здійснювати ефективний педагогічний вплив на учнів, треба володіти об'єктивними науковими знаннями про їхні індивідуальні особливості. Такі знання в повному обсязі можна отримати, якщо використовувати методи наукової психолого-педагогічної діагностики.

Методами визначення рівня вихованості учнів можуть слугувати методи науково-педагогічного дослідження: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, вивчення продуктів діяльності учнів та ін.

Для того, щоб вирішити завдання вивчення й діагностики дітей молодшого шкільного віку, спонукати їх до самопізнання й до керування своїм розвитком, сучасному вчителю необхідно освоїти інструментарій педагогічної діагностики, яка виконує дві ролі:

- за допомогою діагностики прослідковується результативність роботи учнів і вчителя;

- діагностика з інструмента тільки пізнання перетворюється в інструмент формування особистості молодшого школяра.

Актуальним завданням у сучасних умовах є більш поглиблене психологічне просвітництво педагогів. Об'єктивність відомостей про індивідуальні особливості молодших школярів залежить від того, наскільки об'єктивними, науково обґрунтованими методами отримані ці відомості. Досвідчений учитель під час повсякденної роботи зі школярами вміє наближено визначити ці особливості в результаті педагогічного спостереження. Однак йому для точної фіксації й вимірювання сьогодні не обійтися без допомоги психолого-педагогічної діагностики. Як бачимо, педагог стає майстром тоді, коли він може налагодити взаємодію з учнями на засадах рефлексивного керування: уміє організувати доцільну діяльність дітей і бачить не лише наслідки конкретного плану, а й зміни в розвитку вихованців.

Інтегральне оцінювання позиції вихованця дозволяє виділити чотири ступені вихованості школярів, серед яких два ступені для учнів, вихованість яких задовольняє педагога, а два – для тих, у кого позитивний ступінь вихованості ще не досягнутий (Б.П.Бітінас).

Активна позиція. Вона характеризується позитивними оцінками всіх інтегральних проявів, їх взаємозв'язками, саморегуляцією. До цієї групи належать вихованці, які сприйняли ідеали суспільства, будують свою поведінку відповідно до суспільних норм, намагаються самостійно й творчо реалізувати ці ідеали й норми у відповідній діяльності та поведінці.

Пасивна позитивна позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів, сталість поведінки й діяльності також оцінюється позитивно. Проте активність вихованця не можна визнати достатньою. У зв'язку із цим нижчим є рівень їхньої самоорганізації й самоконтролю. Тому до цієї групи належать учні, які постійно дотримуються норм суспільної поведінки, добросовісно виконують завдання педагогів, включаються в суспільноцінну діяльність, але спонукають їх до цього мотиви однобічної діяльності.

Нестійка позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів вихованості позитивна, проте сталість поведінки оцінюється негативно. Ознаки активності, самоорганізації, саморегуляції відсутні. Це означає, що у вихованців цієї групи соціальні ідеї не набули статусу особистісних спонукальних сил поведінки й діяльності. Тому поведінка ситуативна, залежить від випадкових обставин. Правильна поведінка та діяльність вихованців можуть спонукатися соціально малоцінними мотивами, завдяки чому вони легко потрапляють під негативні впливи. Учні цієї групи зазвичай стають основними об'єктами й суб'єктами виховних дій.

Негативна позиція. Вона характеризується негативною спрямованістю змісту позиції особистості; при цьому активність, самоорганізованість і саморегуляція лише ускладнюють негативну оцінку ступеня вихованості. Порушення суспільних норм поведінки для учнів цієї групи є нормою. Мотиви їхньої поведінки й діяльності асоціальні. Вихованці цієї групи є об'єктом перевиховання, що передбачає руйнування їхньої активної позиції [30].

Загальна характеристика позиції вихованця є універсальною, тобто такою, яка може бути використана в характеристиці будь-якої окремої його позиції – громадянської, патріотичної, екологічної, естетичної, ділової.

Визначити рівень вихованості учня можливо лише за умови застосування цілого комплексу методів. Адже не можна пізнати особливості характеру й поведінки учня, виявити наявність у нього знань, умінь і звичок у галузі виховання за допомогою лише одного методу.

Педагогу треба брати до уваги, що джерела інформації про учнів є досить різноманітні. Це, перш за все, діяльність самого учня. З нею можна познайомитися в процесі спостереження за його поведінкою в різних ситуаціях (вивчення результатів діяльності). Цікавою буде також інформація людей, з якими спілкується учень (батьки, ровесники, сусіди) (оцінка незалежних експертів). Деякі матеріали можна отримати з різноманітної документації (особові справи, класні журнали, бібліотечні формуляри) (вивчення шкільної документації). Уяву про ступінь сформованості в школяра необхідних якостей може скласти лише комплекс діагностичних методів.

Для вивчення інтегральних проявів особистості в поведінці, діяльності педагоги використовують метод спостереження, за допомогою якого можна побачити ці прояви в цілому, багаторазово, у різних умовах (як під час уроків, так і поза ними) і взаємозв'язках.

Упродовж останнього десятиліття передова педагогічна практика створює експериментальні справи й ситуації – обмежені часом види діяльності учнів, які

дозволяють побачити прояви особистості, одержати інформацію, яка потрібна педагогу. Виділяють такі види справ: перевірні, виховуючі, контролюючі, закріплюючі. Експериментальні справи й ситуації можуть створюватися як для всього колективу, так і для окремої особистості. В обох випадках вони результативні лише тоді, коли в їхній основі знаходяться завдання, вирішення яких викликає значний інтерес у вихованців.

Метод компетентних оцінок рівня вихованості. Суть його полягає в тому, що оцінку вихованості школярів дають компетентні особи (учителі, інші класні керівники, адміністрація школи). На основі цієї оцінки класний керівник робить відповідні висновки.

Близьким до методу компетентних оцінок є рейтинг – метод діагностики, коли до аналізу складних явищ виховання залучаються різні педагоги. На основі одержаних даних поглиблюються знання класного керівника про учнів, що допомагає краще їх вивчити й осмислити суть своєї педагогічної діяльності.

Окремим випадком рейтингу є метод самооцінки.

Самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. Іншими словами, це вияв оцінного ставлення людини до себе.

Оцінка людиною власних якостей особистості відіграє суттєву роль у її розвитку. Усвідомлення вихованцем зв'язків між власними вчинками та якостями особистості сприяє осмисленню цих якостей як причини здійснених учинків. Аналіз вихованості проводиться й за допомогою методу незалежних характеристик, коли окремо один від одного класний керівник, актив класу, сам учень, його батьки, товариші характеризують рівень вихованості за певною програмою. Більш оперативно цю інформацію можна одержати й проаналізувати за допомогою педагогічного консиліуму.

Для оцінки проявів вихованості використовуються й інші практичні методи діагностики: прямі питання, наприклад, “Що таке милосердя?”, “Для чого людям моральність?”. Відповіді на них допомагають вихователю й самому вихованцю краще розібратись у різних якостях особистості, осмислити їх. Для визначення ставлень учнів до тих чи інших фактів, учинків, дій, подій, використовуються спеціальні питання в усній чи письмовій формі: “Яких людей ти вважаєш порядними?”. Вони можуть бути відкритими, що вимагають вільної аргументованої відповіді, або закритими, що передбачають вибір однієї з альтернативних відповідей. Для діагностики оцінних суджень широко практикуються твори на завдану тему: “Толерантність – як я її розумію”, “Яким би я хотів бути”. Цінність творів у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їхні сумніви, роздуми, прагнення.

Діагностичне значення має й позиція “мовчання”, яка характеризує намагання частини учнів залишитись у тіні, відхилитись від прямих відповідей на поставлені питання, зайняти нейтральну чи примиренську позицію.

Узагальнення даних вивчення особистості, вияв рівнів вихованості окремого учня й колективу взагалі упорядковує діяльність класного керівника, допомагає зіставити результати роботи й цілі виховання; конкретизувати завдання з урахуванням результатів діагностування; відібрати зміст, форми й методи роботи, які змінюють позицію особистості в системі взаємин, забезпечують збагачення позитивного досвіду діяльності й поведінки.

Важливе значення для підвищення ефективності розвитку виховної системи мають інформація про її стан і діагностика як спосіб одержання цієї інформації.

5. Діагностика особистості молодшого школяра, дитячого колективу та самодіагностика

Діагностика особистості школяра – це виявлення індивідуальних особливостей рівнів вихованості кожної дитини та загального її розвитку.

При цьому вивчається:

- спрямованість особистості (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, установки);
- рівень пізнавальної та навчальної культури, володіння навичками НОП;
- рівень культури поведінки та спілкування;
- стан здоров'я та фізична культура;
- умови сімейного виховання;
- характерологічні особливості (характер, темперамент, воля, пам'ять, звички тощо).

Вивчення вихованості школярів складається з таких етапів.

Перший етап – осмислення мети й завдань виховання, конкретизація їх, аналіз запропонованої програми й процедури вивчення.

Другий етап – складання попередньої характеристики вихованості школярів вихователем.

Третій етап – залучення до аналізу вихованості самих учнів, активу класу, батьків і педагогів. Найважливіше на цьому етапі – спонукати учнів до самоаналізу, самооцінки й самоконтролю. Головне, що повинні усвідомити діти, – це те, що вихованість – уміння поводитись у товаристві, чемність, ввічливість (“Абетка моралі”). Виходячи з аналізу сформованості якостей особистості кожного школяра, рівня його вихованості, учитель-вихователь визначає цілі у виховній роботі й коротко формулює їх. Головне – безпомилково побачити кращі якості, опертись на них і вже на цій основі нейтралізувати негативні прояви. Діагностика конкретної особистості молодшого школяра є основою діагностики дитячого колективу.

Діагностика дитячого колективу – це виявлення виховних можливостей колективу та умов для індивідуального розвитку особистості. Вивчаються:

- структура, особливості міжособистісних стосунків;
- ставлення учнів до навчання в школі;
- характер громадської думки, громадська активність;
- згуртованість;
- зовнішні зв'язки;
- історія колективу;
- емоційний фон;
- форми дозвілля.

Сформованість учнівського колективу доцільно оцінювати у двох напрямках – у класному колективі й шляхом залучення учнів до аналізу навчально-виховного процесу в загальношкільному колективі. Але, перш ніж залучати учнів до аналізу різних ситуацій, потрібно сформулювати в них

відповідні вміння: співвідносити явища, які аналізуються, з нормами й правилами поведінки; визначати моральну значимість аналізованого; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; передбачати можливі результати; мотивувати свою оцінку; самостійно приймати рішення.

Оціночні судження щодо розвитку колективу є проміжним етапом на шляху до самостійних дій і вчинків. Якщо колектив знаходиться на низькому рівні розвитку, то вчитель-вихователь є організатором його діяльності. Його завдання полягає в тому, щоб зруйнувати негативні установки, перебудувати стосунки, які склалися. А для цього потрібно виділити ядро колективу й опертися на нього.

Учені встановили, що класний керівник може управляти розвитком колективу:

- якщо добре знає рівень вихованості, індивідуальні особливості й можливості кожного школяра та окремих груп учнів;

- володіє конкретними знаннями стану його розвитку в цілому й за окремими ознаками;

- зміцнює й розширює актив, розвиває організаторські навички та вміння всіх учнів, озброїть їх знанням виховних функцій колективу;

- розвиває ініціативу й саморегуляцію на основі самоаналізу, самоконтролю засвоєних критеріїв моральної вихованості особистості й колективу школярів;

- змінює співвідношення сил у колективі за рахунок збільшення кількості учнів з позитивним досвідом моральної поведінки, переведення учнів з нестійкою саморегуляцією й моральною поведінкою в активну позицію;

- зміцнює відповідно до рівня розвитку колективу власну педагогічну позицію.

При цілеспрямованому аналізі рівнів розвитку колективу й моральної вихованості кожного його члена в учнів з'являється ціннісне відношення до своєї позиції в життєдіяльності колективу, її цілей, до суспільно корисних справ та їхнього результату.

Діагностика виховного процесу – це виявлення ефективності, аналіз затрачених педагогом зусиль, одержання всебічної інформації про характер впливів навколишніх мікро- та макросередовищ на розвиток молодших школярів. Вивчаються:

- рівень вихованості та загального розвитку учнів;

- виховна система в класі;

- емоційні реакції учнів на проведення заходів;

- ступінь задоволеності учнів виховною роботою, спілкуванням із педагогами;

- ступінь і характер взаємодії (співпраці) суб'єктів виховання;

- моменти напруженості в стосунках учнів і педагогів;

- ступінь узгодженості виховної роботи сім'ї, школи, інших виховних установ.

Для здійснення ефективної виховної роботи важливо знати не тільки вихованість дітей, а й зовнішні умови, педагогічні можливості дитячого колективу, сім'ї, вчителів, громадських вихователів. Тому виникає питання про

постійність педагогічної діагностики виховного процесу. Причому критеріями якості виховної роботи повинні бути ті параметри в житті школи, які визначають здатність до навчання й вихованість школярів, їхнє відношення до виховання й навчання.

Основне призначення критеріїв ефективності роботи школи – визначення головних напрямів підвищення майстерності вчителів на основі комплексного аналізу й оцінки результатів педагогічної діяльності. Діагностику повинні здійснювати люди, які до цього підготовлені. Інакше неминуче в сам процес вивчення роботи школи вчителі вносять непотрібну нервозність, прагнення приховати недоліки та помилки або ж перебільшувати їхнє значення.

Самодіагностика – оцінювання власних можливостей щодо виконання конкретних виховних завдань, що включає самоаналіз особистісних рис і професійних умінь. Вивчаються:

- виховна діяльність педагогів;
- індивідуальний стиль педагогічного спілкування та управління;
- поведінка в складних, у тому числі й конфліктних, ситуаціях;
- культура розумової праці та самовдосконалення;
- рівень оволодіння педагогічними вміннями;
- авторитет у колег, учнів та їхніх батьків;
- рівень володіння педагогічною технікою, технологією та методикою індивідуальної педагогічної взаємодії;
- характерологічні особливості (характер, темперамент, воля, пам'ять, звички тощо).

Одержані відомості розширюють і поглиблюють знання педагогів-вихователів про вихованців, показують можливі причини, які сприяють закріпленню й розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки, живлять негативні прояви. Важливо розпізнавати й аналізувати в єдності ступінь сформованості всього комплексу інтегральних проявів особистості, його спрямованість, структуру компонентів, співвідношення зовнішньої регуляції й саморегуляції.

Контрольні питання

1. Яких правил має дотримуватися класний керівник у процесі вивчення учнів?
2. Які є методи вивчення учнів та учнівських колективів?
3. У чому сутність методу спостереження?

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які особливості використання діагностичних методів вивчення учнів?
2. Розкрийте особливості проведення педагогічного експерименту в початковій школі?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

ТЕМА 5. ТЕХНОЛОГІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

План

1. Історичні аспекти виникнення педагогічної технології.
2. Загальна характеристика педагогічних технологій.
3. Технологічний підхід до виховання.
4. Технологізація виховного процесу загальноосвітньої школи.
5. Комплексний підхід до технологій виховання в початковій школі.
6. Інноваційні технології виховання.

Основні педагогічні поняття:

методика виховної роботи, технологія виховання, комплексність, технологічний підхід у вихованні, організація діяльності школярів, виховний вплив.

Рекомендована література: 14, 25, 35, 36, 48, 52, 60, 66, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 119, 126, 128, 132, 134, 144, 162, 167, 211, 212.

Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна створити характер.

К.Д. Ушинський

1. Історичні аспекти виникнення педагогічної технології

Суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів в освітній сфері є їх технологізація. Термін “педагогічна технологія” з’явився в освіті порівняно недавно. Щодо навчального процесу його було вжито у 1886 р. англійцем Джеймсом Саллі (1842–1923). Однак дискусія із приводу того, чи існує в освітній галузі педагогічна технологія як певний інструмент навчання й виховання, яким може оволодіти кожний педагог, триває дотепер. У ній окреслилося дві принципові позиції. Прихильники однієї переконані, що виховання й навчання є *творчими процесами, інтуїтивним пізнанням світу іншої людини* з відповідним впливом на цей світ. Їхні опоненти доводять, що педагогічний процес має інструментальний характер. Його мета полягає у вихованні особистості із заздальгідь заданими властивостями.

Одним із перших оприлюднив ідею технологізації навчального процесу видатний чеський мислитель-гуманіст, педагог, громадський діяч Ян-Амос Коменський (1592–1670), стверджуючи, що школа є майстернею, “живою типографією”, яка “друкує” людей. Учитель, на його думку, у педагогічному процесі користується тими засобами для виховання й освіти дітей, що й

типографські працівники, створюючи книгу. Для цього слід чітко окреслити цілі, вміло вибрати засоби, встановити жорсткі правила їх використання. Усе це свідчить, що Я.-А.Коменський розглядав технологізацію як важливий засіб впровадження провідних педагогічних принципів.

Швейцарський педагог Йоганн-Генріх Песталоцці (1746–1827) актуальним завданням педагогіки вважав створення “механізму освіти”, тобто побудову такої технології, що дасть змогу кожному підготовленому педагогу, який докладе багато власних зусиль, виховати будь-яку дитину.

Концепція розвитку особистості американського гуманіста Карла Роджерса (1902–1987) базується на протиставленні когнітивного (засвоєння знань, розвиток особистості учня під неухильним контролем педагога) і дослідного (зорієнтованого на особистісний розвиток та емоційну сферу учня) типів навчання. За твердженням К.Роджерса, особистий досвід самоцінний для учня й тому є єдиним критерієм оцінювання життєвих подій. Учіння, у процесі якого особистість самостійно розвивається, приносить величезне задоволення, безпосередньо впливаючи на неї.

Австро-німецький філософ і педагог, засновник антропософії Рудольф Штейнер (1861–1925) започаткував індивідуальний підхід до виховання дітей, він заперечував відокремлене навчання дівчаток і хлопчиків, поділ учнів за соціальними прошарками, ступенем обдарованості й приналежністю до різних віросповідань.

Найважливішою проблемою людського мислення Р.Штейнер уважав необхідність “зрозуміти людину як вільну особистість”. На основі антропософії, яка вивчає людину в тілесному, душевному й духовному аспектах, він створив педагогіку, що охоплює розвиток і саморозвиток цілісної особистості, її здібностей до пізнання, мистецтва, розвитку власних почуттів, моральних задатків і релігійних переживань. Завдання педагога Р.Штейнер убачав у використанні технологій, що розвивають в особистості здатність до “власних суджень і висновків, орієнтованих на різноманітність світу”. Саме цей принцип було покладено в основу навчання й виховання в першій вільній Вальдорфській школі.

Представники “педагогіки творчості” (Ф.Гансберг, Е.Лінде, Г.Шаррельман) засуджували спроби впливати на неповторну особистість дитини за допомогою технологій. Будучи переконаними, що до кожної особистості дитини необхідно добирати індивідуальні засоби виховання, вони не визнавали ідеї й можливості створення такої педагогічної технології, яка могла б стати ключем до душі дитини.

На відмові від педагогічної технології як інструменту впливу на дитину ґрунтуються традиції “вільного виховання”, які започаткували й розвивали в Росії Лев Толстой (1828–1910), Костянтин Вентцель (1857–1947), Луїза Шлегер (1863–1942) та ін. Вони заперечували можливість “технологізації” педагогічного процесу, пропагували ідею створення особливого дитячого світу, “пробудження душі дитини”, прагнення зберегти в людині оригінальність і яскравість дитинства, а успішність чи неуспішність роботи навчального закладу оцінювали не на підставі технологій, які там використовуються, а за результатами творчого спрямування особистості педагога, створеного ним клімату в процесі виховання [212].

У колишньому Радянському Союзі педагогічні технології розглядали як засіб реалізації більшовицької ідеології, що надавало їм відповідної політичної заангажованості, вимагало врахування класових характеристик індивіда в процесі цілеспрямованої діяльності. Зміст інформації свідомо добирали з орієнтацією на виховання комуністичної свідомості й моралі. Тобто педагогічні технології використовувались як засіб формування комуністичного світогляду й поведінки. Політично невільні заангажовані вчені, педагоги-практики активно створювали відповідно до окреслених завдань адекватні технології. До числа вищевказаних технологій відноситься й створена у 20-х роках ХХ ст. наука педологія.

Педологія виникла на базі експериментальної педагогіки як її окремий напрямок. Педологія – наука, що спиралася на визнання фаталістичної зумовленості біологічних і соціальних факторів, вплив яких вважався як щось незмінне. Її основоположником вважають американського психолога Е.Торндайка, який заснував першу педологічну лабораторію.

Педологія (*гр. pais (paidos) – дитина і logos – слово, вчення*) – комплексна наука про дитину, яка, за задумом її засновників, мала стати антропологічною базою педагогіки. Педологія – напрям у науці, який мав на меті об'єднати підходи різних наукових галузей (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини. Саме в наукових працях із педології, заснованих на рефлексології (М.Басов, В.Бехтерев, О.Ухтомський, С.Шацький), уперше згадано термін “педагогічна технологія”.

У цей період набуває поширення й поняття “педагогічна техніка” – сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. Елементами педагогічної технології вважали також уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочні посібники. Нормативні педагогічні знання виводили з педології й вибудовували за схемою, згідно з якою конкретні педагогічні впливи повинні відповідати конкретним умовам виховання та віковим особливостям дитини.

Педагоги, які сповідували цей підхід, намагалися вивчати побутові, природні, соціальні й культурні чинники середовища, які зумовлювали розвиток дитини, її генетичні, фізіологічні, психологічні, соціальні характеристики як похідні від соціальних умов життя. Із цією метою вони використовували тести, анкети, інтерв'ю, експерименти, життєві спостереження. Збагачення й розвиток життєвих уявлень, входження дітей у світ природи, праці й суспільних відносин сприяли оволодінню ними системою знань, цілісних уявлень, яких не давало й не могло дати навколишнє мікросередовище. Цей аспект педагогічної технології був високо оцінений відомими зарубіжними вченими (Д.Дьюї, В.Кілпатрік).

У 30-ті роки ХХ ст. розпочалася технологічна революція в освітній системі США. Упродовж наступних десятиліть зазнало еволюції й тлумачення терміна “педагогічна технологія”, що породило дискусію про його сутність, структуру й джерела розвитку. У цей період поняття “педагогічна технологія” все частіше зустрічається в роботах з педології. Проте паралельно з ним вживається поняття “педагогічна техніка”, під якою розуміється сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. У цей же час створюється декілька прототипів педагогічних технологій (Дальтон-план, Віньєтка-план, метод проектів).

Таким чином, розвиток поняття “технологія” умовно можна поділити на чотири періоди.

I. 1940–1950 рр. У цей час з’явилися й впроваджувалися в навчальний процес технічні засоби запису, відтворення звуку та проєкції зображення, термін “технологія в освіті”, який протягом наступних років під впливом праць із методики застосування різноманітних технічних засобів навчання модифікувався в термін “педагогічні технології”.

II. Середина 50-х – 60-ті рр. Розвиток педагогічних технологій у 50–60-ті роки пов’язується з програмованим навчанням, яке орієнтувало навчальний процес на чітко окреслені цілі. У зв’язку із цим один напрям був названий як “технічні засоби у навчанні”, другий, що виник дещо пізніше, – як “технологія навчання”, або “технологія навчального процесу”. Протягом цього періоду педагогічна громадськість активно дискутувала щодо суті поняття “педагогічна технологія”, унаслідок чого виокремилося два напрями його тлумачення. Представники одного з них виступали за необхідність застосування аудіовізуальних (лат. *audio* – чую, слухаю і *visualis* – зоровий) засобів і програмованого навчання (*technology in education*). Методика їх використання в навчально-вихованому процесі отримала назву “технології”. Прихильники іншого напрямку головним завданням вважали підвищення ефективності організації навчального процесу (*technology of education*), подолання відставання педагогічних ідей від стрімкого розвитку техніки. Саме із цього періоду вчені Б.Бархаєв, А.Нісімчук, О.Падалка, І.Смольок, О.Шпак відраховують час існування технологій [8, 47].

У цей час у багатьох високорозвинутих країнах почали видавати спеціальні педагогічні часописи: у США – журнал “Педагогічна технологія” (1961), у Великій Британії (1964), Японії (1965) та Італії (1971) – “Педагогічна технологія і програмоване навчання”. У 1967 р. в Англії було створено Національну раду з педагогічної технології, у США – Інститут педагогічної технології. У колишньому Радянському Союзі започатковано дослідження з алгоритмізації навчання (Л.Ланда).

III. 70-ті роки ХХ ст. У системі освіти розпочато модернізацію навчального обладнання й навчальних предметних середовищ як необхідної умови реалізації прогресивних методик і форм навчання. Дослідники тлумачили педагогічні технології як вивчення, розроблення та застосування принципів оптимізації навчальної діяльності на основі найновіших досягнень науки й техніки. Завдяки використанню основ інформатики, теорії телекомунікацій (гр. *tele* – далеко і лат. *communicatio* – зв’язок, повідомлення), педагогічної кваліметрії (галузі педагогічної науки, яка вивчає й реалізує методи кількісного оцінювання якості навчально-виховного процесу), системного аналізу та нових досягнень психолого-педагогічної науки, було значно розширено базу педагогічної технології.

У зарубіжній педагогіці склалися два напрями тлумачення технології:

1) технології в освіті – застосування технічних засобів і засобів програмованого навчання;

2) технології освіти (педагогічна технологія, технологія навчання, технологія виховання) – сукупність засобів забезпечення й упровадження позитивних наслідків педагогічної діяльності, засіб підвищення ефективності

навчально-виховного процесу. Саме в другому значенні вживав термін “педагогічна технологія” В.Сухомлинський. У “Розмові з молодим директором” він, розмірковуючи про зміст того, що викладалося, осмислювалося учнями, у той же час думав і над важливішими питаннями власної педагогічної технології: яка залежність між тим, що робиться, і тим, що виходить [178, 646].

IV. 80-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. На цей період припало створення й розвиток мережі комп’ютерних лабораторій і дисплейних класів. Динамічно розвиваються програмовані, інтерактивні засоби навчання, тривають різноманітні дослідження теоретичних питань педагогічної технології та шляхів її практичного впровадження.

Історію становлення педагогічних технологій певною мірою відтворює така схема: задум упровадити інженерний підхід “інженерна педагогіка” – технічні засоби в навчальному процесі – алгоритмізація навчання + програмоване навчання – технологічний підхід – педагогічна технологія (дидактичний аспект) – поведінкова технологія (аспект виховання) [99].

Не всі складові педагогічної технології набули однакового розвитку. Особливо складним є створення технології виховання, хоча й ця галузь має вагомий напрацювання в процесі становлення й функціонування педагогічних технологій, простежуються певні тенденції та закономірності. Передусім необхідні об’єктивні та суб’єктивні передумови. Наприклад, педагогічні технології, засновані на ідеях “Школи діалогу культур”, “ймовірнісної педагогіки”, могли утвердитися лише внаслідок кризи педагогічної технології, розробленої на ідеях “розвивального навчання”.

2. Загальна характеристика педагогічних технологій

Педагогічна технологія – це суто наукове проектування й точне відтворення певних дій, що гарантують успіх педагогічної діяльності. Оскільки педагогічний процес будується на певній системі принципів, то педагогічна технологія може розглядатись як сукупність зовнішніх і внутрішніх дій, спрямованих на послідовне здійснення цих принципів у їхньому об’єктивному взаємозв’язку, де цілком проявляється особистість педагога. У цьому полягає й відмінність педагогічної технології від методики викладання. Якщо поняття “методика” висловлює процедуру використання комплексу методів і прийомів навчання та виховання безвідносно до особистості діяча, який їх здійснює, то педагогічна технологія передбачає приєднання до неї особистості педагога у всіх її різноманітних проявах. Звідси очевидно, що будь-які педагогічні завдання ефективно можуть бути вирішені тільки за допомогою адекватної технології, що реалізується кваліфікованим педагогом-професіоналом.

Школа має створити умови для формування особистості, виховання її найкращих якостей. І це завдання не тільки й навіть не стільки змісту освіти, скільки технологій навчання та виховання. Застосування нових педагогічних технологій дозволить змінити саму парадигму освіти.

Слово “технологія” (від гр. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, поняття, вчення) означає сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми матеріалу, що здійснюються під час виготовлення продукції. У виробничому процесі технологія означає систему запропонованих наукою засобів, способів та алгоритмів, застосування яких

забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості та якості. Усі сучасні високотехнологічні виробництва базуються на технологіях. Саме наукові засади виховання підштовхнули педагогів до пошуку оптимальних моделей або технологій виховання.

Термін “технологія” характеризує сукупність знань про способи й засоби обробки чого-небудь (металів, матеріалів). Проте його ідеї послужили основою для подальшого розвитку технологічного підходу до навчання й виховання.

Щодо тлумачення терміна “педагогічна технологія”, то до цього часу немає чіткої визначеності. У педагогічній літературі, на жаль, накопичилося понад триста визначень цього поняття. Суперечка про сутність педагогічних технологій, ймовірно, триватиме ще довго.

Педагогічна технологія означає системну сукупність і порядок формування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічних цілей (М.Кларін).

Педагогічна технологія – це послідовна, взаємозумовлена система дій педагога, пов’язана із застосуванням тієї чи іншої сукупності методів виховання й навчання дітей, що здійснюються в педагогічному процесі з метою вирішення різних педагогічних завдань.

Педагогічна технологія – це впорядкована система процедур, неухильне виконання яких приведе до досягнення певного, запланованого результату.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці зустрічаються поняття “освітня технологія”, “педагогічна технологія”, “технологія навчання (виховання, управління)”. У зв’язку із цим правомірним є розмежування цих понять, оскільки кожне з них має свою ієрархію цілей, завдань, змісту. Об’єднують освітню, педагогічну технологію, а також технологію навчання (виховання, управління) актуальні для певного історичного етапу освітні концепції, педагогічні парадигми (системи поглядів).

Освітня технологія характеризує загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначення освітніх технологій полягає в розв’язанні стратегічних для системи освіти завдань: прогнозування розвитку освіти, проектування й планування цілей, результатів, основних етапів, способів, організаційних форм освітньо-виховного процесу. Такими освітніми технологіями є концепції освіти, освітні закони, освітні системи. У сучасній Україні до них належать: гуманістична концепція освіти, Закон України “Про освіту”, система безперервної освіти (дошкільний, шкільний, вузівський, поствузівський рівні) та ін.

Педагогічна технологія відображає тактику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі за наявності певних умов. Педагогічні технології акумулюють і виражають загальні ознаки та закономірності навчально-виховного процесу незалежно від навчального предмета. Кожна конкретна педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного та управлінського процесів у навчальному закладі, об’єднує в собі їхній зміст, форми й засоби. Вона може охоплювати й спеціалізовані технології, що застосовуються в інших галузях науки й практики – нові інформаційні технології, промислові, поліграфічні, валеологічні (які зберігають здоров’я) тощо.

Український вчений С.Клепко, вважає, що будь-яка педагогічна технологія повинна задовольняти основні критерії технологічності, тобто в ній має відстежуватися:

- концептуальність (опора на певну наукову концепцію);
- системність (логіка процесу, взаємозв'язок його частин, цілісність);
- керованість (діагностика та планування процесу навчання);
- відтворюваність (можливість застосування в інших однотипних освітніх закладах іншими суб'єктами) [154].

Кожне із цих визначень має право на існування, адже і технологія навчання, і технологія виховання загалом є педагогічною технологією.

Уперше в Україні термін “технологія” в педагогіку ввів А.Макаренко. Педагог уважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов'язаний з її здатністю “проектувати особистість”, тобто чітко передбачати ті її якості й властивості, які мають сформуватися в процесі виховання. Визначеність цілей дає можливість перейти до чіткої технології виховання. А.Макаренко зазначав, що “я під цілями виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру... Я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої необхідно прагнути” [97]. Він першим у педагогічній діяльності використав технологію колективного творчого виховання, яку досить вдало реалізовував у колонії ім. М.Горького.

3. Технологічний підхід до виховання

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхня етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання.

Кожне завдання має адекватну технологію виховання. Зміна завдання веде до зміни технології. С.Мартиненко та Л.Хоружа визначають *технологію виховання* як систему створення належних умов виховання, комплексного застосування методів і прийомів впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, рівня вихованості, що гарантує одержання передбаченого результату. Учені зазначають, що виховна технологія – це оптимально доцільна послідовність підходів у роботі з учнями.

Технологія виховання є концентрованим виразом досягнутого рівня колективної педагогічної діяльності (колективної майстерності), який виникає на основі індивідуальної майстерності вчителя.

Сучасна педагогічна теорія позитивно сприймає технологічний підхід у вихованні, визнає його раціоналізм і доцільність. Проте ефективну технологію виховання, спираючись на яку кожен педагог зміг би сформувати ідеальну особистість, ще не розроблено. Проблема не тільки в тому, що більшість педагогів ще не відійшла від інтуїтивного вирішення виховних завдань, а й у складності процесу виховання. На відміну від виробничих процесів, які мають чіткі, послідовні операції, у виховному процесі якості особистості повинні формуватися не послідовно, а комплексно. Не можна сформувати цілісну особистість зусиллями різних вихователів, які володіють окремими “технологічними операціями”. Особистість може створити тільки особистість. Тому вихователь, спираючись на загальну технологію, повинен здійснювати

виховний процес із початку вступу дитини на навчання в школу й до її завершення.

Складовими виховних технологій є форми організації та способи виховання. Процес виховання здійснюється в певних організаційних формах (індивідуальні, групові, колективні, масові).

Реалізація сучасних технологій виховної роботи на практиці можлива на основі проектування розвитку особистості вихованця. Застосування проектно-технологічного підходу до здійснення процесу виховання в навчальному закладі дозволяє:

- практично реалізувати індивідуальний підхід;
- планувати й прогнозувати результати виховних впливів;
- обирати найбільш ефективні для даного учня або класного колективу форми й методи виховної роботи;
- об'єктивно оцінювати ефективність виховної роботи.

Таким чином, відбувається перехід від “педагогіки заходів” до педагогіки цілеспрямованого й свідомого формування особистісних рис та якостей школярів.

Основними елементами виховної технології є:

- конкретизована (конкретна) мета виховної діяльності (1);
- завдання, що конкретизують дану мету (2);
- цільова група виховної діяльності (учень, клас, школа) (3);
- очікуваний кінцевий результат (4);
- критерії, за якими будуть оцінюватись результативність та ефективність виховних впливів (5);
- власне зміст виховної діяльності як спільної діяльності вихователя й вихованця (6);
- форми виховання (7);
- методи здійснення виховної роботи (8);
- часовий проміжок, протягом якого буде здійснюватись виховна робота за даним проектом (9).

Кінцевим результатом реалізації будь-якого виховного проекту мають бути сформовані життєві компетентності учнів, тобто можливість діяти в конкретній життєвій ситуації відповідно до загальнолюдських цінностей, власних ставлень та переконань.

Орієнтовна структура виховної технології

Таблиця 1

Мета виховання	Завдання	Цільова група	Кінцевий результат	Критерії	Зміст діяльності	Форми	Методи	Час
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Такий підхід дає можливість оцінити ефективність проведеної виховної роботи на кожному віковому етапі розвитку вихованця. Оцінка здійснюється через порівняння очікуваних результатів виховної роботи з її реальними результатами. При цьому стає можливою оцінка ефективності виховання як

окремої особистості, так і класу та школи в цілому. Пріоритет унікальності кожної особистості вихованця вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму й відповідальності педагога.

4. Технологізація виховного процесу загальноосвітньої школи

Технологізація навчально-виховного процесу – це об'єктивне явище, яке дозволить вирішувати проблеми освіти й виховання на якісно новому рівні. Технологізація навчально-виховного процесу відбувається природно, з розвитком педагогічної науки. Педагоги-теоретики не одразу прийняли ідеї технологічного підходу у виховному процесі. Багатьох із них бентежив сам термін “технологія”, який нібито виключав творчість у діяльності педагога, залишаючи йому лише роль маніпулятора. Однак зростання інтересу до педагогічних технологій, упровадження технологічного підходу в освітню практику виявило тенденцію до швидкого накопичення нових технологій. Це значно підвищило технологічну грамотність учителів, яка росла разом із пропагандою майстерності педагогів-новаторів. Так, у 70-ті рр. отримали популярність і поширення методики Ш.Амонашвілі, С.Лисенкової, В.Шаталова та багатьох інших відомих педагогів.

Педагогічну технологію характеризують два моменти: гарантованість кінцевого результату й проектування майбутнього навчально-виховного процесу.

На ефективність виховного процесу здебільшого впливають майстерність педагога, особливості його організації, а головне – ставлення вихованця до вихователя. Продуктивність найкращої виховної технології часто залежить від рівня авторитету педагога та від багатьох інших чинників, іноді навіть незначних: настрою, самопочуття педагога й дітей.

Виховні технології в цілісному педагогічному процесі представлені тими ж основними сутнісними характеристиками, що й освітні технології, але створювати їх значно складніше. Конструювання педагогічних технологій – складний процес. У загальному вигляді він складається з таких етапів:

- вибір й обґрунтування основної ідеї педагогічної технології;
- розробка цільової концепції технології та ієрархічна систематизація цілей;
- проектування змісту виховання;
- інтеграція змісту, методів і форм виховання;
- конструювання системи засобів реалізації технології в навчально-виховному процесі, розробка системи контролю та оцінки досягнень учнів, рівня вихованості, окремих особистісних якостей.

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом. Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проектується дія педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності. Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості, – процедура технологічна.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний підхід уможливує процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності

за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети в педагогічній системі та її підструктурах.

Технологія виховання – це чітко обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхньої етапності, націленість на вирішення конкретного виховного завдання.

Реформування сучасної школи зумовлює зміни виховної системи школи. Реалізація гуманістичної педагогіки передбачає перехід від авторитарно-дисциплінарної моделі організації виховного процесу до особистісно зорієнтованої, за якою особистість школяра є творчою індивідуальністю. Нова філософія виховання зосереджує увагу на тому, що виховний вплив на особистість за схемою “вимога–сприймання–дія” сьогодні вже не спрацьовує, бо він не розкриває особливостей її морального розвитку, не враховує життєвого досвіду, поступового освоєння нею моральних цінностей, не розкриває позитивної мотивації вчинків.

Складовими виховних технологій є форми організації (індивідуальні, групові, колективні), методи як способи впливу на учнів, прийоми та засоби виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивних вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання), які апелюють насамперед до самосвідомості й творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (відносно того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв’язання виховних проблем, які вважаються інноваційними, прогресивними.

Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системоутворювальних чинників взаємодії вихователя й вихованців, а також вибором тактики й стилю виховної роботи з ними. Високий суб’єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

Виховні технології в цілісному педагогічному процесі представлені тими ж основними сутнісними характеристиками, що й освітні технології, але створювати їх значно складніше.

Виховні технології мають ряд суттєвих ознак, які необхідно знати сучасному педагогу:

– технологія розробляється під конкретний педагогічний задум, в її основі лежить певна методологічна позиція автора. Так, слід розрізняти технологію передачі знання й технологію розвитку особистості;

– технологічний ланцюжок педагогічних дій, операцій, комунікацій вибудовується строго відповідно до цільових перевірок – установками, що мають форму конкретного очікуваного результату (діагностична мета);

– технологія передбачає взаємопов'язану діяльність вчителя й учнів з урахуванням принципів індивідуалізації диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних можливостей, діалогічного спілкування;

– елементи педагогічної технології повинні гарантувати досягнення планованих результатів (державного стандарту) усіма школярами;

– органічною частиною педагогічних технологій є діагностичні процедури, які містять критерії, показники, інструментарій вимірювання результатів діяльності.

У педагогічній теорії й практиці є чимало явищ, подій, фактів, які є свідченням природного й об'єктивного руху виховного процесу до розв'язання поставлених завдань за допомогою інноваційних виховних технологій. Мова йде про цілісний і системний підхід до вирішення конкретних виховних завдань.

Виходячи із цього, виховні технології можна визначити як продуману у всіх деталях модель спільної діяльності, що містить систему науково обґрунтованих прийомів і методик, що сприяють устанавленню таких відносин між вихователем і вихованцями, за яких оптимально досягаються конкретні виховні цілі.

Ефективність виховних технологій значною мірою залежить від налагодження взаємовідносин між вихователем і вихованцями. Успішність реалізації виховної технології залежить від умов, у яких створена й діє педагогічна технологія. До педагогічних умов, що визначають успішність виховних технологій, перш за все можна віднести індивідуальні особливості педагога. Це ерудиція, неординарність особистості педагога, його культура, авторитет, потреби та інтереси. Велике значення має ставлення до вихованців, що виражається в педагогічному такті й оптимізмі, у мажорному тоні, професіоналізм педагога, який проявляється в глибоких знаннях закономірностей виховного процесу та дитячої психології, володінні методами діагностики.

Матеріальні умови, що включають наявність необхідного обладнання, у класі навряд чи можна віднести до визначальних, але в успішності виховної технології вони відіграють не останню роль.

Характер виховної технології залежить від ставлення вихователів до вихованців, ними ж визначається тип технології: співробітництво, вільне виховання, авторитарна чи особистісно-орієнтована технологія (Г.Селевко). Після вибору типу технології зазвичай переходять до визначення діагностичної мети, що є однією з найважливіших складових створення педагогічної технології. Під час створення виховних технологій визначається мета, у якій чітко сформульовані очікувані конкретні кінцеві результати.

Постановка мети виховання завжди була однією з найбільш спірних і складних проблем у педагогіці. Як цілком справедливо зауважив А.Макаренко, педагогіка, особливо теорія виховання, є перш за все наука доцільна. Чим ширша й значуща мета виховання (всебічний і гармонійний розвиток), тим більш розпливчастими вони стають і досить важко реалізуються в практичній діяльності.

Завдання технологій виховання:

1. Контекст “виховне завдання – технологія виховання” зводить до мінімуму педагогічні експромти в практичній діяльності й переводить останню на шлях попереднього проектування виховного процесу.

2. Замість окремих розрізнених “виховних заходів” технологія виховання пропонує проект виховного процесу, який визначає зміст і відповідні види діяльності кожного вихованця.

3. Ієрархія цілей (визначення трьох рівнів цілеутворення: глобального – на рівні замовлення суспільства, етапного – на рівні етапів навчання, оперативного – на рівні конкретних виховних завдань) дозволяє досягнути гармонійної взаємодії всіх компонентів виховної системи по горизонталі (у межах одного періоду навчання – навчального року, півріччя, чверті) і по вертикалі (на весь період навчання учня в школі).

4. Позбавитися формалізму. Формалізм у вихованні означає неухвалне, шаблонне ставлення до вихованця чи колективу, а значить однобічність і неадекватність виховних впливів.

Типовими проявами формалізму у вихованні є:

– розрізнений підхід до планування, проведення ізольованих “виховних заходів”;

– поверхнева оцінка виховної роботи;

– показний характер виховної роботи, що суперечить розвиткові вихованця й колективу;

– незавершеність, неповнота виховних впливів, коли вихованець розглядається лише як об’єкт впливу тощо;

– однобічність трактування того чи іншого впливу. Так, бесіда, до-ручення часто розглядаються як метод лише морального чи естетичного виховання, хоча насправді вони вирішують різні завдання виховання [132].

Завдання виховних технологій:

– виховати інтелектуально розвинуту особистість (цінувати людину за розум, її ділові та людські якості);

– формувати творчу особистість для праці в ринкових умовах, з почуттям особистої гідності, розумінням суті приватної та державної власності;

– виховувати почуття потреби для отримання високих професійних якостей у майбутньому, вміння при необхідності змінювати професію.

Отже, технології виховної роботи передбачають самостійний вибір і використання доступних для сприйняття різноманітних форм і методів виховання, урахування вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей особистості, будуватись на історично обумовлених традиціях виховання людини.

У практичній діяльності ідея цілісності виховного процесу реалізується шляхом комплексного підходу.

5. Комплексний підхід до виховання в початковій школі

Перед сучасною школою стає завдання перегляду, утримання, удосконалення методики та організації виховної роботи, застосування комплексного підходу до процесу технологізації виховання.

Необхідність здійснення комплексного підходу до виховання знайшло певний розвиток у теорії й практиці вітчизняної педагогіки. Так, у теорії

педагогіки комплексний підхід до виховання отримав обґрунтування як один із провідних принципів виховання.

Комплексний підхід у вихованні ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів.

Утілення його в життя передбачає:

- єдність мети, завдань і змісту виховання;
- єдність форм, методів і прийомів виховання;
- єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- єдність виховання й самовиховання;
- постійне вивчення рівня вихованості учня й коригування виховної роботи.

Комплексний підхід (від лат. *complexus* – поєднання, зв'язок) до виховання передбачає діалектичне забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання (морального, розумового, трудового, естетичного та фізичного), а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість з боку різних соціальних інституцій (сім'ї, загальноосвітніх та професійних закладів, дошкільних і позашкільних виховних закладів, засобів масової інформації) [91].

Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька функцій:

- 1) орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості;
- 2) здійснює всебічний розвиток особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань;
- 3) сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності й взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення й супідрядності;
- 4) підвищує ефективність виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, природно, піднімає його результативність [144].

Сучасні технології виховання реалізують основні функції комплексного підходу шляхом:

- 1) впливу на свідомість, почуття й поведінку вихованців;
- 2) органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) й самовиховання особистості;
- 3) єдності та координації виховних зусиль усіх соціальних інститутів і об'єднань, які займаються вихованням: сім'ї, школи, колективів і груп, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, органів правопорядку та ін.;
- 4) використання системи конкретних виховних справ, які одночасно вирішують завдання інтелектуального, фізичного, патріотичного, морального, естетичного й екологічного виховання в єдиному виховному процесі;
- 5) системного підходу до процесу виховання – послідовності й супідрядності всіх компонентів виховання, їхніх взаємозв'язків і взаємовпливу;
- 6) урахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які сприяють чи перешкоджають одержанню найоптимальніших результатів виховної роботи. У

виховному процесі, що протікає у формі взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, у ролі таких причин (чинників) виступають:

- уже сформований спосіб життя школяра, який може сприяти розвиткові запланованих якостей або (за певних умов) перешкоджати йому;
- традиції, звичаї, обряди; особливості географічного й природного середовища;
- засоби масової інформації й пропаганди;
- рівень розвитку й умови життя колективу, які безпосередньо впливають на особистість школяра (виховна система, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат);
- норми взаємин, що склалися в первинних колективах, позиція учня в системі колективних відносин;
- індивідуальні особливості вихованця.

Сьогодні виховний процес має переходити до становлення в особистості механізму саморегуляції на основі віри й почуття обов'язку. Такий підхід в організації виховної діяльності потребує від педагога введення у виховний процес інноваційних технологій.

6. Інноваційні технології виховання

Педагогічна наука є динамічним феноменом, що активно розвивається, реагуючи на виклики часу. Традиційна школа вже не спроможна задовольнити потреби суспільства, тому для сучасного виховного процесу характерне активне впровадження інновацій. Інноваційний підхід розглядається як необхідна передумова технологізації виховного процесу.

Кожна педагогічна технологія з огляду на свої особливості висуває певні вимоги до особистості педагога, його здібностей і знань, що мають забезпечувати ефективну реалізацію технології.

Педагогічна технологія взаємопов'язана з педагогічною майстерністю. Досконале володіння педагогічною технологією і є вищим рівнем майстерності вчителя. Педагогічна майстерність, з іншого боку, – вищий рівень володіння педагогічною технологією, хоча й не обмежується лише операційним компонентом. У середовищі освітян міцно утвердилася думка, що педагогічна майстерність суто індивідуальна, тому її не можна передати з рук в руки. Однак, виходячи зі співвідношення технології та майстерності, зрозуміло, що педагогічна технологія, якою можна опанувати, як і будь-яка інша, не тільки опосередковується, але й визначається особистісними параметрами педагога. Одна й та ж технологія може здійснюватися різними вчителями, де і будуть виявлятися їхній професіоналізм і педагогічна майстерність.

Сучасні дослідники довели, що науково обґрунтовані та якісно розроблені освітні технології допомагають педагогу досягати запланованого результату професійної діяльності з максимальним ступенем наближеності. Але у сфері освіти (на відміну від виробничої) багато залежить і від фахівця, що використовує ту чи іншу технологію. Тому особистість учителя, його культура, професіоналізм, інтуїція – усе це умови успішності застосування будь-якої освітньої технології.

Озброєння педагога вміннями самостійного аналізу своєї діяльності, а також аналізу, відбору, розробки освітніх технологій – важлива науково-методична проблема, яку необхідно вирішувати спільно.

До пріоритетних інноваційних технологій виховання можна віднести такі:

- Гуманно-особистісна технологія (Ш.О.Амонашвілі).
- Технологія “Екологія і діалектика” (Л.В.Тарасов).
- Вальдорфська педагогіка (Р.Штейнер).
- Технологія вільної праці (С.Френе).
- Технологія саморозвитку (М.Монтессорі).
- Технологія організації розвиваючих видів діяльності.
- Технологія педагогічного спілкування.
- Проектна технологія.
- Технологія колективного творчого виховання.
- Технологія створення ситуації успіху.
- Сугестивна технологія.

Сучасна педагогіка переживає період переосмислення підходів, відмови від усталених традицій і стереотипів. Прагнення оптимізувати виховний процес зумовило появу нових і вдосконалення вже існуючих педагогічних технологій, подальший розвиток яких пов’язаний із реалізацією сучасної концепції освіти й виховання.

Будь-яка творча діяльність учителя може бути мистецтвом або технологією. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія – на закономірностях науки. З мистецтва все починається, технологією закінчується, щоб потім усе почалося спочатку.

Педагог-інноватор усвідомлює свою педагогічну місію – змінити на краще якість життя своїх вихованців. Він дбає не тільки про навчання та виховання – він хоче відкрити дітям можливості творчого розвитку. Педагог-інноватор готовий до пошуку, прагне до вдосконалення, ініціативний, активний, креативний, компетентний. Серед особистісних показників виділяють також проектно-конструктивну свідомість. Педагог-інноватор знаходиться в постійному пошуку нових ідей, здатний їх оцінити, творчо використовує те, що придатне, у своїй роботі, може створити свій творчий проект, свою освітню технологію. К.Крутій визначає інноваційну діяльність як метод пізнання, за допомогою якого в природних або штучно створених умовах, що контролюються й керуються, досліджується освітнє явище, прогнозується новий спосіб розв’язання педагогічного завдання або проблеми. Цілеспрямованія інноваційної діяльності, на думку дослідниці, зумовлюється:

– об’єктивними потребами суспільства в оновленні роботи закладу; соціальним замовленням, виявленим органами управління освіти в результаті наукового прогнозу;

– реальними умовами й можливостями в даний період її розвитку;

– інтересами керівників, педагогів – тих, хто буде організовувати й проводити інноваційну діяльність [3].

В інноваційній школі вчителю необхідно створити такі умови, щоб кожна дитина почувала себе там комфортно, незалежно від її індивідуальних психофізіологічних особливостей, здібностей і нахилів. У центр уваги необхідно поставити фізичне, психічне й моральне здоров’я учнів.

Використовуючи знання з психології, необхідно створити умови для того, щоб у дитини виникло внутрішнє бажання творити себе, а це, як відомо, показник найвищого рівня виховання.

Важливою ознакою інноваційного виховного середовища є наявність системи використання перспективних педагогічних технологій для забезпечення якісної освіти школярів.

Ігровими технологіями є казкотерапія, психокорекційне малювання, технологія “Виховувати, граючи – грати, виховуючи”, технологія “Нова цивілізація”, технологія виховання рольовими іграми тощо. Серед трудових виділяємо технологію “Трудові справи для школи та рідного міста (села)”, серед природоохоронних – “Школу природи”, “Екологічну школу”. Технологіями для дозвілля вважаємо технологію “Школа, відкрита соціуму”, “Школа життєтворчості”, технологію міжвікового виховання та ін. До гуртків за інтересами, нахилами, здібностями належить технологія виховання та розвитку дітей за інтересами.

В основу сучасних технологій покладено особистісно орієнтований підхід, який зумовлений пріоритетом особистості дитини, її гармонійного розвитку в умовах існуючої освітньої системи й передбачає трансформацію виховання у сферу самоствердження особистості. Особистісно орієнтоване виховання – це виховання, метою якого є процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб’єктивності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення.

У роботі загальноосвітніх шкіл, гімназій використовують різні варіанти організації виховного процесу. Учитель, класний керівник мають право розробляти власні педагогічні технології або використовувати вже відомі, які пройшли апробацію в інших навчальних закладах.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність понять “освітня технологія”, “педагогічна технологія”, “виховна технологія”. Що в них є спільного та відмінного?
2. Охарактеризуйте історичні аспекти розвитку педагогічних технологій.
3. Хто вперше вжив термін “педагогічна технологія”?
4. Що це за наука – педологія?
5. Назвіть основні критерії технологічності.
6. До основних елементів виховної технології належать: ...
7. Дайте характеристику комплексного підходу до виховання.

Запитання й завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття “педагогічна технологія”.
2. Розкрийте причини труднощів у впровадженні нових педагогічних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах.
3. Чи можлива технологізація виховного процесу?
4. З якими новаторськими методиками організації виховного процесу в школі ви знайомі? Презентуйте одну з них.
5. Завдання технологій виховання на сучасному етапі розвитку школи.
6. Охарактеризуйте інноваційні технології виховання.

ТЕМА 6. МЕТОДИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ ПЕДАГОГА НА ВИХОВАНЦІВ

План

1. Методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість молодшого школяра.
2. Характеристика методів виховного впливу педагога на вихованців.
3. Шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців.

Основні педагогічні поняття:

метод виховання, прийом виховання, засіб виховання, розповідь, лекція, бесіда, диспут, дискусія, переконання, навіювання, ситуація успіху, позитивна реакція педагога, негативна реакція педагога, покарання, організація змагання вихованців, вправління, контроль, корекція поведінки вихованців, самовиховання, консультативна допомога.

Рекомендована література: 9, 11, 50, 67, 88, 94, 123, 165, 166, 215, 216.

Трактуючи проблему виховання, неминуче стикаємось з питанням: Як виховувати, щоб наші зусилля дали бажані результати? Це питання – методів. І прагнемо знайти тут комога простішу відповідь, хоча в іншому випадку визнаємо істину, що у вихованні простих рецептів і рішень не буває.

О. Вишневецький

1. Методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість молодшого школяра

Вибір засобів і способів педагогічних впливів насамперед повинен орієнтуватися на учня як головну дійову особу педагогічного процесу, на становлення його духовної, моральної, емоційно-вольової, інтелектуальної сфер, проектування нових рівнів його психічного розвитку, нових зон найближчого розвитку.

Проблемами вдосконалення організаційних форм і методів навчання й виховання займались Я.-А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, Г.С.Сковорода, О.Т.Ващенко. У минулому питання вдосконалення організаційних форм і методів розглядалися в роботах А.М.Алексюк, Ю.К.Чабанського, В.О.Онищука, О.Я.Савченко, І.Ф.Варламова.

Ефективність та успіх виховання залежить від багатьох причин і насамперед від застосування правильних методів.

Метод (від гр. – шлях дослідження, спосіб пізнання) – це спосіб пізнання дійсності та її відтворення в мисленні, невід’ємний компонент виховного процесу. У найширшому розумінні це шляхи, завдяки яким реалізуються як загальні цілі виховання, зумовлені суспільством, так і конкретні завдання педагогіки.

Метод виховання (від гр. *methodos* – шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження) – шлях досягнення поставленої мети виховання, спосіб

практичної діяльності педагога, який використовується для вироблення в школярів якостей, завданих метою виховання.

Методи виховання – способи взаємопов’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Методи виховання в початковій школі – це способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив учителя на свідомість і поведінку молодших школярів, на формування шляхетних якостей і збагачення їх необхідним життєвим досвідом.

Методів виховання в сучасній педагогіці чимало, проте появилися вони не відразу. Та й саме розуміння цього складного педагогічного явища викристалізувалося поступово. Виникають методи емпірично, у процесі практики родинного, шкільного й громадського виховання, у безперервних виховних пошуках батьків, учителів, вихователів і стають предметом надбання відповідно народної та шкільної педагогіки, об’єктом теоретичного аналізу етнопедагогіки й педагогічної науки. Таким чином, сучасні методи виховання становлять сплав винаходів педагогіки народної та професійної [13].

Методи безпосередньо залежать від мети та змісту виховання й спрямовані на формування й удосконалення особистості. Тому важливою умовою ефективного використання методів виховання є врахування рівня розвитку вихованців, що залежать також від рівня сформованості й зрілості колективу. Використання того чи іншого методу виховання залежить і від конкретної педагогічної ситуації.

У теорії методів існує також поняття прийому як часткове вираження методу, що актуалізує його дію за певних конкретних обставин. По відношенню до методу прийом має частковий, підпорядкований характер. Наприклад, під час навчання дитини виконувати якесь завдання вихователь вдається до прийому показу трудової дії, що розкриває точність виконання операцій. Виховна ефективність методів підвищується, якщо під час застосування методу використовують педагогічні прийоми.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

Прийоми виховання – це складова частина методів виховання, тобто педагогічно оформлені дії, через які на учня здійснюються зовнішні впливи і які змінюють його погляди, мотиви та поведінку. У результаті активізуються резервні можливості вихованця і він починає діяти певним чином.

Існують різні класифікації прийомів виховання. В основу запропонованого варіанта покладені способи, за допомогою яких педагог домагається змін у взаєминах з учнями та оточуючими.

Перша група прийомів пов’язана з організацією діяльності й спілкування дітей у класі. Сюди можна віднести такі прийоми:

- “*Естафета*”. Педагог організовує діяльність вихованців так, щоб до неї могли залучитись учні з різних груп.

- “*Взаємодопомога*”. Діяльність організується таким чином, щоб від допомоги дітей один одному залежав успіх спільно організованої справи.

- *“Акцент на краще”*. Педагог у розмові з учнями намагається підкреслити найкращі риси кожного з них. При цьому його оцінка повинна бути об’єктивною й спиратися на конкретні факти.

- *“Ламання стереотипів”*. Під час бесіди педагог прагне довести до свідомості дітей, що думка більшості не завжди є правильною. Почати таку розмову можна з аналізу того, як часто помиляється зал, підказуючи відповідь гравцеві під час телегри *“Хто хоче стати мільйонером?”*

- *“Історії про себе”*. Цей прийом використовується, коли педагог хоче, щоб діти отримали більше інформації один про одного й краще розуміли ближнього. Кожен може скласти історію про себе й попросити друзів програти її як маленьку виставу.

- *“Спілкуватися за правилами”*. На період виконання творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування й поведінку учнів і визначають, у якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку товаришів. Подібні приписи значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають *“статус”* усіх його учасників.

- *“Загальна думка”*. Учні висловлюються на тему відносин з різними групами людей по ланцюжку: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих суджень (коли головним є сама участь в обговоренні кожного учня) переходять до аналітичних, а потім – до проблемних висловлювань через уведення відповідних обмежень (вимог).

- *“Корекція позиції”*. Цей прийом передбачає тактовну зміну думок учнів, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування з іншими дітьми й перешкоджають виникненню негативної поведінки (нагадування про аналогічні ситуації, повернення до вихідних думок, питання-підказка).

Друга група прийомів пов’язана з організацією діалогу педагога й учня, що сприяє формуванню відношення вихованця до якої-небудь значущої проблеми. У рамках проведення такого діалогу можуть бути використані нижченаведені прийоми:

- *“Рольова маска”*. Дітям пропонують увійти в роль іншої людини й виступити вже не від свого, а від чийогось імені.

- *“Прогнозування розвитку ситуації”*. Під час бесіди педагог пропонує висловити припущення про те, як могла б розвиватися та чи інша конфліктна ситуація. При цьому побічно ведеться пошук виходу із ситуації, що склалася.

- *“Імпровізація на вільну тему”*. Учні обирають тему, яка викликає в них певний інтерес, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують її зміст.

- *“Оголення суперечностей”*. Позиції учнів з того чи іншого питання розмежовуються в процесі виконання творчого завдання з подальшим зіткненням суперечливих суджень, точок зору про взаємини різних груп людей. Прийом передбачає чітке обмеження розбіжностей у думках, позначення головних ліній, за якими повинно пройти обговорення.

- *“Зустрічні питання”*. Учні, розділені на групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Поставлені питання й відповіді на них піддаються згодом колективному обговоренню.

Під час застосування педагогічних прийомів педагогу необхідно орієнтуватися на особистий приклад, зміну обставин, звернення до незалежних експертів. Педагог може використовувати безліч педагогічних прийомів, оскільки нові виховні ситуації сприяють появі нових прийомів. Кожен педагог має право використовувати ті прийоми, які відповідають його індивідуальному стилю професійної діяльності, характеру, темпераменту, життєвому та педагогічному досвіду.

Таким чином, прийом виховання – це частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення ситуації чи виховного впливу. Наприклад, бесіда з учнями будується як ціла система прийомів: прийом яскравого початку, прийом звертання до життєвого досвіду дітей, прийоми утримання і переключення уваги, прийом завершення розмови тощо. Знання методів і прийомів виховання, уміння правильно їх обирати й застосовувати є ознакою високої майстерності педагога. Окрім методів і прийомів, у виховній роботі використовують засоби виховання.

Засоби виховання – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі.

Засобами виховання є конкретні предмети матеріальної та духовної культури, які використовуються для розв'язання виховних завдань. До засобів виховання відносять працю, гру, мистецтво, засоби масової інформації, книги, традиції, шкільний режим, пізнання та ін. Універсальними засобами завжди є діяльність і спілкування. Якщо під прийомом розуміють одиничний вплив, то під засобом – сукупність прийомів. Наприклад, праця є засобом виховання, але показ, оцінка праці, вказівка на помилку є прийомом виховання. Спілкування – засіб виховання, а репліка, порівняння – прийоми.

Засоби виховання – це надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва та ін.), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу.

Засоби виховання – те, що допомагає реалізації методу, доцільно організовані методичні шляхи розв'язання виховних завдань:

- предмети;
- надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо);
- наукова література (наукові посібники, книжки, газети, твори мистецтва);
- засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо);
- слово вчителя;
- види діяльності (навчальна робота, трудова діяльність, праця, ігри, громадська робота, художня самодіяльність, спілкування тощо).

У виховному процесі вихователь має справу із цілою системою методів, а не з одним методом, прийомом чи засобом. Будь-який метод вимагає логічного завершення. Метод не допускає шаблону та повторення.

Вибір методу й ефективно його використання залежать від:

– вікових особливостей школярів та їхнього життєвого досвіду. Так, у виховній роботі з молодшими учнями віддають перевагу бесідам, привчання та вправам перед переконанням. Диспут і лекцію доцільно використовувати у виховній роботі зі старшокласниками;

– рівня розвитку дитячого колективу. У несформованому колективі педагог використовує метод вимог у категоричній безпосередній формі, а в згуртованому – можна вдасться і до таких методів, як громадська думка, прийом паралельної дії;

– індивідуальних особливостей школярів. На ці особливості слід зважати не лише в індивідуальній виховній роботі, а й під час групових і фронтальних виховних заходів. Адже підібраний педагогом метод виховання повинен передбачати індивідуальні корективи в розвитку особистості;

– поєднання методів формування свідомості та методів формування суспільної поведінки школяра. Підбираючи методи виховання, слід розумно поєднувати методи формування свідомості й методи формування суспільної поведінки з урахуванням принципу виховання єдності свідомості та поведінки;

– ефективності методів виховання, яке забезпечується за умови, що вчитель спирається у своєму виборі на знання психологічних особливостей розвитку молодших школярів. Учень реагує на виховний вплив позитивно, негативно або нейтрально. Це потребує від вихователя доброї фахової підготовки та високого рівня компетентності.

Таким чином, педагогічна категорія “методи виховання” означає способи та прийоми спільної взаємозв’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на оволодіння духовними знаннями, навичками та уміннями, нормами та правилами вихованої поведінки, різнобічний і гармонійний розвиток особистості, формування загальнолюдських, національних і професійних якостей, що визначені цілями виховання та необхідні для повноцінної життєдіяльності.

2. Характеристика методів виховного впливу педагога на вихованців

Метод впливу на особистість – це система педагогічних прийомів, що дозволяють вирішувати ті чи інші педагогічні завдання.

Глибокі знання загальних основ індивідуального підходу до учнів дають змогу педагогам кваліфікованіше використовувати прийоми педагогічного впливу.

Під прийомами педагогічного впливу розуміємо способи організації певної педагогічної ситуації, коли на основі відповідних педагогічних закономірностей в учнів виникають нові думки й почуття, які спонукають їх до позитивних учинків та подолання недоліків.

Прийоми педагогічного впливу організаційно не виділяють в окремі заходи, а використовують у процесі індивідуальної роботи з учнями. Для коректування їхньої поведінки необхідно поєднувати різноманітні прийоми педагогічного впливу.

У процесі виховної роботи застосовують такий прийом, як навіювання. Завдання його – вселити віру в учня в правоту його дій. Педагог у ненав’язливій формі переконує, що учневі під силу досягти поставленої мети. Під впливом навіювання, переконання в нього утверджується впевненість, поглиблюється

інтерес до виконання поставлених завдань. Результативність цього прийому підвищується, коли учень бачить результати своїх зусиль. Коли він відчуває доброзичливе ставлення до себе, тоді й вірить словам вихователя. Якщо учень повірить, що педагог до нього ставиться по-особливому, тоді в нього виникне відповідне почуття – особливе ставлення до вихователя, що підвищує ефективність цього прийому.

Основним критерієм оцінювання виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням. Тому не можна формувати особистість молодшого школяра частинами, а завжди слід підходити до виховання як до цілісної системи.

Досвід показує, що взаємодія вихователя з вихованцями може здійснюватися по-різному, зокрема шляхом:

- безпосереднього впливу на учнів (переконання, мораль, вимога, наказ, погроза, покарання, заохочення, особистий приклад, авторитет, прохання, порада);
- створення спеціальних умов, ситуацій та обставин, які спонукають вихованця змінити власне ставлення до чого-небудь, висловити свою позицію, здійснити вчинок, проявити характер;
- використання громадської думки (референтної для вихованця групи або колективу), а також думки важливої, значимої для нього людини;
- спільної діяльності вихователя і вихованця (через спілкування й працю);
- навчання або самоосвіти, передачі інформації або соціального досвіду, що здійснюються в колі сім'ї, у процесі міжособистісного або професійного спілкування;
- занурення у світ народних традицій і фольклорної творчості, читання художньої літератури.

Різноманіття форм взаємодії педагога й вихованців зумовлює різноманіття методів виховання та складність їхньої класифікації.

Класифікація методів – це побудована за певними ознаками система методів виховання. Класифікація дозволяє вказати в методах загальне й специфічне, суттєве й випадкове, теоретичне й практичне, сприяючи їх усвідомленому вибору, найефективнішому використанню. Використовуючи класифікацію, педагог не лише чітко уявляє собі систему методів, але й краще розуміє призначення, характерні ознаки різноманітних методів та їх модифікацій. У педагогічній науці існує кілька класифікацій виховних методів: Г.І.Щукіної, В.Т.Сластьоніна, М.Д.Ярмаченка, Н.П.Волкової та ін. Та найбільш поширеною є класифікація Г.І.Щукіної й близька до неї класифікація В.І.Сластьоніна. Щодо четвертої групи методів виховання, то одні вчені сюди відносять методи самовиховання (Н.П.Волкова, В.І.Сластьонін), а інші (М.М.Фіцула) – методи контролю й аналізу рівня вихованості.

Метод виховання А.С.Макаренка назвав “інструментом дотику до особистості”. У співробітництві з вихованцями таких “інструментів” педагог може знайти багато. Практика виховання використовує насамперед перевірені шляхи – загальні методи виховання. Проте в багатьох випадках загальні методи виховання можуть виявитися малоефективними.

Методи виховання поділяють на загальні (їх застосовують в усіх напрямках виховання) і часткові (використовуються переважно в одному з них – естетичному, моральному чи фізичному), традиційні й нетрадиційні (нестандартні).

Загальні методи можна застосовувати вчителю у всіх видах виховання (наприклад, інформація, бесіда, роз'яснення), а часткові – лише в деяких (наприклад, гімнастика, гра в теніс домінують тільки у фізичному вихованні).

Традиційні методи – це ті, що обґрунтовані педагогічною наукою й поширені в шкільній практиці виховання учнів початкових класів.

Нетрадиційні (нестандартні) методи виховання будуються на принципах народної педагогіки, презентуючи використання виховної скарбниці народної мудрості в роботі вчителя початкових класів.

У педагогічній науці досить виразно накреслилася лінія на проведення аналізу й класифікації як традиційних, так і нетрадиційних методів виховання. Вдале їх вирішення має теоретичне і практичне значення, бо дозволяє бачити їх повну палітру в системному й динамічному вираженнях, сильні й слабкі функціональні сторони, визначити оптимальні умови їхнього розвитку, спрогнозувати перспективи подальшого педагогічного винахідництва.

Оскільки вчитель початкових класів повинен уміти вправно користуватись у своїй роботі як традиційними, так і нетрадиційними (нестандартними) методами виховання, то й знання їхньої суті й можливостей дії кожного з них для нього обов'язкове.

Методика виховання, за влучним зауваженням А.С.Макаренка, не терпить стереотипних рішень і навіть доброго шаблону. Творчий підхід до використання методів – обов'язкова умова успішного виховання. Можливість такого підходу багато в чому залежить від розв'язання теоретичних питань, зокрема класифікації методів виховання. Інакше кажучи, методи виховання – це способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на вирішення насущних виховних завдань. За такого підходу дитина є об'єктом і суб'єктом виховання.

Традиційні методи виховання та їхня класифікація

Щодо функціональної залежності розрізняють такі групи методів виховання:

- методи формування свідомості особистості;
- методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки;
- методи стимулювання діяльності та поведінки;
- методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу.

До групи методів формування свідомості особистості молодшого школяра належать: словесна підгрупа (розповідь, бесіда, лекція, диспут) і метод прикладу.

В основі словесної групи методів знаходиться слово вчителя, яке, за влучним висловом В.О.Сухомлинського, – є тим містком, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність. Застосовуються ці методи з метою формування у вихованців свідомого ставлення до навколишньої дійсності, до своїх обов'язків, норм і правил суспільної поведінки, природи, своєї держави, оточуючих людей, самого себе. У руках педагога слово – такий самий могутній засіб, як і музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в

руках живописця. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки.

Розповідь – це опис подій і явищ з метою формування свідомості молодшого школяра.

Розповідь – коротке повідомлення про окремі факти навколишньої дійсності шкільного життя, які мають певний виховний зміст і допомагають учням у розумінні тих чи інших моральних цінностей, викликають переживання й спрямовують духовне життя на осмислення своїх дій і поведінки.

Метод розповіді передбачає усний живий і образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Він використовується на всіх етапах виховання. Змінюється лише характер розповіді, її обсяг і час. Якщо в навчанні учнів розповідь переважно застосовується під час вивчення історичних подій, явищ суспільного життя, то у вихованні вона має значно ширше поле застосування. За допомогою розповіді можна змалювати ідеальний образ, навести приклад моральної поведінки, які б були цікавими для школярів, викликали прагнення, бажання наслідувати, спонукали замислитись над певним питанням. У початковій школі це може бути казка, переказ літературного твору.

Види розповіді:

- науково-популярна розповідь (грунтується на аналізі фактичного матеріалу);
- художня розповідь (образний переказ різноманітних фактів, подій, учинків тощо);
- розповідь-опис чи оповідання (послідовний виклад основних ознак, особливостей предметів і явищ довкілля, наприклад, опис історичних подій).

Основні педагогічні вимоги до розповіді:

- пізнавальна та виховна спрямованість;
- достовірність та наукова обґрунтованість фактів;
- достатня кількість яскравих прикладів, які доводять викладені положення; чітка логіка й довідність викладу;
- образність й емоційна забарвленість;
- наявність елементів особистої оцінки й ставлення педагога до змісту матеріалу, який пропонують до обговорення;
- висока культура мовлення педагога (чіткість, доступність, правильність, особистісна забарвленість).

Тема розповіді повинна бути актуальною для класу. Важливою ознакою розповіді є її послідовність, логічність викладу інформації. Ефект буде помітним тоді, коли учні довіряють учителю, готові з ним співпереживати, а відповідна реакція буде очікуваною й позитивною.

Орієнтовна структура розповіді в початковій школі:

- вступ;
- опис сюжету;
- обговорення сюжету;
- висновки та узагальнення.

Розповідь – це чітко спрямована мовна дія, тому її зміст повинен описуватися через відношення між мовцем й адресатом. Під час розповіді

мовець і слухач виступають в однотипних ролях – товаришів, приятелів, друзів, знайомих. Існування товариських, невимушених відносин між особами створює передумову для виникнення ситуації розповіді.

Розповідь про події й випадки свого власного життя приводить до формування в адресата бази фактичних знань про того, хто розповідає. Що ж до розповіді про третю особу, то її наслідком є виявлення збігів чи розбіжностей поглядів у комунікантів стосовно неї. Так, розповідь сприяє утворенню у співбесідників загального фрагмента системи оцінок. Предметом розповіді може бути й об'єкт, локалізований поза мікросвітом комунікантів. Для успішності розповіді в цьому випадку важливо, щоб вона була цікавою для адресата. Для цього найкраще підходять захоплюючі, розважальні розповіді.

Пояснення – найбільш поширений метод тлумачення явищ, подій, правил і норм поведінки, розкриття соціального, морального, естетичного змісту вимог до дитини, вчинків, подій, явищ, допомога в оцінці учнями людських взаємин.

Роз'яснення застосовують лише тоді, коли вихованцю потрібно розтлумачити нову моральну норму, так чи інакше вплинути на його свідомість. Його мета – розкрити соціальний, моральний, естетичний зміст тих чи інших вимог до дитини, вчинків, подій, явищ, допомогти їй правильно оцінити поведінку та людські стосунки.

Бесіда – це обґрунтування вчителем життєво важливої теми, формування питань, які спонукають до розмови, залучення учнів до оцінювання подій, учинків, явищ суспільного життя, до вироблення правильного ставлення до навколишньої дійсності, своїх громадських і моральних обов'язків.

Бесіда – організоване вчителем разом з учнями обговорення проблем етики, естетики, суспільного життя, подій у житті класу, школи, які хвилюють учнів та відповідають визначеним цілям їх виховання. Під час проведення бесіди вихователю необхідно спиратися на особистий досвід учнів, їхні справи, вчинки.

Орієнтовна структура бесіди в початковій школі:

- повідомлення теми бесіди;
- підготовка бесіди, вивчення проблеми;
- розробка плану бесіди;
- розповідь учителя;
- обговорення всіма учнями класу змісту бесіди;
- інформація учнів, які заздалегідь готувалися до бесіди й вивчали проблему самостійно;
- підведення підсумків бесіди.

Бесіди повинні бути неповторними, ретельно підготовленими, добре організованими. Потрібно підвести учнів до самостійних висновків, менше говорити самому, а більше спрямовувати й поправляти учнів. Особливо складними є індивідуальні бесіди. З молодшими школярами бесіди потрібно проводити індуктивним методом (від конкретних учинків до узагальнення).

Високої професійності потребують індивідуальні етичні бесіди з порушником дисципліни. Дуже важливо, щоб під час бесіди не виник психологічний бар'єр. Якщо учень неправильно розуміє ситуацію, необхідно тактовно, не принижуючи його гідності, пояснити, що він помиляється. У

присутності товаришів бесіда повинна бути короткою, діловою, спокійною, без іронії чи зарозумілості. Вихованець лише тоді відгукнеться на заклик вихователя, коли відчує, що обговорювана проблема дійсно хвилює його наставника, що він уболіває за справу й хоче допомогти. Якщо вихователь зуміє надати індивідуальній бесіді задушевного характеру, то він може розраховувати на повний успіх. З віком, коли учні навчаються аналізувати факти поведінки й діяльності, оперувати поняттями більш високого рівня узагальнення, добір змісту бесід і методика їх проведення можуть і повинні все більше спиратися на ініціативу вихованців, урахувувати їхні зростаючі запити й оціночні судження.

Етичною бесіда називається тому, що її предметом найчастіше є моральні, етичні проблеми. Мета етичної бесіди – поглиблення, закріплення моральних понять, узагальнення й зміцнення знань, формування системи моральних поглядів і переконань.

Лекція – це організований, доступний системний виклад тієї чи іншої проблеми соціально-політичного, морального, ідейно-естетичного змісту. Метод лекції використовують у виховній роботі з учнями старших класів. У початковій школі застосування цього методу буде не зовсім виправданим. Адже для молодших школярів сприйняття великої за обсягом інформації є надзвичайно складним. Тому більш доцільним у початковій школі буде застосування методу повідомлення.

Повідомлення є досить популярним для шкільної практики.

Повідомлення (виступ) – невеликий публічний виступ, невелика доповідь на якусь тему. Характер повідомлення має бути проблемним, таким, що спонукає до пошуку, дискусії. Важливе значення має наповнення виступу педагога цікавим змістом, висвітленням тих моментів, які для учнів є найбільш суттєвими й актуальними.

У педагогіці, за твердженням І.В.Зайченка, мають місце дві форми висловлювань: “Я – повідомлення”, “Ти – повідомлення”. Перше – шлях до взаєморозуміння, друге – у зворотному напрямку.

Діалог – один з основних шляхів обміну думками, універсальна форма інформаційної взаємодії педагога з учнями, спосіб впливу на свідомість і формування певних поглядів, мотивів, почуттів.

Під час проведення діалогу необхідно дотримуватися недоторканості особистості. Завжди потрібно усвідомлювати велику силу слів, сказаних емоційно. Педагогу слід пам'ятати, що ми аналізуємо, критикуємо вчинок школяра, а не його особисто. Типовими помилками вчителів-початківців є висловлювання: “Ти – хуліган” або “Ти – ледар”, “І що з тебе виросте”. Краще звертатися до учня: “Твоя поведінка є поганою”, “Твій вчинок не заслуговує схвалення”. Оцінювати необхідно тільки конкретні дії, не торкаючись особистості. Адже в кожного школяра є своя внутрішня правота й внутрішня позиція. Нехай же оцінює свої спонукання (мотиви) й справи сам учень, а педагог покликаний лише стимулювати це. Узагалі ніколи в розмовах зі школярами не можна оцінювати їхню особистість негативно, а варто робити зауваження (якщо воно необхідне) за здійснений учинок. Якщо у виховному процесі виникають суперечливі думки, неузгодженість позицій, то можна застосувати метод дискусії.

Дискусія – групове обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом зіставлення різних думок.

Однак вихователю слід урахувати й те, що бесіду можна проводити з учнями молодшого шкільного віку, а дискусію чи диспут варто проводити з учнями середнього та старшого шкільного віку.

Диспут – вільне обговорення складних актуальних проблем суспільного життя, моралі, мистецтва, конфліктних ситуацій, взаємин між людьми, що містять у собі певні протиріччя.

Питання, що виносяться на диспут, готуються завчасно, бажано самими учнями. Успіх диспуту багато в чому залежить від ведучого, який спочатку повідомляє проблему та різні погляди на неї, висловлює думки й закликає аудиторію до роздумів. Питання диспуту ставлять так, щоб викликати інтерес до проблеми, створити атмосферу невимушеності, рівності. Головне – факти, логіка, доказовість, говорити, що думаєш, думати, що говориш.

У практиці виховання широко використовують приклад. Це може бути особистий приклад вихователя, відомих людей минулого чи сьогодення, літературних героїв, героїв кінофільмів, видатних спортсменів, артистів як один із засобів переконання.

Приклад – об'єкт, ідеал для наслідування життєвої позиції, дій батьків, товаришів, літературних, історичних героїв або всього їхнього життя, суттю якого є вірність високим моральним цінностям.

Виховне значення прикладу є дуже вагомим. Молодші школярі дуже схильні до наслідування у зв'язку з малим життєвим досвідом, відсутністю стійких звичок поведінки. Наслідування має вибірковий характер: молодших школярів приваблюють окремі риси характеру іншої людини. У зв'язку із цим учитель повинен спрямувати наслідування на позитивний приклад, але паралельно він повинен учня протистояти негативному. К.Д.Ушинський писав, що у вихованні не можна обмежуватися тим, що дитина наслідує й копіює, особистість повинна розвиватися своєрідно, як особлива, неповторна індивідуальність. Приклад має стимулювати розвиток свідомості, творчу активність. У школі повинно бути багато зустрічей з видатними людьми. Негативні приклади використовуються тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, щоб показати недоцільність наслідування певних конкретних учинків.

Приклад у вихованні може виконувати такі функції:

– доказовості (стати доказом для обґрунтування дієвості моральних цінностей);

– переконливості (переконувати у важливості певного морального вибору);

– стимулювання (бути певним стимулом до здійснення самовиховання).

У молодшому шкільному віці, поки дитина ще неспроможна зрозуміти, чому слід діяти так, а не інакше, багато рис поведінки вона набуває, наслідуючи дорослих. Учень початкової школи наслідує того, хто справляє на нього найсильніше враження. Люди, які оточують учня, своїми вчинками, діями, поведінкою подають йому зразки для наслідування, тому дуже важливо, щоб дитину оточували позитивні приклади для наслідування. Ще римський філософ Сенека твердив, що “важко довести до добра привчанням, легко - прикладом”.

Правильно підібраний приклад дає вихованцеві можливість простежити конкретні дії, вчинки інших осіб у різних життєвих ситуаціях, що викликає бажання їх наслідувати. Наслідки виховання залежать і від прикладу вихователя, його поведінки, ставлення до учнів, фахової компетентності, ділових якостей, авторитету. Особистий приклад учителя, як відзначив К.Д.Ушинський, – це життєдайний сонячний промінь для молодої душі, який неможливо нічим замінити.

Важливе значення для формування морального обличчя, характеру, поведінки школярів мають приклади літературних героїв. Улюблений герой допомагає дітям виробляти в собі належне ставлення до навколишньої дійсності, високі морально-етичні й естетичні якості.

Поведінка батьків, їх спосіб життя, особистий приклад – надзвичайно важливий фактор виховання дітей. Уся організація сімейного життя, кожний момент із життя батьків, їхня поведінка, ставлення до людей, до роботи є для дітей наочним прикладом поведінки. Коли батьки ввічливі, люб'язні, дисципліновані, акуратні, то й дитина прагне наслідувати їх і навпаки, грубість, зухвалість та інші негативні риси поведінки залишають небажаний слід і на вихованцях.

Школа й сім'я, організовуючи життя дітей, повинні вчити їх на позитивних прикладах. Важливою умовою є правильна організація середовища, де живе й розвивається дитина. Завдання школи й сім'ї – не лише захистити дітей від поганого впливу, поганого прикладу, а й виховати такі якості, які б давали можливість протистояти злу, перебороти негативний вплив.

Методи цієї групи важливі для успішного проходження наступного етапу – формування почуттів, емоційного переживання, необхідної поведінки. Глибокі почуття виникають тоді, коли усвідомлена вихованцями ідея представлена в яскравих, хвилюючих образах.

Методи організації діяльності й досвіду суспільної поведінки

Друга група методів виховання передбачає організацію діяльності й формування досвіду суспільної поведінки. До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення, створення ситуацій, що виховують.

Методи цієї групи спрямовані на відпрацювання навичок поведінки, які повинні стати нормою для особистості вихованця. Вони впливають на предметно-практичну сферу й спрямовані на розвиток у дітей якостей, які допомагають людині реалізувати себе і як особистість, і як неповторну індивідуальність.

Педагогічна вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вихователь зуміє врахувати вікові та індивідуальні можливості, ситуацію, у якій знаходиться учень, мету, яку досягає вихователь.

Педагогічна вимога – це педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер. А.С.Макаренко вважав, що без щирої, переконливої, гарячої й рішучої вимоги не можна починати виховання колективу. Педагогічна вимога – це процес озброєння учнів нормами поведінки.

Зміст вимоги визначається моральними нормами, правилами, статутом школи, заповідями Біблії. Вимога впливає не тільки на свідомість учнів, а й активізує їхні вольові якості, перебудовує мотиваційну й почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямі, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки [99].

Поставлена учням вимога повинна бути доцільною, зрозумілою й посиленою. Її пред'являють тоді, коли свідомість учня підготовлена до її сприймання. Із цією метою йому роз'яснюють суть вимоги, переконують у необхідності та користі її виконання. Окрім того, домагаються позитивної реакції колективу на поставлену вимогу, щоб бути впевненим, що колектив підтримає педагога, виявить потрібний вплив на учня, якщо він чомусь не захоче виконувати вимогу. Якщо ігнорувати думку колективу, то може виникнути ситуація, коли учень не виконає вимогу педагога, а колектив не стане втручатися в цю ситуацію.

Вимога – це метод виховання, за допомогою якого норма поведінки, відображаючись в особистих стосунках, викликає, стимулює або гальмує певну діяльність вихованця та прояв у нього тих чи інших якостей.

Вимоги викликають позитивну, негативну або нейтральну (байдужу) реакцію вихованців. У зв'язку із цим виділяються позитивні й негативні вимоги. Прямі накази здебільшого негативні. До негативних непрямих вимог відносяться осуд і погрозу.

За способом пред'явлення розрізняють *безпосередню й опосередковану вимогу*. Вимога, за допомогою якої вихователь сам домагається від вихованця потрібної поведінки, називається безпосередньою. Вимоги вихованців один до одного, “організовані” вихователем, слід розглядати як опосередковані вимоги.

Опосередковані вимоги можна розділити на три групи. Перша група пов'язана з вираженням позитивного ставлення педагога до вихованця (прохання, довір'я, схвалення). Друга – не виявляє чіткого ставлення вихователя до дітей, але базується на вже існуючому ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до прояву тих чи інших його моральних якостей (осуд, вияв недовір'я й погрози). Першу групу опосередкованих вимог можна назвати позитивними, другу нейтральними, третю – негативними.

За формою пред'явлення різняться прямі (наказ, вказівка) і непрямі (прохання, порада, натяк). Для прямої вимоги характерні імперативність, визначеність, конкретність, точність, зрозумілі для вихованців формулювання. Пред'являється пряма вимога в рішучому тоні, при чому можлива ціла гама відтінків, які виражаються інтонацією, силою голосу, мімікою. Непряма вимога відрізняється від прямої тим, що стимулом дії стає вже не стільки сама вимога, скільки спричинені нею психологічні фактори: переживання, інтереси, прагнення вихованців.

Виділяють такі види непрямі вимоги:

– Вимога-порада. Це апеляція до свідомості вихованця, переконання його в доцільності, корисності, необхідності рекомендованих педагогом дій. Радо буде прийнята, якщо вихованець бачить у своєму наставнику старшого, більш досвідченого товариша, авторитет якого визнаний і думкою якого він дорожить.

– Вимога-гра. Досвідчені педагоги використовують притаманне дітям прагнення до гри для пред'явлення найрізноманітніших вимог. Діти із задоволенням граються в різні ігри, а разом з ними непомітно виконують і вимоги. Це найбільш гуманна й ефективна форма пред'явлення вимоги, що припускає, однак, високий рівень професійної майстерності.

– Вимога довірою вживається, коли між вихованцями та педагогами складаються дружні відносини. У цьому випадку довіра проявляється як природне ставлення сторін, що поважають одна одну. Оцінюючи цю повагу, молодший школяр проймається повагою до вчителя і йому незручно не виконати це доручення-вимогу.

– Вимога-прохання. У добре організованому колективі прохання стає одним із найбільш вживаних засобів впливу. Вимога у формі прохання пред'являється тоді, коли між педагогом та учнями встановилися хороші взаємини, довір'я й взаємна повага, коли вихованцю здається, що він виконує прохання за власним бажанням. Цінність такої вимоги в тому, що вона привчає учня до ввічливості, взаємодопомоги, піклування про інших, тобто розвиває такі якості, яких часто учням не вистачає.

– Вимога-натяк успішно застосовується досвідченими педагогами в роботі зі школярами. Вимога у формі натяку застосовується в основному тоді, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний виховний вплив. Ним може бути жарт, докір, погляд або жест, звернений до одного або кількох членів колективу.

– Вимога-схвалення. Вчасно висловлена педагогом похвала діє як сильний стимул. У практиці майстрів педагогічної праці схвалення приймає різні, але завжди доцільні форми. Вимога у формі схвалення використовується в тих випадках, коли учень домогся певних успіхів, а похвала педагога спонукає його до поліпшення діяльності, сприяє появі почуття задоволення результатами цієї діяльності, почуття власної гідності.

– Вимога-умова. Вимога у формі умови ставиться учням тоді, коли для виконання бажаної для них діяльності їм необхідно спочатку зробити щось інше. При цьому так поєднують види діяльності, щоб вони витікали один з одного, щоб між ними був природний зв'язок (поправиш справи з навчанням, будеш займатися в оркестрі). Використовуючи цю форму вимоги, не слід цікаву для учнів справу перетворювати в “підкуп” заради того, щоб вони виконали вимогу.

– Вимога-осуд. Вимога у формі осуду полягає в негативній оцінці педагогом конкретних дій і вчинків учня й розрахована на гальмування небажаних учинків та стимулювання позитивних. Осуд може проходити в колективі або наодинці з учнем і виражатися докором, закидом або проявом гніву чи обурення.

– Вимога-погроза. Найбільш різкою формою вимоги є погроза. Учня повідомляють, що в разі невиконання розпорядження до нього будуть ужиті більш серйозні заходи виховного впливу. Погроза має бути обґрунтованою, а невиконання вимог повинно привести до реалізації погрози до кінця.

– Вимога у формі недовір'я полягає в тому, що педагог усуває учня від виконання певного виду діяльності, тому що останній не виконав або погано виконав свої обов'язки. Ефективність такої вимоги залежить від авторитету

педагога й наскільки вихованець дорожить його довір'ям і цим видом діяльності.

Рівень вихованості учнів увесь час змінюється. Зі зміною учня в кращий бік вимога повинна підвищуватися. Якщо ж у виховному процесі відступають від цього правила, коли вихованців заохочують за одні й ті ж показники в навчанні, праці й поведінці, не підвищуючи до них вимог, то така обстановка не сприяє їхньому зростанню, роботі над собою, тому що вони заспокоюються досягнутим.

Вимога повинна бути справедливою. Якщо учень усвідомив справедливість вимоги, вона виправдана в його очах і буде скоріше виконаною. Якщо ж вимога дріб'язкова, формальна або є особистою примхою педагога, вона втрачає своє виховне значення, сприймається вихованцем як несправедливість.

Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вона коротко, чітко та яким чином викладена, тобто де, у якому обсязі, до якого часу, якими засобами й кому саме треба виконати. Така вимога виховує персональну відповідальність в учнів, дисциплінує їх. Якщо ж вимога поставлена розпливчасто, непереконливо, не конкретно, то й виконання її буде безвідповідальним.

Вимоги пред'являють в усіх сферах життя й діяльності учнів. Не можна, наприклад, вимагати від учня чистоти й порядку в класі, а в їдальні допускати послаблення. Тому в школі виробляють єдині вимоги до учнів з боку всього педагогічного колективу, що сприяє формуванню в них єдиних навичок і звичок поведінки. Щоденне дотримання таких вимог усіма членами колективу створює сприятливу морально-психологічну атмосферу, підвищує ефективність виховного процесу.

Вимога приносить виховну користь, якщо вона ставиться систематично й послідовно, а не від випадку до випадку. Тоді вихованці постійно докладають зусилля для виконання правил поведінки, не допускають відхилень у поведінці, коли немає кому нагадати про необхідність дотримання вказаної вимоги.

Громадська думка як колективна вимога. **Громадська думка** – спосіб формування й вияву масової свідомості, що виражає ставлення людей до суспільно значущих пордій і фактів. Громадська думка (за М.Ю.Красовицьким) має такі функції: є опорою в боротьбі педагогічного колективу за утвердження норм моралі; сприяє активізації дій усього учнівського колективу; допомагає усвідомити учням значення того чи іншого виду діяльності, підвищує її ефективність; робить набутком усього колективу кращі зразки поведінки.

Громадська думка повинна: бути колективною вимогою; формуватися “наперед”, не чекаючи прояву негативного явища; бути спрямованою на тих, хто зважає на неї; обережно використовуватися щодо учнів підвищену емоційність; не тільки критикувати, а й показати вихід із становища.

Шляхи формування громадської думки:

- забезпечення єдиних педагогічних вимог до учнів;
- наявність чіткої системи учнівського самоврядування;
- робота з учнівським активом; організація спільної громадської діяльності колективу учнів;
- оцінка різних явищ громадського й культурного життя країни;
- аналіз життя й діяльності школярів у світлі моральних норм;

- стимулювання учнів до висловлення власної думки;
- колективний аналіз конфліктних ситуацій та їх вирішення;
- привчання учнів самостійно критично оцінювати думки та явища, аргументовано відстоювати свою думку.

Вправи як метод виховання полягають у поступовій організації таких умов, у яких учень виконує певні дії з метою вироблення необхідних і закріплення позитивних форм поведінки.

Суть вправ полягає в багаторазовому виконанні необхідних дій, доведенні їх до автоматизму. Результатом вправ є стійкі якості особистості – навички та звички. Для їх успішного формування вправлятися треба починати якомога раніше, оскільки чим молодша особистість, тим швидше вкорінюються в ній звички. Людина зі сформованими звичками проявляє стійкі якості у всіх суперечливих життєвих ситуаціях: уміло керує своїми почуттями, гальмує свої бажання, якщо вони заважають виконувати певні обов'язки, контролює свої дії, правильно оцінює їх, ураховуючи позицію інших людей. До якостей, заснованих на сформованих вихованням звичках, можна віднести витримку, навички самоконтролю, організованість, дисципліну, культуру спілкування.

У школі учень перебуває в таких умовах, що йому щоденно доводиться вправлятися у виконанні розпорядку дня й вимог шкільного режиму, у навчальній і трудовій діяльності. Якщо на кожній ділянці життя й діяльності учень виконує суворі вимоги, що змушують його чітко виконувати свої обов'язки, він буде щоденно вправлятися в позитивній поведінці, у нього виробляться відповідні навички й звички.

Не можна придумати наперед вправи, які можна було б рекомендувати педагогу на всі випадки життя. Тут потрібен вдумливий підхід, творчість і майстерність вихователя. Проте можна сформулювати ряд вимог, яких слід дотримуватись під час використання цього методу: обґрунтування необхідності вправляння; доступність вправ; їх систематичність; достатня кількість вправ для формування певних навичок і вмінь поведінки.

Привчання – це інтенсивне виконання вправ. Його застосовують, коли необхідно сформулювати необхідну якість швидко й на високому рівні. Нерідко привчання супроводжується болісними процесами, викликає невдоволення вихованця. Використання привчання в гуманістичних системах виховання обґрунтоване тим, що деяке насильство неминуче в ньому присутнє. Однак воно спрямовується на користь самої людини. Гуманістична педагогіка виступає проти жорсткого привчання, що суперечить правам людини й нагадує дресирування, і вимагає пом'якшення цього методу й використання його в комплексі з іншими, перш за все ігровими.

Умови ефективності привчання:

- дія, яка виконується, повинна бути корисною й зрозумілою для вихованця;
- дії повинні виконуватися на основі привабливого для дитини зразка;
- для виконання дії повинні бути створені сприятливі умови;
- дії повинні виконуватися систематично, контролюватися й заохочуватися дорослими, підтримуватись однолітками;
- у міру дорослішання дія повинна виконуватися на основі чітко усвідомленої моральної вимоги.

Метод привчання має особливе значення у вихованні. Адже не завжди є можливість і потреба очікувати, поки учень свідомо буде виконувати вимоги режиму. Він повинен дотримуватись їх з першого дня перебування в школі. Молодший школяр із приходом до школи не завжди усвідомлює необхідність дотримання режиму дня. Однак згодом він визнає їхню правильність, справедливість і необхідність в цілях виховання, почне виконувати свої обов'язки. У такий спосіб він привчатиметься поводитись правильно в конкретних життєвих ситуаціях.

Доручення як метод виховання також має своєю метою вправлення учня в позитивних діях і вчинках. Для цього йому з боку педагога, учнівського самоврядування чи учнівського колективу дається певне завдання, виконання якого вимагає певних дій або учинків.

Доручення – метод виховання, що розвиває необхідні якості, привчає до позитивних учинків.

Залежно від педагогічної мети, змісту й характеру доручення бувають індивідуальними, груповими й колективними, постійними й тимчасовими. Будь-яке доручення має дві сторони:

– міру повноваження (тобі довірили, тебе попросили, крім тебе цього ніхто не зможе зробити, від тебе залежить успіх загальної справи);

– міру відповідальності (від тебе вимагається зусилля волі, необхідно довести доручену справу до кінця).

Якщо будь-яка із цих сторін організована (мотивована) слабо, то доручення не буде виконане або не дасть потрібного виховного ефекту.

Застосування цього методу вимагає врахування індивідуальних особливостей учнів. Передусім доручення підбирають з розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку таких якостей, які у вихованців відсутні. Наприклад, неорганізованим корисно давати завдання підготувати й провести захід, який вимагає самостійності, ініціативи, зібраності. Одержавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість і значення для колективу й для себе. Саме це й сприяє серйозному ставленню до нього, успішному формуванню необхідних умінь, навичок.

Доручення підбирають з таким розрахунком, щоб воно було посилюючим для учня. Нескладне завдання виховує самовпевненість, непосильне – підриває віру в свої сили й можливості. Педагог має не тільки визначити саме доручення, а й навчити учня його виконувати, допомогти йому довести справу до кінця.

Доручення можуть мати постійний або епізодичний характер. Досвід показує, що постійні доручення доцільно давати тим учням, які вже мають необхідний досвід їх виконання, а також розвинене почуття відповідальності. Доручення з часом доцільно ускладнювати за змістом і методикою його виконання.

Ефективність доручення як методу виховання значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю попереджається забутливість. Відсутність контролю сприяє формуванню безвідповідальності. Контроль може мати індивідуальний характер з боку педагога або у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень повинно оцінюватись [12].

Створення виховуючих ситуацій – визначення педагогом умов, необхідних для здійснення задуманого; продумування вихователем своїх дій і поведінки в новій ситуації; виникнення в учнів нових почуттів, породжених новою педагогічною ситуацією, які стають основою виникнення нових думок, мотивів поведінки й подолання власних недоліків.

Створення виховуючих ситуацій передбачає організацію діяльності та поведінки вихованців у спеціально створених умовах. Виховуючими називаються ситуації, у процесі яких дитина опиняється перед необхідністю вирішити якусь проблему. Це може бути проблема морального вибору, вибору способу організації діяльності, соціальної ролі тощо. Вихователь навмисно створює лише умови для виникнення ситуації. Коли в цій ситуації перед дитиною постає проблема й існують умови для самостійного її вирішення, створюється можливість соціальної проби (випробування) як методу самовиховання. Соціальні проби охоплюють усі сфери життя людини й більшість його соціальних зв'язків. Включення до виховуючих ситуацій формує в дітей певну соціальну позицію й соціальну відповідальність, які і є основою їхнього подальшого входження в соціальне середовище.

Прийоми створення виховуючих ситуацій поділяються на :

- *творчі прийоми:*
  - доброта, увага й піклування;
  - прояв уміння й переваги вчителя;
  - активізація прихованих почуттів;
  - пробудження гуманних почуттів;
  - прояв засмучення;
  - зміцнення віри у свої сили, довір'я;
  - залучення до цікавої діяльності.
- *гальмуючі прийоми:*
  - паралельна педагогічна дія;
  - наказ;
  - ласкавий докір, натяк;
  - показна байдужість, іронія;
  - розвінчання, прояв обурення;
  - попередження, вибух.

Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі дає прояв доброти, уважності й піклування з боку педагогів до учнів. Доброта, увага й піклування, допомога з боку дорослих чи товаришів викликає у вихованця почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги й довір'я. Теплі почуття, що виникли стосовно педагога чи товаришів, згодом поширюються й на інших людей. Справа в тому, що в окремих учнів погані стосунки з батьками, вони не відчувають родинного тепла й піклування про себе. Якщо педагогу вдається провести відповідну роботу з такими батьками й вони почнуть інакше ставитись до своїх дітей, зміна їхньої поведінки часто викликає позитивну реакцію в дітей, вони розслабляються, відбувається їхнє оздоровлення, вони краще себе поведуть.

Кожен учень захоплюється певною галуззю знань. Якщо йому щось незрозуміло, він звертається до педагога за допомогою. І якщо педагог проявить

уміння й знання в тій галузі, яка цікавить вихованця, то це викличе здивування, захоплення, підніме авторитет педагога.

Учні не байдужі до свого становища в колективі, до ставлення з боку дорослих і ровесників. Кожен із них переживає свою роль у колективі по-своєму, приховуючи свої заповітні думки й почуття. Спостереження за поведінкою учнів, бесіди з ними та їхніми батьками дають можливість виявити, чим вони особливо дорожать. Створена вихователем педагогічна ситуація, яка активізує ці думки й почуття, робить їх провідними й вирішальними, допомагає формувати позитивні риси й поведінку особистості.

Для окремих учнів характерна втрата віри у свої сили. Нерідко вони самі заявляють, що в них нічого не вийде, що вони нездібні. Такі учні часто байдужі до зауважень вчителів, до оцінок, почувають себе неповноцінними, стають пасивними. У такому разі дуже важливо мобілізувати здібності учня, зміцнити його віру у власні сили. Для цього створюють таку педагогічну ситуацію, у якій дитина може в чому-небудь себе проявити, переконатись у тому, що на щось здатна. Досвідчені вчителі так намагаються організувати процес навчання учнів, щоб у них виходило, щоб товариші помітили їхні перші успіхи. Упевнившись у своїх успіхах, помітивши інтерес до себе й відчувши повагу товаришів, школяр починає інакше ставитись до себе, у нього зміцнюється віра у свої сили, появляється почуття гідності, бажання поводитись інакше, стати іншим, кращим.

Прийом довір'я базується на вірі в те, що в кожній людині є щось хороше, на що можна опертись і досягти істотних успіхів. В індивідуальній роботі використовується прийом залучення учня до цікавої діяльності. Цікава діяльність захоплює вихованця, у ній він забуває свої погані потяги, у нього народжуються хороші прагнення, проявляються позитивні якості.

Молодшому шкільному віку характерне прагнення до діяльності, бажання в чомусь проявити себе, знайти вихід своїй енергії. Важливо тільки створити відповідні умови, щоб ця діяльність мала позитивне спрямування. Тому застосування цього прийому можливе тоді, коли в школі широко розгорнута робота різних гуртків предметних, спортивних, художніх, технічних.

А.С.Макаренко часто користувався прийомом паралельної педагогічної дії, під яким розумів непрямий вплив на вихованця через колектив. Подолання негативної риси характеру чи поведінки здійснюється не шляхом безпосереднього звертання до учня, а організацією впливу на нього колективу. Педагог виступає в даному випадку з претензіями до колективу й вимагає від нього відповіді за поведінку його членів. У зв'язку із цим колектив засуджує поведінку одного зі своїх членів, а вони певним чином реагують на дії колективу.

Суть прийому вдаваної байдужості полягає в тому, що педагог завдяки своїй витримці робить вигляд, що нічого не помітив, і продовжує почату роботу. Вихованець здивований, що на його витівку не реагують, він не чекав цього, його задум провалився, він роззброєний, почуває незручність і недоречність своєї поведінки, відмовляється від своєї затії.

Колектив учнів складається з окремих осіб, які мають ті чи інші негативні риси характеру, що проявляються в щоденній поведінці. Такі факти педагог повинен помічати й відповідним чином реагувати на них. Одним із дійових прийомів у такому разі є осуд дій і вчинків, поглядів і переконань. Педагоги або

члени колективу на зборах чи наодинці критикують учнів, які поведуться негідно. Пережите при цьому почуття допомагає учневі в майбутньому стримувати себе й не допускати подібних учинків, виховує в нього почуття відповідальності за свою поведінку.

А.С.Макаренко ввів у педагогічну літературу й використовував на практиці педагогічний *прийом вибуху*. Суть цього прийому полягає у створенні такої педагогічної обстановки, за якої швидко й корінним чином перебудовується особистість. Як зауважив К.Д.Ушинський, сильне душевне потрясіння, надзвичайний порив духу, високе піднесення одним ударом знищують найшкідливіші схильності й укоренілі звички, немовби стираючи, спалюючи своїм полум'ям усю попередню історію людини, щоб почати нову, під новим прапором.

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки в педагогічній обстановці, здатній викликати в учня нові сильні почуття. Педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів та ін.), щоб він по-новому оцінив себе, переконався в необхідності поводитись інакше. При цьому важливу роль відіграє і неочікуваність педагогічної обстановки вихованцем.

Характерною особливістю цих методів є те, що вони орієнтують на якнайглибше засвоєння цінностей – на рівень звичок, які характеризуються стійкістю й певною надійністю.

Методи стимулювання поведінки й діяльності молодшого школяра

Третя група методів виконує функції регулювання, коригування й стимулювання поведінки та діяльності вихованців. До цієї групи належать заохочення, покарання, змагання.

Компоненти цієї групи методів використовуються для формування моральних почуттів, тобто позитивного чи негативного ставлення особистості до предметів і явищ навколишнього світу (суспільства в цілому, окремих людей, природи, мистецтва, самого себе). Вони допомагають людині сформуванню вміння правильно оцінювати свою поведінку, що сприяє усвідомленню ним своїх потреб і вибору відповідних цілей. В основі методів стимулювання лежить вплив на мотиваційну сферу особистості, спрямовану на формування у вихованців усвідомлених спонукань до активної й соціально схвалюваної життєдіяльності. Вони мають величезний вплив на емоційну сферу дитини, формують у неї навички управління своїми емоціями, учать керувати конкретними почуттями, розуміти свої емоційні стани й породжують їхні причини. Ці методи впливають і на волюву сферу: сприяють розвитку ініціативи, впевненості у своїх силах; наполегливості, уміння долати труднощі для досягнення наміченої мети, уміння володіти собою (витримка, самовладання), а також навичок самостійної поведінки.

Заохочення – це вираження позитивної оцінки дій вихованців. Воно закріплює позитивні навички й звички. Дія заохочення передбачає збудження позитивних емоцій, вселяє в дитину впевненість. Заохочення може проявлятися в різних варіантах: схваленні, похвалі, подяці, наданні почесних прав, нагородженні.

Незважаючи на простоту, заохочення вимагає ретельного дозування й обережності, оскільки невміння використовувати цей метод може нанести шкоду вихованню.

Заохочення – це схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Заохочення – вираження позитивної оцінки дії вихованців. Його види: схвалення, підбадьорення, похвала, вдячність, надання почесних прав, нагородження грамотами, подарунками. У школі застосовуються такі заохочення, як подяка директора школи (за наказом), уміщення портрета на дошці відмінників навчання, нагородження грамотою, цінним подарунком, золотою чи срібною медаллю по закінченні школи.

Досвід показує, що не всяке заохочення активізує процес виховання учнів. Воно має виховну силу тільки за дотримання певних умов. Передусім важливо своєчасно помітити появу позитивних зрушень в особистості учня, у його ставленні до навчання, праці, людей. Часто буває корисним похвалити вихованця, коли він ще не досяг серйозних успіхів у поведінці, але проявляє прагнення до цього. Якщо відзначити хоча б невеликі зміни на краще, невелику перемогу учня над собою, то похвала розбудить у нього енергію, буде стимулювати його на повторення тієї позитивної діяльності й вчинків, за які його похвалили, породить бажання продовжувати діяти так само. Якщо ж педагог пройде мимо перших успіхів учня, не помітить його старань, це може негативно позначитись на всьому процесі його виховання.

Виховна сила заохочення авансом особливо проявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав радості відчуття похвали з боку дорослих. Але разом із тим заохоченням авансом не можна зловживати. У цілому, слід керуватися тим, що заохочення повинно бути заслуженим. При цьому враховуються не тільки результати діяльності, а й в основному те, наскільки учень сумлінно її виконав, скільки він вклав у неї праці, тобто ступінь його зусиль. Адже в учнів різний досвід і рівень розвитку, одним одна й та ж справа дається легко, а іншим – набагато важче.

Методика заохочення передбачає дотримання певних умов:

- заохочення повинно бути природним наслідком вчинку учня, а не його прагнення отримати заохочення;
- важливо, щоб заохочення не протиставляло учня іншим членам колективу;
- заохочення повинно бути справедливим і, як правило, погодженим з думкою колективу;
- при використанні заохочення необхідно враховувати індивідуальні якості того, хто заохочується.

Покарання – це метод педагогічного впливу, який повинен попереджати небажані вчинки учнів, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми.

Відомі такі види покарання: накладення додаткових обов'язків; позбавлення або обмеження певних прав; вираз морального осуду. Перераховані види покарань можуть реалізовуватися в різних формах залежно від логіки природних наслідків: покарання-експромти, традиційні покарання.

Покарання – несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Покарання, як і заохочення,

повинні використовуватися тільки як виховний засіб. До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовуються такі покарання, як догана за наказом директора школи, усне зауваження (директора, його заступників, учителя, класного керівника), зауваження в щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найбільше покарання – виключення порушника зі школи, коли він грубо й систематично допускає вчинки, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злодійство, хуліганство тощо).

Покарання бувають таких видів:

- пов'язані з накладенням додаткових обов'язків;
- пов'язані з позбавленням або обмеженням певних прав;
- пов'язані з вираженням морального осуду.

У кожній групі є конкретні форми покарання, які можна звести до таких: покарання, що здійснюється за логікою природних наслідків; традиційні покарання; покарання-експромт.

Покарання застосовується таким чином, щоб воно викликало в учня переживання, почуття вини, збуджувало докори совісті й прагнення змінити поведінку, підвищувало в нього почуття відповідальності за свою поведінку, зміцнювало його дисциплінованість, несприйнятливість до негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

Правила покарання:

1. Воно не повинно зашкоджувати здоров'ю – ні фізичному, ні психічному.
2. Якщо є сумнів: карати чи не карати – краще не карати.
3. За одну провину – одне покарання. Якщо провин багато, покарання може бути суворим, проте лише одним. І щоб не відбулося, не слід позбавляти дитину похвали, нагороди, яких вона заслуговує.
4. Недопустиме покарання із запізненням.
5. Дитина не повинна страхатися покарання. Вона повинна більше боятися засмутити батьків, близьких.
6. У жодному разі не принижувати дитину.
7. Якщо дитину покарали, значить її вже пробачили.

Умови підвищення виховної ефективності заохочення й покарання мають бути справедливими. Потрібно враховувати міру вчинку. Покарання не повинні бути частими; використовуватися в міру їх зростання, від найменшого до найбільшого; мати гуманний характер, не ображати людську гідність.

Змагання – це метод, спрямований на задоволення природної потреби дитини до суперництва, лідерства, порівняння себе з іншими. Змагаючись між собою, школярі швидко освоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості. Змагання сприяє формуванню якостей конкурентоспроможної особистості. У процесі змагання дитина досягає певного успіху у відносинах із товаришами, набуває нового соціального статусу. Змагання не тільки стимулює активність школяра, а й формує в нього здатність до самоактуалізації, яку можна розглядати як метод самовиховання, оскільки під час змагань дитина вчиться реалізувати себе в різних видах діяльності.

Методика організації змагань передбачає врахування таких вимог:

1) змагання організовується у зв'язку з конкретним виховним завданням на початку нового виду діяльності. Воно може допомогти завершити важку роботу, зняти напругу;

2) не всі види діяльності дітей слід охоплювати змаганням: не можна змагатися за зовнішністю, статтю (конкурс "Міс чарівність"), проявом моральних якостей;

3) щоб зі змагання ні на хвилину не зник дух гри й товариського спілкування, воно повинно бути оснащено яскравою атрибутикою (девизи, звання, титули, емблеми, призи, знаки пошани тощо);

4) під час змагання важливі гласність і порівнянність результатів, тому весь хід змагань треба відкрито представляти дітям, які повинні бачити й розуміти, яка діяльність стоїть за тими чи іншими балами.

У Стародавній Греції стимулом називали палицю із загостреним наконечником, який використовували погоничі биків і мулів. Пряме й безпосереднє призначення стимулів – прискорювати або, навпаки, гальмувати певні дії.

Найвідомішими методами стимулювання є заохочення й покарання. Педагогіка ХХ ст. звернула увагу на змагання.

Змагання – це метод спрямування природної потреби учнів у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей. Змагаючись, школярі швидко засвоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості.

Змагання, конкуренція, боротьба за існування, як і життя, – вічні. Вони – пружина розвитку. Змагання сильне гласністю, об'єктивним порівнянням підсумків. Воно організовує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, учить перемагати. У його підсумках, як у фокусі, відображається вся багатогранність життя школи. Змагання змушує відсталіх підтягуватись до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Нехай дитина змагається, але в праці й спорті, а не у вуличних бійках; нехай утверджує себе в очах однолітків благородним учинком, а не хуліганською вихідкою; нехай демонструє свою дорослість зрілістю прийнятих нею рішень, а не курінням і досвідом спілкування з пляшкою (Я.Корчак).

Методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу

Четверта група методів – методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу. До неї належать: педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів громадсько корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

Ця група методів спрямована на оцінку ефективності виховного процесу, на вивчення діяльності й поведінки вихованців педагогом (методи контролю) і на пізнання вихованцями самих себе (методи самоконтролю).

До основних методів контролю належать:

- педагогічне спостереження за учнями;
- бесіди, спрямовані на виявлення вихованості;
- опитування (анкетні, усні);
- аналіз результатів суспільно корисної діяльності, діяльності органів учнівського самоврядування;
- створення педагогічних ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

Педагогічне спостереження характеризується безпосереднім сприйняттям діяльності, спілкування, поведінки особистості в цілісності та динаміці їх зміни. Розрізняють різноманітні види спостереження: безпосереднє й опосередковане, відкрите й закрите, безперервне й дискретне, монографічне й вузьке тощо.

Для ефективності використання цього методу необхідно, щоб спостереження:

- мало систематичний характер;
- велося з конкретною метою;
- спиралося на знання програми вивчення особистості, критеріїв оцінки її вихованості;
- мало продуману систему фіксації фактів (записи в щоденник спостережень, у карту спостережень та ін.).

Бесіди з вихованцями допомагають педагогам з'ясувати ступінь інформованості учнів у галузі моральних проблем, норм і правил поведінки, виявити можливі причини відхилень від дотримання цих норм. Одночасно вчителі фіксують думки, висловлювання учнів, щоб оцінити якість своїх виховних впливів, ставлення дітей один до одного, їхні симпатії, антипатії й т. п.

Психологічні опитувальники виявляють характер відносин між членами колективу, товаришкості, прихильності або негативні відносини до тих чи інших його членів. Питальники дозволяють своєчасно виявити протиріччя та вжити заходів щодо їх вирішення. Складаючи опитувальники слід дотримуватися певних правил, наприклад, не ставити питання в прямолінійній формі, стежити за тим, щоб зміст відповідей включав взаємоперевірку відомостей.

Методи самоконтролю, спрямовані на самоорганізацію почуттів, розуму, волі й поведінки особистості, забезпечують процес внутрішнього духовного самовдосконалення вихованця й сприяють переводу процесу виховання в самовиховання. Серед цих методів можна виділити самоаналіз і самопізнання.

Суть методу самоаналізу полягає в тому, що школяр проявляє інтерес до самого себе як до особистості й усе більш наполегливо розмірковує про своє ставлення до навколишнього світу та власних учинків, дає моральну оцінку своєму становищу в соціумі, своїм бажанням і потребам. Методичне інструментування процесу самоаналізу передбачає врахування таких вимог: по-перше, важливо своєчасно вселити школярам думку про те, що прагнення людини до самоаналізу закономірне, оскільки допомагає йому правильно зорієнтуватися в навколишньому світі й утвердитися в ньому, по-друге, необхідно навчити школярів способам самоаналізу (оцінка свого конкретного вчинку; формування власної думки про свою поведінку, положення в колективі; стосунки з товаришами, батьками та вчителями).

Самопізнання сприяє перетворенню дитини в суб'єкт виховання на основі сприйняття себе як самостійної, неповторної, унікальної особистості (створення "Я-концепції"). Самопізнання пов'язане з відкриттям дитиною свого внутрішнього світу, що передбачає, з одного боку, усвідомлення власного "Я" ("Хто я?", "Який я?", "Які мої здібності?"), а з іншого – усвідомлення свого становища у світі ("Який мій життєвий ідеал?", "Хто мої друзі?", "Ким я хочу

стати?», «Що я повинен зробити, щоб і я сам, і навколишній світ стали кращими?»).

Вибір методів і прийомів виховання залежить від задач і змісту виховної діяльності, від вікових та індивідуальних особливостей школярів, від рівня їх вихованості, а також від рівня майстерності вихователів. Практика виховання показує, що не існує засобів, які могли б повністю вирішити завдання формування особистості. Важливо, щоб кожний із методів виховання застосовувався як один з елементів усього комплексу виховних впливів.

3. Шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців

Початкова школа лише тоді стане справді національною, коли виховна робота буде пройнята українським духом. Застосування народно-педагогічних методів – найкраща цьому запорука.

Педагогічна майстерність учителя розкривається через використання різноманітних методів виховання учнів початкових класів. Педагогічна майстерність – це вияв учителем досконалого знання виховної справи, його особлива виховна вмільість, досвідченість, вправність.

Нетрадиційні методи виховання молодших школярів.

Нетрадиційними (нестандартними) методами виховання називаються ті виховні методи, які побудовані на засадах народної педагогіки й базуються на віковічних традиціях народу й використанні скарбниці народної мудрості.

До традицій належить те, що склалося історично й передається з покоління в покоління. Назва “нетрадиційні” у даному випадку чисто умовна, бо виховні засоби народної педагогіки в самому народі є такі традиційними. Не випадково у визначенні назви “нетрадиційні методи виховання” вжито слово “традиція”.

Нетрадиційними ці методи є хіба що відносно школи, бо: по-перше, виникли вони не в школі, а з практики родинно-побутового й громадського виховання дітей; по-друге, був час, коли школа виховні методи народної педагогіки обминала, застосовувала лише в окремих випадках, а офіційна педагогіка навмисно ігнорувала.

Скарбниця нетрадиційних методів виховання дітей молодшого шкільного віку велика й різноманітна. Для якісного аналізу й практичного використання цих методів у виховній роботі вчителя їх можна умовно поділити на чотири групи:

- народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови;
- народно-педагогічні методи формування суспільної поведінки дитини (нагромадження життєвого досвіду);
- народно-ігрові методи виховання;
- народно-педагогічні методи стимулювання, заохочення й спонукання дітей.

До окремої групи методів належать: молитва, Святі Тайни (сповідь, причастя), клятва, присяга [16].

В основі такої класифікації лежать закономірності процесу виховання й основні джерела набуття необхідних знань і досвіду правильної поведінки.

Виховна сила рідної української мови є надзвичайно важливою. З рідною мовою зв'язане все духовне життя людини. З материнською мовою набуває дитина не лише слова, але й спосіб думання, відчуття й бажання.

Виховна роль рідного слова зростає, діє, коли молодші школярі під керівництвом учителя й за порадою своїх батьків, дідусів і бабусь ведуть розвідки – пошуки, складання й написання родоводу (літопису) власної сім'ї, родини, генеалогічного дерева прадідів, вихідців з одного роду, одного прізвища.

Удавшись до народно-педагогічних методів виховання словом, початкова школа відроджує престиж словесного виховання у всій його можливості могутнього впливу на розум, душу й почуття дітей молодшого шкільного віку.

Адже й поведінка, і взаємини, і спільна праця – усе це залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово. Без хвилюючого, правдивого слова не може бути ні школи, ні педагогіки.

Друга група народно-педагогічних методів об'єднує в собі методи формування суспільної поведінки дитини: уклад життя й діяльності дітей, вправи й привчання, режим праці, виконання різних доручень й обов'язків, спілкування, народні звичаї та традиції.

Виховання відбувається через саме життя дітей, що сприяє нагромадженню їх практичного досвіду й формуванню певної групи звичок. Така загальноновизнана думка постала з масової виховної практики, яка насамперед спрямовується на організацію життя, розумної, цілеспрямованої й різнобічної діяльності дітей відповідно до прийнятих у середовищі нашого народу суспільних норм і правил, на привчання до розумних дій, вправління як послідовне повторення позитивних учинків на основі усвідомлення їхнього значення. Згадаємо мудрі народні прислів'я: “Посієш вчинок – виросте звичка”, “Звичка – друга натура”.

Вправи й привчання займають у народному вихованні одне з чільних місць. Вони є своєрідною “гімнастикою поведінки” дітей і реалізуються в основному через застосування цілого комплексу різноманітних прийомів: вимоги, показу, тренування, нагадування, контролю й самоконтролю. Вимога допомагає вихованцеві збагнути суть і насущність потреби в тих чи інших звичаях і манерах поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: у цікавій розповіді про якийсь повчальний факт із життя людей, мудрій пораді когось зі старших, афоризмі. Серед основних народно-педагогічних методів значне місце належить народно-ігровому методові, що репрезентує наступну, третю групу в системі їх класифікації.

Дитяча гра – один з провідних видів діяльності дітей, спрямованої на практичне пізнання навколишніх предметів та явищ через відтворення дій і взаємин дорослих. Це відтворення ситуацій, наближених до реальних, у цікавій формі. Діти всіх народів світу мають спільну характерну рису – уроджений потяг до гри. До того ж їхні ігри дуже часто подібні між собою, а то й однакові. Зведіть до купи дітей з різних кінців земної кулі й вони швидко знайдуть між собою спільну мову – почнуть гратися.

Серед народно-педагогічних методів стимулювання позитивної поведінки неабиякою популярністю користується навіювання (сугестія), основне

призначення якого викликати в когось певний настрій, стан, переживання. Вираження цього методу в народній педагогіці досить своєрідне й оригінальне, наділене рисами народної кмітливості й винахідливості. Не обходиться тут без різних здогадок, фантазій і гумористичних моментів. Чимало й елементів казковості, вигадки, які дуже любляють діти. Та й за змістом народні навіювання дуже різноманітні: “Не їж зелених слив, бо в череві жаби виростуть”; “Не плюй на вогонь, бо обличчя струпом вкриється”; “Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш” тощо. У народі подібних навіювань надзвичайно багато. Майже всі вони, як правило, нічого спільного не мають із містикою, бо їм властиве цілком реальне спрямування [4].

Досить своєрідно трактуються й реалізуються народні методи нагороди і кари. Нагорода буває матеріальна й моральна. Обидві виражають вдовolenня гарною поведінкою. До найпоширеніших нагород належать: схвалення вчинку, похвала, подяка, нагорода, ласкавий погляд, усмішка. Заохочення дітей старшими, авторитетними для неї людьми має велике виховне значення. Воно закріплює позитивні навички й стимулює до кращої поведінки. Слід підкреслити, що заохочення дітей є природним результатом їхніх позитивних учинків.

Серед методів примусу покарання займає останнє місце. Педагогічне покарання має примусити учня пізнати свою похибку й виправити її. Покарання вживається лише за крайньої потреби, коли інші засоби залишилися безрезультатними. Основне призначення кари полягає в тому, щоб викликати у винуватця неприємні переживання, гіркоту вини й сорому за поганий учинок, розкаювання й бажання більше не повторювати.

У практиці народного виховання найчастіше застосовуються такі види покарань, як зауваження, репліки, осуд. Основне призначення покарання полягає також у тому, щоб застерегти вихованців, зорієнтувати їх на правильний вчинок. Застосовувати покарання слід помірно, лише в міру необхідності, у розумних межах. Карати має право людина мудра й авторитетна (“Краще догана розумного, ніж похвала дурного”). Не можна карати за підозрою чи в пориві різкого збудження й гніву (“Злість – погана порадиця”, “Перед тим, як карати, треба полічити до сто”). Справжнє покарання завжди справедливе й сприймається вихованцем як заслужена міра впливу на нього. Воно сприяє активним роздумам і глибоким переживанням із приводу допущеної помилки. Покарання має впливати не з чийось примх, а з доброзичливого бажання виправити чийось хибну поведінку. Не можна карати працею, образою, лайкою.

У мудрого вихователя покарання ніколи не принижує гідності людини, не придушує особистості, а є своєрідною формою поваги до неї. Особливо яскраво це виявляється тоді, коли вихованець відчуває, знає, вірить і розуміє, що його карають не з якоїсь помсти, а для того, щоб привчити не піддаватися легким принадам, щоб формувати з нього людину, гідну поваги, сильну духом і характером, вольову й відповідальну, надійну й стійку. Щодо тілесної кари й залякування, то превалює народна думка про їхню шкідливість як для учнів, так і для вчителя.

У своїй практичній діяльності під час вибору методів виховання учителі переважно керуються його метою, змістом і призначенням. Виходячи з

конкретного педагогічного завдання, учитель сам вирішує, які методи слід застосовувати. Умілий, вдалий вибір методів виховання з його високими наслідками – надзвичайно важливий показник педагогічної майстерності вчителя.

З огляду вияву майстерності у виборі засобів виховання повчальне значення мають положення вітчизняної педагогіки про те, що ніякий педагогічний засіб, навіть загальноприйнятий, яким звичайно в нас вважається і напучення, і пояснення, і бесіда, і суспільний вплив, не може бути визнаний завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб у деяких випадках може інколи бути й не дуже результативним. Адже навіть такий засіб, як груповий вплив, вплив об'єднань на особу за певних умов може бути добрим, а іноді поганим. Ніякий засіб не можна розглядати з погляду корисності або шкідливості, якщо його брати відокремлено від усієї системи засобів. І, нарешті, ніяка система виховання особистості школяра не може бути рекомендована як система постійна й універсальна.

Педагогіка вчить, що добрий результат під час застосування того чи іншого виховного методу може бути тільки за певних умов, тобто в певному поєднанні інших засобів і на певному етапі розвитку. Методи виховання не допускають стереотипних рішень і навіть шаблону виховання. Усі методи виховання повинні застосовуватися з урахуванням умов, місця, та у взаємодії один з одним.

Контрольні питання

1. Назвіть відомі вам методи виховного впливу на особистість школяра.
2. Дайте визначення понять: “метод виховання”, “прийом виховання”, “засіб виховання”.
3. Від чого залежить застосування тих чи інших методів виховання?
4. Опишіть творчі прийоми виховання.
5. Що відноситься до засобів виховання?
6. Зробіть класифікацію методів виховання.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть таблицю класифікації методів виховання.
2. Охарактеризуйте словесну групу методів виховання.
3. Дайте характеристику методу розповіді.
4. Опишіть групу методів організації діяльності й досвіду суспільної поведінки.

ТЕМА 7. ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ І СТУПЕНЯ

План

1. Методика організації позакласної та позашкільної виховної роботи на сучасному етапі розвитку освіти.

2. Форми організації виховної роботи.

3. Характеристика форм виховної роботи в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

форма виховання, масові, групові, індивідуальні, тематичні ранки, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, фестивалі, читацькі конференції, гуртки, екскурсії, походи.

Рекомендована література: 10, 11, 29, 32, 39, 74, 87, 179, 187, 216, 220.

1. Методика організації позакласної та позашкільної виховної роботи на сучасному етапі розвитку освіти

Діяльність педагога з виховання та розвитку особистості молодшого школяра здійснюється різними шляхами. У цьому складному процесі важлива роль належить таким її видам, як позакласна та позашкільна виховна робота.

Позакласна виховна робота – це організація педагогом різних видів діяльності, що забезпечує необхідні умови для соціалізації особистості в позанавчальний час.

Вона є самостійною сферою виховної роботи вчителя початкових класів, що проводиться в тісному взаємозв'язку з виховною роботою на уроці. Позакласною роботою, як правило, займаються педагоги, представники громадських організацій, батьки, а також актив учнів.

Специфіка позакласної виховної роботи проявляється на рівні таких завдань:

1. Формування в дитини позитивної Я-концепції, яка характеризується трьома факторами: а) упевненістю в доброзичливому ставленні до неї інших дітей; б) переконаністю в успішному оволодінні нею тими чи іншими видами діяльності; в) почуттям особистої значущості. Позитивна Я-концепція характеризує позитивне ставлення дитини до самої себе та об'єктивність її самооцінки.

2. Формування в дітей навичок співпраці, колективної взаємодії. Повністю позитивна Я-концепція формується тільки в колективній взаємодії.

3. Формування в дітей потреби в продуктивній діяльності через безпосереднє знайомство з різними видами діяльності.

4. Формування морального емоційного, вольового компонентів світогляду дітей.

5. Розвиток пізнавального інтересу.

Перераховані завдання визначають основні напрями позакласної роботи в досягненні її основної мети й мають характер загальних положень.

Зміст позакласної роботи – це адаптований соціальний досвід, емоційно пережиті й реалізовані у власному досвіді дитини різноманітні аспекти людського життя: наука, мистецтво, література, техніка, взаємодія між людьми, моральні норми та критерії поведінки. Специфіка змісту виховної позакласної роботи характеризується:

- по-перше, перевагою емоційного аспекту над інформаційним;
- по-друге, у змісті позакласної роботи визначальне значення має практичний бік знань, тобто зміст позакласної роботи спрямований на вдосконалення найрізноманітніших умінь і навичок школярів.

Мета й завдання позакласної виховної роботи надають специфічного характеру функціям цілісного виховного процесу – навчальній, виховній і розвивальній.

Навчальна функція позакласної роботи виконує роль допоміжної для більш ефективної реалізації виховної й розвивальної функції. Вона зосереджується в навчанні дітей певним нормами поведінки, колективного життя, навичок спілкування. Розвивальна функція реалізується через розвиток психічних процесів школяра, а також через розвиток індивідуальних здібностей школяра.

Позашкільною роботою називають освітньо-виховну діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Позашкільна виховна робота є складовою частиною системи освіти й виховання школярів. Вона проводиться у вільний від навчання час з метою розвитку інтересів і здібностей особистості, задоволення її потреб у пізнанні, спілкуванні, практичній діяльності, з метою відновлення сил і зміцнення здоров'я. Позашкільна робота тісно пов'язана з навчально-виховним процесом у школі, виховною роботою за місцем проживання й здійснюється переважно позашкільними установами.

Позакласна та позашкільна виховна робота специфічні за своїми цілями, завданнями, змістом і методикою проведення. Виділяють ряд педагогічних принципів ведення позакласної й позашкільної виховної роботи.

Принцип добровільності позакласної та позашкільної роботи забезпечується тим, що учні самі вибирають ту форму занять, яка сприятиме розвитку їхніх інтересів. Це відноситься до факультативних занять, гуртків, секцій та інших форм позакласної роботи, а також до запису в позашкільні виховні установи.

Принцип суспільної спрямованості передбачає, що зміст роботи гуртків, клубів, об'єднань та інших форм виховної діяльності буде мати суспільно значимий характер, відповідати актуальним завданням розвитку країни, буде пов'язаний з досягненнями сучасної науки, техніки, культури, мистецтва.

Принцип ініціативи й самодіяльності вимагає, щоб під час виховної роботи сповна враховувалися побажання самих школярів, їхні ініціативні пропозиції та дії, щоб під час проведення позакласних і позашкільних заходів кожен учень виконував певний вид діяльності.

Принцип використання ігрових форм діяльності, романтичної символіки, цікавості й емоційних ситуацій має особливу значимість у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, де потреба в ігрових прийомах найбільш висока.

Принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей учасників відображається в змісті, формах, методах здійснення позакласної та позашкільної діяльності, у характері взаємин вихователів і вихованців.

До позакласної та позашкільної виховної роботи висувають такі вимоги:

- органічний зв'язок з виховною діяльністю школи;
- узгодженість дій з виховною роботою школи, сім'ї, громадськості;

- масове охоплення дітей при дотриманні добровільності записів у гуртки і секції;
- вільний вибір дітьми характеру творчої діяльності;
- поєднання масових, групових та індивідуальних форм виховної роботи;
- поєднання методів освіти, організації діяльності дітей, стимулювання активної творчої діяльності та контролю за ефективністю виховної роботи.

Усебічному розвитку особистості повинні сприяти різноманітні форми позакласної навчально-виховної роботи, які тією чи іншою мірою сприяють розумовому, технічному, моральному та естетичному вихованню учнів, виявленню й розвитку їхніх творчих здібностей.

2. Форми організації виховної роботи

Багатогранний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм. Вони рухомі та динамічні. Їхній вибір залежить від змісту виховної роботи, віку учнів, майстерності вихователів та інших умов, у яких здійснюється процес виховання. Процес виховання має не тільки свої напрями, етапи, а й певні форми.

Форма – це спосіб існування навчально-виховного процесу, оболонка для його внутрішньої сутності, логіки та змісту.

Форми організації виховання – шляхи організації виховного процесу за допомогою цілеспрямованої організації колективної та індивідуальної діяльності учнів.

Форми організації процесу виховання – способи доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності вихованців, у межах якої відбувається виховний процес.

До визначення категорії “форми виховання” (“форми виховної роботи”) у педагогічній науці, на жаль, немає однозначного підходу. Це пояснюється багатозначністю самого поняття та безліччю класифікацій форм виховної роботи. Існує велика кількість форм виховної роботи. Так, С.М.Шмаков нарахував 1 200 форм, а В.А.Караковський – 4 200. Але є один підхід до цієї проблеми – це класифікація.

Щоб краще розібратись у різноманітті форм організації виховання, скористаємося прийнятою в педагогічній літературі класифікацією, в основу якої покладено кількість учнів, які беруть участь у виховному заході. Відповідно до такої основи класифікації форми організації виховання поділяють на три групи: масові; групові; індивідуальні.

До масових форм виховної роботи належать: тематичні ранки, дні запитань і відповідей, конференції, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Групові форми виховної роботи включають: усні журнали, дитячі ранки, виховні години, батьківські збори, години спілкування, класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читацькі конференції, диспути, тематичні розважальні ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи та ін.

До індивідуальних форм виховної роботи належать: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо.

Окрім форм виховання використовують ще такі терміни, як “виховний захід”, “організаційні форми виховання”, “виховний захід”, “виховна справа”, “форма”.

Форми виховання (виховної роботи) – це варіант організації конкретного виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення будь-яких виховних цілей.

Виховна справа – це вид (форма) організації та здійснення конкретної діяльності вихованців. Головною й найсуттєвішою рисою виховної справи є необхідність, корисність та її реалізація. Виховний процес складається із цілісної системи неперервних виховних справ.

Типи форм (за О.Титовою):

Заходи – це події, заняття, ситуації в колективі, які організовує педагог із метою виховного впливу на учнів. Роль учнів – споглядально-виконавча. До заходів належать: бесіди, лекції, дискусії, конференції.

Справи – це загальна робота, важливі події, які організовують члени колективу на користь і радість людям, собі, своєму колективу. Роль учнів – діяльнісно-творча. До виховних справ належать: трудові десанти, операції, фестивалі, вечори, КТС тощо.

Ігри – це уявна або реальна діяльність у колективі, яку організовують з метою відпочинку, розваг, навчання. Ігри мають опосередкований педагогічний вплив (предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, комп’ютерні).

Говорячи про форму виховання, найчастіше мають на увазі вираз її змісту через певну організацію відносин педагогів та учнів. Форма виховання, як педагогічний феномен, виконує такі функції: організаторську, регулюючу, інформативну.

Організаторська. Будь-яка форма виховної роботи передбачає вирішення організаторського завдання. У ролі організатора можуть виступати як педагог, так і учні. Організація будь-якої справи відображає певну логіку дій, взаємодії учасників. Більшість педагогів використовує узагальнені методики (алгоритми) організації різних форм виховної роботи, (бесіди, колективні творчі справи, конкурси, інсценізації тощо). Ці методики передбачають послідовне проходження ряду стадій, етапів організаторської діяльності.

Регулююча. Оскільки використання тієї чи іншої форми виховної роботи дозволяє регулювати відносини як між педагогами й учнями, так і між самими дітьми, різні форми виховної роботи по-особливому впливають на процес згуртування групи школярів. Завдяки формам виховання, у яких заздалегідь закладається необхідність взаємодії, формуються норми соціальних відносин.

Інформативна. Реалізація цієї функції передбачає не тільки одностороннє повідомлення учням тих чи інших знань, а й актуалізацію наявних у них знань, звернення до їхнього досвіду.

У педагогічній теорії й практиці створено безліч форм виховної роботи, які класифікуються за різними ознаками:

1) залежно від кількості залучених до неї учасників:

– індивідуальні (для одного вихованця);

- групові (для кількох вихованців);
- колективні (для всього класу);
- масові (загальношкільні, міські);
- 1) залежно від використаного засобу:
  - ігрові (імітації, змагання тощо);
  - форми трудової діяльності (учнівські виробничі об'єднання, індивідуальна праця, робота в складі тимчасових груп тощо);
- форми спілкування (пряме, опосередковане);
- 3) залежно від використаних методів:
  - словесні (інформації, збори);
  - наочні (виставки, стенди тощо);
  - практичні (благодійні й трудові акції, оформлення матеріалів для виставки, музею);
- 4) залежно від часу проведення:
  - короткочасні (від декількох хвилин до декількох годин);
  - тривалі (від декількох днів до декількох тижнів);
  - традиційні (регулярно повторюються);
- 5) залежно від часу підготовки:
  - експромт (проводяться без участі дітей у попередній підготовці);
  - форми, які передбачають попередню роботу й тривалу підготовку учнів;
- 6) залежно від способу впливу педагога:
  - безпосередні та опосередковані;
- 7) залежно від суб'єкта організації:
  - організаторами виступають педагоги, батьки та інші дорослі;
  - діяльність організується на основі співробітництва;
  - ініціатива та її реалізація належить дітям;
- 8) залежно від результату:
  - спрямовані на інформаційний обмін;
  - спрямовані на вироблення спільного рішення;
  - спрямовані на створення суспільно значущого продукту;
- 9) за домінуванням видів діяльності розрізняють такі форми:
  - позакласна пізнавальна діяльність: екскурсії, усні журнали, наукові вечори, вікторини, конкурси, турніри ерудитів, ділові ігри, “Найрозумніший”, “Поле чудес”;
  - трудова діяльність – види навчальної праці на уроках, суспільно корисна праця, трудові десанти, акції тощо;
  - художня діяльність – концерти, конкурси, виставки, відвідування театрів, концертів тощо;
  - спортивна діяльність – ігри, змагання, олімпіади, спортивні гуртки, секції;
  - громадська діяльність – конкурс малюнка, збори, лекторії, ярмарки ідей, акції милосердя;
  - вільне спілкування – зустрічі поколінь, дитячі ранки, інформаційні вісники;
  - ціннісно-орієнтовальна – бесіди, роз'яснення, день запитань і відповідей, сократівські бесіди, зустрічі із цікавими людьми, рольові ігри тощо [53].

Усі форми виховної роботи можна об'єднати загальним терміном – заходи, розуміючи під ними конкретні виховні дії, які є відрізками виховного процесу, що характеризуються цільовою, змістовною та організаційною єдністю й мають безпосередній виховний вплив на колектив та особистість.

Процес виховання, який має характер формально пов'язаних між собою заходів, не може бути повноцінним. Тому цей термін сприймається вихователями деякою мірою негативно, наче він означає формальну дію.

На відміну від виховного заходу виховна справа – це система (не одноразовий акт) ідейно й організаційно оформленої взаємодії педагогів і вихованців, що є частиною загального плану виховної роботи, спрямованої на створення позитивного виховного середовища, формування ціннісних установок і творчий саморозвиток особистості.

За часом проведення виховні справи можуть бути: короткочасними, тривалими (декади, олімпіади, конкурси, турніри) і традиційними, що постійно проводяться саме в цьому виховному закладі (збори випускників, осінні бали, першоквітневі гуморини й ін.).

3. Характеристика форм виховної роботи в початковій школі

Масові форми виховної роботи

До масових форм виховної роботи відносять: читацькі конференції, тематичні ранки, дні запитань і відповідей, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Однією з ефективних форм виховної роботи в початковій школі є читацька конференція.

Читацька конференція – важливий засіб пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, який допомагає їм глибше зрозуміти зміст твору, прищеплює літературно-естетичні смаки.

Конференції проводять на матеріалі одного або кількох творів однієї теми, творчості письменника, з окремої літературної або наукової проблеми. Залежно від типу конференцій та індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру її проведення. У молодших класах вона повинна бути наближеною до бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до конкретного прочитаного твору, читають напам'ять уривки з нього, ставлять інсценівки або переглядають фрагменти кінофільмів.

Водночас конференція є важливим засобом пропаганди науково-популярної, історичної та художньої літератури серед учнів. Конференція допомагає їм глибше зрозуміти зміст та образи літературного твору, мотиви й дії історичних героїв, особливості мови й стилю, прищеплює літературно-етичні смаки, сприяє бажанню наслідувати позитивних героїв. Вибір теми визначають з урахуванням завдань національного виховання, навчального матеріалу, а також вікових особливостей учнів.

Мета читацької конференції буде досягнута, якщо виступи знайдуть живий відгук у присутніх, викличуть у них інтерес до обговорюваної книги чи проблеми. Конференція пройде успішно, якщо вона буде належно підготовлена.

Методика підготовки читацької конференції. Під час підготовки читацької конференції необхідно з'ясувати інтереси учнів, проаналізувати їхні читацькі картки в бібліотеці. Після цього визначити тему конференції. Доцільно

створити комісії з підготовки й проведення конференції. Педагог ретельно вивчає літературу, мотиви написання твору, біографічні дані письменника й готується до заходу.

План конференції художньо оформляють і вивішують для ознайомлення учням, які за бажанням обирають питання для виступу. Готуючи конференцію, необхідно залучати учнів різного загальноосвітнього розвитку, адже сама підготовка до виступу формує навички вдумливого читання й аналізу прочитаного.

Необхідно домогтися, щоб більшість учнів прочитала твір, зрозуміла його зміст, ідейні та художні особливості. Із цією метою доцільно провести бесіди, консультації для тих, хто виступає, допомогти вникнути в суть твору й поділитися враженням від нього. Не слід допускати, щоб учні під час виступів користувалися текстами, які написав учитель [67].

Під час підготовки конференції необхідно звернути увагу й на розвиток художньо-естетичного почуття учнів, у бесідах з ними розкривати особливості мови, стилю, форми твору, працювати над навичками виразного читання.

Для залучення якомога більшої кількості учнів до підготовки конференції потрібно охопити їх різноманітною діяльністю через такі доручення: художнє оформлення альбомів, фотовітрин, фотомонтажів; випуск спеціальних номерів стінних і радіогазет; організація виставок; підготовка цитат і висловів з метою ілюстрації матеріалів; підготовка інсценівок, добір запитань для вікторин. Залежно від типу конференції та з урахуванням індивідуальних особливостей читацького колективу визначають її структуру.

Обговорення книг. Влаштовують їх для пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). Під час обговорення учні виступають з доповідями, повідомленнями, у яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, учитель зосереджує увагу на найважливіших аспектах проблеми.

Усний журнал – форма організації виховної роботи, яка поєднує в собі живе слово з художніми й образними засобами, різноманітними за тематикою й змістом.

Для усних журналів притаманний інформаційно-пізнавальний характер. Вони можуть бути практичними або оглядовими, тобто розкривати одне запитання або комплекс проблем. З їхньою допомогою пропагують передовий досвід, життя й діяльність відомих людей, державотворчі процеси, новини й досягнення науки, техніки й культури. Журнал за структурою складається з кількох сторінок, кожна з яких є коротким усним повідомленням. Сторінки ілюструють експонатами, дослідями, поетизованим словом, народною піснею.

Основні вимоги до журналу: актуальність, різноманітність форм і методів, творчість організаторів, новизна матеріалу, емоційність, задоволення запитів учнівської аудиторії.

Методика проведення усного журналу. Роботу з підготовки й проведення усного журналу очолює редакційна колегія. Редактором може бути педагог або запрошений спеціаліст із широким обсягом знань у певній галузі. До редколегії

доцільно залучати найбільш ерудованих й активних учнів. Їхні обов'язки – запросити тих, хто виступає, організувати номери художньої самодіяльності, виставку літератури за тематикою сторінок. Ведучий – редактор або член редколегії – оголошує назву сторінки журналу, знайомить із запрошеними, розкриває мету виховного заходу. Після кожної сторінки бажано подискутувати з учнями, зробити підсумок і рекомендувати літературу для поглиблення й розширення знань учнів з теми, що пропонується до обговорення. До сценарію усного журналу бажано додати повідомлення учнів і гостей з тієї чи іншої галузі знань, цікаві факти, поетичне слово, пісню, фрагменти кінофільмів.

Наприкінці усного журналу дають відповіді на запитання, які виникли в учнів, і роблять оголошення, що редколегія журналу збирає відгуки про рівень його проведення й готує спеціальний випуск стінної газети.

Зустрічі з відомими людьми. Зустрічі з відомими людьми краю влаштовують переважно для учнів 3–4 класів початкової школи та учнів середнього й старшого шкільного віку. Їхня мета може бути різною: профорієнтаційна (запрошують представників різних професій), розвиток моральних, громадянських якостей (зустрічі з ветеранами війни, праці, спорту, мистецтва) тощо.

Ефективною формою виховної роботи є екскурсії й походи, які здійснюють на промислові підприємства, приватні фірми, виставки.

Похід – це цікава й змістовна форма виховання молодших школярів. Особливо захоплюючими є походи історичними та визначними місцями нашого краю. Зібрані під час походів і зустрічей матеріали оформляють у книги й альбоми.

Екскурсія є ефективним виховним заходом, що дає змогу організувати спостереження й вивчення різних предметів та явищ у природних умовах. З екскурсією можна піти на природу, на підприємство, в установу, до музею, на виставку. Методика підготовки й проведення виховної й навчальної екскурсій однакові. Проте виховна екскурсія реалізує насамперед виховні цілі. Так, під час екскурсії на підприємство забезпечують трудове, економічне виховання й профорієнтацію, у військову частину – військово-патріотичне виховання.

Навчальна екскурсія (лат. *excursio* – прогулянка) – форма організації педагогічного процесу, спрямована на вивчення учнями поза межами школи й під керівництвом учителя явищ, процесів через безпосереднє їх сприймання.

Екскурсія – це складна форма навчально-виховної роботи, тривалістю 45–90 хв. Вона відкриває можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знаннями учнів і самого вчителя, допомагає виявити практичну значимість знань, сприяє ознайомленню учнів з досягненнями науки, є ефективним засобом виховання учнів, зокрема їхньої емоційної сфери.

Екскурсії поділяють: за змістом (виробничі, природничі, історичні, географічні, краєзнавчі, мистецькі); за часом (короткотермінові, тривалі); за черговістю під час навчального процесу: попередні, або вступні (на початку вивчення теми, розділу програми), супровідні, або проміжні (у процесі вивчення навчального матеріалу), заключні, або завершальні (наприкінці вивчення теми, розділу), за відношенням до навчальних програм (програмні та позапрограмні).

Об'єктами навчальних екскурсій є промислові підприємства, лабораторії, вищі навчальні заклади, установи культури й мистецтва (музеї, виставки), храми, історичні місця й пам'ятки тощо. Планують їх заздалегідь у межах

позаурочного часу (екскурсії з виховною метою належать до позакласних заходів, їх проводять у позаурочний час).

Для ефективного проведення екскурсії необхідне чітке визначення освітньої та виховної мети, вибір оптимального змісту, об'єкта екскурсії з урахуванням рівня підготовки учнів.

Проведення екскурсії поділяють на декілька етапів:

1. Теоретична й практична підготовка передбачає опанування учнями мінімумом необхідних знань. Учитель заздалегідь знайомиться з об'єктом, домовляється з екскурсоводом про дидактичний зміст екскурсії.

2. Інструктаж, завдання якого полягає в ознайомленні учнів з метою й змістом екскурсії. Учитель характеризує об'єкт, зацікавлює ним, повідомляє про план екскурсії, за потреби – накреслює маршрут-схему.

3. Проведення екскурсії, що передбачає послідовний розгляд об'єктів екскурсії, визначення головного для отримання необхідної інформації про об'єкт. Учні запитують, спостерігають, запам'ятовують, роблять нотатки. Завершується екскурсія відповідями на запитання щодо її змісту.

4. Опрацювання матеріалів екскурсії передбачає уточнення, систематизацію, узагальнення одержаних під час екскурсії вражень, спостережень. Обов'язковим є аналіз підсумків навчальної екскурсії – усне опитування, використання даних під час наступних уроків. За потреби наслідки екскурсії оформляють у вигляді стенда, плаката чи альбому.

Календарні плани екскурсій складають на півріччя, їх затверджує керівництво школи.

Виставки присвячують досягненням учнів у гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, за результатами краєзнавчих, туристичних походів. Екскурсоводи-школярі демонструють експонати, відповідають на запитання, організують обмін досвідом.

Масові свята організують як дні, тижні, місячники підвищеної уваги до поезії, музики, театру, кіно, дитячої книги тощо. У них беруть участь усі учні школи. Під час таких свят традиційно відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, композиторами.

Свято – як правило, день, присвячений видатним подіям, традиційним датам, що виконують розважальну функцію відпочинку. Відмінною рисою технології свята повинна бути оптимізація його цілей – великих і малих. Супутнім елементом свята постійно повинна бути приємна несподіванка. Свято готують кілька одиниць з обов'язковим координаційним центром. “Програма-сюрприз” стає відомою для широкого загалу тільки на святі.

Змагання спрямовані на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їхньої активності. Фізкультурно-спортивні змагання (класні, шкільні, міжшкільні) пропагують спорт, здоровий спосіб життя. Їх оздоровчо-виховний ефект залежить від ретельної підготовки, урахування можливостей, стану здоров'я кожної дитини.

Конкурси, олімпіади проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей. Конкурси (дитячого малюнка, художніх робіт, технічних конструкцій), олімпіади (з навчальних предметів) організують за певним графіком, заздалегідь повідомляють про це учнів. Переможців оголошують публічно, відзначаючи їхні успіхи на урочистій лінійці.

Огляд-конкурс передбачає виявлення через змагання, зіставлення кращої роботи або кращого автора, кращого колективу, який займається дослідженням, розробкою або практичним утіленням якоїсь теми, проблеми. Під час проведення огляду-конкурсу попередньо ретельно розробляють положення про огляд. Огляд – більш чітко регламентоване дійство, ніж фестиваль творчості. Темою огляду може бути проблема будь-якого розділу освітнього процесу. Художній компонент під час огляду-конкурсу має прикладний, супутній характер, на відміну від фестивалю.

Фестиваль – це святковий огляд або показ будь-яких досягнень, як правило, у творчій, художньої діяльності. Фестиваль-захід регламентований, програмний. Заздалегідь готується програма з урахуванням об'єктивних умов (вид діяльності, вік, складність програми, тимчасові рамки, система оцінок творчості). За системою підготовки фестиваль близький до шкільних предметних олімпіад.

Тематичні ранки, дні запитань і відповідей присвячують різноманітним аспектам внутрішнього й міжнародного політичного життя країни, розвитку науки, техніки, культури, спорту, явищ природи.

Тематичні ранки посідають важливе місце серед форм виховної роботи. У практиці роботи утвердилася така їхня тематика: суспільно-політичні, присвячені державним святкам, пам'ятним датам, політичним подіям; військово-патріотичні, приурочені до історичних дат армії та флоту України, знаменним датам у житті народів України. Цінність тематичного свята полягає й у тому, що в його підготовці й проведенні беруть участь самі учні. Тут вони мають можливість проявити свою ініціативу, самостійність, ерудованість у підборі теми, запрошенні гостей, оформленні приміщення, підготовці книжкової виставки, художньої самодіяльності, підборі кінофільмів тощо. На таких заходах виступають запрошені гості, демонструють кінофільми. У їх підготовці й проведенні беруть спільну участь учні та вчителі.

Ранки-зустрічі, літературні вікторини. Практикують у роботі з молодшими школярами.

Показниками ефективності масових форм позашкільної діяльності здебільшого вважають кількісне охоплення, активність самих учнів.

Групові форми виховної роботи

Година класного керівника – це спеціально організована ціннісно-орієнтована спільна діяльність учителя та учнів, що сприяє формуванню в школярів системи правильних відносин до навколишнього середовища: до людини, суспільства, праці, науки, мистецтва, природи, самого себе.

Година класного керівника – це форма виховної роботи, яка найчастіше використовується в системі виховної роботи школи.

Методика підготовки й проведення години класного керівника. Як одна з форм позакласної виховної роботи, класна година передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування в них згуртованості, моральних норм, соціальної зрілості. Як правило, вона проводиться раз у тиждень у визначені планом виховної роботи класного керівника дні і привчає бачити за своїми діями та вчинками ставлення до суспільства, людей, розвиває в них здібність осмислювати життєві явища, усвідомлювати соціальну спрямованість своєї життєдіяльності.

Дбаючи про ефективність класної години, класний керівник перед її проведенням має подумати над питаннями: “Якою вона буде? Кому вона потрібна – педагогу чи учням? Які можливі результати?” Відповіді на ці питання визначально вплинуть на вибір теми класної години, особливості її підготовки та проведення.

Класна година – генератор ідей школярів. Зокрема, пропозиції, задуми, що висловлюються тут, реалізуються в конкретних справах.

Виховна мета класної години – формування чітко визначеного ставлення учнів до об’єктів та явищ навколишнього світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядницьких поглядів.

Основні функції класної години:

- освітня (“ознайомлення зі світом”);
- орієнтовна (“оцінювання світу”);
- спрямовуюча (“взаємодія зі світом”).

Наслідком реалізації цих трьох функцій є формування громадської думки класу, звички в учнів обдумувати й оцінювати своє життя, самих себе, самостійно шукати істину.

Зміст класних годин визначається:

- виходячи із соціального замовлення суспільства;
- пріоритетних напрямів виховної роботи в сучасних умовах;
- рівнем розвитку учнів, їхнього захоплення, інтересів;
- необхідності засвоєння школярами духовних надбань рідного народу – мови, культури, усної народної творчості, традицій та звичаїв.

Слід виділити такі основні напрями в змісті класних годин:

- людина та її взаємовідносини в суспільстві;
- наука й пізнання;
- народна культура як засіб формування духовності;
- людина і природа;
- основи народної моралі.

Методика та прийоми проведення класних годин відповідають конкретним умовам (матеріальній базі, віковим і психологічним особливостям учнів, їхньому рівню знань та поведінки, що викликає інтерес учнів).

Можливе використання різних форм проведення класних годин:

- розбір ситуацій;
- рольові ігри;
- практичні заняття;
- записи старовинних пісень, легенд, переказів рідного краю;
- відтворення народних свят, звичаїв;
- уроки-подорожі до джерел рідного слова;
- уроки на природі;
- години улюбленої праці;
- уроки етики;
- бесіди, диспути, дискусії, “сократівські бесіди”;
- лицарські турніри, аукціони ідей, прес-діалоги, мозкові атаки.

Правила проведення класної години

1. Проводьте класні години систематично.

2. Не влаштовуйте на класних годинах педагогічних “розборок” випадків життєдіяльності учнів, що накопичилися протягом певного часу.

3. На кожну годину виносьте розгляд питання, яке викликає в учнів інтерес, сприятиме задоволенню їхніх інтересів.

4. Складайте план проведення класної години.

5. Добирайте для класної години цікавий матеріал, який спонукав би учнів до вільного висловлювання своїх думок.

6. Забезпечуйте мажорний тон у спілкуванні учнів.

7. Заохочуйте учнів до вільного висловлювання своїх думок, не дорікайте їм за помилковість суджень.

8. Ураховуйте особливості соціально-психічного розвитку дітей певного віку.

9. Створюйте умови для психічного й соціального розвитку школярів у процесі вільного спілкування.

10. Навчайте учнів ставити запитання, слухати відповіді, спілкуючись, виховуйте у них терпимість.

11. Поважайте думки всіх вихованців, особливо нестандартні.

12. Залучайте всіх учнів до розмови, не залишайте поза увагою не-сміливих.

13. Вивчайте інтереси учнів для визначення подальших тем класних годин.

14. Не обмежуйте проведення класних годин стінами класної кімнати. Проводьте їх у музеях, на природі, за місцем праці батьків тощо.

Методика підготовки та проведення класних зборів

Установлення демократичних, гуманістичних відносин у класі стимулює розвиток самодіяльності, ініціативи та самоврядування учнів. Такі відносини формуються в ході всієї виховної діяльності класного керівника.

Мета класних зборів – розвиток учнівського самоврядування, згуртування первинного колективу, формування громадської думки, залучення всіх учнів до організаторської діяльності.

Головне завдання зборів – привчити учнів говорити, відстоювати й аргументовано доводити свою думку, поважати погляди інших, вести дискусію.

Інформаційна хвилинка (політична інформація), як одна із форм виховної роботи, може бути оглядовою або тематичною. Тематичні інформаційні хвилини присвячуються розкриттю певного питання або кількох питань, органічно пов'язаних між собою. Така форма виховної роботи поглиблює знання учнів з актуальних питань політичного, економічного, культурного й наукового життя нашої країни або міжнародної ситуації.

Після проведення “інформаційної хвилини” провести самоаналіз за такими питаннями: “Наскільки актуальна підібрана тема? Який рівень підготовленості учнів? Зацікавленість учнів проблемою теми та їх активність. Рівень доступності матеріалу для даного класу й віку. У процесі підготовки й проведення виховних заходів (інформаційної хвилини, години класного керівника та ін.) використовують матеріали періодичної преси, радіо- і телепередач, художніх фільмів, книг [169].

Предметні гуртки – науково-освітні гуртки, організовані з метою розширення й поглиблення знань учнів з різних предметів навчального плану

школи й розвитку в них інтересу до відповідних галузей науки, художньої літератури й мистецтва, техніки тощо.

Гуртки посідають важливе місце в позаурочній виховній роботі. Створюють їх у школі відповідно до навчальних предметів (математичні, природничі, мовознавчі та ін.), керують ними вчителі на громадських засадах. Учасники предметних гуртків беруть участь у проведенні масових виховних заходів у школі: готують і проводять тематичні свята, конкурси, олімпіади, предметні тижні, випускають радіо- і стінгазету, альманахи.

До різних видів практичної діяльності прилучають дітей технічні гуртки. На заняттях таких гуртків є можливість проводити певну профорієнтаційну роботу з учнями і виховувати в них любов до праці. Фізичному розвитку дітей сприяють організовані в школах різноманітні спортивні секції (волейбольна, футбольна, легкої атлетики, гімнастична тощо). Їхня мета – досягнення високих результатів і перемог у спортивних змаганнях водночас зі зміцненням здоров'я та загальним фізичним розвитком дітей. Учнів поділяють на вікові групи, перед кожною з яких ставлять свої навчально-виховні завдання.

Під час занять у гуртках педагог не повинен забувати про громадянське, моральне, трудове, естетичне й фізичне виховання учнів. Слід також дбати про організованість і дисципліну, активність і самостійність учнів. Усі гуртки працюють двічі на тиждень. Очолюють їх ентузіасти-педагоги, батьки.

Важливе місце в позакласній виховній роботі посідають гуртки художньої самодіяльності. Виховна цінність участі учнів у роботі цих гуртків полягає в тому, що мистецтво зближує їх на сцені, пробуджує почуття відповідальності, колективне переживання успіхів і невдач. Учні мають можливість проявити свої творчі здібності, розумно провести вільний час. Досвід показує, що учасники художньої самодіяльності краще розуміють і відчують красу мистецтва й природи, людських взаємин, більше тягнуться до книги.

У школі дуже важливо приділяти увагу підбору репертуару гуртків художньої самодіяльності. Учні часто захоплюються тільки естрадним мистецтвом. Воно сприяє розвитку їхніх естетичних смаків, дає їм культурний відпочинок. Проте бажано пропагувати й драматичні гуртки. Хороша п'єса, інсценівка, де розкривається конфлікт характерів, точок зору, стверджує передові ідеї й відкидає всі негативні.

У художній самодіяльності доцільно використовувати місцевий матеріал з життя колективу класу й школи. Вдала коломийка, інсценівка, вірш мають особливий емоційний вплив на учнів.

Однією з форм позакласної виховної роботи є участь у підготовці стінної газети. У школі випускаються різноманітні стінгазети: загальноосвітня, класна, предметного гуртка, сатирична та ін. Вони допомагають формувати громадську думку, спрямовувати її на поліпшення успішності учнів, зміцнення дисципліни.

Газета повинна не тільки критикувати недоліки в житті й діяльності учнівського колективу, а й схвалювати хороші справи й зразкову поведінку учнів. Важливо якомога більше учнів залучати до випуску стінгазети через створення редакційних колегій, кореспондентської мережі. Активна участь у підготовці стінної газети допомагає формувати в учнів такі якості, як чесність, правдивість, принциповість, уміння аналізувати й оцінювати факти і явища. При цьому в них виробляється критичне ставлення до своїх учинків.

Дуже істотним є й саме оформлення стінної газети. Не рекомендується втискувати її в спеціальні рамки (крім назви, заголовка), що впадає в очі, звертає на себе увагу учнів. Вивішувати газету доцільно не в класі, а в спеціально відведеному місці в школі. У такому разі вона інформуватиме про стан справ у певному класному колективі.

Необхідно дбати й про культуру мови стінгазети, стиль викладу її змісту, колективно вирішувати, кого й за що похвалити чи покритикувати. Щоб редакційна колегія успішно справлялася зі своїми обов'язками, її необхідно постійно навчати.

Дискусія (слово латинського походження, що означає дослідження) – це колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками.

Мета дискусії – виявити відмінності в розумінні питання й у товариській суперечці встановити істину, прийти до спільної точки зору. Дискусії можуть бути вільними й керованими. Дискусія є доцільною та ефективною тоді, коли вона виникає на базі знань учасників з теми, яка розглядається.

Завдання дискусії:

1. Поглиблювати знання слухачів з теми, що розглядається.
2. Виявити заплутані питання.
3. Розвивати вміння аргументовано відстоювати свою точку зору, уважно й зважено вислуховувати думки опонентів.
4. Формувати й розвивати культуру обговорення спірних питань.

Головні правила ведення дискусії:

1. Сперечатися по суті, пам'ятаючи, що головне в дискусії – аргументи, факти, логіка, доказовість.
2. Не допускати образливих реплік, не давати виступам оцінку, не нав'язувати свою думку. Поважати погляди опонентів, прагнути до того, що, перш ніж критикувати, добре їх зрозуміти.
3. Виявляти стриманість у суперечках, чітко формулювати власні думки.
4. Намагатися встановити істину, а не демонструвати своє красномовство.
5. Виявляти самокритичність, вміння з гідністю визнати недостатність своєї аргументації.
6. Постійно пам'ятати, що доблесть не в тому, щоб довести перевагу своєї ідеї, а в тому, щоб відкинути помилкові судження й переконання, узнати істину.

Дискусія як спосіб передачі знань є формою виховання зі сталими традиціям. Дискусія має кілька своїх різновидів:

- дискусія, пов'язана з поясненням нового;
- дискусія круглого столу;
- дискусія групова;
- дискусія оглядова (загальна);
- мозкова атака та ін.

Дискусія передбачає організований обмін думками й поглядами учасників групи із приводу вказаної теми, а також розвиває мислення, допомагає формувати погляди й переконання, виробляє вміння формулювати думки та висловлювати їх, учить оцінювати пропозиції інших людей, критично підходити до власних поглядів, зважувати їхню істинність.

Хід дискусії можна розподілити на такі етапи:

1. Вступ. Формулювання проблеми, визначення її актуальності, спрямування виступів у потрібне русло.

2. Власне дискусія, суть якої – підвести до розв'язання проблеми.

3. Заключне слово.

Завдання керівника дискусії:

- домогтися усвідомлення й підтримки групою мети й завдань дискусії;
- забезпечити учасників дискусії потрібною інформацією;
- стимулювати висловлення ідей, думок;
- спрямовувати дискусію в потрібне русло;
- намагатись, щоб усі мали можливість висловитися;
- з'ясувати заплутані питання;
- робити узагальнення й висновки.

Ведучий дискусії повинен поважати чужу думку, навіть якщо він не згоден з нею. Контролювати хід дискусії можна за допомогою додаткових запитань. Запитання мають бути чітко сформульованими, легко зрозумілими, тісно пов'язаними із суттю справи, логічно послідовними.

Методичні рекомендації щодо проведення дискусії:

1. Визначте тему, зумовлену важливістю проблеми, практикою роботи організації (колективу).

2. Чітко сформулюйте мету дискусії, враховуючи особливості слухачів та їхню готовність до сприйняття цього матеріалу.

3. Складіть план підготовки та проведення дискусії.

4. Складіть список основної й допоміжної літератури та фактичного матеріалу з тем, який необхідно опрацювати до проведення дискусії.

5. Розробіть систему запитань (основних, додаткових, коригуючих), які будуть використані в ході дискусії.

6. Спрогнозуйте позиції та реакції опонентів. Сплануйте свою поведінку.

7. Підготуйте дидактичні матеріали для забезпечення ефективності дискусії.

8. Ознайомте учасників з вузловими питаннями дискусії, списком літератури, правилами проведення дискусії.

Якщо ви керівник дискусії, то:

– ставте запитання, на які може відповісти кожний учасник групи; трансформуйте загальні запитання в індивідуальні; поставте запитання перед групою, зробіть паузу для обдумування й адресуйте його конкретному учаснику;

– заохочуйте учасників дискусії до обміну думками між собою, а не до дискутування за схемою “ведучий – учасник”;

– подавайте проблемні ідеї, потім стежте за ходом їх реалізації;

– під час дискусії періодично резюмуюте її проміжні результати, що дасть змогу зосередити увагу на основних положеннях, утримувати дискусію на правильному шляху, надавати учасникам можливість висловити судження, які були упущені, але мають суттєве значення;

– особливо звертайте увагу на той момент, коли висловлюються суперечливі або помилкові думки. У випадку незгоди з певним судженням пропонуйте запитання для загального обговорення;

– якщо дискусія відхиляється від теми, зверніть увагу на це відхилення, укажіть, як і коли можна продовжити пошук необхідного вирішення даного питання, і запропонуйте повернутись до головної теми;

– у кінці дискусії зробіть ефектне узагальнення, зробіть належні висновки, укажіть, до чого може призвести інша позиція, відмітьте всі ідеї групи.

Участь у дискусії дає змогу синтезувати й систематизувати знання для аналізу практичної ситуації, виявити різнопланові підходи до вирішення проблеми, проаналізувати багато конструктивних ідей і пропозицій для пошуку стратегічних й оперативних рішень. Необхідність активного спілкування в колективі виробляє вміння сперечатися, відстоювати свою точку зору, доводити свою позицію. Важливим є творчий характер дискусії, де кожний прагне запропонувати щось нове, відкидаючи негативні настанови, стереотипи. Велике значення має колективний характер обговорення й прийняття рішення, оскільки кожна група працює над своїм аспектом, а в результаті отримується цілісне рішення проблеми.

Ділова гра – це форма навчання професійної діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, задачі чи проблеми, що розв'язується в суворій відповідності з характером рішень та дій її учасників.

Методика проведення ділових ігор зі школярами.

У процесі ділової гри відбувається діалог на професійному рівні, зіткнення думок і позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, їх обґрунтування й зміцнення, що веде до появи нових знань, сприяє набуттю досвіду вирішення професійних задач і психолого-педагогічних ситуацій.

Процес створення гри включає ряд етапів, що вимагають здійснення певних досліджень та розробок:

1. Вибір теми гри.

Тема гри повинна мати у своєму змісті психолого-педагогічну ситуацію або завдання, для вивчення яких доцільно використати гру.

2. Визначення типу за призначенням (для навчання, з дослідницькою метою, для прийняття рішень, проектування, з кадрових питань).

3. Виділення цілей конструювання (коротко характеризується мета гри, визначається обсяг знань, якими повинні володіти учасники гри до її початку).

4. Аналіз головних закономірностей, зв'язків, відносин у моделюючій діяльності, виходячи з проблеми, на якій базується гра.

5. Виділення ролей між учасниками гри необхідно проводити з урахуванням їх особистих даних, знань і здібностей. Водночас важливо, щоб ролі, які виконує кожен учасник, не залишалися незмінними у всіх іграх. Для підвищення відповідальності й активності учасників з їх числа необхідно виділити рецензентів кожної ролі, опонентів і групу експертів або оцінювачів.

Особливе місце відводиться викладачу, який вирішує спірні питання, що виникають у ході гри, контролює дотримання певного ігрового режиму й оцінює діяльність кожного учасника.

6. Створення переліку рішень, які можуть приймати гравці.

7. Деталізація сценарію, формування впливів навколишнього середовища.

Оскільки в основі гри знаходиться модель події, ситуації навчально-виховного процесу, то ця модель повинна бути створена заздалегідь. Послідовність етапів гри має відповідати тій, що існує в реальній дійсності. Роз-

роблена гра має пройти експериментальну перевірку. За результатами цієї перевірки здійснюється остаточна доробка ділової гри, а також підготовка керівника (ведучого) до її проведення.

8. Формування правил, розподіл рішень між гравцями. Уточнення основних станів.

Кожен учасник одержує певну інструкцію, де послідовно викладені завдання, які він має реалізувати на всіх етапах гри.

9. Формулювання системи заохочень. Для кожної гри розробляється система стимулювання. Слід конкретно вказати кожному учаснику, за що його заохочують або штрафують у процесі гри, а також правила підрахунку результатів гри в цілому.

10. Проведення гри. Оцінка прийнятих рішень і визначення переможців у діловій грі.

11. Підведення підсумків ділової гри.

Для ефективного проведення гри необхідно мінімально дві, – максимально чотири години в день. Оптимальна кількість питань (завдань) для розгляду така ж. Аналізуючи ділову гру, слід мотивувати оцінювання розв'язання проблем. Такий підхід сприяє навчанню спеціалістів на прикладах, наближених до реальних, а також визначає можливі варіанти усунення помилок.

Індивідуальні форми виховної роботи зі школярами: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо.

Індивідуальні форми роботи можуть пов'язуватися з груповими й фронтальними. Це підготовка виступів на конференції, підготовка до участі в конкурсах, олімпіадах тощо.

Однією з найпоширеніших форм роботи з дітьми є бесіда.

Бесіда – форма виховання й отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Методика проведення бесіди зі школярами. Залежно від конкретної ситуації та змісту вони можуть мати стратегічний і тактичний характер. Бесіда як форма виховання поділяється на такі види: індивідуальна та фронтальна (групова, колективна).

Індивідуальну бесіду проводять в екстремальних ситуаціях, здебільшого конфіденційно. Такий вид бесіди висуває особливі вимоги до педагога. Він повинен так організувати свою діяльність, щоб учень психічно був готовий і відкритий до бесіди, здатний на відвертість. Хід бесіди слід продумати заздалегідь, при цьому спиратися на конкретні переконливі приклади. Не можна починати бесіду з моралізування, іронії, пригнічення критики, до чого часто вдаються недосвідчені педагоги. Передусім потрібно з'ясувати причину вчинку, що викликав занепокоєння, а потім правильно визначити характер педагогічного впливу.

Фронтальну бесіду найчастіше проводять із класом на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, естетичну. Головне – спонукати учнів до оцінювання подій, учинків, явищ суспільного життя, сформулювати в них відповідне ставлення. Визначальними в бесіді є факти (учинки окремих осіб чи колективні дії). Форма їх подання повинна підштовхнути учнів до роздумів, пошуку, висновків та узагальнень, переконань.

Фронтальну бесіду розподіляють на етапи:

1. Обґрунтування теми. 2. Діалог з дітьми. 3. Підсумки бесіди.

Правила та вимоги до проведення бесіди:

1. Говоріть спокійним голосом. Діти краще реагують на нормальний звуковий рівень голосу, ніж на крик.

2. Використовуйте мовні різновиди; повні речення, короткі речення, прості речення, по суті використовуйте мовні повтори, поширені речення.

3. Повторюйте те, що говорять діти, і виправляйте їх, заохочуйте висловлювання дітьми власних ідей та почуттів.

4. Використовуйте навідні питання, наприклад: як? що? чому? коли?

5. Уникайте запитань, які вимагають відповіді “так” чи “ні”.

6. Знайдіть час для особистої бесіди з кожною дитиною, підберіть слова, які описують почуття.

7. Розширюйте запас слів, уникайте абстрактних понять.

8. Вживайте слова у властивому їм значенні, пояснюйте дітям значення слів та опорних понять.

Ведучий бесіди (учитель) повинен:

1. Знати проблему, яка виноситься на бесіду, склад учнів, їхні індивідуально-психологічні особливості, літературу теми, методику проведення бесіди.

2. Уміти включати учнів у бесіду, управляти нею, не відходити від головного, поглиблювати проблему, слухати тих, хто виступає, аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

3. Мати свою точку зору, натреновану пам'ять, авторитет, педагогічний такт.

Структура бесіди:

1. Вступне слово вчителя, розкриття теми й мети.

2. Розвиток бесіди.

3. Запитання.

4. Висловлювання (усні, письмові, ілюстровані).

5. Підведення підсумків бесіди (теоретичні висновки, практичні поради, рекомендації).

Етична бесіда – це бесіда, під час якої вихователь учить учнів свідомо ставитися до своїх дій, учинків, поводитися відповідно до вироблених переконань та принципів і норм моралі.

За допомогою етичної бесіди вихователь запобігає поганим нахилам і потягам, відвертає від шкідливих прагнень та дій. Поведінка учня переключається від небажаних мотивів на позитивні. Зазвичай ця форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими й національними морально-духовними цінностями.

Інформацію про моральні норми діти отримують у сім'ї, на уроках, із засобів масової інформації тощо. Але цей процес здебільшого стихійний, не сприяє формуванню стійких переконань. У дітей під впливом різних чинників нерідко виникають хибні уявлення про моральні цінності. Тому у виховній роботі необхідно надати цьому процесу системності, науковості, щоб сформувати в дітей надійні засади для формування моральних цінностей.

Цій меті служать етичні бесіди, в основі яких – використання діалогу. Вони сприяють узагальненню дитячих спостережень, вражень і переживань,

певних знань морально-етичних норм, що сприяє поступовому сходженню особистості до нових моральних якостей.

У системі підготовки й проведення етичних бесід важливим є дотримання певних методичних правил:

- бесіди проводить класний керівник або вихователь групи подовженого дня;
- тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1–4 класи – 25–30 хв;
- підготовка до бесіди має тривати 5–6 днів;
- тема бесіди залежить від віку учнів, рівня підготовки колективу, взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві;
- організація бесід відбувається за такими основними етапами: підготовчий, проведення бесіди, подальша діяльність школярів, оцінювання вчителем рівня сформованості в учнів моральних норм і навичок;
- необхідне залучення всіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять;
- слід використовувати цікавий матеріал, задіювати різні педагогічні прийоми, які б спонукали школярів до активної емоційно-розумової діяльності;
- потрібно продумувати план бесіди, давати учням конкретні завдання на етапі підготовки до неї, які викликали б у них інтерес;
- аналізувати вплив бесіди на поведінку вихованців, класного колективу загалом;
- продовжувати роботу над проблемами, що обговорювалися під час бесід.

Ефективність етичної бесіди зумовлюється: виховним завданням, рівнем розвитку учнів певного віку, силою емоцій, глибиною почуттів, що їх викликає бесіда. Потяг до високого, героїчного, ідеального робить школярів особливо сприйнятливими до етичних бесід, особливо тих, у яких розкривається моральне обличчя реальних героїв. Школа повинна йти назустріч духовним запитам учнів. Етична бесіда є найважливішим засобом задоволення цих запитів. Сприяючи формуванню критичних моральних оцінок, норм поведінки (як своєї власної, так і своїх товаришів), вона допомагає виробити в учнівському колективі здорову громадську думку.

Тематика етичних бесід розрахована на широке охоплення питань духовності та моралі. Складена за роками навчання, тематика виховних бесід повинна відповідати віковим і психологічним особливостям учнів, ступеню розвитку їхніх моральних понять. Залежно від віку учнів форми й методи проведення бесід можуть бути різні.

У молодшому віці етична бесіда вимагає наочного розкриття морального поняття, вчинку, тому в першому класі її можна проводити як гру. У других, третіх і четвертих класах бесіди розраховані на розвиток уяви, на створення ідеальних образів, які може наслідувати учень. У старших класах тематика етичних бесід складніша, глибша.

Етична бесіда, як засіб морального впливу, сприяє формуванню моральних понять, засвоєнню правил поведінки учня на різних етапах навчання та виховання.

У молодшому віці шлях утворення в учнів моральних понять – це шлях поступового розкриття істотних ознак поняття. Цей процес має конкретний

характер. У наочній, яскравій, переконливій і доступній формі перед учнями розкривається той чи інший факт, явище, що характеризує окремі поняття, ознаки. На цій основі в учнів формуються моральні поняття. Із цією метою до кожної такої бесіди треба розробляти систему вправ, які б сприяли вихованню культурних навичок і звичок. Спочатку прості, а далі складніші вправи, внаслідок засвоєння яких учні опановують навички та звички культурної поведінки, перетворюються на звички й навички культурної поведінки в класі, школі, громадських місцях. Збагачене таким способом моральне поняття переходить у переконання, стає керівництвом до дії.

Необхідною умовою успішної індивідуальної виховної роботи в початковій школі є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Початком індивідуальної виховної роботи має бути встановлення щирих, доброзичливих стосунків. Зробити це часом нелегко, оскільки школярі нерідко не довіряють педагогам. Велике значення при цьому має авторитет вихователя, його знання психології особистості, уміння швидко орієнтуватися в ситуації, передбачати наслідки своїх педагогічних впливів.

Індивідуальна виховна робота має бути систематичною й послідовною. Вона повинна включати не тільки бесіди з вихованцями із приводу допущених ними негативних учинків, а й профілактичні розмови та інші заходи.

Обов'язково також визначити місце кожного вихованця серед його товаришів, стиль взаємин із ними, його ставлення до громадської думки колективу й ставлення колективу до нього, його поведінки. Це дасть змогу використовувати виховні можливості колективу в індивідуальній роботі з конкретним школярем.

Класному керівнику необхідно передбачити координування впливів педагогів, батьків і колективу. Така координація здійснюється завдяки обміну думками та аналізу результатів виховного впливу. В індивідуальній виховній роботі використовують різноманітні форми, зорієнтовані на розкриття й розвиток здібностей особистості. Це може бути колекціонування, спортивні, мистецькі заняття, різні види технічного аматорства тощо.

Людина виховується внаслідок дії сукупності різноманітних заходів і впливів. Будь-який метод впливу, виховна форма чи засіб, що використовуються ізольовано, відірвано від системи виховних впливів, не досягають виховної мети. Адже, на думку А.С.Макаренка, вирішальною є не логіка певного методу, форми, а логіка й дія всієї системи засобів, гармонійно організованих.

Тому всі методи й форми виховання взаємопов'язані та взаємозумовлені. Жодна з них не може бути універсальним засобом впливу на особистість, на формування її якостей, яким би досконалим він не був.

Перш ніж організувати індивідуальну роботу з учнями, необхідно володіти даними про кожного з них, знати їхні психологічні особливості.

Інноваційні форми виховної роботи

Поряд із традиційними формами виховання існують різноманітні нетрадиційні. Це колективна творча справа (КТС), ток-шоу, "Сократівська бесіда", інтелектуальний аукціон, дискусійні гойдалки, виховний тренінг та інші.

Форма виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу. Під виховний захід можна підвести десятки форм виховної роботи, кожна з яких має свою специфіку. Важливо враховувати те, що педагогічну цінність виховної позакласної роботи визначає не кількість заходів, а різноманітність їхніх форм проведення.

“Технології завтрашнього дня, – пише О.Тоффлер, – потребують не мільйонів людей, готових працювати в унісон на безконечно монотонних роботах, не людей, котрі виконують накази, не зморгнувши оком, а людей, котрі можуть приймати критичні рішення, котрі можуть знаходити свій шлях у новому оточенні, котрі достатньо швидко встановлюють нові стосунки в реальності, що швидко змінюється” [9]. К.Крутії наголошує, що інновації – це зміни всередині системи. У педагогічній інтерпретації і в найзагальнішому сенсі інновації означають нововведення в педагогічній системі, що поліпшують розвиток (перебіг) і результати освітнього процесу. Проте нововведення можуть і погіршити систему. Отож, узагальнює вчена, суть не в самих нововведеннях, а в тім, що вони дають. Науковці (І.П.Підласий, А.І.Підласий) доводять, що інновація означає таке нововведення, яке здійснюється в системі за рахунок її власних ресурсів (резервів) [138].

Нетрадиційний виховний захід – це виховний захід, що має нетрадиційну форму й структуру проведення. Переваги нетрадиційних форм виховної роботи:

- не сковують навчально-виховний процес;
- вносять різноманітність у шкільні будні;
- пожвавлюють атмосферу в колективі, піднімають настрій;
- активізують хлопців і дівчат до спільної діяльності;
- наближають навчально-виховний процес до життєвих ситуацій.

Одним із нетрадиційних заходів, форм виховання є виховний тренінг (А.К.Биков). Тренінг є одним з методів практичної психології, що застосовуються в психотерапії, психокорекції та навчанні. Однак сьогодні виділяють груповий психологічний тренінг з ряду інших методів роботи психолога як цілком самостійний напрям.

Виховний тренінг є різновидом групового тренінгу, поряд із психологічним і навчальним (педагогічним). Основні характеристики виховного тренінгу:

- невелика група учасників (від 8 до 20 чоловік);
- спеціально підібрана або розроблена система вправ;
- довіра під час спілкування до всіх учасників тренінгу;
- наявність зворотного зв'язку на занятті;
- саморефлексія кожного учасника тренінгу.

Виховний тренінг – це форма спеціально організованих дій, під час яких вирішуються питання формування у вихованців певних знань, умінь, відносин (до себе, до людей, до природи, до праці, до своїх обов'язків та ін.); підвищення їхньої пізнавальної активності; створення установки на творчість, на пошук (Т.Є.Решетников).

Виховний тренінг – форма позакласної роботи, яка сприяє вихованню школярів, залученню їх до духовних загальнолюдських цінностей. Ця форма передбачає партнерські взаємини суб'єктів процесу виховання, спільне просування до нових знань, рівень особистісних відносин, якостей, установок. Заняття у формі тренінгу проводиться під керівництвом ведучого. Учасники

розташовуються на стільцях по колу, що сприяє створенню сприятливих умов для спілкування та взаємодії.

Принципи організації виховних тренінгів (М.В.Кларін):

- Максимальне залучення учасників в активну діяльність на занятті.
- Пробудження в них різних видів активності: внутрішньої й зовнішньої; пізнавальної, соціальної та фізичної.

- Не розважальність, а цікавість і захоплення є основою емоційного тону заняття.

- Підтримка альтернативності, множинності думок.

- Розвиток функції спілкування як умова забезпечення взаєморозуміння, спонукання до дії, відчуття емоційного задоволення. Підготовка педагога до виховного тренінгу починається з визначення цілей і завдань заняття, з вивчення вихідного матеріалу, літератури. У педагога повинно скластися чітке уявлення про те, який матеріал діти повинні відпрацювати, і на цій основі він розробляє завдання, вправи для тренінгу. Матеріал, що виноситься на педагогічні тренінги, повинен відповідати таким вимогам:

- містити відомості, заглиблені знання;

- містити проблемні питання;

- вимагати поглибленої роботи й обмірковування;

- включати різнорівневі завдання полегшеної й підвищеної складності;

- включати завдання, інформацію, що активізує інтерес до теми заняття, емоційну сферу.

Прикладом виховного тренінгу в початкових класах може бути екологічний тренінг “Я + природа = Ми”, або “Мої домашні улюбленці”. Цілі тренінгу: формування суб’єктного сприйняття природних об’єктів; формування екологічної емпатії через ідентифікацію з природою.

До інноваційних форм виховної роботи з молодшими школярами відносять *класні родинні виховні заходи*.

Головною метою класних родинних виховних заходів є:

- активізувати батьків, з пасивних спостерігачів перетворити в учасників організації навчально-виховного процесу молодших школярів;

- виявити інтереси й вподобання кожної сім’ї з метою використання їх у виховній роботі з дітьми;

- організувати спільне дозвілля батьків і дітей;

- забезпечувати спадкоємність поколінь;

- відроджувати звичаї й традиції нашого народу;

- формувати класну родину.

Експериментальною роботою виявлено, що ефективність родинних виховних заходів значною мірою залежить від методичного вміння вчителя правильно їх підготувати й провести, а саме:

- вибрати тему і форму проведення виховного заходу;

- визначити мету;

- дібрати педагогічно доцільну систему малих заходів;

- визначити дату й місце проведення;

- обладнати зал;

- визначити учасників заходу;

- розробити сценарій і реалізувати його.

Досвід переконує, що творчого підходу з боку вчителя потребує довготривала підготовка виховного заходу.

По-перше, учитель повинен зацікавити, заінтригувати ідеєю проведення заходу членів класної родини (дітей, батьків, дідусів, бабусь та ін.), по-друге добре й чітко продумати систему малих підготовчих заходів (пошукова робота, конкурси, цікаві зустрічі, екскурсії, читання тематичної літератури, перегляд й обговорення фільмів і діафільмів, підготовка номерів художньої самодіяльності, інсценізацій тощо), які сприяють наближенню віддаленої перспективи до перспективи радості завтрашнього дня й формуванню бажаних якостей підростаючої особистості.

Ефективність проведення родинного виховного заходу залежить також від чіткого визначення дати й місця проведення, якими можуть бути класна кімната, актовий або спортивний зал школи, їдальня, бібліотека, ігрова кімната. Методично доцільно яскраво й тематично оформити зал, а учасників розмістити так, щоб вони могли вільно проходити й спілкуватись один з одним. Доречно подбати про місце для ігор і розваг, бо загальновідомо, що успіх проведення будь-якого виховного заходу з молодшими школярами залежить від продуманої зміни видів діяльності.

Сценарій родинного виховного заходу має бути лаконічним, послідовним, емоційно насиченим і відображати ту багатогранну роботу, яка була проведена впродовж підготовчого періоду. Матеріалом для написання сценарію можуть стати тематичні вірші, пісні, легенди, оповідання, бувальщини, загадки, прислів'я, приказки, народні усмішки, відеозаписи з посиланням на першоджерела та авторів, римовані тексти, складені самими вчителями, які краще сприймаються й добре засвоюються молодшими школярами.

Успіху в проведенні родинних виховних заходів можна досягнути за умови врахування навчально-виховних завдань початкової ланки освіти, статутних вимог щодо співпраці школи і сім'ї, вікових особливостей дітей.

З кожним роком виникають нові форми виховної роботи.

Серед них:

1. “Чарівний стілець”
2. Презентація світу
3. “Я знайшов на дорозі...”
4. Відкритий лист
5. П'ять хвилин з мистецтвом
6. Захист проекту (проект-мрія)
7. Корзина грецьких горіхів
8. Театр-експромт
9. Час тихого читання
10. Дискусійні качелі
11. Вільна розмова
12. Смішинка (цікавинка)
13. Конверт дружніх питань
14. Математичний ринг
15. Намистини думок
16. Калейдоскоп цікавих подій
17. Маски і люди

18. Ранкові зустрічі
19. Запрошення до чаю
20. “Сократівська бесіда”

Інновації, як відомо, – це певні нововведення в певній конкретній галузі науки, а інновація педагогічна – це процес становлення, поширення й використання нових засобів, методів і форм (нововведень) для розвитку тих педагогічних проблем, які досі розв’язували по-іншому. Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення вчителів до освоєння та застосування педагогічних новинок, конкуренція загальноосвітніх закладів.

Таким чином, використання інноваційних форм виховання забезпечить формування гармонійної особистості молодшого школяра. Однак це складний процес, який вимагає від педагога творчої, науково-пошукової діяльності.

Ефективність нетрадиційних форм виховання й розвитку очевидна. Такі заняття, заходи наближають шкільне навчання до життя, реальної дійсності. Діти охоче включаються в такі заняття, тому що потрібно проявити не лише свої знання, а й кмітливість, інтуїцію, творчість. За допомогою нетрадиційних форм можна вирішити багато проблем виховання, організації пізнавальної діяльності учнів.

Нестандартні форми роботи в позаурочний час допомагають учителю-вихователю формувати особистість цікаву й неординарну. Якраз цього й вимагають реалії нашого часу. Педагог, який володіє сучасними підходами до організації виховного процесу, зможе більш ефективно взаємодіяти з усіма його учасниками.

Контрольні питання

1. Дайте визначення позакласної виховної роботи.
2. Охарактеризуйте основні принципи ефективності організації позакласної та позашкільної виховної роботи.
3. Назвіть найбільш поширені форми масової, групової та індивідуальної виховної роботи.
4. Охарактеризуйте одну з нових форм позакласної виховної роботи.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть конспект позакласного виховного заходу на будь-яку тему в будь-якому класі початкової школи.
2. Візьміть участь у підготовці й проведенні одного позакласного виховного заходу в школі, складіть його план, проаналізуйте хід підготовки, проведення й досягнуті результати.

ТЕМА 8. МЕТОДИКА КОЛЕКТИВНОГО ТВОРЧОГО ВИХОВАННЯ

План

1. Методика колективного творчого виховання (КТВ), її суть та характеристика.
2. Колективна творча справа (КТС).
3. Алгоритм проведення колективної творчої справи.
4. Технологія підготовки й проведення колективних творчих справ (за методикою І.П.Іванова).
5. Ігрові моделі колективних творчих справ для учнів 1–4 класів загальноосвітньої школи.

Основні педагогічні поняття:

колективна творча справа (КТС), колективне творче виховання (КТВ), виховна справа, алгоритм, соціальна спрямованість, творчі доручення, колективна творча гра, колективне творче свято.

Рекомендована література: 9, 11, 35, 36, 50, 53, 62, 67, 74, 77, 93, 200.

1. Методика колективного творчого виховання (КТВ), її суть та характеристика

Творчому підходу до організації виховної роботи в початковій школі відповідає методика колективного творчого виховання (КТВ), створена російським педагогом Ігорем Івановим. Зародилася вона в 60-ті рр. ХХ ст., коли почали формуватися виховні об'єднання дітей і дорослих, які називали себе комунарами. Звідси її назва – “методика Іванова”, або “комунарська методика”. До 90-х років ця методика не набула поширення, оскільки авторитарна система виховання, яка тоді панувала у СРСР, не сприймала всіх її ідей. Адже прийнято було виконувати соціальне замовлення тільки на людину-виконавця, людину-конформіста.

Російський педагог Ігор Іванов, узагальнивши ідеї А.С.Макаренка, розробив і запровадив у практику нову методику колективного творчого виховання, яка набула широкої популярності в 90-х роках минулого століття. І.П.Іванов назвав організовану колективну діяльність учнів “колективною творчою справою” (КТС).

Відмінність “комунарської” методики від традиційної простежується за такими позиціями. Традиційна методика виховної роботи орієнтована на зовнішні аспекти, не приховує своєї виховної мети, завдань і прямого морального впливу. Методика КТВ, навпаки, – залучає до діяльності кожного учасника колективу, орієнтуючись на спільне визначення школярами й педагогами, дітьми й дорослими мети колективу, використовуючи одночасно різноманітні види виховного впливу, вирішує виховні завдання непомітно для самих вихованців.

Система колективного творчого виховання вибудовується за одним із двох напрямів – “технологічним” або “ідеологічним”. Прибічники “технологічного” підходу обмежуються засвоєнням основних форм методики. Практика свідчить, що зміни технології виховного процесу підвищують інтерес учнів до спільної діяльності, розвивають їхню активність. Але здебільшого це не сприяє формуванню нового ставлення до життя, яке є результатом змін не

лише способів діяльності, а й характеру міжособистісних стосунків у колективі. Прибічники “ідеологічного” підходу впевнені, що достатньо захопити учнів і педагогів ідеєю спільної творчої праці, змінити характер міжособистісних стосунків у колективі, і вони самі визначають оптимальну для себе технологію діяльності. Така недооцінка технологічних аспектів системи нерідко призводить до провалів хороших задумів, безуспішної трати сил, згасання зацікавленості справою.

Найраціональнішим є поєднання обох підходів. Оскільки методика КТВ передбачає спосіб організації життя дитячого колективу, за яким діти й дорослі, задіяні в спільній справі, турбуються про поліпшення атмосфери в класному колективі, піклуються самопочуттям, настроєм один одного. Учасники КТС спільно планують, організують та аналізують свою діяльність, накопичуючи, осмислюючи пропозиції, ідеї, розвиваючи власні погляди, почуття дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи. У методиці КТВ чітко окреслюються три складові: людяність, діяльність, творчість.

Позитивні сторони методики КТД

1. Соціальна спрямованість діяльності. Уся колективна творча діяльність має бути спрямована на поліпшення роботи школи, класу чи будинку. Особлива увага приділяється громадянам, які потребують допомоги (літні люди та інваліди), утвердженням соціальної, моральної справедливості. Це забезпечує участь дитини у створенні умов, за яких формується її громадянська позиція.

2. Турботливі стосунки. Коли з дітьми налагоджено доброзичливі, щирі, демократичні стосунки, можна сподіватися на інтерес до спільної діяльності. Такі стосунки не заперечують вимогливості, але змінюють її характер: вимоги висуває не педагог, а спільна справа. У таких умовах дітей готують до майбутньої діяльності, орієнтуючи на поліпшення свого мікросередовища.

3. Поділ колективу на міні-колективи (творчі групи, екіпажі, бригади, ланки тощо). Двоступенева організація діяльності сприяє залученню до планування, виконання й аналізу діяльності всіх членів колективу. Міні-колектив (3–10 осіб) обговорює важливі проблеми, кожний пропонує свої рішення. Такі колективи можуть бути постійними або тимчасовими. Критерієм поділу колективу є інтереси, прагнення, місце проживання тощо.

4. Колективні творчі справи є формою організації колективної творчої діяльності, а також основним виховним засобом. Колективні творчі справи (КТС), ігри, колективні організаційні справи зарекомендували себе ефективними способами організації життя колективу.

5. Чергування творчих доручень. Передбачає періодичні перевибори органів учнівського самоврядування, чергування (обмін) постійними справами-дорученнями між міні-колективами; планування діяльності, внаслідок якого кожен з учасників колективу обов’язково задіяний до обговорення справи, організовує її, що унеможливорює поділ колективу на активних і пасивних. Усі почергово обіймають “керівні” посади.

6. Різноманітність діяльності. Кожна справа має свою стрижневу спрямованість, згідно з якою всі КТС розподіляють на: організаційні, суспільні, пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі. Кожну колективну творчу справу очолює рада, чисельність якої залежить від масштабів і характеру роботи.

Колективна творча діяльність – це сукупність завдань, методів, технологій, що забезпечують створення гуманістично орієнтованої єдності дітей і дорослих, здатної до самоуправління. КТД ще називають педагогікою спільної турботи.

Основні характеристики методики КТД:

– єдність життєво-практичної та виховної спрямованості. Кожна КТД – це форма творчої взаємодії, співробітництва вихователів і вихованців, їхньої загальної турботи – практичної, організаторської, виховної;

– колективність на всіх етапах діяльності дітей і дорослих: від обговорення ідей і замислів до планування, підготовки, організації, проведення та аналізу результатів. Важливим є як розподіл доручень між усіма членами дитячого колективу, так і постійне залучення всіх дітей до різних видів діяльності, що дає змогу їм краще впоратися з обов'язками, відчувати успіх і сили на обраному шляху, визначати й розвивати лідерські якості. Основне у творчих дорученнях – розвиток взаємної турботи, підтримки один одного і в повсякденному житті, і в підготовці до КТД;

– творчий, тобто нестандартний, оригінальний характер кожної справи, який приводить до нестандартних та оригінальних результатів у створенні принципово нових, особистісно важливих матеріальних і духовних цінностей, що впливають на самоактуалізацію та самореалізацію особистості;

– включення ігрових елементів до КТД ґрунтується на тому, що саме ігрова діяльність забезпечує найбільшу цікавість дітей, їхню особисту активність незалежно від віку. Наприклад, в інтелектуально-пізнавальній діяльності використовують різні ігри: “Найрозумніший”, “Що? Де? Коли?”

Етапи реалізації методики колективної творчої діяльності:

1) етап задуму, накопичення ідей, пропозиції цілей та завдань, доведення їх до сприйняття кожним учасником – дорослим і школярем. Використовуються найрізноманітніші прийоми: колективне спілкування, “аукціон ідей”, мозковий штурм. Останній метод найбільш ефективний у підлітковому й старшому шкільному віці й полягає в накопиченні якомога більшої кількості ідей, запропонованих щодо вирішення поставленої проблеми чи завдання. Свобода особистих висловлень школярів, їхніх пропозицій дає змогу учасникам обговорення звільнитися від інерції мислення, стереотипів у розумінні вчителя та учнів, зняти психологічну та емоційну затисненість, продемонструвати витримку й коректність у прийнятті та розумінні іншого погляду;

2) етап початкової організації: добирання ідей, які повністю готові до здійснення, вибори ради справи, визначення задач і функцій кожного учасника ради, усіх учасників, запрошених гостей;

3) етап оповіщення й доведення всіх ідей та змісту КТД до розуміння учасників і гостей. Прийоми: різноманітні оголошення, театралізоване, костюмоване запрошення, створення атмосфери очікування й зацікавлення;

4) етап розподілу доручень для підготовки окремих фрагментів справи (за групами, індивідуальні заняття): творчий поділ на групи, жеребкування, колективне вирішення, хто яке доручення може виконати найкраще, особисті пропозиції та ідеї, підготовка необхідної атрибутики та бутафорії, костюмів та музичного кіно, відеооформлення;

5) власне проведення самої КТД;

– збір гостей, різноманітна діяльність перед початком події (представлення гостей, тематичні виставки, театралізовані й музичні епіграфи, жартівливі випробування – атракціони, сюрпризи тощо);

– урочистий початок – пісенний, театралізований, музичний, відео- чи слайд-фільм, постановка проблемних запитань і завдань, вступне слово, читання віршів тощо;

– основна частина визначається провідним видом діяльності, жанром обраної форми, віком учасників, відібраним та підготовленим змістом, окремими колективними прийомами;

– фінальна частина – творче підведення підсумків, прийняття рішень, нагородження переможців, загальна ритуальна частина – лінійка, театралізована вистава;

б) загальне підведення підсумків: спочатку серед усіх учасників по колу або в такому порядку, який обрав колектив, кожен висловлює свою думку. Після цього педагоги здійснюють психологічно-педагогічний аналіз зробленої справи, проєктують діяльність на майбутнє [132].

Описані етапи, принципи й вимоги необхідно реалізовувати в організації будь-якої виховної діяльності, у тому числі й під час організації КТС у позаурочній та позашкільній виховній роботі.

2. Колективна творча справа (КТС)

Колективна творча справа – це повнокровне життя старших і молодших, виховників і вихованців, їхня спільна турбота про навколишнє життя.

У цьому житті педагоги є помічниками дітей, які діють разом з ними й попереду них. Виходячи із суспільно-гуманістичного характеру діяльності учнів, суть кожної справи – це турбота про Україну, про оточення, один про одного, про самого себе. Усе це згуртовує дорослих і дітей. І чим багатше, цілеспрямованіше, організованіше спільне життя, тим ефективнішим є виховний процес, який відбувається в глибині цього життя.

Справа ця *колективна*, тому що здійснюється разом – дітьми і старшими – як їхня спільна турбота.

Справа ця *творча*, тому що в ній здійснюється спільний пошук кращого вирішення життєво важливого завдання, тому що твориться разом – не тільки виконується, але й організовується: задумується, планується, оцінюється. Вона творча ще й тому, що не може перетворитися в догму, проводиться за шаблоном, а завжди виступає в різних варіантах, бо вона – частина життя.

Колективні творчі справи відрізняються одна від одної насамперед характером діяльності, яка виступає на перший план: трудової, суспільно-гуманістичної, пізнавальної, художньо-естетичної, спортивно-оздоровчої, організаторської, краєзнавчої, пошукової.

У кожній справі вирішується комплекс педагогічних завдань, відбувається розвиток демократичних основ життя, самостійності, ініціативи дітей, самоврядування, активного громадянського ставлення до людей і до навколишнього світу. Колективна творча справа, збагачуючи колектив і особистість соціально цінним досвідом, дозволяє кожному проявити й

удосконалити кращі людські задатки й здібності, стосунки й потреби, зростати духовно й морально.

Отже, колективна творча справа – це конкретне втілення громадянської турботи в поєднанні її трьох граней: практичної, організаторської, виховної. Тому вплив її на особистість кожного учасника справи має глибокий цілісний характер.

Колективна творча справа відрізняється від традиційних заходів тим, що в процесі її проведення педагог ставить перед учнями завдання опосередковано, непомітно для дітей. У вихованців уже на початку колективної творчої справи створюється враження, що вони самі роблять те, що хочуть, учительського впливу ніби зовсім не існує. Цей фактор і є головним стимулятором активності, творчості, ініціативи, самодіяльності, демократизації життя.

Технологія організації творчих справ

1. На основі розвідки обирається та чи інша справ, проводиться конкурс між колективами на кращі варіанти, пропозиції, проекти.

2. На загальному зібранні, зборах заслуховуються й обговорюються всі варіанти (один із них відбирається для здійснення або створюється зведений проект); обирається рада справи із представників кожного колективу.

3. Рада справи, спираючись на пропозиції членів мікроколективів, розробляє обраний варіант, ураховуючи місцеві умови й специфіку роботи відповідного учнівського колективу, розподіляє доручення між колективами, а потім сама ж і керує виконанням задуманого.

4. Проведена справа обговорюється на загальному зібранні, зборах. Кожен колектив висловлює свою думку про вдачі й невдачі, а потім обов'язково вносить свої пропозиції на майбутнє.

Значимість кожної творчої справи полягає в тому, що вона вимагає спільного пошуку, дає поштовх і відкриває для нього широкий простір. Тому в кожній із таких справ – гнучка форма й багатий зміст, нестандартні варіанти її організації та розв'язання.

Життя колективу в період реалізації КТС може організовуватися за таким планом:

- що проведемо (яку КТС);
- для кого (на радість кому: для свого класу, іншого класу, школи, своїх рідних малюків, оточуючих людей, ветеранів, рідного краю, далеких друзів);
- хто бере участь (усі мікроколективи, деякі – за бажанням, добровільні з різних мікроколективів);
- з ким проведемо (з мікроколективом шефів, з усім колективом шефів, з іншими колективами, з дорослими друзями);
- хто ведучий (рада колективу (штаб) свята, рада справи, командир зведеного загону добровольців);
- де проведемо (у приміщенні школи, класу, у музеї, на стадіоні).

Під час організації колективної творчої діяльності важливою є роль педагогів і дорослих. Залежно від досвіду, віку, можливостей і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від його взаємин з класом і в класі між учнями. Педагог повинен із самого початку стати для дітей

старшим другом, порадиником, який цікавиться їхнім життям, бере в ньому участь і, навчаючи їх, учиться сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе.

3. Алгоритм проведення колективної творчої справи

Практика виховання має чималу кількість різноманітних виховних справ. Але якщо ми, спираючись на системний підхід, розглянемо виховну справу як систему, то виявимо, що всі вони мають однакову структуру. Колективна творча справа, як і урок, має певні стадії.

Організуючи КТС, педагог разом із дітьми дотримується технологічної послідовності шести стадій.

Стадії КТС – етапи організації та проведення колективної творчої справи:

- початковий (аналіз ситуації, формування завдань виховної справи);
- планування виховної справи;
- організація діяльності вихованців;
- самоствердження особистості, безпосередній вплив на колектив;
- аналіз досягнутих результатів;
- найближча післядія.

Розглянемо вищевказані етапи детальніше.

Перший етап – початковий – повинен забезпечити визначення домінуючої (наприклад, моральної) і пов'язаних з нею інших цілей виховання (трудового, інтелектуального, фізичного та ін.), конкретних виховних завдань.

Одним із важливих джерел виховної справи (ВС) є вивчення й аналіз періоду, у якому здійснюється виховна справа. Ця ситуація може бути зумовлена суспільними подіями в місті, селі, країні, світі, державними святами, ювілейними датами, народним календарем, національними традиціями, обрядами, подіями в житті школи тощо. Другим джерелом є рівень вихованості школярів, формування в них необхідних якостей і рис особистості, а третім – загальна спрямованість роботи навчально-виховного закладу.

Отже, на початковій стадії КТС слід звернути увагу на такі чинники:

- аналіз ситуації, визначення цілі, завдань виховної справи;
- планування виховної справи;
- організація діяльності вихованців;
- самоствердження особистості, вплив на колектив;
- аналіз досягнутих результатів на певний період.

В органічному поєднанні всі названі чинники забезпечують виховній справі життєздатність, актуальність, педагогічну доцільність, спрямованість.

Другий етап – планування виховної справи.

На цьому етапі необхідно забезпечити розробку програми діяльності колективу відповідно до визначеної мети. Від якості планування залежить успіх виховної справи, бо саме план спрямовує виховну діяльність на визначений курс, головні завдання й комплексне їх вирішення.

Важливою умовою педагогічної ефективності цього етапу є колективний характер планування. Виховна справа є власною справою школярів, тому в ній повинен брати участь увесь колектив. У практиці роботи класних керівників

виникли нові форми, що сприяють колективному плануванню: анкети-скарбнички “Думаю, мрію, пропоную”, “Хочу, щоб було так”.

Складні виховні справи, що охоплюють багатьох учасників, планують методом складання плану, програми майбутньої діяльності. Формуванню в школярів конструктивних умінь і навичок сприяє спеціальна робота педагога, спрямована на:

- осмислення змісту майбутньої діяльності, виділення її етапів, окремих дій;

- самостійне визначення завдань, засобів і способів їх вирішення;

Третій етап – організація діяльності школярів.

Планування виховної справи передбачає ефективну організацію спільної суспільно-орієнтованої, пізнавальної, трудової, художньої, екологічної, спортивної та ін. видів діяльності школярів.

Головна мета виховних справ – формування поведінки, готовності до відповідної діяльності. Виховні справи складають ланцюг учинків у життєвих ситуаціях. Проте навіть вчинки школярів не завжди свідчать про відповідну вихованість.

Важливі й спонукальні мотиви, які пояснюють вчинки. Формування широкого діапазону соціально значимих мотивів діяльності є важливою й необхідною частиною всіх виховних справ.

Четвертий етап – це самоствердження особистості й безпосереднього виховного впливу на колектив.

Якщо ВС добре організована й підготовлена, то можна сподіватися, що вона успішно здійсниться. На цьому етапі вихователь стежить за ходом реалізації програми ВС, виконуючи диспетчерські функції. Він спостерігає за колективом у цілому й окремими учнями, їхньою активністю, ініціативністю, самостійністю, самоствердженням, пам’ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості. Намагається створити умови для вільного висловлення своїх думок і почуттів, виконання дій. Водночас вихователь уважно стежить за розвитком подій, не допускає, щоб вони набули небажаного напрямку.

П’ятий етап – підведення підсумків.

Колективний аналіз ВС проводиться з метою виявлення причин успіхів і невдач за такою апробованою схемою:

- 1) чи всі позиції підготовки й проведення ВС знайшли відображення в плані;

- 2) чи відповідав зміст програми визначеній меті;

- 3) чи відповідав визначеній меті, завданням і вимогам рівень організації;

- 4) чи всі заплановані заходи достатньо підкріплялися ресурсами;

- 5) які фрагменти, частини ВС удалися краще, чому;

- 6) чи витримана ВС у часі;

- 7) хто й чому порушив терміни;

- 8) ВС була системою чи набором малопов’язаних між собою фрагментів і частин;

- 9) чи відповідало емоційне забарвлення виховної справи її задуму;

- 10) чи задовольняє якість ВС учнів; над якими питаннями вона змусила їх задуматися;

- 11) якої оцінки заслуговував кожний член колективу;

- 12) якою була поведінка учнів;
- 13) чому виникли випадки негативної реакції частини учнів на ті чи інші педагогічні дії;

14) від чого слід відмовитись і що нове ввести в наступні виховні справи.

Шостий етап – найближча післядія.

На цьому етапі в процесі аналізу діяльності слід виявляти зв'язки між явищами, шукати взаємозалежності та закономірності [169].

Упродовж останніх років передова педагогічна практика нагромадила цінний досвід, який необхідно враховувати під час організації виховних справ.

1. Не можна допускати, щоб процес виховання перетворювався в “компанію з...” Виховання є не “компанією”, а тривалою кропіткою працею, яка складається з буденних справ.

2. Високі моральні якості базуються на простих. Так, для виховання громадянськості необхідно, щоб в учня були сформовані звички піклуватися про інших, виконувати обов'язки перед людьми, відповідати за свої слова, дії.

3. В основі взаємин вихователя й вихованця повинна бути єдність поваги й вимогливості: віра в можливості дитини, розуміння сильних і слабких її сторін, намагання розвинути кращі сторони й вимога діяти заради поліпшення навколишнього життя й одночасно поліпшувати, удосконалювати себе.

4. Віра у творчі сили вихованців, намагання їх розвинути несумісні з “начальницькою”, командною вимогливістю вихователя.

5. Етап організації діяльності школярів є “школою організації”, у якій формуються організаторські здібності, уміння й навички вихованців.

Намагаючись вирішити життєво важливі завдання, кожен з вихованців обирає й відкриває для себе кращі засоби праці, використовує набуті знання й уміння, шукає додаткову інформацію, засвоює соціальний досвід, обмінюється власним досвідом творіння добра, долає труднощі, оцінює досягнуте, визначає нові проблеми. У цікаво організованій спільній перетворювальній практичній діяльності формується відповідальне ставлення до природи, культури, праці, людей, самого себе, громадянська позиція.

Як ми знаємо, виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття й поведінку вихованців з метою формування в них відповідних якостей. Тому до структури виховних справ педагог повинен включати методи й форми, що приводять учнів до моральних, естетичних та інших суджень, за допомогою яких вони оцінюють учинки – свої та інших людей. Знання, оцінки, судження, застосовані в життєвому досвіді, продумані, пережиті, критично переосмислені учнем, стають переконаннями.

4. Технологія підготовки й проведення колективних творчих справ (за методикою І.П.Іванова)

Колективна творча справа (КТС) – спільний пошук кращих рішень життєво-важливих завдань, тому що здійснюється спільно з дітьми й дорослими – виконується, організовується, задумується, вирішується, оцінюється. У кожній КТС вирішується цілий ряд педагогічних завдань, відбувається розвиток колективістських, демократичних основ життя, самостійності та ініціативи дітей, самоуправління, активного ставлення до навколишнього середовища.

Завдання організатора в тому, щоб спрямувати КТС на збагачення колективу й особистості соціальним цінним досвідом, на вдосконалення кращих людських здібностей, потреб і відносин.

Організатор повинен допомагати учням у виборі теми й напряду справи. Проте треба зробити так, щоб ініціатива йшла від самих дітей: провести конкурс між первинними колективами на кращі варіанти, пропозиції, проекти КТС. Організатор бере участь у конкурсі нарівні з дітьми й пропонує свої варіанти. На загальних зборах заслуховуються й обговорюються всі варіанти. Один із них відбирають для здійснення й створюють вільний проект.

Обирають раду справи, куди входить і дорослий організатор. Рада справи, спираючись на пропозиції первинних колективів, опрацьовує обраний варіант. Роль дорослого організатора полягає в тому, щоб допомогти учням урахувати місцеві умови (школи, міста, села), розподілити доручення між первинними колективами. Організатор спрямовує творчу справу на розвиток в учнів творчого пошуку.

Не варто нав'язувати своїх пропозицій дітям, нехай вони прозвучать як ще один внесок у загальну справу, що обговорюється з іншими. Найкраще, якщо думка дорослого буде ніби розвитком того, що придумали діти. Дуже важливо тактовно, ненав'язливо брати участь у роботі мікроколективів. Якщо нема цікавих варіантів, можна запропонувати декілька своїх. Вибравши з них один, діти відчують себе його авторами. Важливо вчити дітей (і насамперед власними прикладами) ставитись до своєї роботи як до частини загальної праці, як до турботи про колектив, про його честь. Із цих позицій треба вести контроль за підготовкою справ (самими дітьми, разом зі старшими друзями, радою справи), ставити вимоги, давати оцінку діям кожного і всіх разом [59].

Готуючись до справи, педагог-організатор намічає систему своїх власних дій, піклуючись перш за все про те, щоб забезпечити активну участь кожного вихованця в колективній справі.

Під час колективної підготовки справи організатор разом із керівним органом уточнює, коректує план її підготовки й правила проведення, потім безпосередньо організовує виконання цього плану. Організатор повинен спрямувати увагу на заохочення ініціативи кожного учасника. Учні повинні брати активну участь у роботі над планом.

Організатор може подати пропозицію про створення мікроколективів (або зведених бригад). Ці бригади чи мікроколективи повинні підготувати сюрприз, а старші друзі спрямовують цю роботу й допомагають вихованцям "по секрету".

На стадії проведення КТС здійснюється визначення конкретного плану, розробленого керівним органом з усіма корективами, які були внесені його учасниками під час підготовки колективної творчої справи. Організатор слідкує за тим, як саме учні проводять колективну справу. Він допомагає учням у вирішенні тих чи інших питань, які виникли в дітей під час роботи, зокрема скоординувати напрям дій. Також корисними виявляються й відхилення від задуму, що виникають під час проведення КТС через різні непередбачені обставини й помилки учасників. Усе це також є необхідною школою життя.

Головне для організатора, як керівника й провідного учасника КТС, збуджувати й зміцнювати мажорний план, дух бадьорості, впевненості у вла-

сних силах, у своїй здатності нести людям радість, прагнення перебороти будь-які труднощі [60].

Під час колективного підведення підсумків КТС важливу роль відіграють загальні збори учасників проведеної справи: це можуть бути або збори, на яких обговорюється життя колективу за минулий період, або спеціальні збори, присвячені результатам організованої справи.

Організацією займається безпосередньо керівник. Він повинен добре продумати програму зборів, залучити до їх проведення не тільки учнів, а й інших учасників виховного процесу. Це залежить від виду КТС. Педагог повинен відвести дітям якнайбільшу роль у проведенні зборів, однак усе повинно проходити під його непомітним керівництвом.

Спочатку в мікроколективах (де кожен висловлює свою думку), а потім спільно розв'язуються питання, які стосуються позитивних сторін підготовки й проведення КТС (Що було добре? Що нам удалося з наміченого? Завдяки чому? Що не вийшло? Чому?) і, що особливо важливо, уроків на майбутнє (Що нам варто використати надалі; перетворити в традицію? Як діяти по-іншому?.)

Педагог-вихователь спрямовує колективний пошук кращих пропозицій, підхоплює й розвиває цінне, систематизує й узагальнює висловлені думки (пропозиції) й усе це робить разом з учнями. Організатор тут виконує спрямовуючу функцію, забезпечує участь кожного вихованця в оцінці КТС шляхом бесід чи анкетування, стінгазетою чи лінійкою з творчими рапортами. Вихованці підбивають підсумки виконання власних виховних завдань на нараді педагогів, які брали участь у даній КТС, на нараді батьківського колективу (старших друзів мікроколективу) чи батьківських зборах.

Найближча післядія КТС. На цій стадії виконуються рішення, які були прийняті загальними зборами. Роль організатора спрямована на роботу в мікроколективах. Тут вносяться зміни в чергові творчі доручення мікроколективам, спрямовується робота з літературою, у якій ідеться про питання КТС, намічається нова КТС.

На цій стадії організатор проводить відповідну роботу з учителями. Учителі повинні використовувати набутий досвід у навчальній роботі. Пропозиції, що виникли під час обговорення, зробленого старшими товаришами вихованців, їхніми батьками, педагогами, реалізуються в подальшій виховній роботі.

Вихователь повинен направити виконання рішень КТС у таке русло, щоб кожна КТС стала ефективним засобом розв'язання виховних завдань, проявом турботи керівників колективу, а згодом, у міру нагромадження й урахування власного досвіду, і турботи самих вихованців, взаємної й особистої, відкритої й непомітної.

Форми колективної творчої діяльності (КТД):

КТС – колективна творча справа.

КТГ – колективна творча гра.

КТС – колективне творче свято.

ЧТД – черговість творчих доручень.

Ключовими словами методики колективної творчої справи є “творчість” і “турбота”. Тому цю методику називають педагогікою загальної турботи. Послідовник методики І.П.Іванова педагог С.Д.Поляков удосконалив ідеї колективного творчого виховання. До найбільш вагомих належать:

Колективна організація діяльності (КОД);
Колективна творчість (КТ);
Колективне цілепокладання (КЦ);
Ситуація-зразок (СЗ);
Емоційне насичення життя колективу (ЕНЖК);
Соціальна направленість діяльності колективу (СНДК) [169].

Колективна творча справа – це конкретне втілення багатогранної громадської турботи в єдності трьох її сторін: практичної, організаторської, виховної.

5. Ігрові моделі колективних творчих справ для учнів 1–4 класів загальноосвітньої школи

Значних успіхів у вирішенні питань творчої діяльності педагог може досягти спільно з дітьми, використовуючи під час організації КТС гру. Саме гра – одна з ефективних форм і засобів організації життєдіяльності дітей у будь-якому колективі.

А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Я.Р.Болотіна, Д.І.Латишина, О.С.Богданова, В.І.Петрова й багато інших авторів, досліджуючи проблему гри в дитячому колективі, указували, що це норма, дитина повинна гратися навіть тоді, коли вона робить серйозну справу.

Гра – це внутрішня потреба дітей в активній діяльності, засіб пізнання навколишнього світу; у грі діти збагачують свій життєвий досвід, вступають у ділові й моральні стосунки. У хороших і корисних іграх виховуються діти-організатори, через ігрову діяльність у них розвиваються вольові й моральні риси. Під час організації різноманітних ігор з дітьми враховуються їхні вікові особливості [103].

Так, учні 1-го класу характеризуються гостротою сприймання, емоційністю, вразливістю, нестійкою увагою, у них переважає розвиток наочно-образної пам'яті, конкретне мислення. Моральні судження першокласників базуються на досвіді власної поведінки, роз'яснень учителя й батьків. Для них характерним є недостатній розвиток волі, вони не вміють долати труднощів. Для цього віку властива безпосередність, довірливість, наслідування. У зв'язку із цим ігри для дітей цього віку повинні бути недовготривалими за часом, з яскравим сюжетом, з конкретними й зрозумілими правилами, тобто такими, що містять конкретну ігрову дію та елементи змагань.

Учні 2-го класу вже мають певний досвід стосунків з колективом, вони вміють певною мірою аналізувати вчинки ровесників. Діти можуть ставити перед собою більш віддалену мету діяльності й досягати її, але ще досить часто не доводять розпочату справу до кінця. У цьому віці проходить перебудова сприйняття, воно стає більш цілеспрямованим; для дітей характерна більша спостережливість. Увага, як і в дітей 1-го класу, нестійка. Ігри для учнів 2-го класу можуть мати довготривалий характер та різноманітний сюжет. Ігри другокласників спрямовані на набуття досвіду колективних відносин, формування моральних рис.

Учні 3-х і 4-х класів активно діють у колективі, і вся їхня діяльність овіяна романтикою та має яскраву перспективу. Це ставить їх у позицію старших і значно впливає на моральний розвиток. Етичні знання дітей, їхні судження помітно збагачуються. Для дітей цього віку гра може мати довготривалий характер, містити

багато етапів. Дітей цього віку особливо приваблюють міфи, які відображають стосунки людей, їхні моральні риси й вчинки [36].

Найбільш привабливими іграми для учнів початкових класів є ігри-мандрівки, які сприяють розвитку чесності й сміливості, кмітливості. У процесі таких ігор діти здобувають нові знання, корисні уміння, навички й звички. Учні мають великий потяг мандрувати, подорожувати, дізнаватися про нові місця. Ігри-мандрівки організуються як мандрівки в далекі краї, відкриття невідомого. Такими іграми можуть бути: “Мандрівка в машині часу через теперішнє і минуле в майбутнє”, “У країну – Козацьку республіку” та ін.

Гра-мандрівка, як і будь-яка гра, розпочинається з постановки завдань і мети. Після цього визначаються учасники гри, формуються екіпажі, обирається транспорт, яким будуть мандрувати (літак, поїзд, ракета, машина та інші). Далі обирають керівний орган гри-подорожі (штаб, рада), який визначає терміни й етапи проведення гри, обирає маршрути, станції, дає старт і підбиває підсумки. Такі ігри-мандрівки дають змогу глибше ознайомити дітей з історією, сучасністю своєї країни.

Одне з головних завдань гри-мандрівки – допомогти школярам поглибити знання з історії України, познайомити з національними героями, навчити їх жити в дружбі й мирі. Гра-мандрівка дає можливість об’єднати різні види діяльності учнів, комплексно вирішувати виховні завдання, визначати мінімум знань, умінь, навичок за такими видами діяльності, які тісно пов’язані з виконанням творчих доручень у колективі: пізнавально-пошукових, ігрово-творчих, трудових, екологічних, спортивних. Показовим для гри є те, що вона спрямована на пізнання довкілля через відтворення дій та взаємин дорослих. Вона знижує втомлюваність, сприяє більш легкому встановленню контактів з довкіллям.

Виховна мета пізнавальної діяльності – у формуванні індивідуальних інтересів, творчих здібностей. Суспільно-гуманістична діяльність покликана розвивати ініціативу, самостійність, творчість, активність. Із цими видами діяльності тісно пов’язані трудова, художньо-естетична, фізкультурно-оздоровча, організаторська. Таким чином, колективне творче виховання передбачає формування активно-творчої особистості.

Контрольні питання

1. У чому специфіка методики колективного творчого виховання?
2. Що таке колективна творча справа?
3. Як поділяються колективні творчі справи залежно від змісту провідного виду діяльності?
4. Чим відрізняються КТС від будь-яких інших заходів?
5. У чому суть технологічної послідовності шести стадій КТС?

Запитання та завдання для для самоперевірки

1. Складіть конспект позакласного виховного заходу на будь-яку тему в 1–4 класах загальноосвітньої школи.
2. Дайте характеристику колективних творчих справ суспільно-гуманістичного, пізнавального, трудового, художньо-естетичного, фізкультурно-оздоровчого, організаторського, краєзнавчого, пошукового змісту. Обґрунтуйте їхню педагогічну доцільність.

ТЕМА 9. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ, ПРОВЕДЕННЯ ТА АНАЛІЗУ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

План

1. Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами.
2. Педагогічні основи роботи вчителя початкових класів над підготовкою проведення виховного заходу в загальноосвітній школі I ступеня.
3. Алгоритм проведення виховного заходу в початковій школі.
4. Сутність аналітичної діяльності педагога та вимоги до її організації.
5. Умови підвищення ефективності виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня.

Основні педагогічні поняття:

виховний захід, виховна справа, форми виховання, виховна робота, педагогічна взаємодія, виховний вплив, учасники виховного заходу, типологія виховних заходів, сценарій виховного заходу, алгоритм підготовки.

Рекомендована література: 1, 5, 8, 11, 16, 32, 36, 46, 54, 78, 85, 89, 96, , 195, 197, 213, 216, 219.

1. Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами

Педагогічна практика виробила різні форми позакласної виховної роботи з учнями початкових класів ЗОШ. Форми виховної роботи – це варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова конкретного виховного заходу. У психолого-педагогічній літературі поняття “виховний захід” використовується для позначення різних видів і форм виховної роботи. Проте вчені відзначають невідповідність означеного поняття фактичному змісту виховної роботи, адже “захід передбачає фрагментарність”.

У шкільній практиці інколи використовують ще такі поняття: “організаційні форми виховання”, “виховні справи”, “колективні творчі справи”. При цьому також мають на увазі спроби організації виховного процесу, спроби доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності учнів. Широке розповсюдження одержало й визначення поняття “виховний захід”.

Якщо педагоги часто застосовують одні й ті ж форми організації виховної роботи, то вони втрачають свою новизну, стають трафаретними і через це не дають очікуваного ефекту. Досвідчені вчителі-практики прагнуть використовувати різноманіття форм виховання.

Певний формалізм у вихованні, що домінує тривалий час у школі, викликав негативне ставлення до терміна “захід”, оскільки він, як правило, означає виставу, де єдиною активною особою є вчитель. Однак останнім часом багато педагогів відзначає невідповідність цього поняття фактичній сутності виховної роботи; “захід” передбачає певну фрагментарність, розрізненість педагогічних дій, несумісність із комплексним підходом. Процес виховання, що має характер формально пов’язаних між собою виховних заходів, компаній, не може бути успішним.

Окрім того, це поняття може мати право на існування, якщо в процесі здійснення виховних дій у певній формі (захід) відбувається серія підготовлених

і взаємопов'язаних дій, які заздалегідь сплановані й спрямовані на реалізацію виховної мети і в процесі яких в учнів формуються передбачувані новоутворення або розвиваються раніше набуті. У процесі їхнього колективного планування, підготовки й проведення створюється обстановка спільної творчості, пошуку спільної колективної справи, радісного чекання й переживання. Це сприяє розвитку особистості, колективу, колективних стосунків.

Виховний захід – це організована дія колективу, спрямована на досягнення певної мети. Виховний захід повинен реалізуватись як ціле-спрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем, дитячим колективом у цілому, спрямована на вирішення визначених виховних завдань. У цьому випадку саме виховний захід є формою виховної діяльності, у якій цілеспрямовано поєднані окремі спроби її організації, що містять у собі мету, завдання, зміст, методи, засоби й прийоми.

Як відзначає І.П.Підласий, “виховний захід – це сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними й духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких, що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле” [138, 146]. Система виховних заходів утворює виховний процес подібно до того, як процес навчання складається з окремих уроків. Виховний захід – це відрізок виховного процесу.

На думку І.П.Підласого, системність, комплексність, послідовність, неперервність виховання краще передає поняття “виховні справи”, якому останнім часом надають перевагу теоретики й практики. Виховна справа – це вид (форма) організації й здійснення конкретної діяльності вихованців. Головною й найсуттєвішою рисою виховної справи є необхідність, корисність, реалізація. Виховний процес складається з ланок неперервних виховних справ.

Виховні справи повинні мати колективний і творчий характер. Зазвичай їх організовують у вільний від навчальних занять час, тобто в години дозвілля. У цікавих, змістовних, захоплюючих виховних справах діти беруть участь добровільно і з радістю. Якщо розглядати виховні справи як уособлені системні заходи освіти, можна виділити їхню узагальнену структуру:

- цілепокладання й планування;
- організація та підготовка;
- безпосереднє здійснення справи;
- аналіз досягнутих результатів.

Різнорічність форм позакласної виховної роботи постійно поповнюється новими формами, які відповідають умовам шкільного життя, що постійно змінюється. Часто основи їхнього змісту й методики черпаються з популярних ігор, телевізійних передач, реалій навколишнього життя (КВК, “Брейн-ринг”, “Що? Де? Коли?”, “Поле чудес”, “Відгадай мелодію”, “Поклик джунглів”, “Прекрасна сімка”, “Розумниці й розумники” тощо).

Педагог-дослідник Ю.А.Конаржевський вважає, що “виховний захід – це одна з організаційних форм, яка широко використовується як у позаурочній класній та позакласній роботі, так і у позашкільній виховній роботі” [78, 123]. На думку М.І.Болдирева, “форма організації виховання – це спосіб організації

виховного процесу, що відображає внутрішній зв'язок різних елементів цього процесу й характеризує взаємовідносини вихователів і вихованців” [15, 70].

Виховний захід – це форма спільної діяльності, за допомогою якої передається й засвоюється зміст виховання.

Виховний захід – це організована дія колективу дітей і дорослих, що відбувається зазвичай упродовж певного обмеженого в часі періоду та спрямовується на досягнення виховних цілей.

Для виховного заходу характерна споглядально-виконавча позиція дітей та організаторська роль дорослих, фрагментарність, розділеність. У процесі колективного планування, підготовки й проведення заходу необхідно створити атмосферу співтворчості, що сприяє розвитку не лише особистості окремого школяра, а й колективу загалом.

Виховний захід реалізується як цілеспрямована взаємодія педагога-вихователя з кожним учнем або навчальним колективом в цілому. Він спрямований на вирішення конкретно визначених виховних завдань. У процесі колективного планування, підготовки й проведення заходу створюється обстановка співтворчості, що сприяє розвитку не лише особистості, а й колективу взагалі.

Виховний захід є цілісною динамічною системою, що включає як змістовні, так і процесуальні елементи. Основними змістовними елементами цієї системи є: учасники виховного заходу; мета; зміст виховання (інформація, почуття, переживання, характер міжособистісних відносин); організація виховного заходу; засоби виховання; методи виховання; умови проведення заходу; кінцевий результат.

Основними процесуальними елементами є: кількість і послідовність етапів (фаз, стадій); тривалість етапів; інтенсивність спілкування.

Типологія виховних заходів. Виховні заходи можна розрізнити за:

- кількістю учасників (фронтальні, групові, парні, індивідуальні);
- змістом виховання (соціальні, інтелектуальні, художні, валеологічні, трудові, соціально-педагогічної підтримки, пов'язані з дозвіллям);
- за ступенем універсальності.

На думку Т.А.Ільїної, залежно від ступеня придатності тих чи інших форм для вирішення різних виховних завдань їх можна поділити на загальні й спеціальні:

- методи виховного впливу (словесні, практичні);
- за характером ініціювання (програмні, ситуативні);
- за ступенем обов'язковості участі (обов'язкові, добровільні);
- за місцем проведення (класні, внутрішкільні, позашкільні);
- за ступенем складності (прості й складні) (В.С.Безрукова). Запропонована типологія виховних заходів не претендує на повноту і є орієнтаційною.

Виникнення нової форми організації виховання відбувається тоді, коли знайдено інноваційну спільну діяльність, яка забезпечує досягнення виховної мети.

2. Педагогічні основи роботи вчителя початкових класів над підготовкою проведення виховного заходу в загальноосвітній школі I ступеня

Азбукою виховання В.О.Сухомлинський уважав подолання в молоді емоційного невігластва, виховання в неї “гармонії емоційних оцінок”. При цьому автор застерігає, що радість, гармонія почуттів, виникає не лише тоді, коли дитина сама насолоджується, а й коли вона зуміє ці почуття передати іншому. Така людина виховується через комплекс “усебічного розвитку” [182].

Розкриття принципів і методики роботи над сценаріями виховних заходів потребує комплексного підходу, де будуть взаємодіяти і мета, і завдання, і система засобів педагогічного впливу на учня.

Під час підготовки сценарію виховного заходу й реалізації його в дії педагог повинен розвивати всі грані особистості молодшого школяра, залучаючи його до різних видів діяльності: через осмислення суті та напряду виховуючого матеріалу, музичних і художніх засобів; шляхом залучення учасників до підготовки костюмів, виготовлення елементів оформлення залу, декорацій, тобто через взаємодію “Я” і творчого колективу у спільній роботі.

Окремі види діяльності учнів варто спрямовувати на конкретну мету, творчий задум, який знайде своє вираження в загальній формі їхньої творчості. Щоб приступити до роботи над створенням сценарію та його впровадженням у систему виховної роботи школи, класу, необхідно розкрити специфіку діяльності освітньо-виховного закладу.

При цьому слід урахувати: *емоційно-образний вплив на особистість*, який доповнюється засобами театралізації, переважно інформаційно-логічного характеру, оскільки театралізація діє не міркуванням, а показом життя через конкретні образи й приклади.

На емоційності у вихованні дітей наголошував свого часу й В.О.Сухомлинський: “Дуже важливо, щоб уже в дитячі роки людина взяла до серця чуже людське життя, щоб велич подвигу і горя потрясла її, відкрила в серці куточки, де виникають узи, які навіки пов’язують людину з ідеєю, з подвигом і з самопожертвою [182, 397]. Усе це змушує педагога шукати нові прийоми реалізації логічно-емоційного задуму виховних заходів, серед яких надзвичайну роль відіграє використання достовірних життєвих матеріалів, які переконливо діють на думки й почуття як учасників, так і глядачів.

Педагог, працюючи над змістом сценарію виховного заходу, повинен мати відібрані тексти, знати характер музики чи іншого виду мистецтва, який пропонуються, з тим, щоб знайти відповідне місце, правильно скомпонувати матеріал.

Головним об’єднувальним компонентом у сценарії є сюжетний хід, який є зримим, образним вираженням ідейно-тематичного задуму сценарію. Це може бути пісня, музичний номер, оформлення сцени, символічний образ, певна деталь, слайди, кадри кінофільму, дійова особа тощо. Будь-який сценарій виховного заходу має чотири основні компоненти: експозицію, розвиток дії (основний зміст), кульмінацію, фінал. Сценарій ділиться на ряд епізодів (дій), які можуть уміщати в собі ще дрібніші частини, які є відносно завершеними й працюють на розкриття основної думки конкретного епізоду.

У процесі підготовки сценарію слід продумати, щоб кожен його епізод не повторювався не лише за змістом, а й за формою, характером, настроєм. Слід

дотримуватися логіки розвитку й наростання дії, завершення кожного епізоду. Дія повинна підводити до кульмінації, у якій найяскравіше розкривається ідея сценарію.

Фінал будь-якого виховного заходу – надзвичайно важлива частина. Він повинен бути по-особливому емоційним, щоб стати найбільш сприятливим моментом для вияву активності й учасників, і виконавців. Поширеною формою фіналу є об'єднані виступи виконавців і присутніх, колективне виконання пісні, клятва, прийняття послання, звернення, марш, покладання квітів.

Щоб відібраний для сценарію матеріал перетворився на сюжет, необхідно не лише побудувати цікаві епізоди, а й знайти стики між ними, створити органічні переходи від одного до іншого. Із цією метою використовують *своєрідні художні прийоми монтажу матеріалу*.

Контрастність – принцип побудови, який побудований на основі зближення протилежних, контрастних за змістом елементів. У сценарії можуть бути протиставлені окремі номери, епізоди, частини номерів, явища, факти.

Паралелізм – прийом, який застосовують для підсилення висловленої думки.

Одночасність – дія на кількох майданчиках відразу. У шкільних умовах дія може відбуватися на сцені, на екрані й у залі. Найчастіше прийом одночасності застосовується під час проведення загальношкільного масового театралізованого свята із залученням в дію великих груп учнів, батьків, шефів, гостей. Це можна спостерігати під час проведення театралізованого Свята врожаю, Свята Нептуна, Андріївських вечорниць, Свята останнього дзвоника.

Лейтмотив – особливий спосіб нагадування глядачам і слухачам про когось або про щось: про героя, подію, певний період, а також своєрідний спосіб створення настрою. Лейтмотив може нагадувати й про основну думку сценарію. Педагогічна цінність будь-якого літературного свята, концерту визначається активністю й співучастю всіх присутніх. Для цього і сценарист, і ведучі, й учасники повинні передбачити моменти та спроби активізації аудиторії.

Прийоми активізації аудиторії:

а) безпосереднє звертання до присутніх (цей спосіб можна застосовувати на дитячих святах, Новорічних карнавалах тощо);

б) розміщення виконавців серед присутніх глядачів (найчастіше цей спосіб застосовують з метою одночасного розширення місця дії, під час тематичних ранків, усних журналів тощо);

в) словесна активізація: запитання ведучого – відповіді слухачів (цей спосіб з успіхом застосовується під час проведення літературних вікторин та ігор, загадок, шарад та ін.);

г) фізична активізація (наприклад, аплодисменти, спільні рухи, кидання кульки з концертним номером глядачам тощо);

д) гра (може бути введена в сценарій під час проведення масових видовищних дій на майданчиках, оскільки вона потребує руху, переміщення; ігри такого плану найбільш популярні під час проведення ярмарок, карнавалів).

Без сумніву, слід підбирати й застосовувати лише ті засоби активізації, які підсилюють звучання теми й органічно вплітаються в хід сюжету. Адже школяр під час емоційного єднання з учасниками дійства по-іншому сприймає слово,

художній образ, наочну демонстрацію, його душевний стан, емоції потрапляють у певну залежність від сприйняття сусідів, коригуються їхньою реакцією й поведінкою.

Естетичне переживання, яке з'являється під час сприйняття справжнього мистецтва, швидко й активно формує певний настрій, який, у свою чергу, служить основою для появи глибоких, стійких естетичних і соціальних почуттів.

Справді, мистецький сценарій ніколи не виражає лише констатацію фактів. Це своєрідний засіб пропаганди, який схиляє слухачів до певного способу мислення, відчуттів. Сценарій, глибоко пройнятий громадським звучанням, безперечно, володіє могутньою силою, організовує й об'єднує волю глядачів, виконавців, активізує процес формування особистості школяра.

Таким чином, виховні заходи мають педагогічний вплив на учнів початкових класів завдяки комплексному застосуванню різноманітних засобів художньої виразності. За такої умови кожен виховний захід впливатиме на моральні вчинки вихованців, на їхні вміння відчувати прекрасне.

3. Алгоритм проведення виховного заходу в початковій школі

План виховної роботи в класі визначає зміст, форми й методи виховної діяльності. А виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку й проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально значимих мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Вивчення й узагальнення досвіду роботи кращих педагогів-вихователів дозволяє сформулювати ряд методичних рекомендацій, дотримання яких полегшить шлях до здобуття високих результатів у виховній роботі з дітьми.

Глибоке й усебічне осмислення конкретних завдань виховного заходу (виховної справи) – необхідна умова його ефективності. Ці завдання повинні бути вміло сформульованими й доведеними до усвідомлення учнів. Не варто нав'язувати власну точку зору, потрібно так переконувати дітей, щоб вони прийняли необхідне рішення, як своє .

Класний керівник повинен продумати, як залучити якомога більше членів дитячого колективу до підготовки й проведення виховного заходу, знайти кожному конкретну справу, бо лише за таких умов це стане справою самих учнів, за яку вони вболіватимуть, до якої ставитимуться з почуттям відповідальності.

Уміла підготовча робота з чітким розподілом обов'язків уже сама по собі виховує учнів, оскільки потребує відповідної дисципліни як найпершої умови цікавого життя, успіху спільної справи, відповідальності під час виконання дорученої справи, допомоги товаришам. За таких умов уже саме проведення виховного заходу є завершальним актом певного періоду виховної роботи.

Щоб виховний захід був ефективним і його ідеї усвідомили всі учні, важливо визначити ступінь їхньої підготовленості до сприйняття пропонованих їм моральних, правових, естетичних та інших норм, положень, понять.

Виховний захід планується й здійснюється на основі діяльнісного та комплексного підходів. Плануючи виховний захід, потрібно виділити провідну

ланку, визначити зміст, підібрати раціональні методи, прийоми й засоби її реалізації.

У процесі підготовки виховного заходу необхідно домагатися максимальної організаційної чіткості. Будь-який виховний захід, виховна справа повинні стати прикладом організації для вихованців. Для них не притаманні шаблон, трафаретність, формалізм, їхні найважливіші риси – гнучкість, творчість, ініціатива, колективність виконання.

На етапі планування перед педагогом постає важливе завдання – разом з вихованцями детально визначити напрями діяльності, розподілити обов'язки між учасниками, визначивши не лише те, що повинно бути зроблено, а й те, як це повинно бути зроблено. Відомо: самому зробити щось легше й швидше, ніж учити цього інших. Але функція педагога в тому й полягає, щоб організовувати роботу вихованців. Тому виховні заходи планують, готують і проводять самі учні під керівництвом класного керівника, вихователя.

Планування буде успішним, якщо класний керівник дотримуватиметься таких *рекомендацій*:

- необхідно враховувати вікові й індивідуальні особливості вихованців, рівень їхньої підготовки;
- виховний захід – заняття колективне, тому планування повинно мати колективний характер;
- ознайомити з методами комплексного планування, навчити учнів користуватися ними. Тільки за умови чіткої організації весь комплекс – вихователі, вихованці, засоби – можуть утворити певний життєздатний процес.

Кожен виховний захід має свою структуру, яка залежить від методу або форми його проведення. Важливий структурний елемент такого заходу – *підготовчий етап*, на якому: розподіляють обов'язки між учнями з урахуванням їхніх можливостей, детально продумують програму виховного заходу в межах відведеного для нього часу, підбирають необхідну літературу й наочне оформлення, контролюють підготовленість учнів до виконання доручених завдань.

Успіх виховного заходу значною мірою залежить і від належного оформлення приміщення, у якому його проводять. Вдало оформлене приміщення, виставка учнівських технічних виробів чи малюнків, плакати з висловлюваннями видатних людей, музичний супровід, композиції з квітів, естетично оформлене запрошення викликають інтерес до його змісту, пробуджують відповідні почуття.

Зміст виховного заходу має бути доступним для відповідної вікової категорії учнів, сприяти досягненню конкретної мети, нести в собі нову для вихованців інформацію, особливо це стосується традиційних виховних заходів, які проводять щороку.

Загальна теорія організації виховної діяльності педагога передбачає певний інструментарій, який необхідно враховувати під час організації виховних заходів:

- чітке визначення мети виховної роботи;
- осмислення всього виховного заходу в цілому, від початку до його завершення й аналізу;

- точне визначення завдань для кожного учасника заходу;
- підготовка всього необхідного для майбутньої роботи;
- визначення рівня вихованості для виміру результатів;
- розподіл відповідальності, адресності й часу звітності;
- інструктаж вихованців як засіб забезпечення організаційної системи [133].

Участь школярів в організації виховного заходу сприяє вихованню важливих якостей особистості: цілеспрямованості, відповідальності, уміння доводити розпочату справу до завершення, дисциплінованості, старанності тощо. Для багатьох учнів – це перевірка їхніх особистісних якостей, а також можливість розвинути організаторські здібності, уміння й навички.

На цьому етапі реалізації виховного заходу можна дати такі рекомендації. Конкретно визначте права й обов'язки кожного, хто бере участь в організації виховного заходу. Управління мусить бути зосереджене в руках одного керівника. Кожному учаснику виховного заходу відведіть функцію, яка найповніше відповідає його можливостям і бажанням. Не нав'язуйте доручень. Наголошуйте, що участь у справі добровільна. Ураховуйте той факт, що молодші школярі ще не мають навичок організації. Те, що для педагога легко й зрозуміло, для вихованця зовсім непросто. Підтримуйте впевненість вихованців в успіху, надію на позитивний результат.

Вихователь не повинен випускати з-під контролю управління виховним заходом до повного його завершення. На етапі реалізації цього заходу в педагога немало відповідальних моментів: по-перше, він стежить за здійсненням запланованого, вносить необхідні корективи, виконуючи диспетчерські функції; по-друге, здійснює спостереження за колективом та окремими учнями, пам'ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості, дозволяє встановити рівень їх сформованості й накреслити стратегію подальшої роботи; по-третє, стежить за чітким розв'язанням організаційних питань.

Під час проведення виховного заходу педагог не повинен своєю присутністю сковувати дітей, заважати їм вільно висловлювати свої думки й почуття. Але одночасно уважно стежити за розвитком подій, запобігаючи тому, щоб вони набули небажаного спрямування чи вийшли з-під контролю.

Досить часто виникає делікатне питання, коли і як корегувати неправильні дії учасників: робити зауваження негайно чи перенести розгляд на пізніше. З позицій загальної теорії управління виховним процесом питання вирішується однозначно – допущену помилку потрібно виправити негайно, щоб не допустити її повторення. Однак у деяких випадках аналіз допущених помилок варто перенести на пізніше, проте відразу після закінчення виховного заходу, поки свіжий у пам'яті контекст події.

Класному керівнику варто непомітно для дітей фіксувати все, що відбувається. У випадках відхилення від запланованого реагувати спокійно, стримано. На завершальному етапі виховного заходу підводять його підсумки. Це може бути колективне обговорення або індивідуальний аналіз. Мета – розкрити причини успіху й невдач.

Виховний захід включає такі основні етапи проведення:

1. Організаційний момент (1–3 хвилини). Педагогічна мета: переключити дітей з навчальної діяльності на інший вид роботи, викликати інтерес до заходу, створити позитивний емоційне настроєння. Ефективному переключенню дітей на позаурочну діяльність сприяють сюрпризи, тобто використання загадки, проблемного питання, ігрового моменту, звукозапису тощо, зміна умов організації дітей, перехід в інше приміщення або просто незвичайне розташування дітей у класі й т. ін.

2. Вступна частина (1/5 часу всього заходу). Педагогічна мета: активувати дітей, налаштувати їх на виховний вплив, “перекинути місток” від особистого досвіду дитини до теми заходу. Учитель визначає, наскільки збігається з реальністю його педагогічний прогноз щодо можливостей дітей, їхніх особистих якостей, рівня обізнаності з теми, емоційного настрою, рівня активності, інтересу й т. д. На підставі цього він може вносити необхідні корективи під час заходу.

Вступна частина може включати бесіду (пізнавальні, естетичні, етичні заходи) або розминку, до якої входять вікторини, конкурси, ребуси, кросворди, завдання на кмітливість, спритність і т. п.). Запитання й завдання повинні бути не тільки цікаві дітям, а й давати педагогу інформацію про готовність учнів до сприйняття матеріалу. Під час вступної частини вчитель знайомить дітей з планом заходу, розбиває їх на команди, пояснює правила його проведення, визначає чіткі критерії оцінки участі в ньому дітей.

3. Основна частина повинна бути найтривалішою, складаючи 1/2 усього часу, відведеного на захід. Педагогічна мета: реалізація його основної мети й головних виховних завдань.

Виховний ефект в реалізації мети й завдань значно підвищується, якщо діти під час заходу максимально активні. Ефективність основної частини зростає, якщо педагог використовує велику кількість методів формування поведінки, включає різні види діяльності, створює доброзичливу, емоційну атмосферу, продумуючи умови для зручності роботи та спілкування дітей під час заходу, розподіляючи обов’язки, формуючи “почуття ліктя”, організовуючи роботу команд на основі співробітництва, а не суперництва.

4. Заключна частина (1/5 часу всього заходу). Педагогічна мета: налаштувати дітей на практичне застосування набутого досвіду в позашкільному житті та встановити, наскільки вдалося реалізувати мету заходу. Для цього використовуються завдання тестового характеру в привабливій для дітей формі: кросворд, міні-вікторина, ігрова ситуація.

Для забезпечення функціонування й розвитку виховної системи того чи іншого рівня важливо, на думку Н.І.Монахова, якщо можна, мати уявлення про ефективність кожного виховного заходу. Однак установити конкретний виховний ефект окремого заходу неможливо. Адже не можна одразу визначити, наскільки дитина стала акуратнішою, добрішою, працьовитішою. Тому найважливішим методологічним принципом аналізу виховного заходу є твердження: “Виховний ефект визначається якістю підготовки та здійснення виховного заходу і може бути оцінений за непрямими показниками”. *До таких непрямими показників можна віднести:*

1) інтерес учасників до заходу (присутність, дисциплінованість, емоційне збудження, активність та інші позитивні ознаки);

2) рівень задоволення учасників від проведеного заходу (підтвердження очікувань, гарний настрій, оптимізм, бажання повторити захід);

3) якість і кількість побічних продуктів (малюнків, виробів, рефератів, інсценівок, фотографій, повідомлень).

При цьому слід ураховувати, що вказані непрямі показники відображають не тільки конкретний захід, але й усю попередню виховну роботу.

Під час проведення виховних заходів доцільно керуватися такими принципами: необхідності; обліку вікових та індивідуальних особливостей дітей; домінування предметно-практичної діяльності. Адже, як уважає Л.І.Божович, “якості особистості не можна виховувати тільки шляхом переконань, вимог, заохочень і покарань. Способам сталої поведінки школяра треба вчити так само, як ми вчимо його мові або арифметиці” [16, 331].

Під час проведення виховного заходу слід дотримуватися поєднання форм педагогічного впливу. Дійсно, будь-який метод можна використовувати в трьох формах впливу: пряма, непряма й паралельна. Як зазначає Н.І.Болдирева, найважливішою вимогою до проведення виховної роботи є “застосування різноманітних форм її організації” [15].

Ситуативно виховний захід буде додатково включати етап обґрунтування необхідності (аналіз ситуації, передбачуваний виховний ефект).

Під час проведення виховного заходу слід ураховувати, що він найчастіше вносить невеликий вклад у формування особистості учня. Таким чином, накопичуються й малопомітні результати виховних впливів, що у своїй сукупності впродовж певного часу приводять до відчутних якісних змін у формуванні особистості. Чітка послідовність виховних заходів становить одну з найважливіших змістовних ліній цілісного процесу виховання в початковій школі.

Характеристика елементів методики проведення виховного заходу:

1) встановлення місця й ролі конкретного виховного заходу в системі виховання (школи, класу, клубу тощо);

2) визначення якісного та кількісного складу учасників;

3) постановка цілей:

освітніх (мотиваційних, інформативних, розвивальних, самоорганізації, оздоровчих, корекційних, профілактичних, орієнтаційних, релаксаційних та ін.);

побічних (продукти спільної діяльності);

4) відбір і структурування змісту виховання (знання, діяльнісні вміння, поведінкові вміння, почуття, відносини, цінності);

5) розробка плану заходу (визначення обмежень, технологія організації, методи, засоби, умови, час, тривалість);

6) розробка плану підготовки заходу (вивчення плану заходу, аналіз наявних ресурсів, мотивація, розподіл доручень та видів діяльності, розподіл компетенцій і відповідальності, попередження зривів, інструктування, підготовка матеріально-технічного забезпечення, графік підготовки, контроль підготовки);

7) здійснення плану заходу (пред'явлення й засвоєння змісту виховання, інтенсивність, корекція подій);

8) аналіз;

9) оцінка;

10) облік та звітність.

Аналізуючи результати виховної справи, необхідно встановлювати зв'язки між явищами, шукати залежності, найефективніші форми взаємодії, знаходячи причини й наслідки.

Таким чином, аналіз виховного заходу передбачає: вивчення рівня його готовності та рівня здійснення; аналіз непрямих показників.

4. Сутність аналітичної діяльності педагога та вимоги до її організації

Роль педагогічного аналізу у виховній роботі надзвичайно велика. Чим глибше й обґрунтованіше педагог здійснює аналіз, проникає в сутність керованого ним об'єкта й процесів, які в ньому протікають, тим доказовішими й ефективнішими є його дії щодо впорядкування керованої системи й переведення її в новий, більш якісний стан.

Аналіз тісно пов'язаний із цілепокладанням, прогнозуванням, плануванням виховної роботи. Чим глибший аналіз, тим правильніше й конкретніше будуть визначені цілі й завдання діяльності колективу на черговий період. Чим конкретніші цілі, тим правильніше, оптимальніше може бути здійснено відбір змісту й форм роботи, що планується. *У результаті аналізу виховного процесу педагоги визначають:*

- результати педагогічного процесу;
- доцільність роботи, що проводиться;
- фактори, які зумовили досягнуті результати;
- ефективність засобів, які використовуються, ступінь їхнього впливу на результати виховного процесу;
- досягнення та недоліки в організації виховної роботи, їхні причини;
- невикористані можливості та резерви для подальшого вдосконалення роботи;
- шляхи розвитку виховного процесу та усунення причин знайдених недоліків.

Аналіз може забезпечити: а) науковість планування; б) дієвість регулювання виховного процесу; в) дієвість контролю. Спираючись на принципи педагогічного аналізу, розроблені Ю.А.Конаржевським, охарактеризуємо *основні вимоги до організації аналізу виховної роботи.*

Аналіз виховної роботи повинен бути об'єктивним і передбачати виявлення істотних рис аналізованого об'єкта, відокремлення їх від несуттєвих, урахування як кількісних, так і якісних характеристик; виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що є основою для розпізнавання найбільш суттєвих сторін виховного процесу, вивчення педагогом кожного окремого явища, визнання діалектичної єдності об'єктивного й суб'єктивного при первинності об'єктивного.

Необхідно розглядати всю сукупність явищ в їх взаємозв'язку та взаємодії. Лише через різноманітні відношення з іншими явищами педагогічної

діяльності дане явище може проявити свою сутність. Будь-який виховний процес, будь-яке педагогічне явище, у яких би умовах вони не протікали, обов'язково взаємодіють з іншими.

Розглядати предмет аналізу слід у процесі виникнення, становлення, зміни й розвитку, розкривати його суперечливий характер, урахувати кількісні та якісні зміни, переходити з одного стану в інший, визначати зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім предмета аналізу.

Аналіз передбачає дослідження виховного процесу як динамічної, цілісної системи, що взаємодіє із середовищем, характеризується наявністю сукупності внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Будь-яка програма аналізу повинна будуватися на основі принципу основної ланки. Основна ланка – це той елемент системи, на який можна ефективно впливати в першу чергу, оскільки без цього неможливо досягти мети. Виховний процес – явище багатогранне й складне, тому проаналізувати всі його грані неможливо. Вивчення головного діючого фактора, причин його виникнення дає можливість педагогу розробити заходи щодо врегулювання виховного процесу й тим самим нейтралізувати дію інших факторів, менш суттєвих чи випадкових.

В основі аналізу знаходиться комплексний підхід, який характеризується виділенням в аналізованому явищі чи процесі таких сторін, що підлягають вивченню з позиції різноманітних наук: єдність у меті та напрямі педагогічного аналізу, їх субординацій та координацій, підкорення часткових цілей головній; відповідність методів вивчення змісту досліджуваних явищ; взаємодія різноманітних систем знань; узгодження дій усіх учасників аналізу; урахування ролі моральних, ціннісних та психологічних факторів під час аналізу будь-якої педагогічної проблеми.

Необхідно забезпечити цілеспрямованість аналізу, що передбачає чітке формулювання й глибоке усвідомлення загальних і часткових цілей цього процесу. Іншим аспектом цієї вимоги є планування, оскільки план – це модель дій суб'єкта аналізу з досягнення поставленої мети (цілей). Звідси впливає обов'язковість планування аналітичної діяльності. Аналізом повинні займатися всі члени педагогічного колективу. Це передбачає широке введення самоаналізу в діяльність кожного педагога.

Учителю важливо побачити зв'язок між методами, які він використовує, і досягнутими результатами, з'ясувати причини успіху чи невдач у роботі. Необхідним є залучення до аналізу виховного процесу дітей і батьків. Участь в аналізі всіх членів колективу дозволяє побачити різні боки виховного процесу, забезпечити активну й відповідальну позицію кожного за організацію та результат роботи.

Організація й проведення аналізу передбачає виконання виховних завдань. Участь в аналітичній роботі формує в учнів активність, відповідальність за прийняті рішення й заплановані справи, розвиває аналітичні уміння, потребу в самоаналізі. Постійна виховна робота, що проводиться педагогами на основі матеріалів аналізу протягом усього навчального року, узагальнення результатів, підбиття підсумків дисциплінують, підтягують

учителів та учнів, стимулюють більш серйозну й вдумливу роботу із самоосвіти. На ретельний аналіз роботи в школі не слід шкодувати часу.

Як показує досвід, це завжди змінює на краще стосунки дітей і дорослих, їхнє ставлення до подальшої організації шкільного життя й одержання найоб'єктивнішої інформації, що характеризує стан виховного процесу в школі. У деяких школах підбиттю підсумків роботи, аналізу організації шкільного життя відводиться вся остання чверть навчального року.

Форми колективного аналізу повинні бути різними. Інколи доцільно використовувати ігрові елементи, елементи змагань, які стимулюють активність і розвивають творчість дітей. Перед проведенням колективного аналізу слід запропонувати педагогам та учням визначити форму підбиття підсумків у кінці навчального року. Корисно проводити аналіз виховної роботи як колективну творчу справу, що стосується всіх її учасників. Прикладом цього можуть бути форми, створені учнями й педагогами. Наприклад, конкурс веселих та кмітливих (КВК) як форма колективного аналізу. На перший погляд здається, що на гру перетворилася серйозна справа. Однак, як показав досвід вивчення, інформація, одержана під час проведення КВК, була найбільш наочною, конкретною, повною й глибоко усвідомленою дітьми та педагогами.

Висновки аналізу необхідно фіксувати в оперативних управлінських рішеннях, які слід конкретно адресувати з визначенням термінів їхнього виконання. Рекомендації за висновками аналізу слід контролювати, у виховних цілях дотримуватися гласності, знайомити колектив не лише з результатами аналізу, але й із процедурою їх отримання.

Дотримання викладених вище вимог дозволяє забезпечити системний аналіз виховного процесу загальноосвітньої школи.

5. Умови підвищення ефективності виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня

Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувані в учнів та вихованців необхідні компетенції, дати знання з різних предметів, а й виховати громадянина, сім'янина, професіонала, патріота; інтелектуально розвинену, духовно й морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя.

Ефективність організації позаурочної та позашкільної виховної роботи здебільшого залежить від майстерно проведених виховних заходів, різних за змістом, формою проведення, кількістю учасників.

Тематика виховних заходів, які проводяться в школах, позашкільних навчальних закладах, свідчить про те, що сьогодні виховна робота, з одного боку, оновлюється, а з другого, – повертається до національних джерел.

Значного поширення набули такі форми, як шкільний референдум, відкритий мікрофон, публічні лекції, етичний театр, альтернативні виховні заходи (коли учням надається право вибрати будь-який з кількох запропонованих), “жива газета”, “філософський стіл”, діалог “Два погляди на один

факт”, лицарський турнір, свято рідної мови, День матері, цикл лекцій-розповідей “Повернуті імена”, захист фантастичних проєктів, операції “Турбота”, “Радість людям”, турніри ерудитів шкільного, районного та міського рівнів проведення, збори “Поговоримо про кожного”, свято авторської пісні; традиційні свята “День знань”, “День відкритих дверей”, “Новий рік”; свята народного календаря – Андрія Первозванного, Святого Миколи-угодника, Великдень; тематичні виставки “Світ моїх захоплень”, “Природа нас попереджає” та інші.

Педагогічна майстерність учителя початкових класів неможлива без знання й активного застосування в шкільну практику різноманітних форм виховної роботи.

Досконало підготовлені та майстерно проведені виховні заходи є ефективною формою виховної роботи. Вони сприяють створенню піднесеного, радісного настрою у вихованців, формуванню в них організаторських здібностей, розвитку пізнавальних інтересів, практичних умінь і навичок. Завдяки їм і педагоги мають змогу виявити свій професіоналізм, комунікативні, креативні й конструктивні вміння та навички.

Ефективність виховних заходів залежить не лише від вдало обраної форми проведення, а й від методів і прийомів їхньої підготовки, урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, дотримання правил техніки безпеки. Під час підготовки та проведення виховних заходів у навчальних закладах варто дотримуватися такого алгоритму:

- визначити мету проведення свята. Мета – це передбачення результатів діяльності з урахуванням реальних можливостей і потреб. Визначення мети забезпечує перспективний творчий характер процесу підготовки масового заходу;

- визначити форму проведення масового заходу (традиційне чи календарне свято, виставка, театралізоване дійство тощо);

- узгодити тему, форму та план проведення заходу з адміністрацією закладу;

- створити сценарій. До написання сценарію варто залучати вихованців (учнів), за потреби – батьків, колег. Перед написанням сценарію необхідно опрацювати літературні джерела, ресурси бібліотек, Інтернету з обраної теми;

- підготувати перелік ігор, розваг тощо;

- підготувати перелік концертних номерів;

- проаналізувати ресурси часу проведення масового заходу – святкове дійство повинно тривати не більше 45 хвилин, через кожні п’ять хвилин бажано змінювати форму діяльності, щоб зосереджувати увагу глядачів;

- вибрати оригінальну назву заходу;

- залучити максимально можливу кількість вихованців (учнів) до підготовки й проведення заходу;

- розподілити доручення та ролі;

- здійснити аналіз матеріальних ресурсів і вирішити фінансово-економічні завдання (придбання костюмів, ігрового реквізиту, подарунків, квітів та ін.);

- провести необхідну кількість репетицій заходу та генеральну репетицію;
- забезпечити оформлення сцени, зали та інших приміщень;
- забезпечити звуковий супровід заходу;
- організувати чергування в роздягальні, коридорах та інших місцях .

Готуючись до проведення виховного заходу, варто врахувати класичні закони драматургії, які були визначені ще Арістотелем: а) увертюра (емоційний настрій, створення святкової атмосфери, очікування чогось незвичайного); б) зав'язка (повідомлення, що відбуватиметься і як саме); в) основна частина (складові елементи масового заходу); г) кульмінація (найвищий емоційний підйом); д) фінал; е) післядія (колективний аналіз проведеного масового заходу).

Успіх виховного заходу значною мірою залежить від ведучого. Складовими його успіху є:

- уміння ввійти в контакт з учасниками дійства;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей учасників і глядачів;
- знання матеріалу з даної теми та загальна ерудиція;
- висока культура мовлення й поведінки;
- педагогічний такт;
- здатність творчо розв'язувати нестандартні ситуації.

Проаналізувавши все вищесказане, можемо дійти висновків, що результативність заходу залежить від актуальності обраної теми; відповідності змісту виховного заходу обраній темі; практичної спрямованості заходу; врахування інтересів і запитів дітей і шкільної молоді; лаконічності, зрозумілості, доступності, чіткості, ретельної підготовки заходу.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “виховний захід”, “форма виховання”, “метод виховання”. Що спільного та відмінного в цих поняттях?
2. Охарактеризуйте типологію виховних заходів.
3. Що є основним під час підготовки сценарію виховного заходу?
4. Назвіть прийоми активізації школярів.
5. Назвіть рекомендації для планування виховного заходу.
6. Опишіть етапи підготовки виховного заходу вчителем.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть алгоритм підготовки виховного заходу з учнями 1–2-х класів.
2. У чому полягає сутність аналітичної діяльності педагога?
3. Охарактеризуйте основні елементи методики проведення виховного заходу в ЗОШ I ступеня.
4. Назвіть основні вимоги до організації аналізу виховної роботи.
5. Опишіть умови підвищення ефективності виховної роботи в початковій школі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ГРОМАДСЬКОСТІ ТА УЧНІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

ТЕМА 10. МЕТОДИКА ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ, СІМ'Ї ТА ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

План

1. Сім'я як соціально-педагогічне середовище формування особистості молодшого школяра.
2. Психолого-педагогічні умови виховної взаємодії сім'ї і школи.
3. Основні напрями й форми організації взаємодії школи з батьками учнів.
4. Методика проведення батьківських зборів, їхні види й тематика.
5. Батьківський комітет класу, його функції та обов'язки.

Основні педагогічні поняття:

педагогічний лекторій, педагогічний всеобуч, науково-практична конференція, день відкритих дверей, класні батьківські збори, батьківський збори-диспути, педагогічні роздуми, педагогічна культура.

Рекомендована література: 54, 67, 68, 78, 85, 88, 95, 99, 100, 103, 111, 176, 178, 202,

“ Місію батьків, яка дедалі ускладнюється нині часто називають другою професією. Як і всі професії, ця батьківська вимагає постійного вдосконалення. Такий наш час”

О.О. Пінт

1. Сім'я як соціально-педагогічне середовище формування особистості молодшого школяра

Важливою ланкою в побудові виховної роботи в загальноосвітній школі є взаємодія вчителя початкових класів з батьками школяра. Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості.

Сім'я – це невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їхні діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції:

– *матеріально-економічну* (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення витрачених на виробництві сил);

– *житлово-побутову* (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту);

– *репродуктивну* (продовження людського роду);

– *комунікативну* (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом);

– *виховну* (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду);

– *релаксивну* (організація вільного часу та відпочинку).

Сім'я є також персональним середовищем життя й розвитку дитини, яке зумовлює спосіб життя та її соціальне існування. Особливості цього середовища характеризують параметри:

- **соціально-культурний.** Стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті. Рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомленням впливу сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні;

- **соціально-економічний.** Означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі;

- **техніко-гігієнічний.** Характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя;

- **демографічний.** Виражається в структурі та чисельності сім'ї.

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних і правових норм. У її межах вибудовується система стосунків між старшими й молодшими, батьками й дітьми, що визначає психологічний клімат у сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок у різних сферах суспільного життя, насамперед навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, у якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на *благополучні та неблагополучні*.

Благополучна сім'я – це сім'я з високим рівнем внутрішньої сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Благополуччя сім'ї забезпечується гуманністю у взаєминах, умінням любити й поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій під час вирішення внутрішніх сімейних проблем, взаємоповага й взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина почуває себе рівноправною в сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас ураховують її особисті інтереси та потреби. Матеріальна

забезпеченість й освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їхньому бажанню проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти цінують поради батьків, наслідують їхній особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною, у неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості.

Сучасні благополучні сім'ї мають і певні особливості: деякі батьки намагаються не стільки "формувати" особистість дитини, дисциплінувати її, скільки допомагати в її індивідуальному розвитку, добиватися емоційної єдності, розуміння, співчуття; в інших батьків мета – підготувати дитину до життя за допомогою тренування її волі, навчання необхідних і корисних навичок. Є батьки, які, крім цього, ще й прагнуть жорстко контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ дитини, її думки, бажання тощо. Це призводить до глибоких сімейних криз, конфліктів, втрати навіть зовнішніх ознак благополучної сім'ї. Душевний дискомфорт змушує дитину шукати притулку в інших, не завжди позитивних, соціальних середовищах.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать:

– *сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани* – ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;

– *сім'ї асоціальні*. Члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;

– *сім'ї конфліктні*. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками й дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубоощах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаємостосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, не впевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, вживанні алкоголю, наркотиків;

– *сім'ї неповні*. У них дитину виховує один із батьків, переважно матір. Виникають вони здебільшого внаслідок: розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчувають труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

– *сім'ї, зовні благополучні*. Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаємостосунки з дітьми є формальними; відсутня

єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо);

– *сім'ї соціального ризику*. Це соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги й підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов.

Немало сучасних батьків допускає помилки у вихованні дітей. Сім'ї, у яких ростуть так звані важкі діти, з точки зору педагогіки поділяють на педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні й антипедагогічні.

Педагогічно неспроможні сім'ї характеризуються тим, що батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, але роблять це невміло. Їхній виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, який здобули від своїх батьків та дідів. У таких сім'ях панує авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози й покарання або вседозволеність, потурання дитячим примхам. Це зумовлює необхідність надання таким батькам педагогічної допомоги.

Педагогічно пасивні сім'ї виявляють педагогічну пасивність у вихованні власних дітей. Через об'єктивні (хвороба, зайнятість, відрядження та ін.) або через суб'єктивні причини (відсутність у подружжя єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти тощо) вони не можуть належно виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання власних дітей, втрачають над ними контроль. Зусилля педагога в процесі роботи з такими сім'ями слід спрямувати на пробудження відповідальності батьків за виховання дітей, поліпшення психологічної атмосфери в сім'ї, усвідомлення батьками помилковості їхніх поглядів.

Антипедагогічні сім'ї характеризуються аморальними умовами виховання дітей. Батьки в них не можуть виховувати своїх дітей, бо самі поводяться не педагогічно, нерідко й аморально. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі й норм законів. Батьки створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку (пияцтво, злодійство, розпуста та ін.), намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні правила та звички. Із цими батьками працювати значно складніше, тому що в них нерідко упереджене ставлення до порад педагогів, часом повне їх ігнорування. Впливати на них можна через батьківську громадськість, виробничий колектив, а нерідко й через Службу у справах неповнолітніх.

У сучасних умовах склався ще один тип сімей, що потребують особливої уваги з боку школи, – *це сім'ї, батьки яких займаються бізнесом або перебувають за кордоном*. Вони забезпечують дитину всім, однак на виховання їм бракує часу, тому доручають цю справу гувернанткам. Нерідко необхідність дотримуватися шкільної дисципліни батьки трактують як посягання на свободу їхньої дитини, що породжує конфлікти між ними й педагогами, негативно позначається на вихованні дітей.

Корекція виховної діяльності сімей з різним типом сімейного благополуччя повинна починатись із глибокого та змістовного вивчення вчителем

учнів, умов життя, побуту, взаємин між дорослими та дітьми, особистості кожного з батьків, рівня їхньої загальної та педагогічної культури.

Важливо, щоб учитель не тільки виявив основну причину неблагополуччя, а і його першопричини, закладені в особистості батьків, визначив найбільш істотні помилки в сімейному вихованні та шляхи їх усунення, окреслення можливих застосувань індивідуального підходу до членів таких родин.

Отже, сім'я здійснює різноспрямоване виховання підростаючого покоління. Ефективність цього процесу залежить від здатності батьків уникати помилкових впливів на дітей. Важливою складовою навчально-виховного процесу сучасного закладу освіти є організація роботи з батьками, сім'ями учнів.

Класний керівник повинен звертати увагу на такі типи сімей:

- 1) неповні сім'ї;
- 2) дискантні сім'ї;
- 3) сім'ї, утворені внаслідок повторних шлюбів: діти виховуються нерідним батьком або матір'ю;
- 4) сім'ї, у яких виховні функції здійснюють вихователі чи опікуни;
- 5) сім'ї, які перебувають за межею бідності.

Захистити дітей від сімейного неблагополуччя може система регулювання сімейного виховання. Організацію допомоги батькам, якщо вони мають бажання нею скористатися, здійснюють учитель, школа на основі формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння.

Завдання вчителя – установа контакту з дитиною, аналіз стосунків, які складаються в сім'ї, залучення за необхідністю шкільного психолога та соціального педагога. Як правило, класний керівник стикається із труднощами виховання учнів з дисфункційних сімей (у яких батьки зловживають алкоголем та наркотиками, знаходяться в місцях позбавлення волі, спонукають дітей до асоціальної поведінки). Якщо змінити вплив такої сім'ї неможливо, класний керівник має право клопотати про ізоляцію дитини й позбавлення батьківських прав, залучення правоохоронних органів та громадськості.

3-поміж багатьох функцій, які виконує сім'я, найважливіша – виховна. Однак кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, економічні труднощі гальмують адаптацію сім'ї як соціального інституту до нових умов, негативно позначаються на її виховній ролі. Сьогодні сім'я не готова взяти на себе всю відповідальність за соціалізацію дітей.

Дані досліджень засвідчують, що виховує не стільки сам виховний процес, скільки спеціально організована дорослими діяльність – ті щоденні, конкретні взаємини, під час яких дитина щоденно вбирає й активно переосмислює людські цінності й орієнтації, способи поведінки, сутність ставлень до явищ життя й до самої себе.

Стосовно педагогічних здібностей батьків найважливішими є вміння належно організувати комунікативну діяльність, налагоджувати внутрішні сімейні проблеми й встановлювати правильні стосунки з дітьми.

Надзвичайно важливе значення для формування життєвих орієнтацій дитини мають передусім взаємини між батьками, оскільки саме вони відобра-

жають загальні тенденції сімейних стосунків, спрямованість життєдіяльності родини, її морального фону. Дуже важливим для виховання дитини є вміння батьків бачити в її друзях, близьких знайомих та в сторонніх людях передусім позитивні грані. Необхідно формувати в них критичне ставлення до тих, хто керується антигуманними поглядами та нормами моралі.

Отже, педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання, залежить від типу сім'ї. Розуміння цього педагогами сприяє поглибленню зв'язків з нею, пошуку можливостей щодо корекції сімейного виховання, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу неблагополучної сім'ї.

Оскільки виховання є головною сферою діяльності старших поколінь, то від батьків обставини життя вимагають забезпечення вельми суттєвих соціально-психологічних педагогічних умов. Серед них почуття відповідальності перед людьми за виховання дітей в ім'я майбутнього, фізичне здоров'я батьків, що має забезпечити народження здорових нащадків, створення належних умов для розвитку й виховання дітей, генетична грамотність, достатня психолого-педагогічна культура; любов до дітей, володіння справжнім авторитетом, знання надбань народної педагогіки у вихованні дітей, створення в сім'ї умов для всебічного розвитку особистості, здатність формувати в сім'ї культ матері й батька, добре розвинені почуття материнства й батьківства.

Стратегія батьків у вихованні дитини має полягати в досягненні рівноваги між милосердям і справедливістю, ніжністю й вимогливістю, любов'ю й суворістю, а також у формуванні в неї рис характеру, які є основою здорового родинного життя. Ширшим за сім'ю виховним середовищем є родина (подружжя та інші близькі родичі, які живуть разом).

Родинне виховання – це виховання дітей у родині батьками, родичами, опікунами або особами, які замінюють батьків.

Таке виховання не належить до окремих педагогічних явищ, а відбувається в контексті життя родини, на основі внутрішніх родинних стосунків, трудових і опікунських обов'язків, родинно-побутової культури. Рівень його зумовлений станом культурно-педагогічного розвитку родини.

Родинне виховання в Україні ґрунтується на: народному родинознавстві (фамілістиці) і національному дитинознавстві з урахуванням їхнього історичного розвитку; родинних виховних традиціях українського народу, їхніх позитивних виявах; нових тенденціях традиційного українського родинного виховання; зіставленні теорії й практики українського родинного виховання з родинними виховними системами високорозвинутих зарубіжних країн і використанні всього позитивного в них [176].

Важливим у родинному вихованні є те, наскільки родина живе інтересами всього народу, інтересами держави. Діти прислухаються до розмов батьків, є свідками їхніх вчинків, радіють їхнім успіхам чи співчувають невдачам.

Виховний вплив родини зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а й позанавчальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси родини збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин.

2. Психолого-педагогічні умови виховної взаємодії сім'ї і школи

Важливе завдання вчителя – допомогти батькам у виконанні ними функції вихователів. Під цими функціями розуміють не тільки створення гармонійних взаємин між батьками та дітьми, але і їхніх передумов, формування певного способу життя, доброзичливих взаємозв'язків осіб – членів родини. Організація роботи з батьками в освітньому закладі – багатоаспектна й має значні педагогічні можливості. Успіх в організації роботи з батьками значною мірою залежить від особистості й авторитету педагога, його професійності, високих моральних, людських якостей, уміння спілкуватися з батьками, колегами, дітьми. Особливе місце в цьому процесі посідає класний керівник, який є першим, хто встановлює контакт із сім'єю учня й чия компетентність стає обличчям освітнього закладу.

Класний керівник – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу та їхніми батьками, організацію й проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації та розвитку учнів, їхнього соціального захисту.

Значне місце в системі роботи класного керівника з батьками учнів приділяється психолого-педагогічному просвітництву. Накопичення психолого-педагогічних знань батьків має бути тісно пов'язане з розвитком їхнього педагогічного мислення, практичних умінь і навичок у галузі виховання. Необхідно, щоб інформація мала попереджувальний характер, була б заснована на практичній доцільності, демонструвала досвід, конкретні факти. Це зумовлює відбір змісту, а також форми організації педагогічної освіти.

До провідних форм педагогічного всеобучу відносять:

Колективні – лекції, конференції, диспути й дискусії з обміну досвідом родинного виховання, обговорення педагогічної літератури, періодичної преси з питань сімейного виховання, круглі столи, вечори запитань і відповідей, дні відкритих дверей, кінолекторії та інформаційні стенди.

Індивідуальні та групові форми – консультації з проблем родинно-сімейного виховання, бесіди, відвідування сімей, листування, індивідуальні дні, зустрічі з батьками та педагогічні доручення батькам.

Диференційовані – вечори сімейних традицій, декоративно-прикладної творчості, родинних альбомів і колекцій, випуск тематичних газет, конкурси та відкриті уроки [72].

Висока відповідальність батьків перед собою й суспільством за виховання своїх дітей вимагає від них значних знань у галузі психології, фізіології, валеології, педагогіки. Об'єктивно переважна більшість батьків вирізняється вкрай низьким рівнем психолого-педагогічної культури, що призводить до помилок і навіть тяжких наслідків у системі сімейного виховання, породжує сімейні трагедії.

У зв'язку із цим виникає необхідність створення цілісної системи підготовки молодих людей до сімейного життя, тобто суцільна педагогізація суспільства. Без піднесення психолого-педагогічної культури батьків не можна говорити про здорове суспільство.

Важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи є співробітництво школи й сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків. Саме цьому підпорядковані програми школи молодих батьків та педагогічної культури молоді сім'ї, які спираються на систему перевірених досвідом багатьох поколінь найважливіших сімейних цінностей (здоров'я, любов і взаємоповага членів сім'ї, матеріальне благополуччя й духовність). Ці програми ґрунтуються на особистісно-орієнтовному підході, найбільш коректному й ефективному в роботі із сім'єю, який ураховує конкретні життєві та індивідуальні особливості. Відповідно орієнтовані й програми з етно- та родинної педагогіки.

Тісний взаємозв'язок школи й сім'ї може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи.

Організація роботи з батьками здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) вивчення сімей учнів, їхнього виховного потенціалу;
- 2) включення батьків у навчально-виховний процес як рівноправних учасників. Інтеграція зусиль і гармонізація взаємин педагогічного колективу й батьківської громадськості, створення сприятливих умов для ефективної роботи освітнього закладу;
- 3) формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам у їх психолого-педагогічній самоосвіті;
- 4) корекція виховної діяльності родин/сімей з різним віком сімейного неблагополуччя.

Основну діяльність щодо забезпечення зв'язку школи й сім'ї здійснює класний керівник. Робота класного керівника починається із вивчення сім'ї з точки зору виконання нею своєї виховної функції та рівня володіння педагогічною культурою.

Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків. Під педагогічною культурою батьків розглядають педагогічну підготовленість і зрілість їх як вихователів, що дає реальні позитивні результати в процесі сімейного й суспільного виховання дітей. Педагогічна культура є складовою частиною загальної культури батьків, у якій закладений досвід виховання дітей у сім'ї, придбаний різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також узятий з народної сімейної педагогіки.

Основою для визначення поняття "педагогічна культура" є філософське розуміння культури як характеристики розвитку творчих сил і здібностей людини та вчення про провідну роль діяльності в її формуванні. Особистісний прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, у стосунках, поведінці, стилі життя, побуті, засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок, умінь.

Педагогічна культура батьків є складовою частиною загальної культури людини. Вона втілюється у творчій виховній діяльності й слугує формуванню духовно багаті та всебічно розвиненої особистості, яка сприймається як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності.

Педагогічна культура батьків реалізується у всіх видах виховної діяльності, сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує

самопізнання, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого людством досвіду.

Попередити значну кількість педагогічних помилок батьків або пом'якшити їх вплив на особистість дитини допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та до батьківства, формування її педагогічної культури.

Виховання педагогічної культури передбачає забезпечення батьків надійними й усвідомленими знаннями психолого-педагогічного мінімуму виховання дітей. Основні з них такі:

1) турбота про здоров'я дитини, нормальний розвиток її почуттів і сприймання (органів зору, слуху, нюху, смаку...);

2) піклування про всебічний розвиток дитини, формування її мовлення, елементарних знань та уявлень про навколишній світ за допомогою казок, пісень, лічилок, примовок, загадок, скоромовок, прислів'їв тощо;

3) формування ціннісних орієнтацій у дитини з позицій добра, справедливості, гуманності, чесності, почуття власної гідності;

4) створення сприятливої трудової атмосфери співробітництва;

5) залучення дитини до народних традицій, до активної участі у все-народних і сімейних святах [96].

Складний за структурою та динамічний характер педагогічної культури молодих батьків зумовлює необхідність дотримання в процесі її формування таких вимог:

– цілісного підходу до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;

– урахування рівнів педагогічної підготовленості батьків та їхніх індивідуальних особливостей;

– досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з батьків.

Ефективність формування педагогічної культури забезпечується застосуванням методів активізації навчально-виховного процесу батьків – дискусії з проблем виховання дітей, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, педагогічні ігри та індивідуальні завдання батькам, спрямовані на формування спостережливості, навичок спільної діяльності з дітьми, вироблення здатності до самоаналізу та критичного ставлення до особистої виховної діяльності в умовах сім'ї. *Умовами, які забезпечують успішність цього процесу є:*

– формування в молодих батьків потреби в розвитку особистої педагогічної культури;

– застосування комплексу психолого-педагогічних знань для виховання дітей дошкільного віку, які б відповідали сучасним вимогам;

– набуття молодими батьками досвіду гуманних взаємин і поведінки, які вимагають розуміння дитячої психології та правильного вибору методів сімейного виховання дошкільників.

Аналіз досліджень із проблеми дозволяє виділити два основних завдання виховання батьків:

1) накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини;

2) самовиховання або саморозвиток батьків, тобто зростання їхньої самосвідомості й визначення особистої шкали цінностей.

Отже, справжнє виховання батьків розпочинається з усвідомлення ними можливостей і необхідності особистого внутрішнього зростання. Це постійний процес саморозвитку дорослих, який ґрунтується на свідомому їх прагненні до вдосконалення.

Корекція виховної діяльності сімей з різним типом сімейного благополуччя повинна починатись із глибокого та змістовного вивчення вчителем учнів, умов життя, побуту, взаємин між дорослими та дітьми, особистості кожного з батьків, рівня їхньої загальної та педагогічної культури.

Важливо, щоб учитель не тільки виявив основну причину неблагополуччя, а і його витoki, закладені в особистості батьків, визначив найбільш істотні помилки в сімейному вихованні та шляхи їх усунення, окреслення можливих застосувань індивідуального підходу до членів таких родин. При цьому педагог застосовує комплекс традиційних методів психолого-педагогічної діагностики.

Психолого-педагогічна діагностика сім'ї

1. Сім'ї з високим рівнем моральних відносин. У них здорова моральна атмосфера, діти отримують можливість для розвитку своїх здібностей. Часте втручання педагога тут не потрібно, хоча окремі поради й застереження, пов'язані з особливостями виховання в певному віці, мають місце.

2. Сім'ї, які характеризуються нормальними відносинами між батьками, але при цьому не забезпечують позитивну спрямованість у вихованні дітей. Діти можуть бути в центрі "особливих" турбот батьків, у зв'язку з чим у дитини розвиваються егоїстичні тенденції, що, безумовно, вимагає уваги педагога.

3. Конфліктні родини. У таких умовах батькам не до дітей, вони самі не можуть розібратись у своїх стосунках. Ні про яке розумне виховання не йдеться, усе відбувається само собою. Потрібен активний педагогічний вплив, щоб змінити мікроклімат у родині, не втратити головного в ній – людину, що зростає.

4. У зовні благополучних сім'ях, де процвітає бездуховність, відсутні справжні моральні цінності, емоційний зв'язок поколінь часто порушений. Деякі діти добре засвоюють сімейну психологію зовнішнього благополуччя, тому виховна робота з такими сім'ями особливо важка.

Вивчення сім'ї дозволяє педагогу ближче познайомитися з дитиною, зрозуміти стиль життя сім'ї, його устрій, взаємини між членами сім'ї, їхні духовні цінності.

3. Основні напрями й форми організації взаємодії школи з батьками учнів

Значне місце в системі роботи класного керівника з батьками учнів приділяється психолого-педагогічному просвітництву. Накопичення психолого-педагогічних знань батьків має бути тісно пов'язане з розвитком їхнього педагогічного мислення, практичних умінь і навичок у галузі виховання.

Необхідно, щоб інформація мала попереджувальний характер, була б заснована на практичній доцільності, демонструвала досвід, конкретні факти. Це зумовлює відбір змісту, а також форм організації педагогічної освіти.

Дбаючи про ефективну взаємодію з батьками, учитель повинен урахувати *важливість таких чинників*:

1. Запрошення батьків до співробітництва. Часто вчитель вважає, що батьки перебувають в опозиції до нього. Намагаючись запобігти можливим запереченням з їхнього боку, він починає розмову в директивному тоні замість того, щоб зрозуміти їхні почуття, виявивши стриманість, відкритість. Доброзичливість, відкритість у спілкуванні з батьками – перший крок до співпраці з ними.

2. Дотримання позицій рівноправності. Об'єднання зусиль учителя й сім'ї школяра можливе за взаємного визнання ними рівноправності. Перший крок має зробити вчитель, оскільки до цього його зобов'язує професійний обов'язок.

3. Визнання важливості батьків у співпраці. Учитель повинен завжди наголошувати на важливій ролі батьків у вихованні та розвитку дитини.

4. Вияв любові, захопленості їхньою дитиною. Психологічний контакт із батьками виникає одразу, як тільки вчитель виявляє розуміння дитини, симпатизує їй, бачить позитивні та негативні риси. Батьки, відчувши доброзичливість учителя, охочіше спілкуються з ним, налаштовуються на співпрацю.

5. Пошук нових форм співпраці. Учитель може запропонувати одному з батьків організувати батьківські збори, разом визначивши їхню тематику, структуру тощо. Особливо корисний обмін думками з батьками щодо налагодження взаєморозуміння з дітьми.

Процес налагодження взаємодії з батьками ефективний за дотримання педагогом *психолого-педагогічних правил та вимог*, до яких належать:

– використання заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків. У спілкуванні з батьками слід уникати категоричного тону, який може спровокувати образи, роздратування. Нормою мають стати стосунки, засновані на взаємоповазі. Цінність їх полягає в розвитку почуття власної відповідальності, вимогливості, громадського обов'язку як учителів, так і батьків;

– довіра до виховних можливостей батьків, підвищення рівня їхньої педагогічної культури й активності у вихованні. Психологічно батьки готові підтримати потреби школи. Навіть ті батьки, які не мають педагогічної підготовки й освіти, з розумінням і відповідальністю ставляться до виховання дітей;

– педагогічний такт, неприпустимість необережного втручання в життя сім'ї. Класний керівник – особа офіційна, але за специфікою своєї роботи може стати свідком стосунків, які приховуються від сторонніх. Якою б не здавалася йому сім'я, учитель повинен бути тактовним, увічливим, інформацію про сім'ю використовувати лише для допомоги батькам у вихованні дитини;

– життєстверджуючий, мажорний настрій під час вирішення проблем виховання, опора на позитивні риси дитини, орієнтація на успішний розвиток особистості.

Аналіз педагогічної практики засвідчив, що успіху в створенні єдиної системи педагогічної просвіти батьків можна досягти, якщо її організація передбачає обов'язкові для батьків дітей усіх вікових груп лекції та бесіди за сталим планом і програмою педагогічної просвіти; групові та індивідуальні консультації для батьків у спеціально відведені дні; педагогічні практикуми-завдання батьків із психолого-педагогічної самоосвіти, які сприяють закріпленню знань, підготовці до наступного заняття; батьківські загальношкільні та класні збори, які можна суміщати із заняттями педагогічної просвіти як за термінами, так і за тематичною спрямованістю; активне залучення батьків до безпосередньої участі у виховній роботі з класним дитячим колективом, до виконання доручень батьківського комітету.

Робота педагогічних колективів шкіл з батьками здійснюється у двох напрямках: організаційна робота школи із сім'єю та підвищення педагогічної культури батьків. В організаційній роботі школи з батьками доцільним є поєднання індивідуальних, групових, колективних і масових форм роботи. Усі вони спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, удосконалення взаємодії школи й сім'ї, посилення виховного потенціалу, а також на ширше залучення батьків до організації виховної роботи в класі, школі.

Взаємодія педагогів і батьків

Підвищення педагогічних знань:

1. Університет педагогічних знань.
2. Лекції, семінари, практикуми.
3. Конференції.
4. Відкриті уроки й класні виховні заходи.
5. Індивідуальні тематичні консультації.
6. Творчі групи, групи за інтересами.

Залучення батьків і громадськості до навчально-виховного процесу:

1. Батьківські збори.
2. Організація гуртків, секцій, клубів.
3. Спільні творчі справи.
4. Допомога в розширенні матеріально-технічної бази.
5. Батьківський патруль.
6. Індивідуальне шефство над неблагополучними сім'ями, важкими дітьми.

Залучення батьків і громадськості до управління школою:

1. Рада школи.
2. Комітет громадського контролю.
3. Класна рада, класний батьківський комітет.
4. Рада сприянню сім'ї та школі.

Форми роботи педагогів з батьками – це способи організації спільної діяльності й спілкування.

Рівень педагогічної освіченості батьків залежить від традицій у сім'ях, у яких виростили вони, набутих знань, життєвого досвіду, здатності до саморозвитку. Майже завжди, на сучасному етапі особливо, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердження нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, одним зі свідчень якого є Інтернет,

педагогічна освіченість батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини.

Тому школа має дбати про постійний розвиток їхніх педагогічних знань, удаючись до різних методів роботи.

1. Індивідуальні форми роботи з батьками учнів

Запрошення батьків до школи. Запрошувати батьків до школи доцільно за умови ретельної підготовки інформації про навчання дитини та особливості її поведінки. Як правило, класний керівник створює в довільній формі педагогічний паспорт сім'ї учня, у якому занотовує найбільш характерні для кожної сім'ї відомості. Найчастіше зустрічаються з батьками для конфіденційної розмови про шкільні проблеми дитини (погана поведінка, неуспішність тощо). Під час бесіди важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу довіри.

Педагог висловлює свої міркування, відповідає на запитання батьків, дає корисні поради. Необхідно пам'ятати, що надмірне звертання уваги на недоліки учня викликає в батьків неприязнь, насторогу, навіть якщо вчитель має рацію. За необхідності вчитель запрошує батьків окремих учнів до школи на розмову, під час якої дуже важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу доброзичливості. Щоб викликати батьків на відвертість, треба розмовляти з ними про учня наодинці, переконати їх у конфіденційності розмови. Така бесіда буде корисна і для вчителя, і для батьків. Класовод відповідає на запитання батьків, висловлює їм свої пропозиції.

Батьки отримують корисні поради й допомогу від педагога, переконуються в його уважному ставленні до них, турботі про їхню дитину. У такій розмові класний керівник має бути особливо тактовним, пам'ятаючи, що надмірне акцентування на недоліках учня викликає в батьків насторогу, неприязнь, навіть якщо вони й відчувають правоту педагога.

День відкритих дверей у школі. Головна мета – показати роботу школи, привернути увагу батьків до проблем виховання. Захід вимагає серйозної підготовки: оформлення школи, організації програми свята (концерт, зустріч у класах, відвідання виставок, спортивні змагання тощо). Цей вид роботи потребує єдності школи, батьків, учнів, сприяє згуртуванню шкільного колективу.

Цього дня в школі проводять батьківські збори, лекції, консультації, екскурсії школою, організують виставки, вечори, читацькі конференції. В одних класах день відкритих дверей для батьків проводять щосеместру, в інших – щомісяця. Роботу з його підготовки очолює батьківський комітет і комісія з питань педагогічної пропаганди. Його доцільно починати з лекцій, доповіді, конференції, у яких задіяні всі батьки. Відтак вони працюють диференційовано. Не залежно від змісту програми, батьки повинні отримати вичерпні відомості про своїх дітей і поговорити з директором, його заступниками, учителями, класними керівниками, шкільним лікарем, органами дитячого самоврядування.

Листування. Листування з батьками використовується вчителем для встановлення тісного контакту з батьками дитини. Зміст листів може стосуватися різних тем: подяки, привітання, запитання й відповіді тощо. Передбачає періодичне надсилання батькам листів про успіхи учня в навчанні,

старанність, уважність та відповідальність за доручення. Можна повідомити про певні труднощі дитини, попросити про зустріч. Варто висловити батькам щире подяку за хороше виховання. Лист передають батькам через їхню дитину, попередньо ознайомивши її зі змістом. Найчастіше листування використовують, коли класний керівник не може зустрітися з батьками вдома або запросити їх до школи.

Індивідуальні тематичні консультації – обмін інформацією, що дає реальне уявлення про шкільні справи та поведінку дитини, її проблеми. Індивідуальні консультації – одна з найважливіших форм взаємодії класного керівника з родиною. Особливо вона необхідна, коли педагог набирає клас. Для того щоб перебороти занепокоєння батьків, страх розмови про їхню дитину, необхідно проводити з ними індивідуальні консультації-співбесіди.

Готуючись до консультації, доцільно визначити ряд питань, відповіді на які допоможуть плануванню виховної роботи з класом. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти налагодженню доброзичливих стосунків, контакту між батьками та вчителем. Учитель повинен дати батькам можливість розповісти йому все те, з чим вони хотіли б його познайомити в неофіційній обстановці, і з'ясувати важливі відомості для своєї професійної роботи з дитиною: особливості здоров'я дитини; її захоплення, інтереси; переваги в спілкуванні в родині; поведінкові реакції; особливості характеру; мотивації навчання; моральні цінності родини.

Відвідування сім'ї учня здійснюється за попередньою згодою батьків. Ознайомлення з побутовими умовами життя учня сприяє уявленню педагога про характер, інтереси й нахили дитини, її ставлення до батьків, старших і молодших членів сім'ї. Учитель повинен звернути увагу на те, як батьки стежать за дотриманням режиму дня дитини, виконанням нею трудових обов'язків у сім'ї, наявністю робочого місця для приготування уроків, домашньої бібліотеки з навчальною та художньою літературою. Ознайомлення з побутовими умовами життя учня сприяє уявленню педагога про характер, інтереси й нахили дитини, його ставлення до батьків, старших і молодших членів сім'ї.

Про відвідування дитини за місцем проживання необхідно заздалегідь попередити й отримати згоду батьків. Відвідувати батьків учнів можна, маючи запрошення від них або домовившись заздалегідь. Несподіваний прихід учителя викликає ніяковість, збентеження батьків. Під час зустрічі педагог має підкреслити позитивне в дитині, тактовно звернути увагу на недоліки, разом поміркувати над тим, як усунути їх. Дуже важливо створити атмосферу довіри й доброзичливості.

Відвідування сім'ї може мати на меті: загальне ознайомлення з умовами життя, установлення єдиних вимог школи й сім'ї до учня, допомогу в організації режиму, обговорення з батьками відхилень у поведінці дитини, а також вживання необхідних заходів щодо їх запобігання й подолання, залучення батьків до участі в роботі школи, вивчення досвіду виховання в сім'ї та ін.

Перед тим як відвідати родину, треба мати початкові відомості про неї та її зв'язки зі школою (особиста справа учня, класний журнал, бесіди з учителями й самим учнем), з'ясувати основні дані про учня, його успішність, поведінку,

стосунки з учителями, товаришами. Не обійтися без ознайомлення з педагогічними джерелами, що розкривають мету відвідування сім'ї. Бажано відібрати й порекомендувати батькам літературу відповідно до теми розмови.

Успіх відвідування сім'ї залежить не лише від сумлінної підготовки, а й від поведінки вчителя. З перших хвилин зустрічі з батьками необхідно створити атмосферу довір'я й доброзичливості. У сім'ях, які не мають системного зв'язку з школою, візит учителя розглядають як сигнал біди, батьки насторожуються, готуються до захисту дитини. Тому, завітавши в сім'ю, слід одразу "зняти" настороженість батьків. Бесіду про дітей починають з позитивних характеристик їхньої поведінки, поступово переходячи до обговорення негативного. Свої судження педагог має висловлювати спокійно, тактовно, наводячи незаперечні докази й уважно слухаючи пояснення батьків.

Встановлення істинного стану справ дає змогу накреслити спільний план дій школи й сім'ї, домовитися про взаємне інформування щодо досягнутих успіхів і труднощів. Загальне ознайомлення з умовами життя учня вдома можна проводити за такою схемою:

1. Прізвище, ім'я учня, клас.
2. Склад сім'ї.
3. Де і на якій посаді працюють батьки та інші члени сім'ї (якщо вчать – де саме)?
4. Матеріальне забезпечення сім'ї.
5. Житлові умови.
6. Культурний рівень сім'ї (освіта, читання газет, журналів, наявність телевізора, радіо, бібліотеки).
7. Режим дня школяра.
8. Чи впорядковано робоче місце учня?
9. Хто і як здійснює контроль за дотриманням режиму дня учня?
10. Трудове виховання в сім'ї.
11. Хто з членів сім'ї допомагає учневі?
12. Які заходи заохочення й покарання застосовують до дитини?

2. Групові й масові форми роботи з батьками

Університет педагогічних знань – це форма психолого-педагогічної освіти батьків. Він передбачає більш серйозну підготовку з теорії виховання. Заняття відбуваються у формі лекцій та семінарів. Батьки беруть участь в обговоренні шкільних проблем. Педагог озброює їх необхідними знаннями, основами педагогічної культури, знайомить з актуальними питаннями виховання з урахуванням віку й запитів батьків, сприяє встановленню контактів батьків з громадськістю, сім'ї зі школою, а також взаємодії батьків і вчителів у виховній роботі. Програма університету складається педагогом з урахуванням контингенту учнів класу та їхніх батьків.

Форми організації занять в університеті педагогічних знань досить різноманітні: лекції, бесіди, практикуми, конференції для батьків.

Позакласний педагогічний всеобуч спрямований на ознайомлення батьків з проблемами виховання дітей різних вікових груп, починаючи роботу з першого класу. Заняття проводять керівники школи.

Класний керівник повинен наполегливо й систематично працювати над підвищенням педагогічної культури батьків. Із цією метою можна використовувати лекції та бесіди з актуальних питань розвитку й виховання дітей у сім'ї. Вони можуть органічно вплітатися в структуру батьківських зборів. Про всі ці аспекти йтиметься нижче.

Педагогічний лекторій передбачає надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення їхньої уваги до актуальних проблем виховання з допомогою лекцій, бесід.

Лекція – це форма психолого-педагогічної освіти, що розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Кращий лектор – сам учитель-вихователь, який знає інтереси, проблеми й турботи батьків. Головне в лекції – науковий аналіз виховних явищ, ситуацій. Тому в лекції слід розкривати причини явищ, умови їх протікання, механізм поведінки дитини, закономірності розвитку її психіки, правила сімейного виховання. Готуючи лекцію, слід урахувувати її структуру, логіку, можна скласти план із зазначенням основних ідей, фактів.

Одна з необхідних умов лекції – опора на досвід сімейного виховання. Метод спілкування під час лекції – невимушена розмова, задушевна бесіда, діалог, зацікавленість однодумців. Тематика лекцій повинна бути різноманітною, цікавою та актуальною для батьків, наприклад: “Вікові особливості молодших школярів”, “Режим дня школяра”, “Що таке самовиховання?”, “Індивідуальний підхід і врахування вікових особливостей школярів у сімейному вихованні”.

Конференція – форма педагогічної освіти, яка передбачає розширення, поглиблення й закріплення знань про виховання дітей. Конференції можуть бути *науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом, конференціями матерів, батьків.*

Підсумкова річна науково-практична конференція батьків із проблем виховання. Учасники визначають найактуальнішу проблему сімейного виховання (“Трудове виховання”, “Найкоротший шлях до добра – через прекрасне” тощо), упродовж року вивчають її. У виступах батьки підбивають підсумки теоретичних і практичних досліджень, діляться особистим досвідом.

Конференції проводяться раз на рік і вимагають ретельної підготовки, зокрема активного навчання батьків. До них зазвичай готують виставки робіт учнів, книги для батьків, концерти художньої самодіяльності. Темі конференцій повинні бути конкретними, наприклад: “Гра в житті дитини”, “Моральне виховання школярів у родині”. Щоб зібраний матеріал міг привернути увагу батьків, на заняттях університету педагогічних знань, що передують конференції, іноді пропонують заповнити короткі анкети.

Конференцію зазвичай відкриває вступне слово директора школи (якщо це загальношкільна конференція) або класного керівника (якщо вона класна). З короткими, заздалегідь підготовленими, повідомленнями про свій досвід сімейного виховання виступають батьки. Таких повідомлень може бути три-чотири. У кінці надають слово всім бажаним. Підсумки підводить ведучий конференції.

Практикум – це форма вироблення в батьків педагогічних умінь виховання дітей, ефективного вирішення щоденних педагогічних ситуацій; своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід із будь-якої конфліктної ситуації, яка може скластись у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи, пояснити свою позицію в тій чи іншій ситуації.

Відкриті уроки зазвичай організують з метою ознайомлення батьків з новими програмами, з предметами початкової школи, методикою викладання навчальних дисциплін, вимогами вчителя. Найчастіше відкриті уроки практикують у початковій школі. Необхідно хоча б один-два рази на півріччя давати можливість батькам бути присутніми на відкритому уроці. Це дозволить уникнути багатьох конфліктів, пов'язаних із незнанням і нерозумінням ними всієї складності та специфіки навчальної діяльності сьогоденної школи. У багатьох школах батьки – часті гості й на позакласних заходах. Це, зокрема, спортивні змагання “Тато, мама, я – спортивна сім'я”, вогники, присвячені Міжнародному жіночому дню, тематичні свята “Зустріч з професією”, концерти художньої самодіяльності. Усе це дозволяє краще пізнати своїх дітей батькам, відкрити для себе ще не відомі грані їхніх інтересів, захоплень, таланту.

Педагогічна дискусія (диспут) – одна з найбільш цікавих форм підвищення педагогічної культури батьків. Особливість диспуту полягає в тому, що він дозволяє залучити всіх присутніх до обговорення поставлених проблем, сприяє виробленню вміння всебічно аналізувати факти та явища, спираючись на набуті навички й накопичений досвід. Успіх диспуту багато в чому залежить від його підготовки. Приблизно за місяць учасники повинні познайомитися з темою майбутнього диспуту, основними питаннями, літературою. Головний принцип диспуту – повага до позиції й думки будь-якого учасника. Темою диспуту може бути будь-яка спірна проблема сімейного та шкільного виховання, наприклад: “Приватна школа – за і проти”.

Рольові ігри – форма колективної творчої діяльності з вивчення рівня сформованості педагогічних умінь учасників. Зразковими темами рольових ігор з батьками можуть бути такі: “Ранок у вашому домі”, “Дитина прийшла зі школи”, “Сімейна рада” та ін. Методика рольової гри передбачає визначення теми, складу учасників, розподіл ролей між ними, попереднє обговорення можливих позицій і варіантів поведінки учасників гри. При цьому важливо програти кілька варіантів (позитивних і негативних) поведінки учасників гри й шляхом спільного обговорення вибрати оптимальний для даної ситуації спосіб дій.

Тематичні вечори запитань і відповідей сприяють глибокому пізнанню методики сімейного виховання. На них запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів, психологів, соціальних працівників, фахівців, які опікуються проблемами виховання молоді.

Ознайомлення батьків із психолого-педагогічною літературою передбачає відбір і надання рекомендацій щодо психолого-педагогічної, науково-популярної літератури для батьків відповідно до проблем, які є в учнів певного класу чи в окремої дитини.

Для забезпечення форм і змісту співпраці школи й батьків використовують *усні журнали; педагогічний десант* (виступи педагогів на підприємствах). Ефективними є спільні тематичні заходи: “Дерево родоводу” (зустрічі поколінь); “У сімейному колі” (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); “Родинний міст” (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання); “Народна світлиця” (звернення до народних традицій у сімейному вихованні); “День добрих справ” (спільна трудова

діяльність педагогів, батьків і дітей); “Дискусійний клуб” (обговорення проблемних питань виховання); “Аукціон ідей сімейного виховання”; “Батьківський ринг”; “Дні довіри”; “Сімейні дні в класі” тощо.

Класні батьківські збори – традиційна форма роботи з батьками школярів. Проведенню зборів допомагає заздалегідь складений питальник. Успіхи вчителів, класних керівників у роботі з батьками учнів багато в чому залежать від уміння організувати й проводити батьківські збори, надавати їм педагогічної доцільності.

В організації й проведенні класних батьківських зборів потрібно рішуче уникати суттєвих помилок, які, на жаль, мають місце в практичній діяльності частини класних керівників. Зокрема, запрошення батьків на збори через обов’язкові записи в учнівські щоденники; призначення зборів у незручний для батьків час, перетворення зборів на своєрідне “судилище” над окремими батьками, випинання на зборах негативних сторін поведінки окремих учнів, відсутність системи педагогічної просвіти батьків та ін.

Важливими формами роботи з батьками, спрямованими на підвищення їхньої психолого-педагогічної культури, є консультації, вечори запитань і відповідей, читацькі конференції, педагогічні читання. Кожна із цих форм потребує ретельної підготовки із залученням інших учителів, які працюють у цьому класі, лікарів, шкільних психологів, соціальних педагогів та безпосередньо батьків.

4. Методика проведення батьківських зборів, їхні види й тематика

Батьківські збори – це громадський орган, який своїми рішеннями визначає завдання, зміст, напрями роботи батьківського колективу класу, освітнього закладу. Порядок їх проведення є довільним, на розсуд класного керівника. На батьківських зборах згуртовується колектив батьків, формулюється загальна думка щодо актуальних проблем життєдіяльності класу, колективна відповідальність батьків за весь клас у цілому й за кожну дитину зокрема, формується педагогічна культура батьківської громадськості.

Класні батьківські збори виявляють думки й точки зору як батьків, так і вчителя, виробляють колективні рішення й спільні єдині вимоги до навчання та виховання дітей.

Ефективність класних батьківських зборів значною мірою залежить від вибору вчителем для обговорення з батьками актуальних для них педагогічних проблем.

На батьківських зборах відбувається обрання батьківського комітету класу; підведення підсумків роботи з учнями, систематичне ознайомлення батьків із завданнями, новим змістом і напрямками навчально-виховного процесу, специфікою роботи сучасного закладу освіти. Збори є важливим колективним видом роботи класного керівника з батьками учнів і проводяться 1–2 рази на семестр.

Тематика зборів визначається загальними завданнями виховання, умовами начально-виховної роботи в класі, рівнем загальної культури та педагогічного кругозору батьків. Збори можуть відбуватись у формі лекцій або доповідей класних керівників, виступів батьків, обміну досвідом виховної

роботи із залученням учнів, показом їхніх класних робіт і художньої самодіяльності, демонструванням кінофільмів.

Підготовка зборів залежить від змісту й форми їх проведення. Готуючись до них, класний керівник визначає порядок денний; продумує форму їх проведення та призначає осіб, відповідальних за підготовку; безпосередньо готує збори відповідно до наміченого плану (доповідь, виступи батьків, учителів та учнів, організація виставки, підготовка рішення зборів); забезпечує явку батьків на збори. Крім добре оформлених оголошень у школі, слід своєчасно надіслати спеціальні запрошення додому. У запрошенні зазначають ім'я, по батькові та прізвище обох батьків, час, місце й порядок денний зборів.

Учитель ще до зборів повинен поговорити з окремими батьками, звернути їхню увагу на виставку дитячих робіт, стенди з літературою, спеціально випущену стінгазету. Доповідь або виступ учителя слід виголошувати вільно. Зважаючи на особливості аудиторії, учитель має бути тактовним, не допускати повчального тону, різкості в критиці помилок. Якщо збори проводять у формі обміну досвідом виховання дітей у сім'ї, треба уважно й спокійно вислухати всі виступи й зауваження батьків. У заключному слові вчитель тактовно відповідає на запитання й висловлює конкретні пропозиції. Рішення, прийняті батьківськими зборами, стосуються і батьків, які з певних причин не змогли прийти на збори. Тому при зустрічі вчитель повинен ознайомити їх зі змістом зборів та прийнятими рішеннями.

У підготовці батьківських зборів беруть участь члени батьківського комітету, батьки-активісти. Питання порядку денного обговорюються на засіданні батьківського комітету.

До батьківських зборів мають готуватися також учні. Організовано й зацікавлено проходять збори, на яких батьки можуть бачити результати діяльності вихованців (щоденники, зошити, твори, вишивки, вироби з дерева чи металу, малюнки, кулінарні вироби та ін.). Значний інтерес для батьків мають виступи колективів художньої самодіяльності. Це своєрідні звіти педагогів перед батьками про результати виховної роботи з їхніми дітьми. При цьому важливо, щоб у підготовці виставок, у творчих звітах брали участь усі учні класу. Це, по-перше, активізує колективну творчу роботу безпосередньо учнів і, по-друге, викликає особливий інтерес батьків. Досвід роботи класних керівників, що творчо працюють, показує, що батьки на такі збори приходять як на сімейне свято.

Важливо визначити час проведення зборів з урахуванням зайнятості батьків. Доцільно на весь навчальний рік визначити постійний день (наприклад, остання п'ятниця чи субота місяця) і час проведення зборів. Це дасть змогу батькам планувати свій час.

Подібну підготовчу роботу проводять і перед загальношкільними батьківськими зборами, на яких обговорюють питання, що стосується всіх батьків: про підсумки навчально-виховної роботи з учнями за півріччя або навчальний рік, про літній відпочинок школярів тощо.

З метою пропаганди педагогічних знань серед батьків організовують бесіди й лекції на педагогічну тематику. Їх проводять або для батьків учнів одного класу, або окремо для батьків учнів початкових класів, середніх і

старших класів, що дає змогу враховувати вікові особливості дітей. Ці заходи ефективні лише тоді, коли спираються на конкретні факти, проілюстровані цікавими прикладами з питань сімейного виховання.

Глибшому пізнанню методики сімейного виховання сприяють тематичні вечори та вечори знань і відповідей, на які запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів та інших фахівців, причетних до проблем виховання підростаючого покоління.

Орієнтовний план проведення батьківських зборів

1. Бесіда на педагогічну тему, яку готує вчитель чи спеціаліст (лікар, працівник соціальної служби, психолог).

2. Обмін думками.

3. Повідомлення вчителя про навчально-виховну роботу в класі.

4. Обговорення та вирішення питань, що стосуються життя класу.

5. Різне.

Перед проведенням батьківських зборів класний керівник має потурбуватися, щоб у класі було прибрано, провітрено. Бажано, щоб батьки зайняли місця, де сидять їхні діти, – таким чином вони побачать робоче місце сина чи доньки, матимуть можливість познайомитися з батьками сусіда по парті. Можна роздати батькам складений аркуш паперу з індивідуальним зверненням до них.

Класні батьківські збори мають тривати не більше 1 год – 1 год 30 хв. Невимушене, емоційно забарвлене вступне слово вчителя створює доброзичливу атмосферу.

Після короткого вступу вчитель проводить бесіду на педагогічну тему. Зупиняючись на теоретичних і методичних аспектах проблеми, він обов'язково розкриває її стосовно конкретної ситуації життя класу, складу учнів та їхніх батьків. Характеризуючи учнів, потрібно відзначити успіхи тих, чий батьки прислухалися до порад учителя.

Учителю дуже важливо продумати проведення тієї частини зборів, що стосується організаційних питань. Якщо не приділити їй належної уваги, то батьки будуть поспішати записувати тільки те, що безпосередньо стосується їхньої дитини, намагатимуться уникнути доручень.

Батьківські збори за проблемами, що на них вирішуються, поділяються на організаційні, тематичні й підсумкові. Але більш раціональною й дієвою формою цієї роботи є комбіновані збори, які комплексно розв'язують завдання, поставлені перед школою в соціально-педагогічній роботі з батьками.

Для ефективної організації батьківських зборів доцільно періодично проводити анкетування.

Відомо, що батьківські збори – одна з традиційних, найбільш визнаних колективних форм співпраці вчителя з батьками молодших школярів. Однак вивчення досвіду роботи багатьох шкіл показало, що їхня тематика, зміст, форми й періодичність проведення потребують глибокого вивчення й удосконалення.

Педагогу важко передбачити найдоцільнішу тематику й усі можливі варіанти проведення батьківських зборів. Їх найчастіше підказує саме життя, інтереси й потреби класного колективу. Разом із цим апробована система

дозволяє стверджувати, що планувати роботу потрібно так, щоб у свідомості батьків педагогічні знання та вміння були приведені в певну систему, і вони (батьки), немовби переходячи з учнями з класу в клас, засвоювали систематичний курс необхідних знань про виховання дітей в умовах сім'ї, і щоб батьківські збори стали для них уроками родинного виховання.

Ефективність зборів значною мірою залежить від педагогічно доцільного, продуманого виступу вчителя перед батьками, у якому класовод повинен емоційно, доступно й просто (з урахуванням рівнів педагогічної освіченості батьків класу) розкрити тему; теоретичні положення вміло проілюструвати прикладами з життя класного колективу, народної педагогіки, літературних джерел, досвіду роботи інших класів. У кінці варто підвести педагогічно обґрунтований підсумок і дати рекомендації. Добре запропонувати батькам список рекомендованої літератури з даної теми, а краще – організувати спільно зі шкільною бібліотекою виставку рекомендованих книг, журналів, статей.

Щоб збори пройшли результативно, їх треба готувати заздалегідь. Для цього класовод підбирає статті, педагогічні завдання, пропонує комусь поділитися досвідом сімейного виховання, готує необхідні виставки, анкети, пам'ятки, алгоритми тощо. Поточні оцінки, зошити з контрольних робіт та іншу необхідну інформацію про учня бажано покласти батькам на парту, за якою сидить їхня дитина. Окрім того, усі заняття з педагогічного всеобучу вчитель і батьки повинні готувати й проводити разом як однаково зацікавлені союзники. Така співпраця допомагає формувати громадську думку батьківського колективу.

Батьківські збори не будуть успішними, якщо батьки будуть пасивними слухачами (цьому часто сприяє формальний характер батьківських зборів, що присвячуються, як правило, аналізу успішності учнів). У зв'язку із цим потрібно урізноманітнювати форми проведення зборів (бесіди, диспути, практикуми, семінари, усні журнали, круглі столи тощо), дотримуватися культури в спілкуванні з батьками, вести розмову в дружньому тоні, разом шукати шляхи попередження помилок й усунення недоліків: “Давайте порадимось...”, “На мою думку, в даному випадку варто поступити ось так...”, “А ви як думаєте?”, “А що б ви порадили?” Подібний стиль спілкування викликає у батьків бажання бути активними учасниками процесу виховання, стимулює їхнє педагогічне мислення.

Вчасно й вдало проведені батьківські збори активізують батьків, сприяють усвідомленню особистісної відповідальності за наслідки виховання дітей і накопиченню необхідних знань, умінь і навичок з виховання дітей в умовах сім'ї.

5. Батьківський комітет класу: його функції та обов'язки

Велику роль у співпраці батьків учнів, практичного психолога й класного керівника відіграє батьківський комітет класу. Від злагодженості та відповідальності роботи цього комітету залежить атмосфера класного колективу, взаємини батьків один з одним, спілкування дорослих і дітей.

У виховному процесі школи, крім педагогів, беруть участь батьки, які працюють у класних та загальношкільних батьківських комітетах, і виконують рекомендації, прохання вчителів.

Батьківський комітет класу – це орган, що діє постійно і сприяє зміцненню зв'язків сім'ї, освітнього закладу, громадськості, залученню всіх учасників до активної життєдіяльності класного колективу, організації змістовного дозвілля школярів, педагогічного всеобучу батьків тощо.

Створюють цей орган із метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв'язку сім'я–школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей.

Батьківський комітет діє відповідно до *Положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл*, у якому розписано права й обов'язки батьківського комітету, основні задачі й функції загальношкільного батьківського комітету.

До роботи в комітеті залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи. Їх обирають на батьківських зборах класу. На засіданні батьківського комітету обирають голову, відповідальних за окремі види роботи. Батьківський комітет працює в тісному контакті з класним керівником.

Загальношкільний батьківський комітет обирають на загальношкільних батьківських зборах із представників батьківських комітетів класів. Тоді ж обирають голову батьківського комітету школи, створюють комісії: навчальну, культурно-масової роботи, господарську, трудового виховання й професійної орієнтації, педагогічної пропаганди. Комітет пропонує рішення, які потім обов'язково розглядаються адміністрацією школи. До сфери його діяльності входять піклування про групи подовженого дня, санітарний стан школи, допомога в ремонті школи, організація літнього відпочинку дітей, їхнє харчування та ін.

У роботі з батьківськими комітетами вчителі, адміністрація школи повинні виявити тактовність, доброзичливе, уважне ставлення до їх пропозицій, своєчасно реагувати на них, розуміти, що така діяльність сприяє спілкуванню, зближенню педагогів з батьками й на цій основі успішному вирішенню багатьох складних питань виховання.

Виконання батьками практичних рекомендацій, прохань сприяє підвищенню культури батьків, озброєнню їх педагогічними знаннями й досвідом. Налагодження контактів, спілкування батьків з дітьми, класним керівником у процесі виконання педагогічних рекомендацій сприяє зближенню дітей з батьками.

Адресовані батькам рекомендації, прохання найчастіше стосуються таких аспектів шкільного життя:

- проведення безпосередньої роботи з дітьми: індивідуальної (наставництво, шефство), групової (керівництво гуртком за інтересами);
- надання організаційної допомоги вчителю: наприклад, сприяння в проведенні екскурсій (надання транспорту, забезпечення путівками), організація зустрічей із цікавими людьми, комплектування класної бібліотеки, клубу аматорів книги тощо;

– участі в зміцненні матеріальної бази школи, вирішення господарських питань (допомога в обладнанні кабінетів, виготовлення обладнання, прикладів, ремонт школи тощо) [85].

В організації роботи з батьками важливо знайти їхні можливості (чим вони можуть допомогти школі), коректно висловити свої пропозиції в письмовій формі (найкраще це робити на класних батьківських зборах).

Для формування й функціонування колективу батьків класу, підвищення дієвості батьківських зборів необхідно створювати органи самоврядування. Таким органом є батьківський комітет. Він обирається в складі 3–5 осіб на загальних зборах батьків класу. Члени батьківського комітету обирають голову.

Завдання батьківського комітету – сприяти педагогічному колективу школи у вихованні й навчанні школярів, допомагати класному керівнику створювати сприятливі умови для проведення навчально-виховної роботи.

Кожен член батьківського комітету повинен користуватися визнанням авторитетом серед батьків, володіти організаторськими здібностями, бути добрим вихователем своїх дітей, добрим сім'янином. Члени батьківського комітету повинні відчувати відповідальність перед громадою за виховання дітей і дорослих, уміти зберігати відомості про особливості стану справ в окремих сім'ях, не робити їх предметом пересудів.

Батьківський комітет за умов розумного педагогічного впливу з боку класного керівника може стати добрим помічником учителів-вихователів в організації класних батьківських зборів, які проводяться 5–6 разів упродовж навчального року. Їх проведенню має передувати копітка робота класного керівника. Особливу увагу варто приділити підготовці й проведенню перших зборів батьків, з якими класний керівник ще мало знайомий. Для цього треба детально ознайомитися з учнями класу (демографічні дані, стан здоров'я, особливості соціально-психологічного розвитку), відвідати учнів дома для знайомства з їхніми батьками.

Батьківський комітет 1-го класу обирається на батьківських зборах у серпні–вересні. Зазвичай він складається з 3–5 осіб. Створюють батьківський комітет з метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв'язку сім'я – школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей.

Комітет діє відповідно до Положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл. До роботи в ньому залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадянською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи.

Батьківський комітет обирається на весь термін навчання учнів у початковій школі. Залежно від потреб класу він змінюється або за кількістю, або за розподілом обов'язків. Класний керівник скеровує діяльність батьківського комітету на розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед класом.

Добре організований батьківський комітет може виконувати в класі різні функції, однією з яких є допомога в організації навчально-виховного процесу (наприклад, організація конкурсів на кращий щоденник або зошит); рейдів-

перевірок дбайливого ставлення учнів до свого портфеля, підручників чи письмового приладдя.

Батьківський комітет допомагає класному керівникові в організації свят, екскурсій і поїздок. Допомога батьківського комітету в розв'язанні проблем із відвідуванням театрів, музеїв, виставок є досить значною; усі ці заходи цікаві не лише дітям, але й самим батькам: побачити свою дитину в незвичній обстановці, проаналізувати її поведінку, ставлення до того, що відбувається, просто поспілкуватися з нею та іншими дітьми.

Чимало може зробити батьківський комітет для розв'язання господарсько-побутових питань класу: ремонт кабінету, меблів, харчування дітей у шкільній їдальні, дотримання санітарно-гігієнічних і профілактичних норм – усе це й багато іншого може перебувати в компетенції батьківського комітету.

За певних обставин батьківський комітет має не лише право, але й обов'язок узяти участь у роботі школи з проблемними родинами: це й відвідування учнів удома, і профілактичні бесіди, і захист прав учнів у різних інстанціях.

Документами, що регламентують діяльність батьківського комітету, є протоколи його засідань, положення про батьківський комітет школи, план роботи батьківського комітету на навчальний рік.

Традиційні форми роботи з батьками поділяються на індивідуальні, групові, колективні.

Індивідуальні:

- відвідування сім'ї;
- запрошення до школи;
- індивідуальна педагогічна бесіда;
- індивідуальна педагогічна допомога, листування з батьками;
- дні відкритих дверей.

Групові:

- зібрання батьківського активу;
- групові бесіди, консультації;
- батьківські консилиуми.

Колективні:

- лекції й бесіди;
- науково-практичні конференції;
- батьківські дні;
- вечори питань і відповідей;
- загальношкільні та класні батьківські збори;
- збори-концерти;
- конференції з обміну досвідом виховання;
- диспути, педагогічні колегіуми;
- зустрічі за “круглим столом”;
- педагогічний всеобуч;
- усні журнали.

Традиційні методи й прийоми роботи з батьками – це також спостереження, бесіди, анкетування, учнівські твори-роздуми.

Інноваційні форми роботи з батьками:

- педагогічний десант (виступ педагогів в організаціях, де працюють батьки);
- дерево родоводу (зустрічі поколінь, роздуми над проблемами виховання);
- у сімейному колі (індивідуальна допомога родинам, організація зустрічей із лікарями, юристами, психологами);
- родинний міст (збори дітей, батьків, членів родини);
- день добрих справ (спільна трудова діяльність учителів, батьків, дітей);
- сімейна скринька (добірка матеріалів з позитивним досвідом родинного виховання);
- дні довіри (у визначені дні батьки проводять консультації для бажаючих);
- народні світлиці (спільне проведення традиційних святкувань).

Види батьківських зборів:

- організаційні;
- тематичні;
- збори-диспути, збори-конференції, практикуми;
- збори-концерти, семінари;
- педагогічні роздуми;
- підсумкові батьківські збори.

Чітка й злагоджена робота батьківського комітету класу приносить велику користь. Школярі завжди раді тому, що їхні батьки присутні на уроках і позакласних заходах, спільних святах і походах, пишаються участю батьків у житті класу.

Контрольні питання

1. Основні функції сучасної сім'ї.
2. Охарактеризуйте благополучні та неблагополучні сім'ї.
3. Розкрийте психолого-педагогічні умови виховної взаємодії школи й сім'ї.
4. Назвіть типи сімей, що потребують особливої уваги педагога.
5. Дайте визначення поняття "родинне виховання".
6. Назвіть напрями роботи вчителя з батьками школярів.
7. Назвіть вимоги до проведення батьківських зборів.
8. У чому полягає сутність проведення батьківських зборів?
9. Батьківський комітет класу, його функції та обов'язки.
10. Хто входить до батьківського комітету класу, школи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. У чому суть взаємодії педагогів і батьків? Наведіть приклади.
2. Опишіть форми роботи вчителя з батьками школярів.
3. До індивідуальних форм роботи з батьками учнів належать...
4. Назвіть групові форми роботи з батьками учнів.
5. Що належить до масових форм роботи з батьками учнів?
6. Складіть модель проведення дня відкритих дверей у ЗОШ I ступеня.
7. Опишіть схему відвідування сім'ї учня.
8. Запропонуйте тематику для педагогічної дискусії.
9. Назвіть та опишіть інноваційні форми роботи з батьками.
10. Розкрийте сутність роботи батьківського комітету класу.
11. Складіть модель проведення батьківських зборів.

ТЕМА 11. МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ

План

1. Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей. Сутність поняття “важковиховувані діти”.
2. Девіантна поведінка школярів: причини та наслідки.
3. Методи й прийоми роботи педагога з дітьми з проблемною поведінкою.
4. Психолого-педагогічна діагностика відхилень у поведінці учнів початкової школи.
5. Форми й методи роботи з обдарованими дітьми.

Основні педагогічні поняття:

вихованість, обдарованість, важковиховувані діти, діти з відхиленнями в поведінці, гармонійний розвиток особистості, педагогічно занедбані діти, діти з відхиленням у поведінці, соціально незахищені діти.

Рекомендована література: 1, 16, 24, 32, 43, 45, 51, 54, 67, 68, 78, 85, 88, 95, 99, 100, 122, 124, 132, 138, 140, 141, 146, 176, 178, 216.

“Ти можеш!” – повинен нагадувати вчитель учневі.

“Він може!” – повинен нагадувати колектив.

“Я можу!” – повинен повірити в себе учень.

В. Шаталов

1. Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей

Проблеми появи й перевиховання педагогічно занедбаних дітей турбували людей упродовж усієї історії суспільства. Адже завжди були діти з відхиленнями в поведінці, знедолені, сироти, діти-правопорушники.

Поява педагогічно занедбаних дітей зумовлена соціальними, історичними й економічними причинами:

1. Період Першої світової війни (1914–1918 рр.): військова розруха, сирітство дітей у зв'язку із загибеллю батьків на війні, окупація територій чужоземними військами.

2. Громадянська війна (1918–1922 рр.): руйнування народного господарства, великі переміщення певних прошарків населення в країні й за її межами, безробіття, хвороби, голод.

3. Тридцять років: штучний голодомор, масові репресії до частини населення країни призвели до соціально-педагогічної занедбаності значної частини дітей.

4. Друга світова війна (1939–1945 рр.): загибель батьків, окупація, голод, сирітство, значні економічні труднощі.

5. Останні десятиріччя ХХ ст. характеризуються збільшенням соціально занедбаних дітей через причини зниження відповідальності певної частини

батьків за виховання дітей, необмежений вплив масової культури, яка веде певним чином до “зомбування” частини підростаючого покоління.

6. Початок XXI століття характеризується зростанням кількості сімей, що потребують особливої уваги з боку школи, – це сім’ї, у яких батьки займаються бізнесом або перебувають за кордоном. Батьки намагаються передоручити цей процес іншим членам сім’ї, нянькам і гувернанткам. Або ж відкуповуються від дітей великими коштами, які вони необдуманно тратять на дорослі розваги. Родичі забезпечують дитину всім, однак на виховання їм не вистачає часу. Нерідко необхідність дотримуватися шкільної дисципліни батьки трактують як посягання на свободу їхньої дитини, що породжує конфлікти між ними й педагогами, негативно позначається на вихованні дітей.

Таким чином, виникнення проблеми важковиховуваних дітей зумовлено вже історично соціальними й економічними чинниками. Ще англійський соціаліст-утопіст Р.Оуен (1771–1858) писав: “Помилково було б думати, що неможливо попередити шкідливі й злочинні дії або що не можна сформулювати в широких розмірах розумні звички у підростаючого покоління. Провина за злочинний характер лежить не на індивіді, а на системі, серед якої він виховується. Знищіть обставини, які сприяють створенню злочинних характерів, – і злочинів більше не буде; замініть їх обставинами, які розраховані на створення звичок до порядку, регулярності, стриманості, праці, – і людина буде володіти цими якостями” [31, 110–161].

Для педагогічно занедбаних дітей характерні такі негативні риси, як жорстокість, моральний занепад, грубість, уседозволеність, схильність до насильства. Появі важковиховуваних, педагогічно занедбаних дітей передують складні процеси соціальних дій, що існували в житті країни впродовж довгих десятиліть знецінення особистості в результаті двох страшних воєн XX ст., голодоморів, численних репресій, насильства над людиною авторитарної державної машини. З одного боку, це призводило до руйнування гуманістичних начал у людині, а з другого, – людина на насильство відповідала внутрішнім протестом, чинила нові насильства, виявляючи жорстокість.

Тому проблема роботи з педагогічно занедбанними дітьми є досить складною як у соціальному, так і в педагогічному сенсі.

На появу важковиховуваних дітей, окрім соціальних подій, можуть впливати й різні негативні чинники, породжені життєдіяльністю сім’ї, роботою загальноосвітніх і дитячих виховних закладів, перевантаженістю навчальним матеріалом, відсутністю належних умов для задоволення своїх інтересів, недостатністю рівня педагогічної культури вихователів.

1. *Діяльність неблагополучної сім’ї*, для якої можуть бути характерні появи таких негативних факторів: соціальна безвідповідальність за виховання дітей; психолого-педагогічна неграмотність; негативні приклади моральної поведінки для соціального успадкування; відсутність доброти, сімейного затишку, любові до дітей; прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог; брак істинного батьківського авторитету; матеріальні нестатки.

2. *Діяльність зовні благополучної сім’ї*, де є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, мають належний матеріальний достаток, також певною мірою може негативно впливати на особистість дитини, сприяти появі значних помилок у її житті. Інколи й у такій сім’ї можна спостерігати

негативні чинники: низька психолого-педагогічна культура; створення для дітей “теплих” умов для розвитку, що веде до ослаблення особистості; матеріальне перенасичення; уседозволеність, відсутність системи вимог і контролю; прояви елементів фальшивого авторитету.

3. *Діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів* не завжди створює оптимальні умови для розвитку особистості. І тут можуть проявлятися негативні чинники впливу на вихованців, які ускладнюють взаємини дитини з батьками, товаришами, інколи разом з іншими чинниками (негативний вплив сім’ї, засобів масової інформації, стихійної вулиці) руйнують особистість.

4. Ще однією причиною появи важких дітей є *перевантаженість змістом навчального матеріалу*, яким учень у зв’язку з обмеженими розумовими можливостями не може оволодіти самостійно, що породжує негативізм, опір, байдужість до навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності, меншовартості порівняно з іншими учнями.

5. *Відсутність належних умов для задоволення своїх інтересів* (спортивна діяльність, конструювання, моделювання); прояви з боку вчителів-вихователів негативізму до учнів з моральними вадами.

6. *Недостатній рівень педагогічної культури вихователів* (нетактовність, грубощі, авторитаризм); ізоляція, усунення учнів з певними недоліками в морально-інтелектуальному розвитку від цікавих колективних справ.

Процес виховання особистості молодшого школяра передбачає і подолання негативних рис, тобто перевиховання й виправлення.

Перевиховання – виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Перевиховання – це спеціальний вид педагогічної діяльності педагогів і учнів, спрямований на подолання недоліків їхньої особистості, розвиток наявних у неї позитивних якостей і формування на цій основі нових, суспільно значимих корисних рис і властивостей.

Деформування особистості складається з таких етапів: виникнення прогалин і спотворень у її морально-вольовій сфері, перетворення їх на відносно стійкі погляди та звички; формування мотивації поведінки; правопорушення, систематичне правопорушення, злочин.

Вихователю доводиться мати справу з дітьми, у яких проявляються лише окремі риси, що суперечать нормам суспільної моралі. У цих випадках ідеться не про перевиховання, а про виправлення.

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання й самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці. Ці процеси можуть збігатися або не збігатися в часі.

Перевиховання учня розпочинають із реалізації програми перевиховання. Водночас може проходити й процес виправлення. Якщо ж вихованець протидіє процесу перевиховання, не піддається виховному впливу, не змінюється на краще, то не відбувається й процес виправлення.

Перевиховання – процес досить складний, тривалий, багатогранний, який має реалізувати певні функції: відновну, компенсаційну, виправну, стимулювальну.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Однак у роботі з педагогічно занедбаними дітьми варто акцентувати увагу на принципах, які впливають із соціально-психологічних особливостей цих дітей.

Принципи перевиховання:

- 1) зв'язок перевиховання із цікавою продуктивною працею;
- 2) організація дитячого колективу, який забезпечував би позитивний вплив на вихованця;
- 3) опора на позитивні якості й позитивний соціальний досвід важковиховуваних дітей;
- 4) органічне поєднання поваги до вихованців із прийнятою системою вимог;
- 5) єдність і систематичність педагогічних впливів на вихованців;
- 6) індивідуальний підхід до вихованця;
- 7) гуманне ставлення до важковиховуваних у процесі перевиховання, виходячи з педагогічного постулату: з одного боку, ці діти "важкі", оскільки їм важко подолати ті чи інші соціальні труднощі, а з другого, – значні відхилення важковиховуваних від моральних норм поведінки – це своєрідне моральне захворювання, тому ставлення до таких дітей має бути адекватним;
- 8) об'єктивне ставлення до важковиховуваних дітей;
- 9) педагогічний вплив на важковиховуваних дітей необхідно здійснювати в неафективному стані педагога;
- 10) випереджувальне виховання позитивних якостей у важковиховуваних дітей [43].

Індивідуальні особливості важковиховуваного або педагогічно занедбаного учня виявляються в специфіці спрямованості його потреб, інтересів, ідеалів, світогляду та інших якостей. Від того, наскільки точно виявлено цю спрямованість, залежать зміст і методика виховного впливу та наслідки перевиховання. виправити людину – означає сформувати в неї установку на виправлення й суспільно корисні мотиви поведінки, виробити життєву перспективу, розвинути позитивні інтереси, виховати здорові потреби.

Перевиховання здійснюють поетапно.

На *першому (підготовчому) етапі* детально вивчають та аналізують позитивні й негативні якості педагогічно занедбаного учня, умови, що призвели до їх виникнення, визначають шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних якостей особистості, конкретні завдання та зміст процесу перевиховання. На основі цих відомостей складають програму перевиховання. На цьому етапі учень переживає сам факт свого незвичного становища в колективі. Ці переживання можуть посилюватися новими умовами життя: переведенням до іншого класу, розмовою з вихователем, що змушує його замислитися над своєю поведінкою, відчувати провину.

У результаті самоаналізу й самооцінки поведінки в такого учня з'являється бажання змінитися на краще, але він ще чітко не уявляє собі шляхів виправлення. Мотиви такого бажання поки що примітивні – якнайшвидше змінити своє становище в колективі, але ще не усвідомлюються недоліки й не відчувається потреба в самовихованні. Відбувається боротьба мотивів поведінки. Згодом позитивні мотиви змінюються й перемагають, проте так буває не завжди. Своєчасне заохочення вчителем навіть незначної перемоги

вихованця над собою допоможе йому подолати внутрішні конфлікти, зміцнить позитивну мотивацію поведінки.

На другому (початковому) етапі перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем: підліток долає помилкові погляди й переконання, негативні звички поведінки. У нього зміцнюються позитивні й формуються нові риси характеру. На цьому етапі учень не виявляє особливої активності й процес перевиховання спочатку відбувається повільно. Це пов'язано з тим, що учень насторожено й із недовірою ставиться до педагога та його виховних впливів. Нерідко такі учні не бачать у своїх діях нічого поганого й не вважають, що їх треба переглянути. Тому виховна робота насамперед повинна спрямовуватись на подолання психологічного бар'єра, перебудову самосвідомості й самооцінки таких учнів, формування в них готовності до виправлення.

Унаслідок виховного впливу учень починає усвідомлювати потребу змінитися на краще. Тут дається взнаки сформований динамічний стереотип попередньої поведінки, який конфліктує з вимогами шкільної поведінки й колективу. Під впливом порушників дисципліни в такого учня часом закрадаються сумніви в правильності обраного шляху. Тому важливо з'ясувати мотиви суперечливої поведінки учня, не карати його суворо, щоб не зірвати перших спроб на шляху до виправлення.

На третьому (переломному) етапі триває реалізація програми роботи з підлітком, але вже в умовах, коли він прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляє самостійність й активність. На цьому етапі важливо не лише формувати правильні уявлення, поняття, погляди й переконання, а й нагромаджувати позитивний досвід поведінки учня, залучаючи його до виконання різних доручень, до участі в житті колективу, стосунки в якому базуються на взаємній вимогливості й допомозі. У цей період вихованець уже усвідомлює, що він на правильному шляху, і діє відповідно до нових переконань. Мотиви правильної поведінки набувають високого морального змісту. Учень отримує моральне задоволення від перемоги над собою, у нього виникає впевненість у власних силах, бажання діяти так само й надалі.

На завершальному етапі створюють умови для залучення учня до активної участі в усіх видах системної діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання [43].

Зрозуміло, що час переходу до конкретного етапу перевиховання для різних категорій вихованців неоднаковий, залежить від рівня педагогічної занедбаності учня, його ставлення до процесу перевиховання, ефективності навчально-виховної роботи в школі та інших чинників.

Етапи перевиховання органічно пов'язані між собою. Майстерність педагога полягає в тому, щоб своєчасно помітити зрушення в розвитку особистості школяра.

У системі виховання підрастаючого покоління важливе місце повинні займати попереджувальні заходи, які запобігатимуть масовій появі важко-виховуваних дітей. Варто акцентувати увагу на соціальних передумовах попередження появи "важких" дітей, які мають глобальний характер. До них належать: організація здорового суспільства в соціальному й психічному плані, забезпечення достатньої психолого-педагогічної культури батьків.

2. Сутність поняття “важковиховувані діти”

У педагогічному обігу є різні трактування наслідків педагогічних помилок і байдужості в процесі виховання – це “важкі діти”, “педагогічно запуснені” вихованці, “важковиховувані” учні, “педагогічно занедбані діти”. Однак, незалежно від назви, не змінюється сутність проблеми.

Людська особистість є складною психофізіологічною системою, яка потребує відповідних знань і фахової підготовки. Оскільки вихованням дітей часто займаються непідготовлені люди, це призводить до помилок, навіть трагедій, у результаті чого з’являються важкі, педагогічно занедбані, важковиховувані діти.

Важковиховувані – категорія осіб, у яких під впливом несприятливих для розвитку соціальних, психолого-педагогічних і медико-біологічних умов з’являється негативне ставлення до навчання, норм поведінки, відбувається зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Важковиховуваними називають дітей, які систематично порушують установлені норми й правила поведінки, з відразу ставляться до навчання, виявляють негативізм до соціального оточення.

Для важковиховуваних дітей характерні такі особливості поведінки:

- неправильно сформовані потреби – матеріальні потреби переважають над моральними;
- більшість матеріальних потреб має аморальний характер: для їхнього задоволення використовують засоби, які не відповідають нормам моралі (паління, вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- у частини цих дітей не розвинені соціальні потреби;
- важкі діти прагнуть до спілкування з подібними собі, перебувають поза зв’язками з постійними учнівськими колективами;
- у них недостатньо розвинута потреба в пізнанні світу;
- вони погано вчаться, не володіють методами пізнавальної діяльності;
- мають перекручені естетичні потреби;
- мова бідна, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою;
- спостерігається непослідовність, суперечливість у поглядах і переконаннях;
- відсутні чіткі уявлення про норми поведінки, обмежені почуття відповідальності за свої вчинки;
- приховують свою діяльність від батьків, учителів та однокласників.

Процес перевиховання спрямований на подолання негативних рис особистості й на виправлення таких категорій дітей: *важковиховуваних, педагогічно занедбаних, неповнолітніх правопорушників і злочинців.*

За ступенем педагогічної занедбаності важких дітей можна поділити на чотири групи:

1) *важковиховувані діти*, які байдуже ставляться до навчання, періодично порушують правила поведінки й дисципліну. Для них характерні негативні моральні якості, такі як нечесність, грубощі тощо;

2) *педагогічно занедбані діти*, які негативно ставляться до навчання й суспільно корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну та

норми моральної поведінки, постійно проявляють негативні моральні риси особистості;

3) *підлітки-правопорушники*, які перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ;

4) *неповнолітні злочинці* – педагогічно занедбані підлітки, які вчинили кримінальні злочини й направлені судом до виправно-трудових колоній.

Таким чином, важкими дітьми називають тих, чия поведінка в суспільстві різко відрізняється від загальноприйнятих і перешкоджає їх повноцінному вихованню. Зазвичай важкі діти поводяться з надмірною байдужістю та незалежністю, у них відсутня повага до старших, негативне ставлення до навчання. Вони часто мають шкідливі звички, а авторитет серед своїх же однолітків заробляють за допомогою фізичної сили, іноді – неадекватної поведінки та ненормативної лексики. Саме такі діти в майбутньому стають на стежку злочинності, здійснюючи протизаконні вчинки або ж стають соціально небезпечними. Зазначені категорії дітей відкриваються однокласникам і колективу тільки зовні, а тому, бажаючи привернути до себе більше уваги, вони здійснюють іноді безглузді вчинки.

Якщо в минулі роки “важкими” дітьми ставали переважно підлітки, то тепер до цієї категорії потрапляють уже у віці 8–11 років. Досить часто педагоги застосовують вислів “важка” дитина навіть стосовно дітей-дошкільнят.

Останнім часом проблема спілкування з “важкими” дітьми є надзвичайно актуальною у зв’язку з тим, що їхня чисельність неухильно зростає. Вони йдуть з батьківського дому, жебракують, ніде не навчаються й не працюють, хуліганять, крадуть, уживають алкоголь і наркотики або ж, навпаки, цілодобово просиджують за комп’ютером, нічим не цікавляться й нічого не читають, подорожують Інтернетом, живуть у віртуальному світі та грають у комп’ютерні ігри.

Форми й методи роботи з “важкими” дітьми:

– складання соціальних паспортів з метою виявлення учнів, які мають відхилення від норм поведінки, моралі й права;

– робота з дітьми та їхніми батьками;

– регулярний контроль за відвідуванням занять за допомогою ведення журналу обліку пропусків занять;

– тісна співпраця з іншими вчителями;

– пропедевтика шкідливих звичок (зустріч з лікарями-наркологами, співробітниками правоохоронних органів);

– залучення учнів з девіантною поведінкою до різних видів корисної діяльності;

– ведення журналу обліку дітей, які перебувають на обліку, з метою відображення успішності, поведінки, результатів бесід з ними.

Коли з учнями однієї зі спеціалізованих шкіл провели анкетування: “Чого я хотів би досягти в житті”, більше половини дітей бажали, щоб у них була нормальна сім’я, хороша робота й престижна освіта.

“Важким” дітям складно жити серед інших людей, тому що їхня душа “обділена” любов’ю, добром з боку дорослих і найчастіше – батьків. “Важкі” діти завжди є для дорослих певною загадкою: то невпопад розсміються, то

несподівано заплачуть і впадуть в істерику, то раптом нагрублять у відповідь на турботу чи доброту, то стануть апатичними й байдужими, то шокують навколишніх своїм зовнішнім виглядом. Вони постійно прагнуть привернути увагу, а потім, досягнувши свого, доводять дорослих до роздратування або відрази.

У зв'язку із цим постають питання: що ми знаємо про “важких” дітей? Чому вони стають “важкими” для нас? Очевидно, що ми, дорослі, не розуміємо чи не хочемо їх зрозуміти. Дорослі звикли діяти стереотипно, підганяючи життєві ситуації під звичний стандарт.

Робота вчителя, класного керівника, вихователя, психолога з “важкими” дітьми не повинна концентруватися тільки на учнях класу, вона має проводитися й з батьками школярів. Поради досвідченого педагога-вихователя, дотримуючись яких можна допомогти не тільки дитині, а й зберегти міцність сім'ї, є великою допомогою в конфліктних ситуаціях.

Здійснюючи індивідуальну виховну роботу з “важкими” дітьми, вчителі й батьки перш за все повинні *пам'ятати й дотримуватися таких правил:*

1. Ні в якому разі не слід зловживати покараннями й заборонами. Потрібно знайти причину негативної поведінки дитини й спробувати її мирно вирішити.

2. Необхідно постійно працювати над розширенням кругозору учня, знайти такий вид діяльності, де дитина може найкраще себе проявити. Це може бути певний вид спорту чи мистецтва.

3. Пояснювати й розмовляти з дитиною потрібно спокійним тоном, не підвищуючи голос і не ставлячи жодних умов і не вимагаючи одразу ідеальної поведінки – дитині потрібен час, щоб осмислити власну поведінку.

4. Батькам варто звертати увагу навіть на незначні зміни в поведінці, настрої дитини. Спробувати самотійно визначити причину цих змін.

У разі поганих сімейних взаємин проводиться соціальна робота з важкими дітьми, з метою проведення корекції в поведінці дорослих чи дітей.

3. Девіантна поведінка школярів: причини та наслідки

Діти з неадекватною поведінкою завдають шкільному педагогу особливо багато клопотів і неприємностей. Ймовірно тому їх називають важкими, позначивши цим терміном і те, що з ними “важко впоратися”, і те, що їм “важко” живеться за існуючих обставин. Проте не можна залишити поза увагою й іншу групу ризику – нещасних дітей, які вчинили протиправні дії або провідним способом життя яких є розбій, крадіжки, що в майбутньому призводить до деградації особистості. Такі діти вимагають педагогічного, медикаментозного, психіатричного, психоневрологічного та юридичного впливу. Психологи називають таку категорію дітей терміном “діти девіантної поведінки”, тобто “діти, які збилися з дороги”. При цьому в суспільстві панує думка, що вони ніби самі по собі, через невдалу долю, надприродні обставини, зійшли з дороги, гідної людини.

Девіантна поведінка, яка розуміється як порушення особистістю соціальних норм, набула за останні роки масового характеру, що зумовило привернення уваги до цієї проблеми педагогів, соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів.

Вихідним для розуміння відхилень є поняття “норма”. Соціальна норма знаходить своє втілення (підтримку) у законах, традиціях, звичаях, тобто у всьому тому, що стало звичкою, міцно ввійшло в побут, у спосіб життя більшості населення, підтримується суспільною думкою, відіграє роль “природного регулятора” суспільних і міжособистісних відносин.

Девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) – це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Девіантна поведінка – це соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають загальноприйнятим нормам [15].

У першому значенні девіантна поведінка є предметом вивчення психології, педагогіки, психіатрії. У другому – предметом соціології й соціальної психології.

Відомо, що як суб’єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його й себе. Причому активна діяльність особистості лише тоді є продуктивною, коли вона узгоджується з культурними надбаннями суспільства, коли її поведінка взаємозв’язана з оточуючими й має соціальний характер.

Соціальна поведінка – це дії людини стосовно суспільства, інших людей, до навколишньої природи й речей. Діяльність і поведінка особистості детермінуються, тобто обумовлюються, обмежуються не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають суспільні норми. За своїм характером соціальна поведінка може бути найрізноманітнішою: альтруїстичною або егоїстичною, законослухняною або протизаконною, серйозною або легковажною, коректною або грубою і т. д. Унаслідок різноманітних причин духовного, економічного, політичного характеру в суспільстві завжди є люди з девіантною поведінкою.

Появу й поширення девіації більшість дослідників пов’язує з протиріччями соціального розвитку. Девіантна поведінка є результатом дії широкого кола, економічних, культурних, соціальних, історичних і політичних чинників. Зазвичай, відхилення в поведінці особистості пов’язані зі стійкими перекручуваннями ціннісних орієнтацій, типових для суспільства, соціальних груп. Так, жадоба наживи, придбання цінностей, презирство до праці, нерозбірливість у засобах діяльності спонукає до майнових злочинів. Егоцентрична орієнтація, зневага до інтересів інших, жорстокість ведуть до агресивних дій і т. п.

Провідне місце серед чинників, що впливають на формування девіантної поведінки учнівської молоді, займає навколишнє середовище. Середовище – це реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини. На формування особистості впливають різноманітні зовнішні умови, у тому числі географічні й соціальні, шкільні й сімейні. Коли педагоги говорять про вплив середовища, то мають на увазі насамперед середовище соціальне й домашнє. Перше відносять до дальнього оточення, а друге – до найближчого. Поняття “соціальне середовище” має такі загальні характеристики, як суспільний лад, система виробничих відносин, матеріальні умови життя. Найближче середовище – сім’я, родичі, друзі.

Великий вплив на розвиток людини, особливо в дитинстві, має домашнє середовище. У сім'ї проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку й формування роки життя людини. Сім'я визначає коло інтересів і потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій. Сім'я забезпечує й умови для розвитку природних задатків. Моральні й соціальні якості особистості також закладаються в сім'ї.

Девіантна поведінка – це дисгармонійна поведінка, обтяжена невідповідністю того, що робить суб'єкт, з тим, що повинно бути ним зроблено відносно іншого суб'єкта. З точки зору культури ускладнена поведінка – це завжди поведінка, що припадає на певний період, у якійсь окремій сфері життя й контексті культури. Таке випадання має безліч причин: від епізодичних до систематичних, від тимчасових до постійних, від поверхневих до глибинних. Дітям надзвичайно важко зорієнтуватися, тому що, вступаючи в дисгармонійний світ, вони не здатні без допомоги дорослого встановити з ним гармонійні відносини, а дорослі не завжди надають мудру допомогу їм у цьому. Дитина, як ще не сформована особистість, часто не в змозі сама впоратись із ситуаціями, у які потрапляє. Вона закривається в собі, у неї з'являються недуги, які, здавалося б, не властиві самій природі дитинства, – агресивність, соціальна апатія, зневіра в людей. У таких випадках мова йде вже не про розкриття талантів, а про виживання, не про щастя, а про здатність до адаптації.

Для того, щоб нормально розвиватися, діти повинні відчувати себе захищеними. Звичайно, у жодній виховній установі ніхто не намагається спеціально ображати дитину, ніхто не ставить перед собою завдання створити ситуації, у яких вона відчувала б себе залежною й приниженою, але захист від того, що мимоволі може нанести шкоду, заважати розвитку душі й розуму, дитині необхідний.

У моделі проблемної поведінки завжди міститься хоча б одна із цих характеристик. А ще до цього додається розірваність міжособистісних відносин, коли дитина залишається сам на сам в цьому складному світі: батьки вирішують свої побутові проблеми; діти з нею не дружать, тому що вона неприємна їм дикістю й агресивністю або замкнутістю й невмілістю; учителька виключає важку дитину з кола своєї позитивної уваги.

Ще однією характеристикою проблемної поведінки є система негативних відносин до світу як логічне поєднання всіх попередніх чинників: підозрілість, зневіра в доброту, дитяча ненависть, злість; презирство до праці, зневага до благополучного розвитку однолітків, бажання до руйнації й знищення того, чим дитина обділена. Носій проблемної поведінки дуже несимпатичний і розраховувати на доброзичливість оточення не намагається. Тому найчастіше він знаходиться в постійній позиції оборони, навіть якщо для цього немає жодних причин.

Процес перевиховання потребує налагодження доброзичливих стосунків важковиховуваних учнів з батьками, вчителями й ровесниками, оволодіння педагогами, батьками, представниками громадськості методами й прийомами перевиховання, уміння користуватися ними в конкретній життєвій ситуації.

4. Методи й прийоми роботи педагога з дітьми проблемної поведінки

Методів роботи з “важкими” дітьми є багато. Проте не всі вони є актуальними в тих чи інших ситуаціях. Найпоширеніші серед них: робота психолога, соціального педагога з важкими дітьми. Однак не варто забувати й про роль батьків у вихованні дитини. Адже вони є для дитини прикладом для наслідування. Та досить часто батьки замість спокійних розмов, дружніх порад і настанов підвищують голос, погрожують позбавленням будь-яких цінностей і свобод, а іноді – просто безпричинно карають. Унаслідок чого дитина стає скритною, неговірною, починає говорити неправду, не насмілюючись розповісти про вчинок чи подію, боячись покарання. І саме із цього починаються всі подальші проблеми.

Насамперед необхідно розпізнати, коли дитина знаходиться в несприятливому стані, який дає відчуття дискомфорту й неблагополуччя. Основні показники: порушення координації рухів (надмірна рухова активність або, навпаки, загальмованість), плутана мова, хвилювання й байдужість. Несприятливий стан характеризується емоційною відчуженістю (розривом міжособистісних відносин), посиленням емоцій і вражень суб’єктивного сенсу (зростає значущість внутрішніх переживань).

Тому психотерапевтична діяльність педагога полягає у фіксації й знятті несприятливого емоційного стану, досягненні рівноваги (психічної, духовної, емоційної) через зниження (гіперактивності або байдужості) в ім’я особистісного розвитку дитини.

Бути педагогом-вихователем означає бути професіоналом, уміти подивитися на ситуацію з боку, стати на місце дитини, побачити те, що відбувається його очима, відрізнити власні проблеми й труднощі від проблем і труднощів вихованця, “не заразитися” його негативізмом (злість, гнів, роздратування).

Вирішити проблему зняття негативного стану можна за допомогою таких методів:

1. *Метод придушення* – жорстоке припинення й обмеження дій і вчинків дитини, щоб уникнути тих із них, які можуть завдати шкоди. Педагог намагається силою свого авторитету покласти край проявам агресії. Заглушити її і, зайнявши панівне становище, підпорядкувати собі. І хоча мету наставника – подолання несприятливого стану – досягнуто, проте не можна в цьому випадку говорити про благополуччя й створення необхідних умов для особистісного розвитку дитини та включення її діяльність.

2. *Метод витіснення* полягає в тому, щоб викликати інший, більш сприятливий, стан, замінивши таким чином агресивний стан і переживання особистості. Він використовується з метою усунення негативних проявів через включення дитини в діяльність.

3. *Метод ігнорування* – спеціально створений для суб’єкта (дитини) несприятливий стан. Метод застосовується з метою поступового згасання емоційного напруження. Наприклад: діти прийшли з уроку фізичної культури радісні й збуджені. Ілюстрацією ігнорування можуть бути такі дії педагога: спокійно входить у клас і, розуміючи стан учнів, роблячи висновок, що слід почекати з початком уроку, відкриває шафу й начебто щось шукає в ній або гортає журнал. Це має позитивний вплив: діти поступово заспокоюються, змінюються їхнє ставлення та поведінка (вони готові до початку уроку). Від

педагога вимагається такт, етична витриманість, знання індивідуальних і вікових особливостей учнів початкової школи.

4. *Метод санкціонування (обмеження часом)* – метод, що передбачає дозвіл і право на прояв даного неприємного стану (апатія, смуток, нудьга), незважаючи на те, що він не виправдовує очікувань оточуючих і відхиляється від соціальних норм і цінностей.

5. *Концентрація на позитивному* – зосередження на позитивному в самій дитині й переорієнтація уваги на позитивне в об'єкті (іншій людині, предметі), проти якого була спрямована злість, агресія, роздратованість або гнів. Мета цього методу – навчити дитину саморегуляції, самоконтролю, встановленню рівноваги між зовнішніми впливами, внутрішнім станом і формами поведінки людини.

6. *Визначення та пошук об'єкта, що сприяє виникненню негативних переживань*. Мета – визначити стан дитини в даній ситуації. Це найважчий і найважливіший метод. Наприклад: педагог викликає учня до дошки, а той вхопився за парту й не йде. Намагаючись визначити причину, яка вплинула на виникнення страху відповідати, вчитель задає уточнюючі питання: “*Ти не вивчив урок?*” або “*Тобі не хочеться відповідати біля дошки?*” Ні в якому разі не можна травмувати дитину й маніпулювати її станом.

7. *Метод приєднання передбачає прийняття важкого стану школяра як власного*. Мета – частково погоджуватись, розділити переживання учня. Наприклад: “*Не хвилюйся, я тобі допоможу*”. Приєднуючись до проблеми учня, ми не відштовхуємо його, а завойовуємо довіру й поступово підводимо до змін у поведінці. Це сприяє встановленню сприятливих міжособистісних відносин, втрачається відчуття дискомфорту й неблагополуччя. Причому приєднання відбувається взаємно: “*Допоможи мені, будь ласка!*”

8. *Зосередження на позитивному й переорієнтація на позитивне* – ініціювання як у самій дитині, так і в об'єкті. Мета – зменшення несприятливого стану, стимулювання зміненого ставлення та поведінки. Наприклад: “*Це не складне завдання, зазвичай ти з такими завжди справлявся*”. Цим педагог сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу учня.

9. *Залучення до діяльності, яка зменшить чи зніме стрес-чинник*. Мета – особистісний розвиток дитини. Наприклад: “*Відповідай на питання письмово!*” або “*Добре, відповідай з місця*”. Головне, щоб дитина включилася в роботу й не боялася діяти. Робота з дітьми проблемної поведінки не є, по суті, “корекційним” вихованням, бо не на виправлення поведінки спрямовані педагогічні зусилля, а на формування в самої дитини здатності до саморегуляції, свободи вибору та особистісної відповідальності за хід свого життя .

Педагога хвилює не так звана девіантна поведінка, його хвилює ставлення до соціально-культурних цінностей, тобто здатність учня ввійти в контакт із загальнолюдською культурою й вільно жити в цьому загальноприйнятому ціннісному світі.

У практичній роботі з важкими дітьми використовують такі форми: ведення щоденника спостереження, де фіксуються зустрічі, бесіди, відвідування сімей учнів та їхніх батьків, у цьому щоденнику також можна простежити позитивні й негативні сторони в розвитку дитини; ведення індивідуальної карти дитини, де охоплюються учнівські, психофізіологічні особливості дитини.

Головною помилкою в спілкуванні з так званими “важкими” дітьми можна вважати прояв несприйняття, огиди, побоювання або віддаленості. Діти, як ніхто, відчувають ставлення до себе, розуміють ваш настрій, а тому відповідною буде й реакція: насмішки на вашу адресу, нахабство, зрада, вчинки всупереч заборонам і правилам.

У роботі з важкими дітьми існує кілька підходів:

1. *Медико-психологічний підхід*. Застосовується для роботи з дітьми, що мають патології в психічному та емоційному здоров’ї. Це, як правило, діти з обмеженими можливостями діяльності.

2. *Соціально-правовий підхід*. Цей метод застосовується в роботі з окремою категорією дітей, що знаходяться в групі ризику. В основному це потенційні злочинці, правопорушники й т. д.

3. *Педагогічний підхід*. Фахівці застосовують цей метод у роботі з дітьми, положення яких у суспільстві є ще не повністю критичним. Наприклад, це діти, які є неформальними лідерами, такими, що порушують дисципліну в колективі, свідомо не виконують вимог педагогів, як правило, показують низькі результати в навчанні.

Досвідчені педагоги знають, що робота з такою категорією дітей вимагає обов’язкового виховання, причому в будь-яких його проявах: у військово-патріотичному, в екологічному, фізичному, трудовому, спортивному й т. д.

Таких дітей украй небажано повертати в те середовище, у якому вони перебували раніше. Усі навички та знання, прищеплені педагогами, можуть легко забуватися й утрачатися, як тільки дитина знову потрапляє в неблагополучну сім’ю, колишній інтернат, компанію і т. д.

У молодшому шкільному віці вже виявляються наслідки неправильного сімейного та дошкільного виховання. Діти не вміють гратися й спілкуватися з однолітками, керувати собою, працювати спільно, старанно виконувати роботу. Дуже важливо на даному етапі виявити дітей, які відстають у розвитку, з важким характером, слабо підготовлених до школи, звернути увагу на складність засвоєння нового режиму життя й діяльності, специфіку відносин з учителями, зміну відносин із сім’єю, проблеми в навчальній діяльності та виконанні домашніх завдань.

Під час роботи з важкими дітьми можна використовувати різні прийоми й методи виховання. Реалізація кожного методу передбачає використання сукупності прийомів, відповідних соціально-педагогічних ситуацій. При цьому реалізація різних методів може здійснюватися за допомогою одних і тих же прийомів.

Прийоми виховання важких дітей – це педагогічно оформлені дії, за допомогою яких на поведінку й позицію учня впливають зовнішні спонукання, що змінюють його погляди, мотиви й поведінку, у результаті чого включаються механізми самовиховання й корекції відносин і вчинків.

Слід відразу ж зазначити, що далеко не кожний педагогічний вплив веде до позитивних змін у процесі виховання, а тільки той, який сприймається учням, відповідає його внутрішнім прагненням, стає для нього особистісно значущим. Перш за все, ми повинні говорити про прийоми індивідуального педагогічного впливу. Ось деякі з них.

Перша група прийомів.

Прохання про допомогу. Вихователь, із метою прихилити до себе вихованця й встановити довірливий контакт, звертається до нього за порадою, розповідаючи про свої проблеми. При цьому просить вихованця уявити себе на місці вчителя й знайти спосіб їх вирішення.

Оцінювання вчинку. Для з'ясування моральних позицій школяра та їхніх корекцій педагог розповідає історію й просить оцінити різні вчинки учасників цієї історії.

Обговорення статті. Підбирають ряд статей, у яких описують різні злочини й інші асоціальні вчинки людей. Педагог просить учнів оцінити ці вчинки. У дискусії вихователь намагається через запитання прийти разом із вихованцем до правильних висновків.

Добрий вчинок. У процесі роботи зі школярем йому пропонують надати допомогу знедоленим. Важливо при цьому оцінити позитивно цей вчинок, не зводячи його в ранг “героїчної поведінки”.

Оголення протиріч. Передбачає розмежування позицій вихователя й вихованця з того чи іншого питання в процесі виконання творчого завдання з подальшим зіткненням суперечливих суджень, різних точок зору. Прийом передбачає чітке розмежування розбіжностей у думці, позначення головних ліній, за якими повинно пройти обговорення.

Стратегія життя. Під час бесіди педагог з'ясовує життєві плани вихованця. Після цього він намагається з'ясувати разом із ним, що допоможе реалізувати ці плани, а що може завадити їхній реалізації.

Розповідь про себе та інших. Вихователь пропонує кожному написати розповідь про попередні дні (тижні, місяці). Після цього відповісти на питання: чи можна було цей час прожити по-іншому?

Мій ідеал. Під час індивідуальної бесіди з'ясовуються ідеали вихованця й робиться спроба оцінити ідеал, виявивши його позитивні моральні якості.

Казка для вихованця. Цей прийом використовує ідею казкотерапії. Вихователь вигадує казку, у якій герої дуже схожі на вихованця й оточуючих його осіб. Закінчення казки придумують разом педагог й учень.

Рольова маска. Учням пропонують увійти в певну роль і виступити вже не від свого імені, а від імені відповідного персонажа.

Друга група прийомів пов'язана з організацією групової діяльності.

Безперервна естафета думок. Учні “ланцюжком” висловлюються на задану тему: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих суджень (коли головним є сама участь кожного учня в запропонованому обговоренні) при введенні відповідних обмежень (вимог) слід перейти до аналітичних, а потім проблемних висловлювань учнів.

Самостимулювання. Учні, розділені на групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Поставлені питання й відповіді на них згодом піддають колективному обговоренню.

Імпровізація на вільну тему. Учні вибирають ту тему, у якій вони найбільш сильні і яка викликає в них певний інтерес; творчо розвивають основні сюжетні лінії, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують зміст.

Третя група прийомів пов'язана з організаторською діяльністю вчителя, спрямованою на зміну ситуації навколо учня.

Інструктування. На період виконання того чи іншого творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування й поведінку учнів: у якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити свої пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку своїх товаришів. Такі приписи значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають статус усіх його учасників.

Розподіл ролей. Чіткий розподіл функцій і ролей учнів відповідно до рівня володіння тими знаннями, уміннями та навичками, які потрібні для виконання завдання.

Корекція позицій. Тактовна зміна думок учнів, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування й перешкоджають виконанню творчих завдань (нагадування аналогічних ситуацій, повернення до вихідних думок, питання-підказка й т. п.).

Самовідсторонення вчителя. Після того, як визначені цілі й зміст завдання, встановлені правила й форми спілкування під час його виконання, учитель ніби самоусувається від прямого керівництва або ж бере на себе зобов'язання рядового учасника.

Розподіл ініціативи. Передбачає створення рівних умов для прояву ініціативи всіма учнями. Він застосовується в ситуації “задавленої ініціативи”, коли позиційні виступи й атаки одних гасять ініціативу й бажання спілкуватися в інших.

Обмін ролями. Учні обмінюються ролями (або функціями), які отримали під час виконання завдань. Інший варіант цього прийому передбачає повну або часткову передачу вчителем своїх функцій групі учнів або окремому учневі.

Мізансцена. Суть прийому полягає в активізації спілкування й зміні його характеру з допомогою розташування учнів у класі в певному поєднанні один з одним у ті чи інші моменти виконання творчої роботи.

Серед безлічі педагогічних прийомів велике місце займає гумор, особистий приклад учителя, зміна обстановки, звернення до незалежних експертів. Головне – домагатися ціннісно-рефлексивної поведінки, яка передбачає самооцінку вчинку дитини, що базується на моральних цінностях. При цьому повинна формуватися постійна орієнтація на самопочуття інших людей. Фактично мета виховання важкої дитини – спонукання до самоперевиховання.

До процесу виховання важких дітей необхідно включати *такі компоненти:*

- цілеспрямована робота з моральної освіти й виховання (уроки етики, моральні бесіди, індивідуальні консультації тощо);
- актуалізації всіх джерел морального досвіду школярів (навчальна, суспільно корисна, позакласна робота, відносини між учнями в класі, ставлення дітей до батьків, стосунки вчитель–учень, учитель–батьки учнів, повсякденний стиль і тон роботи школи);
- введення моральних критеріїв в оцінку всіх без винятку видів діяльності й проявів особистості вихованців;
- оптимальне співвідношення форм практичної діяльності та моральної освіти на різних етапах з урахуванням статі учнів.

Для формування поглядів, понять, установок використовуються методи *переконання*. Переконання припускає розумний показ дитині моральної позиції,

оцінки того, що відбувається. Слухаючи запропоновану інформацію, учні сприймають не стільки поняття й судження, скільки логічність викладу педагогами своєї позиції. При цьому учні, оцінюючи отриману інформацію, або підтверджують свої погляди, позиції, або коректують їх. Переконавшись у правоті сказаного, учні формують свою систему поглядів на світ, суспільство, соціальні відносини.

Переконанню відповідає самопереконання – метод самовиховання, який передбачає, що діти усвідомлено, самостійно, у пошуку вирішення якої-небудь соціальної проблеми формують у себе комплекс поглядів. В основі цього формування знаходяться логічні висновки, зроблені самою дитиною.

Методом, який впливає на емоційну сферу дитини, є *навіювання*, яке може здійснюватись як вербальними, так і невербальними засобами. За образним висловом В.М.Бехтерева, навіювання входить у свідомість людини не з парадного входу, а немовби із заднього ганку, минаючи сторожа – критику. Вселяти – це значить впливати на почуття, а через них на розум і волю людини. Використання цього методу сприяє переживанню дітьми своїх вчинків і пов'язаних з ними емоційних станів.

Процес навіювання часто супроводжується процесом самонавіювання, коли дитина намагається сама собі вселяти ту чи іншу емоційну оцінку своєї поведінки, задаючи собі питання: “Що б мені сказав у цій ситуації вчитель або батьки?”

Вимога-порада - це апеляція до свідомості вихованця, переконання його в доцільності, корисності, необхідності рекомендованих педагогом дій. Порада буде прийнята, коли вихованець бачить у своєму наставнику старшого, більш досвідченого товариша, авторитет якого визнаний і до думки якого він прислухається. У багатьох випадках ефективною виявляється вимога-прохання. У добре організованому колективі прохання стає одним із найбільш уживаних засобів впливу. Воно ґрунтується на виникненні товариських відносин між педагогами та вихованцями. Саме прохання – форма прояву співпраці, взаємної довіри й поваги.

Усі методи перевиховання діють у взаємозв'язку один з одним, забезпечуючи узгоджену перебудову свідомості й поведінки, виховання позитивних і подолання негативних якостей, координують різноманітні впливи на особистість, регулюють ставлення до себе та інших.

Усі функції методів перевиховання так чи інакше пов'язані з організацією, мотивацією й осмисленням діяльності. У процесі перевиховання педагогічно занедбаних дітей використовують загальнопедагогічні методи виховання.

Головна функція методів перевиховання – координаційна – узгоджена зміна соціального оточення й розвитку особистості, забезпечення активного впливу соціальних норм і первинного колективу на всі зв'язки й відносини дитини з навколишнім світом. Більшість методів перевиховання та виховання єдині: слово, приклад, діяльність, спілкування, мистецтво. Під час роботи педагога над подоланням негативних властивостей підростаючої особистості методи перевиховання виконують два основних завдання: стимуляція позитивної поведінки; обмеження шкідливих зовнішніх впливів.

Важливо пов'язати розвиток особистості важковиховуваного з розвитком виховання й перевиховання як єдиного процесу. Треба також об'єднати виховання, самовиховання й перевиховання в єдиний процес.

5. Психолого-педагогічна діагностика відхилень у поведінці учнів початкової школи

Найгостріша й найболючіша проблема сучасної загальноосвітньої школи – це погіршення дисципліни, зростання негативних проявів у поведінці, правопорушення та злочини учнів.

Дослідження доводять, що в більшості випадків (близько 80 %) правопорушення дітей і підлітків ніяк не можна назвати несподіваними, оскільки це закономірний наслідок тривалого негативного впливу, передусім сім'ї та школи. Витоки асоціальних орієнтирів школярів – ще з дитсадка, коли вихователь дошкільної установи не зважив на особливості дитини, не врахував рівень її розумового, фізичного, психічного й духовного розвитку, вчасно не допоміг сім'ї.

Усі огріхи роботи дитячих установ виявляються вже в початкових класах, тут вони наростають, даруючи школі учнів з відхиленнями в поведінці. Тривожить омолодження дитячої злочинності. Кількість учнів початкових класів, які стоять на обліку правоохоронних органів, становить 6–8 %. Загальновідома першопричина порушень поведінки учнів – утрата інтересу до навчання. Нерідко в його основі затримка чи порушення розумового, психічного розвитку, педагогічна занедбаність тощо. Як наслідок, уже в 4 класі третина учнів відвідує школу без інтересу, кожен десятий не любить школу, кожен п'ятнадцятий її ненавидить [30].

Необхідно з'ясувати причини виникнення таких явищ. Допомогти в цьому може тільки глибока діагностика передусім інтелектуального, фізичного й психічного розвитку дитини, яка є засобом профілактики девіантної (з відхиленням) поведінки. Профілактика має бути ранньою. Нижня вікова межа її відносна, однак доцільно ранню профілактику розпочинати вже в старших групах дитячого садка. І це не безпідставно. Адже загальновідомий зв'язок фізичного розвитку дітей з інтелектуальним і психічним. Стан їхнього здоров'я давно непокоїть медиків, учителів, а надто батьків.

Уже з перших днів навчання в першому класі привертають увагу діти з певними відхиленнями в поведінці: вони непосидючі, не вміють поводитися з товаришами, грубі в спілкуванні зі старшими, не зважають на загальноприйняті шкільні правила поведінки тощо. Серед причин негативної поведінки незнання реального стану здоров'я дітей, їх медичної групи. Проте загальний медичний діагноз дитини дуже важливо знати – зокрема стан зору, хребта, печінки, серцево-судинної системи.

Обстеження здоров'я дитини – це перший пункт в алгоритмі дій педагога. Адже зараз рідко проводиться комплексний аналіз здоров'я дитини, у навчальному закладі немає лікарів тощо. Для того, щоб скласти паспорт здоров'я, не обов'язково запрошувати лікарів. Кожному вчителю під силу виміряти зріст, вагу дитини, обсяг грудної клітки; зафіксувати показники стрибків у довжину, кидання м'яча, стрибків зі скакалкою, віджимів від підлоги; затримки дихання під час вдиху й видиху; простежити за кількістю пропущених

через хворобу днів. Зіставляючи ці показники з рекомендованими Міністерством охорони здоров'я, неважко визначити стан фізичного здоров'я дитини – високий, середній чи низький [23].

Поганий стан здоров'я – це вірогідність відхилень в інтелектуальному й психічному здоров'ї дитини, а почуття невпевненості, сором'язливості, заниженої самооцінки, агресивності – фактори ризику в розвитку девіантної поведінки дітей. Учитель, який уважно спостерігає за дітьми, може сам помітити деякі характерні риси поведінки, пов'язані зі станом здоров'я.

Кусання нігтів свідчить про наявність постійного почуття тривожності, частих стресових станів або ж указує на самотність дитини. Примруження очей, вибір зручної пози може вказувати на хвору печінку, на те, що дитина часто нервує. Треба обов'язково звернути увагу на дітей, які часто сидять зігнувшись. Це буває під час захворювання кишково-шлункового тракту. Неправильна поза може стати причиною викривлення хребта, розвитку сколіозу. Наукою встановлено прямий зв'язок погіршення зору зі станом хребта. Коли у вихованця падає зір, передусім треба перевірити стан хребта, печінки; постійно синюваті нігті – можливі аномалії серцево-судинної системи.

Отже, такі прості спостереження можуть дати вчителю інформацію для розмов із батьками, пропозицій щодо медичних обстежень. Уже ніхто не заперечує вплив психічного стану дитини на рівень засвоєння знань, розвиток пам'яті.

Порушення поведінки дітей є поширеною формою прояву психічної й соціальної дезадаптації. Порушення поведінки учнів початкових класів можуть бути як проявом нервово-психічних розладів, так і соціально-педагогічної занедбаності. До патологічних форм девіантної поведінки відносять ті порушення, що виникають як наслідок граничних нервово-психічних недуг – неврозів, неврозоподібних захворювань, що виникли на тлі органічних пошкоджень мозку, а також захворювань чи розладів організму.

За даними психіатрів у 40–50 % дітей і підлітків, які скоїли злочини, зафіксовано нервово-психічні розлади, що значно погіршують їхню соціальну дезадаптацію. Як свідчать дослідження, проведені Українським центром здоров'я, у 40 % зі 1 200 шестирічних дітей виявлено прояви емоційної неврівноваженості, схильності до агресій. Аналіз чинників розвитку, що сприяють формуванню психічної й соціальної дезадаптації та відхилень у поведінці, дає змогу виділити 2 групи, які значною мірою пов'язані між собою.

1 група – медико-біологічні фактори, або чинники біологічної природи. Вони виникають через патологію вагітності – у 14 % дітей з порушеннями психічного здоров'я; черепно-мозкові травми й тяжкі інфекційні захворювання – у 18 %; соматична ослабленість, порушення фізичного розвитку помічені у 25 % дітей дошкільного віку.

2 група факторів ризику – несприятливі соціально-психологічні фактори. У 24 % дітей це порушення сімейних стосунків, неправильне виховання в сім'ї, педагогічна неспроможність батьків, виховання в неповній сім'ї [23].

Важливим психолого-педагогічним і медичним аспектом профілактики порушень поведінки є своєчасна психотерапія сімейних конфліктів, формування здорового способу життя насамперед у сім'ї, формування адекватного ставлення батьків до дітей.

Основою такої сімейної психотерапії є своєчасна психолого-педагогічна діагностика особливостей дитини. Склавши її психологічний портрет, необхідно обрати правильні форми виховання в сім'ї. Для вирішення цих завдань потрібно посилити наступність шкільної психологічної служби, дитячої психіатрії й педагогів, створити широку підтримку дітей з різним ступенем затримки інтелекту.

Поєднання зусиль медичної, психологічної й педагогічної науки й практики дасть змогу підвищити ефективність профілактики порушень поведінки серед дітей. Проте в масовій практиці це неможливо через відсутність такої кількості фахівців. У зв'язку із цим сучасному вчителю потрібно володіти доступними методами й прийомами обстеження, які допоможуть створити картину стану психічного, морального й соціального здоров'я школяра.

Психологи написали про це багато книг, запропонували безліч методик. Також існують і нестандартні, менш поширені, але цікаві й результативні прийоми визначення емоційно-психічного стану дитини. Наприклад, багату інформацію може дати тестова методика із застосуванням барв: вибрати картку такого кольору, який найбільше подобається дитині; намалювати членів сім'ї фарбами чи олівцями (визначити за кольорами ставлення дитини до своєї родини); намалювати свій будинок, кімнату, клас.

Якщо зважити, що синій колір визначає стан задоволення, зелений – указує на почуття впевненості, наполегливості, спокою; червоний – на активність, збудливість, агресивність; жовтий – прагнення до спілкування, життєрадісність; рожевий засвідчує доброту, спокій; блакитний – доброзичливість, мрійливість, чистоту почуттів; білий – світлі почуття; фіолетовий – тривожність, стреси; чорний – почуття страху; коричневий – образи, то можна глибше уявити психічно-емоційний стан, у якому перебуває дитина.

Дитячий малюнок може багато підказати вчителю. Скажімо, досить красномовні результати може дати тест “Дерево”. У цьому символі закладений сенс людського життя. Малюючи дерево, людина за допомогою символів зображує свої проблеми й бажання. У малюнку дерева проглядаються всі основні риси характеру людини. Як правило, намальована ялинка свідчить про наявність організаторських здібностей; на дереві багато різних деталей – майбутній економіст; зображення лише голих гілок – дитяча безпосередність; пишна крона – розвинута інтуїція; пальма чи якесь “чудернацьке” дерево – указує на схильність до екзотики, фантазію; на дереві намальовані птахи, біля дерева квіти, травичка, сонце – творча особистість.

Багато можуть розповісти деталі. Скажімо, якщо дитина намальувала гніздо – вона любить тварин; дрібні малюнки говорять про те, що їй важко виявити себе; великі розміри дерева свідчать про волелюбну особистість; зламане – означає, що дитина пережила стрес; роздвоєне дерево, як правило, малюють близнюки, або ті, хто любить своїх рідних [17].

Намальоване дитиною коріння говорить про допитливість, упевненість у собі, листя на дереві вказують на контактність із навколишніми, комунікативність. Гостре листя – потреба захисту; таке, що опадає, – розчарування; листя вгору – потяг до лідерства; у різні боки – дитина товариська; дерево, верхівка якого підстрижена “шапкою”, – потреба в підтримці; квіти між листям – м'якість, сентиментальність, ніжність; жовті гілки – агресивність, стан афекту,

гнів; плакуча верба – боягузтво; стовбур, відокремлений від землі рисою, – почуття самостійності, дупло в стовбурі – перенесена психічна травма, хвороба. Ця, на перший погляд, гра у 95 % випадків підтверджує психічний стан дитини.

Дуже важливо вчителю врахувати вибір дитиною способу отримання інформації, тобто її модальність. Адже кожен із нас сприймає навколишній світ зором, слухом, дотиком, нюхом, смаком. Це сенсорні канали людини. Існує ще шосте відчуття – інтуїція.

За своєю модальністю люди поділяються на три категорії: слухову (аудіальну), зорову (візуальну), кінетичну (відчуття тілом). Дуже мало людей, у яких гармонійно розвинені всі види модальності, у більшості переважає одна з них. Коли вчитель не зважає на цю властивість виховання, то учень утрачає можливість сповна сприймати матеріал. Наприклад, у дитини слухова чи зорова модальність, а вона сидить за останньою партою [22].

Як учителю, бодай приблизно, зорієнтуватись у визначенні модальності дитини? Наприклад, дитина часто тре чоло, ніс, обличчя, дивиться вгору, швидко говорить, не завжди чітко вимовляючи слова, – тут переважає візуальна модальність. Коли учень сідає так, щоб йому було добре чути, говорить чітко, повільно – він має аудіальну модальність. Кінетична виражається тим, що дитина тре коліна, живіт, у бесіді може торкатися когось чи чогось. Під час розмови дивиться долі, говорить повільно. Такі діти неохайні й батьки їх за це лають. Однак вони дуже швидко знаходять у своєму “гармидері” потрібну їм річ.

Чимало літературних джерел указує на особливу важливість урахування темпераменту дитини в навчально-виховному процесі. Наприклад, коли дитина холерик – енергійна, непосидюча, збудлива – то не варто їй постійно робити зауваження. Це призведе лише до зайвих конфліктів між дорослими (учителями, батьками) і дитиною. Не менше шкодить дитині нетерпіння учителя дочекатися відповіді флегматика.

Це лише окремі важливі орієнтири вивчення дитини. Педагогам необхідно знати методи ранньої діагностики особливостей розвитку дитини для вироблення профілактичних, колекційних методик у виховному процесі, запобіганні відхилень у поведінці учнів.

6. Форми й методи роботи вчителя з обдарованими дітьми

Проблема виховання обдарованої дитини існує стільки, скільки існує сама педагогіка. У певні періоди людської історії вона диктувалася прагненням панівної верхівки суспільства повністю нівелювати особистість, перетворити цілі народи на слухняних маріонеток. В інші епохи в плеканні неповторної індивідуальності вбачали сенс педагогічної діяльності, перспективу поступу держав і людства в цілому. Кризові, застійні явища в українському суспільстві сьогодні, як і завжди в подібні історичні періоди, породжують попит на обдаровану особистість, котра нестандартно мислить, наділена сильною волею й колосальною працездатністю.

Питання обдарованості, творчості, інтелекту виходить на передній план у державній політиці, визначаючи пошук, навчання й виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист і підтримку талантів.

Закон України “Про освіту” передбачає з метою розвитку здібностей, обдарувань і таланту дітей створення профільних класів (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки),

спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних колективів, об'єднань.

Найбільш обдарованим дітям держава надає підтримку й заохочує їх (виділяє стипендії, направляє на навчання й стажування до провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх центрів).

Обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

У педагогіці виділяють кілька типів обдарованості:

– *раціонально-мисленнєвий* (необхідний ученим, політикам, економістам);
– *образно-художній* (необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам);

– *раціонально-образний* (необхідний історикам, філософам, учителям);

– *емоційно-почуттєвий* (необхідний режисерам, літераторам).

Російський педагог Ю.Гільбух виділяє загальну (розумову) і спеціальну (художню, соціальну, спортивну) обдарованість. Кожен з типів охоплює по кілька видів обдарованості, а кожен вид тлумачиться як спеціальні здібності.

В умовах загальноосвітньої школи важливо правильно організувати роботу учителя з обдарованими дітьми, не тільки створюючи необхідні умови для їхнього розвитку, а й психологічно готуючи їх до наполегливої праці, самовиховання.

Обдаровані діти – діти, у яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

Вони вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний середній рівень. Їхні успіхи не є випадковими й виявляються постійно.

Обдаровані діти характеризуються порівняно високим розвитком мислення, тривким запам'ятовуванням навчального матеріалу, розвинутими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, високою працездатністю тощо, їм властива висока розумова активність, підвищена схильність до розумової діяльності, неординарність, свобода самовияву, багатство уяви, сформованість різних видів пам'яті, швидкість реакції, уміння піддавати сумніву й науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми [43].

Творчі обдаровані діти завжди проявляють уважність, зібраність, готовність до напруженої праці, що переростає в працелюбність, у потребу працювати постійно й без відпочинку. Мислення їх відзначається високою оперативністю (продуктивністю). Коло їхніх пізнавальних інтересів не обмежується однією проблемою, постійно розширюється, що є стимулом розумової активності.

Тому учні повинні мати сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності, виконуючи роботу більшу за обсягом та інтенсивністю.

Взаємодія учителя з обдарованими дітьми повинна базуватися з урахуванням таких психолого-педагогічних принципів:

– формування взаємин на основі творчої співпраці;
– організація навчання на основі особистісної зацікавленості учня, його індивідуальних інтересів і здібностей (сприяє формуванню пізнавальної суб'єктивної активності дитини на основі її внутрішніх уподобань);

– превалювання ідеї подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога та учнів, самостійній роботі учнів (сприяє вихованню сильних натур, здатних виявити наполегливість, дисциплінованість);

– вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності (сприяє розвитку творчого мислення, уміння критично оцінювати свої можливості й прагнення самостійно вирішувати все складніші завдання);

– розвиток системного, інтуїтивного мислення, вміння деталізувати інформацію (дисциплінує розум учня, формує творче, нешаблонне мислення);

– гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання (передбачає абсолютне визнання гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок);

– створення нового педагогічного середовища (будується на основі співдружності педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні дітей).

Утілення цих принципів у життя потребує творчого підходу до організації навчально-виховного процесу як інтегрованого курсу, який сприяє формуванню цілісної картини світу, дає змогу учням самостійно обирати опорні знання з різних наук за максимальної орієнтації на власний досвід.

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аполітичної, розвивальної, творчої діяльності. Вона під силу висококваліфікованим, небайдужим до своєї професійної діяльності педагогам.

Форми роботи з обдарованими дітьми – це групові й індивідуальні заняття на уроках і в позаурочний час, факультативи. Зміст навчальної інформації має доповнюватися науковими відомостями, які можна одержати в процесі виконання додаткових завдань у той же час, що й інші учні, але за рахунок вищого темпу обробки навчальної інформації.

Над проблемою виховання обдарованої дитини працювали безпосередньо чи побіжно практично всі педагоги й психологи різних часів. Попри солідні теоретичні й практичні наробки, у цьому напрямі все ж існують численні прогалини, викликані складністю предмета дослідження. Критичний аналіз наукових праць і практичного досвіду дає змогу зробити висновки, що виховання, побудоване на традиційних прийомах, згубно діє на обдаровану натуру. Необхідно індивідуалізувати підхід до роботи з обдарованими дітьми.

Як правило, не часто звертаються до методу тестування в повсякденній роботі й шкільні вчителі, вихователі дошкільних установ. Унаслідок цього для практиків придатніші критерії, які можна визначити, безпосередньо спостерігаючи за дитиною. Такі параметри були розроблені наприкінці XIX ст. російським педагогом Г.Рукавишниковим.

Провідним завданням вихователя Г.Рукавишников вважає необхідність помітити вподобання, прагнення, схильності дитини. Дійсно обдарована дитина, як засвідчує досвід, завжди виявляє глибокий інтерес до певних явищ, наполегливість у своїх діях, нерідко наближену до самовпевненості.

Природні нахили яскраво виявляються в іграх дітей. Відомо, що Т.Шевченко змалку любив ліпити з глини, малювати, пізніше – списувати вірші в саморобні, оздоблені візерунками книжечки. Конфуцій у дитинстві надавав перевагу грі в церемонії та жертвоприношення. Галілей, Ньютон, Едіссон з раннього віку захоплювалися виготовленням іграшкових млинів та різних

механізмів. Якщо звичайним дітям під час гри запропонувати іншу гру, вони легко захопляться нею й забудуть попередню. Обдарована ж дитина завжди впевнена, що робить важливу справу, схильна займатися нею регулярно, не дозволяє псувати наслідки своєї праці. У талановитій дитині відразу помітні спостережливість, зосередженість, посидючість, уміння наполегливо переслідувати поставлену мету, самостійність і незалежність у діяльності.

Обдаровані діти, як правило, мимоволі привертають до себе увагу педагога, і від нього вимагається не стільки активний виховний вплив, скільки своєчасне усунення перепон і сприяння вільному розвитку дитини. Посилена увага до талановитого вихованця в той час, коли йому необхідні повне невтручання, незалежність, шкодять обдарованості. Протипоказано також насаджувати знання, уміння й принципи, які нівелюють прояви оригінальної думки. небезпечно вдумливу замкнутість дитини розцінювати як боязкість, засмученість і боротися з нею. Немотивований тиск і нав'язування занять можуть тільки затримувати прояви справжніх природних нахилів.

Примус нерідко викликає в обдарованих, нетрадиційно мислячих дітей неспроможність виявити себе навіть у тих видах діяльності, до яких вони мають схильність. З життєпису видатних осіб відомо, що Т.Едіссон, А.Ейнштейн, були в школі найгіршими учнями, а вчителі навіть підозрювали в них розумову відсталість. Педагог А.Дістервег наполегливо застерігав проти насильства над дитячою природою, яке впливає з намагань зробити з дитини не те, до чого в неї природний потяг.

Проте занадто рання “спеціалізація” і “професіоналізація” у вихованні збіднюють особистість, ускладнюють її подальше життя. Тому на перший план доцільно висувати ідею *калокагатії* – гармонійного розвитку сукупності тілесних, душевних і розумових сил людини. Важливим принципом виховання слід визнати також *утилітаризм* – озброєння дитини знаннями й вміннями, які становитимуть реальну користь у житті й допоможуть вихованцеві посісти гідне місце в суспільстві. Талант реалізується лише за умови вміння індивіда працювати.

Здійснюючи виховний вплив на таких учнів, педагог повинен пам'ятати, що: а) переорієнтація поглядів і переконань вихованця передусім залежить від рівня його розвитку; якщо він не може зрозуміти сутності суджень педагога, його важко переконувати;

б) швидкість та ефективність зміни помилкових поглядів і переконань залежить від їх стійкості, тому необхідно організувати життя й діяльність вихованця в школі і вдома так, щоб помилкова орієнтація не зміцнювалася, а зникала;

в) знання педагогом помилкових поглядів виховання дає змогу добре аргументувати свої докази, переконувати учня та його однодумців;

г) переконуючи вихованця, треба домагатися, щоб він не лише погодився з педагогом, а й прийняв і зрозумів справедливість його аргументів;

г) пропонуючи вихованцеві нову програму життя та діяльності, слід указати йому шляхи її досягнення, викликати й зміцнювати інтерес до неї.

Рекомендації педагогам у роботі з обдарованими дітьми

1. Учитель не повинен повсякчас розхвалювати кращого учня. Не слід виділяти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, краще заохотити спільні заняття з іншими дітьми.

2. Учителеві не варто приділяти багато уваги навчанню з елементами змагання. Обдарована дитина буде частіше від інших переможцем, що може викликати неприязнь до неї.

3. Учитель не повинен робити з обдарованої дитини “вундеркінда”. Недоречно випинання винятковості породжує найчастіше роздратованість, ревності друзів, однокласників. Інша крайність – зловмисне прилюдне припущення унікальних можливостей і навіть сарказм із боку вчителя – звичайно, недопустимі.

4. Учителеві треба пам’ятати, що в більшості випадків обдаровані діти погано сприймають суворо регламентовані заняття, що повторюються [2].

Отже, завдання вихователя – розвивати в обдарованої дитини працьовитість, цілеспрямованість, уміння завершувати розпочату справу, силу волі. Ці якості неможливо сформувані тільки шляхом зовнішнього впливу, тому виховання потрібно будувати так, щоб спонукати дитину до самовиховання. Відповідно, мистецтво виховання – мистецтво пробудження у вихованця його власних сил.

Контрольні питання

1. Назвіть причини появи важковиховуваних дітей.
2. Дайте визначення понять “обдарованість”, “обдаровані діти”, “важковиховані діти”. Що спільного та відмінного в цих поняттях?
3. Охарактеризуйте чинники, які впливають на появу “важких дітей”.
4. Що є спільним для процесів виховання, перевиховання, самовиховання, виправлення?
5. Назвіть принципи перевиховання школярів.
6. Опишіть етапи перевиховання.
7. Назвіть характерні особливості важковиховуваних дітей.
8. Як поділяють важких дітей за ступенем педагогічної занедбаності?
9. Укажіть причини виникнення девіантної поведінки.
10. Опишіть основні підходи, які використовуються в роботі вчителя з “важкими” та обдарованими учнями.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення девіантної поведінки.
2. Назвіть основні види девіантної поведінки.
3. Розкрийте вплив середовища на розвиток особистості.
4. Чим зумовлена поведінка учнів “групи ризику?”
5. Опишіть методи роботи педагога з дітьми проблемної поведінки.
6. Назвіть прийоми виховання важких дітей.
7. У чому суть психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці учнів молодших класів?
8. Розкрийте зміст методики “Малюнок сім’ї”, “Дерево”. Що дають вони сучасному педагогу?
9. Охарактеризуйте технології роботи вчителя з обдарованими дітьми.
10. Складіть рекомендації педагогам для роботи з “важкими” та обдарованими учнями.

ТЕМА 12. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ ТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

План

1. Група продовженого дня – особлива форма виховної роботи в початковій школі.
2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня.
3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті.
4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

Основні педагогічні поняття:

група продовженого дня, самопідготовка, виховна робота в ГПД, домашня навчальна робота учнів, школа-інтернат, самостійна робота, вихователь, функціональні обов'язки.

Рекомендована література: 10, 11, 16, 24, 32, 45, 51, 54, 67, 68, 85, 88, 95, 99, 100, 103, 111, 122, 124, 132, 138, 141, 146, 176, 178, 202.

Досвід – учитель, що дуже дорого бере за свої уроки, але краще за нього ніхто не навчить.

Т. Карлейль

1. Група продовженого дня як особлива форма виховної роботи в початковій школі

Група продовженого дня є однією з ефективних форм виховання молодших школярів, яка допомагає організувати найсприятливіші умови для їхнього відпочинку, навчання й виховання, поєднання навчально-виховної роботи на уроках і в позаурочний час. Вона забезпечує, урахувавши вікові особливості, розумовий, моральний, естетичний, фізичний, духовний розвиток дитини, створює умови для організації продуктивної праці, відкриває можливості всебічного виявлення й розвитку індивідуальних здібностей, запитів та інтересів молодших школярів.

Група продовженого дня – група учнів, з якими проводиться робота в позаурочний час.

Групи продовженого дня запроваджувалися насамперед з метою поліпшення умов життя і навчання дітей, які не мали належного догляду вдома. Ця форма суспільного виховання набула поширення після Великої Вітчизняної війни, у початкових класах сільських шкіл, коли батьки були зайняті на польових роботах. Колгоспи брали на себе всі витрати, організовували харчування дітей. Згодом подібні групи почали створювати й у міських школах.

1956 року XX з'їзд Комуністичної партії прийняв рішення про організацію шкіл-інтернатів. Із цього часу особливо інтенсивно збільшується кількість груп продовженого дня. Так, 1960 року була прийнята Постанова “Про організацію шкіл з продовженим днем”, якою передбачалося створення в

школах із продовженим днем відповідної навчально-матеріальної бази для учнів 1–2 класів з ослабленим здоров'ям для денного сну, забезпечення всіх школярів дворазовим гарячим харчуванням.

Групи продовженого дня відіграють важливу роль у здійсненні загального обов'язкового навчання учнів, сприяють їхньому розумовому, естетичному й фізичному розвитку. Перебування дітей в школі після навчальних занять дає змогу педагогам краще організувати роботу учнівського колективу, цілеспрямованіше здійснювати всебічний розвиток школярів. У групі продовженого дня дитячий колектив міцніше згуртовується. Педагоги мають кращу можливість приділити належну увагу індивідуальній роботі з учнями, краще організувати особистісно орієнтоване виховання.

Організуються групи продовженого дня директором школи із залученням батьківського комітету. Діти проводять час у таких групах під керівництвом педагога-вихователя після уроків.

Домашні завдання учні груп продовженого дня виконують у школі. Вихователь зобов'язаний так організувати підготовку цих завдань, щоб усі учні змогли виконати їх якісно. Для допомоги дітям, які не встигають у навчанні, впоратися із завданнями, педагог повинен володіти програмою й підручниками, методикою їх викладання, організувати самостійну роботу учнів з навчальними посібниками та наочністю. Під керівництвом вихователя учні ознайомлюються з правилами поведінки в школі. Педагог повинен домагатися, щоб діти їх завжди виконували, пояснює, як чергувати, доглядати за кімнатними рослинами. Важливою передумовою роботи вихователя є його фахова підготовка та рівень професійної компетентності, володіючи якими педагог зможе на високому організаційно-методичному рівні здійснювати навчання й виховання учнів.

Не слід сприймати групу продовженого дня як “камеру зберігання” дитини. Вихователі заповнюють вільний час учнів змістовною діяльністю. У них є різноманітні, цікаві ідеї та необхідний матеріал для індивідуальних і колективних занять.

Вихователь, який працює в групі продовженого дня, виконує відповідальні завдання й обов'язки. У своїй роботі він використовує Положення “Про організацію групи продовженого дня у загальноосвітній школі”, керівництво його діяльністю здійснюють директор школи та заступник із виховної роботи. Разом з учителями він вирішує складні питання навчання й виховання учнів. Водночас робота вихователя має й свої особливості – він згуртовує дітей, організовує їхнє життя й дозвілля, працює й відпочинок. “Нема сумніву, – писав К.Ушинський, – що багато що залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди залежатиме від особи безпосереднього вихователя, що стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень”.

Тому виконання режиму дня значною мірою залежить від уміння вихователя правильно спланувати свою роботу й діяльність вихованців, продумано розподілити сили в учнівському колективі, провести відповідний інструктаж, організувати перевірку виконання доручень.

Обов'язки вихователя визначені Статутом загальноосвітньої школи. Свою щоденну роботу вихователь повинен розпочинати бесідою з учителями про

навчання й поведінку дітей на уроках, потім ознайомлюється з класними журналами, видами домашніх завдань. Передумовами для успішної організації навчально-виховного процесу вихователем у початковій школі є знання вікових та індивідуальних особливостей учнів, їхніх настроїв, запитів та потреб.

Успішна робота групи продовженого дня залежить не тільки від того, наскільки цілеспрямовано спланована робота, але й наскільки правильно організований у ній режим. Від раціонального, з точки зору педагогічної й гігієнічної побудови, режиму залежить підвищення успішності, збереження достатньої працездатності та попередження втомлюваності учнів.

Дотримання впродовж тривалого часу правильного режиму сприяє зміцненню здоров'я, створює життєрадісний настрій і підвищує працездатність школярів. Неухильне дотримання режиму виховує в учнів такі цінні якості, як дисциплінованість, акуратність, організованість. Правильне чергування в режимі дня праці й відпочинку, у свою чергу, сприяє збереженню в дітей найвищої працездатності.

Режим груп продовженого дня будується таким чином: обід, потім відпочинок на повітрі – адже треба відновити працездатність учня, традиційно виділяється час на виконання домашніх завдань. Для підтримки необхідного м'язового й розумового тону на кожній самопідготовці в групах продовженого дня проводяться фізкультхвилинки.

Орієнтуючись на рекомендовані режими й беручи до уваги місцеві умови (черговість проведення годин дозвілля й прогулянок на території школи, час роботи загальношкільних гуртків і секцій), вихователь розробляє режим конкретної групи продовженого дня, урахувавши пропозиції вчителів, побажання батьків.

Після уроків учням пропонують перебувати на свіжому повітрі 30–40 хв; обід – 30 хв; прогулянки, ігри – 1,5–2 год; полуденок – 10 хв; самопідготовка – 1–1,5 год; робота в гуртках, заняття за інтересами – 1–1,5 год.

Режим дня є законом життя й діяльності педагогічного та учнівського колективів школи. Психолого-педагогічне значення режиму полягає в тому, що він забезпечує чітку організацію життя й діяльності педагогів і учнів, виробляє в них відповідний стереотип, сприяє піднесенню якості всієї навчально-виховної роботи.

Дбаючи про виконання режиму, слід пам'ятати, що зайва регламентація діяльності вихованців стримує їхню ініціативу й самодіяльність. Діти повинні мати час побути на самоті або в невеликому колі друзів. Режим дня учнів може бути постійним, він динамічний, як динамічне й саме життя школи. Правила внутрішнього розпорядку складають на онові загально-педагогічних вимог до організації й проведення навчально-виховної роботи, місцевих умов і можливостей.

2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня

Організація роботи в групі продовженого дня повинна відповідати психолого-педагогічним, гігієнічним і віковим особливостям учнів і сприяти перетворенню в єдиний гармонійний процес навчально-виховної роботи, відпочинку і трудової діяльності школярів.

Вимоги до планування виховної роботи в групі продовженого дня:

- відповідність режиму віковим особливостям школярів;

- педагогічне забезпечення чергування режимних моментів;
- раціональний розподіл часу на навчання, харчування, відпочинок, позакласні й позашкільні заходи, у тому числі максимальне перебування дітей на свіжому повітрі;
- чітка організація роботи дитячого колективу, єдність вимог до дітей і контроль за їхньою діяльністю.

План виховної роботи вихователя групи подовженого дня містить такі розділи:

- 1) участь у комплектуванні групи;
- 2) піклування про здоров'я, фізичний розвиток і режим школяра;
- 3) керівництво самопідготовкою учнів;
- 4) керівництво їхньою суспільною корисною працею;
- 5) організація відпочинку учнів.

Вихователів також рекомендують складати план на тиждень, який передбачає роботу з вихованцями до і після самопідготовки на кожен день.

Педагогічний досвід роботи переконує, що всі елементи щоденного плану можна сконцентрувати за такими етапами, які можна щоденно конкретизувати різними видами діяльності.

1. *Прийом учнів у групу* – включає:
  - обмін інформацією з класоводом про навчальні завдання для учнів;
  - відзначення відсутніх учнів у журналі й вияснення причин відсутності;
  - звільнення від перебування в групі хворих учнів згідно з розпорядженням медичної сестри та письмового (усного) прохання батьків;
  - оголошення учням основних заходів упродовж дня;
  - організація підготовки учнів до години дозвілля, “спортивної години” (переодягання в спортивну форму) або до обіду;
  - повторення правил поведінки учнів у коридорах, дворі, на сходах, вулиці;
  - організований вихід учнів з класу.

2. *Година здоров'я.*

Мета цього етапу: сприяти активному відпочинку дітей після розумової діяльності; розвивати м'язову систему, покращити роботу серцево-судинної та дихальної систем, удосконалювати навички стрибання, метання в ціль; виховувати кмітливість, спритність, чесність, дружбу, дисциплінованість.

Інвентар: скакалки, м'ячі, прапорці, естафетні палички, обручі.

• Підготовча частина. Шиккування. Ознайомлення зі змістом години здоров'я. Ходьба, різновиди ходьби. Повільний біг з переходом у ходьбу. Рухові вправи на розвиток м'язів рук і ніг.

- Основна частина. Естафети та рухливі ігри.
- Заключна частина. Шиккування. Ігри низької рухливості. Дихальні вправи. Приведення організму в спокійний стан. Підведення підсумків. Організоване повернення в клас.

Вільний час. Головне, щоб він не перетворився на робочий або просто в нудне й рутинне “відбування” до вечора. Завдання вихователів зробити дозвілля дітей цікавим, насиченим, різноманітним.

• Досить часто вихователі груп подовженого дня використовують під час занять з дітьми здоров'язберігаючі технології. Адже фізична активність

дітям необхідна для нормального росту й розвитку. Тому обов'язковою складовою частиною загального розпорядку дня в групі продовженого дня є спортивні години, заняття на повітрі, екскурсії, ігри, змагання.

- Саме під час роботи в групах продовженого дня діти можуть відвідувати різноманітні гуртки та секції, які працюють у школі. Така система роботи дозволяє школярам спробувати свої сили й інтереси в різних напрямках і вибрати найбільш доступний і цікавий.

3. Година дозвілля – “Спортивна година”.

Особливістю таких занять є те, що вони проводяться здебільшого у формі гри. Тривалість цих занять залежить від багатьох обставин: втоми, попереднього виду діяльності, активності учнів, погодних умов. Незалежно від пори року, ці заняття слід проводити на свіжому повітрі. Лише в разі негоди (дощ, сильний мороз, завірюха) їх переносять у спортивний зал. У план кожного заняття, як правило, включають від 3 до 5 основних видів фізичних вправ із ходьби, бігу, стрибків, а також рухливі ігри чи естафети. “Спортивна година” має певну структуру. Заняття починається з організації групи й пояснення його змісту. Після шикування в шеренгу, колону чи коло й усвідомлення завдань заняття діти роблять невеличкий пробіг у повільному темпі (можна чергувати з ходьбою), виконують загально-розвиваючі вправи й переходять до основних вправлянь – бігу, стрибків, метань, рухових ігор тощо. У режимі групи продовженого дня бажано організовувати змагання, фізкультурні свята, спортивні змагання.

Спортивна година може бути дуже різноманітною, але обов'язково відповідати віковим особливостям і можливостям школярів. *До найбільш доступних можна віднести такі види рухів:*

- ходьба звичайна і з різними рухами рук, ніг і тулуба;
- біг повільний і швидкий, з виконанням завдань за сигналом;
- стрибки на двох ногах і на одній, на місці і з переміщенням уперед, через скакалку;
- кидання й ловлення великих і малих м'ячів, перекидання в парах;
- вис, упори на дитячих перекладинах;
- вправи в рівновазі: ходьба по вузькій лінії, лавочці;
- рухливі ігри із шикуванням і перешикиванням;
- естафети з ходьбою, бігом, стрибками, метанням та ін.

Зміст спортивної години узгоджується з навчальним матеріалом програми фізичної культури.

4. *Обід.* Для вихователя обід – це важливий виховний захід. Педагог повинен закріпити в учнів навички самообслуговування, культури й гігієни поведінки в їдальні, бережливого ставлення до хліба й продуктів харчування, навчити шанувати працю поварів та обслуговуючого персоналу. Цей захід складається із трьох етапів:

- *підготовча частина:* миття рук милом та витирання рушником; повторення правил поведінки в їдальні; накриття черговими учнями столів;

- *основна частина:*

- при вживанні першої страви навчити дітей правильно тримати ложку, руки на столі, виїдати перші страви з тарілки, складати тарілки й підтримувати чистоту за столом, користуватися серветкою;

– при вживанні другої страви навчити дітей правильно користуватися виделкою, очистити сардельку, складати тарілки й дотримуватися гігієнічної поведінки за столом;

– при вживанні третьої страви навчити користуватися десертною ложкою;

• *заклучна частина:* подяка поварам; прибирання черговими столів; участь у складанні меню для учнів обов'язково беруть медичні працівники школи, а за її якістю стежать санітарні служби.

5. *Прогулянка.* Прогулянки передбачають проведення вихователем цілого комплексу оздоровчо-гігієнічних і пізнавальних завдань. Під час прогулянок використовуються різноманітні ігри. Плануючи прогулянку, вихователь заздалегідь повідомляє про це учнів, пропонує їм, що одягнути, як підготуватися. Прогулянки бувають тематичними й цілеспрямованими. Готовність учнів до прогулянки вихователь попередньо перевіряє. У жаркі дні для дітей обов'язкові головні убори. Після проведення прогулянки вихователь повинен поцікавитися, що найбільше сподобалось учням, куди б вони хотіли піти наступного разу. Ці побажання необхідно враховувати, плануючи роботу групи, щоб збільшити інтерес до прогулянок, зробити їх цікавішими.

6. *Самопідготовка.*

Самопідготовка (навчальна робота учнів у групі продовженого дня) – форма організації навчання, самостійна, позаурочна робота учнів з виконання навчальних завдань.

Метою цього етапу є: поглиблення вмінь і навичок учнів самостійно виконувати домашні завдання; вчити самостійно працювати з підручником; виховувати акуратність, старанність. Самопідготовка складається із трьох частин:

– підготовчої – приготування зошитів, підручників, необхідного приладдя; уточнення домашніх завдань; розподіл часу по предметах;

– основної – повторення матеріалу, вивченого на уроці, індивідуальна робота, фізкультхвилинка;

– заключної – відзначення найстаранніших учнів під час самопідготовки; підсумок.

7. *Завершення роботи в групі продовженого дня* – повторення правил дорожнього руху; прибирання робочих місць; збір дітей додому.

Для здійснення завдань, які стоять перед школами, групами продовженого дня, вихователь використовує різні форми виховної взаємодії зі школярами, зокрема, фронтальну, масову, групову, (гурткову), індивідуальну. Найбільш поширеною є фронтальна робота, у процесі якої вихователь одночасно працює з усім класом (групою) учнів.

Групова робота передбачає діяльність окремих колективів, які працюють над випуском стінної газети, підготовкою до екскурсії, виступу художньої самодіяльності. Завдання вихователя на цьому етапі – допомогти активу чи окремим групам учнів організувати їхню роботу за інтересами, сприяти згуртуванню учнівського колективу.

Фронтальна й групова робота також містять індивідуальну роботу з учнями. Особливу увагу слід звертати на учнів, які відстають у навчанні, порушують правила поведінки.

Знання особливостей планування й організації виховної роботи в групі продовженого дня допоможе вихователю краще організувати її роботу.

3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті

У школі-інтернаті знаходяться діти з малозабезпечених, багатодітних сімей та діти, батьки яких позбавлені права батьківської опіки. Вони перебувають у школі цілий день – від ранку й до вечора, більшість із них залишається на ніч, додому йдуть лише на вихідні. До таких спеціалізованих шкіл віддають на навчання різних дітей, серед яких є і “важкі”. Педагогам у групі продовженого дня треба вміти організувати й зацікавити дітей. Вихованці інтернату не повинні бути психологічно травмовані тим, що інші діти йдуть додому, а вони залишаються в школі. Їхнє перебування в закладі не повинно бути обтяжливим і нудним. І про це потрібно подбати перш за все дирекції навчального закладу, усьому педагогічному колективу.

Ритм життя змушує батьків усе більше часу приділяти професійній діяльності, тому дитина залишається дуже часто один на один зі своїми проблемами. А значить, порожнеча, яка таким чином починає поглинати її, може бути заповнена негативом. Дуже часто вулиця з її зовсім іншим, ніж у школі, життям стає більш привабливою. Це одна з причин того, що злочинність “помолодшала”. Одна з місій сучасної школи – виховання в учня потреби самореалізації. А школа повного дня чи школа-інтернат (ще її називають напівпансіоном) допомагає її вирішити. Часто саме поняття “школа-інтернат” розуміється перевернуто: тільки контроль за підготовкою домашніх завдань і своєрідна “камера зберігання”, коли діти знаходяться під наглядом педагогів. Від цього потрібно відмовлятися.

У наповненні творчою діяльністю другої половини дня школяра важливу роль відіграє інтеграція основної й додаткової освіти. Це форма організації дітей у другій половині дня відповідно до їхніх інтересів, здібностей, заснована на замовленні споживачів освітніх послуг, тобто батьків. Вона може включати в себе три взаємопов’язаних компоненти:

- *Освітня діяльність*: виконання домашніх і творчих завдань, індивідуальні заняття на основі індивідуального освітнього маршруту, профільні заняття за вибором, дослідна й проектна діяльність.
- *Додаткова освіта*: заняття на музичних інструментах, художня студія, театральна студія, комп’ютерний клуб.
- *Змістове й оздоровче дозвілля*: бібліотечні уроки, інтелектуальні й розвиваючі ігри, спортивні секції, прогулянки.

Кожну таку форму організації дозвілля школярів потрібно узгодити з батьками. Іноді вони самі виступають ініціаторами нових видів діяльності. За таких умов змінюється й ставлення до змісту освіти, під яким розуміється система різних сфер життєдіяльності, необхідних для усвідомленого самовизначення людини. Така діяльність привчає дитину бути мобільною, а в наш непростий динамічний час ця якість особистості визначає її успіх у майбутньому.

Вихователі сучасних шкіл-інтернатів під час організації навчально-виховної роботи частіше стикаються з проблемними дітьми. Тому в школі-інтернаті працювати складніше, ніж у звичайній школі, бо тут чимало дітей зі складними, скаліченими долями, і такі діти не завжди поведуться адекватно. Педагоги повинні намагатися знайти шлях до кожного дитячого серця. Одним із найефективніших шляхів є спільне захоплення музикою, малюванням, танцями, різними видами спорту. Спочатку діти соромляться. Поступово, непомітно для

себе, захоплюються певним видом діяльності.

Виховання молодших школярів у шкільних установах інтернатного типу, як свідчить досвід вихователів-майстрів, проходить більш успішно за умов спільної діяльності дитини й дорослого, коли проводиться спеціальна робота для включення мовленнєвого спілкування в самостійну діяльність вихованців. Завдання вихователя полягає в тому, щоб допомогти дитині усвідомити свої дії, підтримати їх і надати їм цілеспрямованого й усвідомленого характеру. Вихователь разом з дітьми планує майбутню спільну діяльність: розподіляє доручення, визначає порядок дій, обов'язки кожного вихованця, кінцеві й проміжні ланки його діяльності. При цьому радиться з ними й охоче приймає будь-які їхні пропозиції, а під час ігор, виконання доручень іноді нагадує їм намічений порядок дій. Після виконання діяльності вихователь розмовляє з кожною дитиною, запитує, що робив, що найбільше сподобалося.

Педагог, який працює у школі-інтернаті, повинен розуміти, що до вихованців такого закладу потрібен зовсім інший підхід, ніж до дітей із загальноосвітньої школи. Увечері вихователь влаштовує бесіди про день, що минув. Діти згадують, чим вони займалися сьогодні: якими були уроки, заняття в гуртках, екскурсії; хто приходив у групу, чим займалися, у що грали. На думку вихователів, такий "усний щоденник" дисциплінує дітей, розвиває пам'ять, увагу, самосвідомість.

Життя дітей потрібно насичувати подіями, збагачувати новими враженнями: улаштовувати концерти, де вони самі беруть участь, інсценувати казки, організувати нові ігри, де багато правил, тобто організувати колективні справи на засадах самоврядування. Адже, найголовніше, – діти не повинні бути пасивними учасниками подій, що відбуваються, яких раптово кудись ведуть, щось показують, а проживати події активно, чекати на них і готуватися до них.

Дуже важливо вихователю, плануючи наступний день, виділити який-небудь епізод, зробити його бажаним і привабливим ("Завтра будемо грати в нову гру"; "Завтра будемо робити іграшки для малят"). Такі бесіди розкривають привабливість майбутнього, захоплюють вихованців і змушують їх з нетерпінням чекати завтрашнього дня [73].

Дуже корисно зв'язувати у свідомості дітей минулі події з майбутніми. Якщо сьогодні почати справу, то завтра її потрібно продовжити, визначивши при цьому конкретний план подальших дій. Зв'язок між "сьогодні і завтра" можна встановлювати як для окремих дітей, так і для всієї групи в цілому. Поступово учні самі підключаються до планування свого життя. Такі творчі дії вихователя підвищують ефективність виховання молодших школярів.

4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах

Позаурочна виховна діяльність складає органічну частину життя школи-інтернату і являє собою систему організованих і цілеспрямованих занять, які допомагають дітям успішно вчитися, виробляють у них навички суспільно корисної праці, формують свідому дисципліну, колективізм, сприяють моральному, розумовому, фізичному вихованню школярів, задовольняють їхні культурні запити й спрямовують активність у русло корисної діяльності.

Головним завданням позаурочної діяльності є поглиблення загально-наукових та спеціальних знань, розвиток світогляду учнів, виявлення різноманітних творчих здібностей і сприяння їхньому всебічному розвитку, виховання в школярів самостійності й ініціативи, вироблення навичок самоосвіти для майбутньої практичної діяльності.

Засвоєні під час проведення позаурочних заходів знання, вміння й навички є органічною частиною всебічного розвитку особистості, формування якої може бути забезпечене тільки системою діяльності вихованців, широко розгалуженої за різними видами й напрямками. Школа-інтернат забезпечує вихованцю широкий вибір занять у гуртках, секціях під керівництвом кваліфікованих фахівців. Ефективність позаурочної виховної діяльності забезпечується також раціональним використанням навчального й позаурочного часу як учнів, так і педагогів, самодіяльністю, ініціативністю, активністю вихованців, удосконаленням форм і методів роботи в позаурочний час, навчанням школярів наукової організації праці.

Зміст позаурочної виховної роботи характеризується педагогічною цілеспрямованістю й суспільно необхідним характером діяльності учнів. Особливість виховання, яке здійснюють поза уроками, полягає в тому, що, продовжуючи процес пізнання, ця робота створює найбільш сприятливу атмосферу для виховання самостійності й співробітництва. Дуже важливо, щоб в основі організації роботи з дітьми в позаурочний час було самоврядування, забезпечувалася свобода творчості, самостійність, активність, можливість вибору виду діяльності, формувалися інтереси підростаючого покоління до різноманітних факторів позашкільного середовища [71].

Уся позаурочна виховна діяльність у школі-інтернаті організовується в умовах належного педагогічного режиму, який є одним із найважливіших засобів виховання учнів. Однак позаурочний режим є гнучким, що дає змогу забезпечувати як масові заходи, так і диференційований підхід до вихованців. Адже шлях до виховання особистості – це включення дитини в значущу для неї діяльність, а також організацію таких видів діяльності, за яких здійснюється саморозвиток особистості.

Багато педагогічних колективів шкіл-інтернатів дійшли висновку, що комплексний підхід до справи виховання сприяє подоланню традицій однобічно-здрібненого розуміння й здійснення виховного процесу, творчому розвитку цілісного процесу формування нової людини. Успішно реалізувати комплексний підхід у вихованні можна, дотримуючись таких принципів: цілеспрямованості всього процесу виховання, системності й безперервності, свідомого акценту на зв'язок із життям країни, збагачення дітей практичним соціальним досвідом, який у складних ситуаціях допоможе їм зайняти активну позицію, педагогічну доцільність виховних впливів, диференційований підхід до вихованців, урахування вікових особливостей.

Позаурочна виховна діяльність у початкових класах шкіл-інтернатів спрямована на виконання навчальних завдань, розширення передбачених програмою знань, розвиток якостей, необхідних для подальшої активної пізнавальної діяльності, спостережливості, охайності, самостійності, любові до природи, читання книг.

Для правильної організації позаурочної роботи особливо необхідним є вивчення проблем емоційного стану педагогів і учнів, партнерських взаємин між ними. Тонкість і глибина емоційних відносин “вихователь–вихованець” забезпечують якість позаурочної діяльності школи й усього педагогічного процесу.

Принцип об'єднання педагогічного управління позаурочною діяльністю школярів з їх самостійністю, роботою органів учнівського самоврядування вимагає дотримання дистанції між педагогами й учнями, загальних форм професійної етики, педагогічного такту. Унаслідок цього в школі формуються етико-педагогічні традиції, встановлюються партнерські взаємини вихователів і вихованців та доброзичливі стосунки між самими учнями.

Однією з форм виховання дітей, яка допомагає організувати сприятливі умови для їхнього відпочинку, навчання та виховання, є група продовженого дня. Успішність роботи групи продовженого дня залежить від правильно організованого в ній режиму. Дотримання правильного режиму сприяє зміцненню здоров'я й підвищує працездатність школярів.

Одним із закономірних проявів руху української освіти курсом гуманізації є тенденція посилення проблем соціального сирітства, яка виразно проявилася за останні шість-сім років. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, залишаються однією з найбільш соціально незахищених і найменш психологічно захищених спільнот нашої країни, а сирітське середовище акумулює в собі складні проблеми їхнього соціального становища та психічного стану.

Успішним вирішенням цього завдання є ґрунтовне утвердження в школах-інтернатах гуманістичного педагогічного спілкування з урахуванням специфіки педагогічної роботи в цих закладах. Вихователь повинен допомогти дитині усвідомити свої дії й підтримати її, планувати майбутню спільну діяльність. Після виконання діяльності вихователь розмовляє з кожним учнем. Він розуміє, що до дітей школи-інтернату потрібний зовсім інший підхід, ніж до дітей із загальноосвітніх шкіл. Кожен вихователь повинен мати свою методику дій, яка сприятиме підвищенню ефективності організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “група продовженого дня”.
2. Розкрийте специфіку роботи групи продовженого дня.
3. У чому полягають особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня?
4. Назвіть основні режимні моменти групи продовженого дня.
5. З яких компонентів складається план виховної роботи групи продовженого дня? Розкрийте їх.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Змодельуйте функціональні обов'язки вихователя групи продовженого дня.
2. Складіть план виховної роботи на тиждень для групи продовженого дня початкових класів.
3. Розкрийте специфіку роботи вихователя в ЗОШ-інтернаті.
4. Опишіть методику організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.

КЛАСНИЙ КЕРІВНИК _ОРГАНІЗАТОР ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

ТЕМА 13. МЕТОДИКА РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

План

1. Історичні передумови виникнення посади класного керівника в освітньому закладі.
2. Функції класного керівника в навчально-виховному процесі початкової школи.
3. Складові професіограми класного керівника.
4. Напрями й форми роботи класного керівника.
5. Аналіз “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”.

Основні педагогічні поняття:

класний керівник, класовод, функції, напрями й форми роботи, виховні завдання, методичні рекомендації, професіограма.

Рекомендована література: 1, 11, 16? 24, 46, 51, 54, 78, 85, 94, 100, 103, 106, 108, 112, 115, 122, 132, 137, 140, 167, 187, 214.

1. Історичні передумови виникнення посади класного керівника в освітньому закладі

Класний керівник – це безпосередній та основний організатор навчально-виховної роботи в школі, офіційна особа, яка призначається директором школи для здійснення виховної роботи в класі.

Інститут педагогів-вихователів найбільш інтенсивно розпочав формуватись у 70-х роках ХІХ століття, коли в середніх навчальних закладах поряд із посадою вчителя-предметника з'явилися нові посади в чоловічих гімназіях – посади класних наставників та їхніх помічників, у жіночих – класні дами й класні спостерігачі. Вони були зобов'язані вникати в усі життєві події довірених їм учнівських колективів, стежити за взаєминами в цих колективах, формувати доброзичливі відносини між дітьми. Педагогу належало бути прикладом у всьому, навіть його зовнішній вигляд був зразком для наслідування.

Після жовтневого перевороту 1917 року ці посади було ліквідовано. Проте з розвитком шкільництва, розширенням кола обов'язків і функцій учителів виникла потреба у введенні додаткової посади. Тому через деякий час окремих учителів стали призначати керівниками класу й називати груповодами, або класоводами.

У 30-ті роки після запровадження класно-урочної системи в школах був створений Інститут груповодів, який з 1934 року перейменовано в Інститут класних керівників.

Офіційне введення посади класного керівника в школах Української РСР відбулося у вересні 1935 року, що сприяло згуртуванню учнівських колективів. Класним керівником призначався один з учителів, на якого покладалась

особлива відповідальність за виховну роботу в даному класі. Обов'язки класного керівника розглядались як додаткові до основної викладацької роботи.

1935 р. – початок ХХІ ст. – це період розвитку класного керівництва. Сьогодні інститут класного керівництва суттєво змінився. Нижче розглянемо основні типи класного керівництва:

а) учитель-предметник, який одночасно виконує функції класного керівника;

б) звільнений класний керівник, що виконує тільки виховні функції;

в) класний куратор (підкувальник), якому доручено спостереження за якою-небудь роботою;

г) тьютор (захисник, покровитель, опікун), який здійснює контроль в умовах, коли учні беруть на себе ряд організаторських функцій педагога.

Класний керівник (згідно з Положенням про класного керівника) – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного закладу, окремими учнями, їхніми батьками, організацію й проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу у створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації й розвитку учнів (вихованців), їхнього соціального захисту.

Сьогодні класний керівник організує різноманітну діяльність у класі, піклується про розвиток кожної дитини, допомагає дітям у вирішенні проблем, що виникають. Особливу увагу потрібно звертати на індивідуальну роботу з дітьми, емоційну підтримку груп усередині класу, створення позитивного психологічного клімату в класі, розвиток дитячого самоуправління, створення умов, які дозволяють кожній дитині розкрити себе в стосунках з оточенням. Тому основними напрямками роботи класного керівника є вивчення особистості учня, планування виховної роботи, організація й виховання учнівського колективу, робота з різними категоріями дітей, взаємодія з дитячими громадськими формуваннями та робота з батьками учнів.

Особлива відповідальність за виховання й розвиток громадянина України покладається на класного керівника початкової школи, який покликаний закласти підґрунтя процесу формування всебічно розвинутої, творчої, активної особистості, дружнього колективу, розвитку самоврядування, співпраці з батьками тощо.

Діяльність класного керівника в сучасній школі спрямована на підвищення культурного рівня дітей, підготовку їх до життя в умовах ринкових відносин, на подолання дефіциту спілкування, виховання господаря своєї землі.

2. Функції класного керівника в навчально-виховному процесі початкової школи

У Положенні “Про середню загальноосвітню школу України” зазначено, що повсякденне керівництво навчально-виховною роботою в класі здійснює класний керівник, призначений адміністрацією школи з числа вчителів, які викладають у цьому класі.

На нього покладається розв'язання *таких завдань*: виховання в учнів культури поведінки, формування в них високих моральних якостей; забезпечення єдності педагогічних вимог з боку сім'ї і школи; організація в разі

потреби допомоги учням (навчальної, матеріальної, моральної); проведення заходів, які передбачають зміцнення здоров'я учнів; організація суспільно корисної праці учнів; ведення документації класу; будування взаємин з учнями та їхніми батьками на демократичних засадах, співробітництві; сприяння розвитку самоврядування учнів.

Класний керівник – один з основних суб'єктів виховної роботи в класі, організатор позакласної роботи, координатор роботи вчителів, які викладають у закріпленому класі.

Класний керівник здійснює зв'язок школи із сім'ями учнів. Він повинен добре знати умови життя учнів, вивчати їхні інтереси, запити й індивідуальні особливості. Основні обов'язки класного керівника сформульовано в Статуті середньої загальноосвітньої школи.

Класний керівник у навчально-виховному процесі початкової школи виконує такі функції: *діагностичну, організаторську, виховну, координаційну, стимуляційну, функцію контролю та корекційну.*

Діагностична функція. Передбачає вивчення класним керівником учнів свого класу. Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований план виховної роботи, організувати результативний щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема.

Організаторська функція. Полягає в умінні залучати колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що забезпечує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні й матеріальні соціально значущі цінності й орієнтує на них їхню поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки й здібності; вільного спілкування; організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх.

Головне призначення організаторської функції – підтримка позитивної дитячої ініціативи, пов'язаної з удосконаленням життя регіону, мікросередовища, школи й самих школярів. Класний керівник не стільки організовує учнів, скільки надає їм допомогу в самоорганізації різноманітної діяльності: пізнавальної, трудової, естетичної, а також вільного спілкування, що є частиною дозвілля. Важлива на цьому рівні функція згуртування колективу, яка є не самоціллю, а способом досягнення поставлених перед класом завдань. Одним із завдань класного керівника, зокрема, є розвиток учнівського самоврядування.

Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибокого проникнення у внутрішній світ дітей, розуміння їхніх переживань і мотивів поведінки. Відповідно до цих цілей він вивчає школярів не тільки на уроці, а й у позаурочний час, під час відвідування сімей учнів, під час екскурсій і походів.

Виховна функція. Найскладніша функція в діяльності класного керівника. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми й методи виховної діяльності. Класний керівник складає його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку й проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально цінних мотивів

поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Координаційна функція. Полягає в спрямуванні класним керівником виховних зусиль усіх педагогів, батьків і представників громадськості на позитивні результати у вихованні учнів. Вона проявляється насамперед у тому, що класний керівник здійснює виховну діяльність у тісній співпраці з іншими членами педагогічного колективу й у першу чергу з тими педагогами, які працюють з учнями даного класу. З одного боку, він використовує інформацію, яку отримує про дітей від учителів, а з іншого, – збагачує уявлення педагогів про дитину, пропонуючи їм свою інформацію, яка допоможе відрегулювати дії педагога, його методи роботи з учнем.

Класний керівник є сполучною ланкою між учителями та батьками дитини. Він інформує педагогів про стан вихованця, особливості батьків, організовує їхні зустрічі з іншими вчителями. Особливу увагу класний керівник повинен приділити новим педагогам, яких важливо познайомити з особливостями класного колективу й окремих учнів.

Однією з форм взаємодії класного керівника та вчителів-предметників, яка забезпечує єдність дій і сприяє виробленню єдиних підходів до виховання, є педагогічний консиліум, на якому формується всебічний погляд на дитину.

Стимуляційна функція. Полягає у своєчасному виявленні зрушень на краще в розвитку кожного учня класу й відповідному заохоченні його до наступних корисних дій і вчинків.

Функція контролю. Метою цієї функції є забезпечення постійного вдосконалення виховного процесу. Реалізація функції контролю передбачає виявлення як позитивних результатів, так і причин недоліків, що виникають у процесі виховання. На основі аналізу результатів контролю проводиться корекція роботи класного керівника або з класом у цілому, або з конкретною групою учнів чи окремим учнем. Контроль роботи класного керівника – це не стільки контроль з боку адміністрації школи, скільки самоконтроль з метою корекції.

Корекційна функція. На основі аналізу результатів контролю здійснюється корекція роботи класного керівника як із класом у цілому, так і з конкретною групою учнів або окремим учнем. Основна мета функції корекції – забезпечення постійного розвитку виховної системи класу. Корекція – це завжди спільна діяльність класного керівника й колективу класу в цілому, групи або окремих учнів [15].

Розглянуті вище функції визначають зміст діяльності класного керівника. У виховній системі школи класний керівник являє собою адміністративну особу, наділену відповідними правами й обов'язками, а саме:

- отримувати інформацію про психічне й фізичне здоров'я кожної дитини;
- контролювати успішність кожного учня;
- контролювати відвідуваність дітьми навчальних занять;
- координувати й спрямовувати в єдине русло роботу вчителів певного класу, а також психолога, соціального педагога;
- організовувати виховну роботу з учнями класу: проводити “малі педради”, педагогічні консиліуми, тематичні заходи тощо;

– виносити на розгляд адміністрації, ради школи пропозиції, узгоджені з колективом класу;

– запрошувати до школи батьків (або осіб, які їх замінюють) для вирішення питань, пов'язаних з вихованням і навчанням учнів, за погодженням з адміністрацією звертатися до комісії в справах неповнолітніх, у психолого-медико-педагогічну комісію, комісію зі сприяння сім'ї та школі на підприємствах;

– отримувати допомогу від педагогічного колективу школи;

– визначати індивідуальний режим роботи з дітьми, виходячи з конкретної ситуації;

– відмовлятися від доручень, що лежать за межами змісту його роботи;

– вести дослідно-експериментальну роботу з проблем дидактичної та виховної діяльності;

– організовувати навчально-виховний процес, оптимальний для розвитку позитивного потенціалу особистості учнів у рамках діяльності загальношкільного колективу;

– надавати допомогу учневі у вирішенні гострих проблем (переважно особисто, можна залучити психолога);

– встановлювати контакт із батьками та надавати їм допомогу у вихованні дітей (особисто, через психолога, соціального педагога).

Для педагогічно грамотного, успішного й ефективного виконання своїх обов'язків класному керівникові необхідно добре знати психолого-педагогічні основи роботи з дітьми, бути інформованим про новітні тенденції, способи й форми виховної діяльності, володіти сучасними технологіями виховання.

Відомий педагог К.Д.Ушинський стверджував, що особистість може формуватися лише особистістю. Від того, яким був перший учитель-вихователь, залежить успішність школяра в майбутньому. Як правило, авторитет учителя є найбільшим у початкових класах. Для опитування учням було запропоновано розташувати суб'єкти виховного впливу (учитель, друг, подруга, батьки, однокласники, герої книг, кіно, тренер, друзі по секції) в порядку зменшування ролі їхнього авторитету.

Більше половини опитаних школярів розташувала суб'єкти виховного впливу таким чином:

1. Учитель.
2. Батьки.
3. Друг, подруга.
4. Герої книг, кіно.
5. Однокласники.
6. Тренер, друзі по секції.

Ці результати свідчать про те, що період молодшого шкільного віку є сензитивним для сприйняття виховного впливу вчителя-вихователя. Тому вихователю учнів початкових класів набагато легше здійснювати виховний процес. Однак від того, якими якостями він володіє, наскільки підготовлений до цього процесу, залежить ефективність його роботи. Щоб бути професіоналом у виховній роботі, класний керівник повинен володіти системою якостей, знань, умінь та навичок організації виховної роботи, що становить професіограму класного керівника.

3. Складові професіограми класного керівника

Професіограма – система вимог, які професія висуває до людини.

Професіограма класного керівника – це ідеальна модель діяльності класного керівника, яка визначає вимоги до особистих якостей, знань та умінь, необхідних для виконання функцій класного керівника.

Якості особистості класного керівника:

- любов до дітей;
- любов до професії;
- громадська морально-етична зрілість;
- патріотизм;
- гуманізм;
- вимогливість до себе та учнів;
- тактовність;
- толерантність;
- високий рівень культури;
- творчість;
- цілеспрямованість;
- самокритичність;
- комунікативність;
- оптимізм;
- спостережливість;
- ерудованість;
- діловитість.

Знання, якими повинен володіти класний керівник:

- державні документи стосовно виховання дітей;
- основи української етнопедагогіки;
- передовий педагогічний досвід;
- психологія молодшого школяра;
- особливості педагогічної діагностики;
- принципи виховання, форми та методи організації виховного впливу на дітей молодшого шкільного віку;
- специфіка роботи класного керівника початкової школи;
- основи планування діяльності класного керівника;
- методика створення й виховання учнівського колективу та керівництва ним;
- взаємодія класного керівника з дитячими громадськими формуваннями;
- специфіка роботи з важковиховуваними й обдарованими учнями;
- методика взаємодії класного керівника з батьками;
- особливості виховної роботи в зарубіжній школі.

Уміння та навички класного керівника

Гностичні – уміння аналізувати психолого-педагогічну літературу, у тому числі й різні виховні системи, рівень розвитку й вихованості учнів; аналізувати

умови, у яких здійснюється процес виховання, і завдання, що стоять перед педагогами; аналізувати й оцінювати власну виховну діяльність.

Проектувальні – уміння прогнозувати, передбачати розвиток особистості кожного вихованця та групи в цілому; моделювати цілі, завдання, зміст, засоби виховного процесу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів; прогнозувати власну систему педагогічної діяльності.

Конструктивні – уміння планувати спільно з учнями виховну роботу; відбирати її доцільні форми та методи; передбачати труднощі у виховному процесі, конструювати новітні засоби та прийоми виховної взаємодії з вихованцями.

Комунікативні – уміння будувати доцільні стосунки з учнями, батьками, колегами; створювати сприятливе виховне середовище для розвитку інтересів, здібностей, нахилів учнів; регулювати міжособистісні стосунки в класі, групі; уміло орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їхнього розв'язання; керувати власними емоціями, поведінкою.

Організаторські – уміння стимулювати розвиток колективу учнів і кожного з вихованців, їхню активність, ініціативу; спільно з учнями організовувати щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими творчими справами; сприяти накопиченню в учнів соціального досвіду, позитивних рис, організовувати свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.

Прикладні – уміння малювати, співати, грати на музичних інструментах, виразно читати, танцювати, організовувати масові заходи, екскурсії, походи, користуватися технічними засобами.

4. Напрями й форми роботи класного керівника

Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю й не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути індивідуальними, груповими та фронтальними. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками:

- завданням виховання;
- рівнем розвитку первинного колективу;
- індивідуальними особливостями школярів;
- об'єктивними обставинами;
- конкретними педагогічними ситуаціями та ін.

За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми роботи поділяють на: словесні (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі та ін.); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси тощо); наочні (діяльність шкільних музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.). Усі вони взаємопов'язані, доповнюють і збагачують одна одну. Є види роботи, у яких одночасно використовують словесні, практичні, наочні форми. Наприклад, колективні творчі справи (КТС).

Усі форми діяльності класний керівник пропонує дітям без примусу. Головне завдання класовода – зацікавити, захопити учнів різноманітною інтелектуальною, духовно-творчою, трудовою діяльністю. Головна умова – природність і технологічна культура виховного впливу класного керівника. Слід пам'ятати цінну пораду В.О.Сухомлинського: “Учневі не потрібно у кожний момент знати, що вчитель його виховує”. Найбільш поширеними формами

виховної роботи в початковій школі є бесіда (пізнавальна, етична, художньо-естетична), екскурсії (природознавчі, уроки милування природою, виробничі, художні), ігри (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, ігри-подорожі), творчі години, трудові справи, вікторини, свята (державні, календарно-обрядові, сезонні, шкільні, родинні).

Напрямки виховної роботи класного керівника визначаються “Орієнтовними напрямками виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах на навчальний рік”:

- громадянське виховання;
- родинно-сімейне виховання;
- військово-патріотичне виховання;
- трудове виховання;
- художньо-естетичне виховання;
- моральне виховання;
- екологічне виховання;
- формування здорового способу життя;
- превентивне виховання;
- сприяння творчому розвитку особистості.

У цих рекомендаціях розкриваються завдання кожного з напрямків, шляхи їх реалізації та основні форми виховної роботи за такою класифікацією:

- інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, інтелектуальні аукціони, ринги, вечори, подорожі до джерел різної культури, історії тощо, “жива газета” та ін.);
- діяльнісно-практичні групові (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади);
- інтегративні (шкільні клуби, квк, фестивалі, асамблеї, гуртки);
- діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо);
- наочні (шкільні музеї, кімнати й зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди тощо).

Класний вихователь працює на ставці вчителя. Його робочий день ненормований. Введення такої посади доцільне в тих класах, де більшість учнів потребує особливої індивідуальної педагогічної підтримки. Класний вихователь займається суто виховною, дослідницькою роботою й має змогу більш глибоко вивчити, аналізувати вікові та індивідуальні особливості учнів, спільно з вихованцями організувати позакласну роботу, більше уваги приділяти роботі з батьками тощо.

Посада класного керівника більш розповсюджена, вона матеріально підкріплюється доплатою до основної вчительської ставки. Згідно із “Законом України про загальну середню освіту”, доплата становить 20–25 % від тарифної ставки.

Кураторство можливе в старших класах, особливо коли учні готові взяти на себе організаторські функції педагога.

Навіть у дитячому колективі позиція керівника варіативна. Вона визначається насамперед видом сумісної діяльності: у навчальній роботі класний керівник, як учитель, є організатором і керівником діяльності дітей; у позакласній – педагогу важливо зайняти позицію старшого товариша, рядового учасника.

Вимоги до якостей особистості класного керівника

1. Суспільно-гуманістична спрямованість, яка передбачає:
  - високий рівень суспільної та національної свідомості, самосвідомості, переконаність;
  - усвідомлення громадянського обов'язку, політична культура й культура міжнаціонального спілкування; високий рівень моральної вихованості; соціальна активність і відповідальність;
  - навички суспільно-гуманістичної роботи, уміння творчо працювати, використовувати й цінувати колективний досвід, прислухатися до думки колег, критично оцінювати досягнуте;
  - уміння працювати на основі співпраці, співтворчості, співробітництва; прояв громадянської активності на благо суверенної України.
2. Професійно-педагогічна спрямованість, змістом якої є:
  - розуміння соціальної ролі педагогічної професії, інтерес до дитини як суб'єкта діяльності, уміння розуміти її потреби й особливості, складність і неоднозначність внутрішнього світу;
  - педагогічна спостережливість;
  - педагогічний такт.
3. Високий рівень педагогічної майстерності, який передбачає:
  - знання основ предмета, завдань і категорій педагогіки;
  - закономірності вікового, анатомо-фізіологічного й психічного розвитку, соціального формування особистості, розуміння суті, мети, завдань, форм і методів виховання;
  - знання індивідуально-психологічних та індивідуально-типологічних особливостей вихованців;
  - наявність умінь і навичок організації виховної діяльності школярів;
  - уміння виявляти рівень вихованості, проектувати розвиток особистості в колективі;
  - планувати, відбирати, узагальнювати навчально-виховний матеріал;
  - володіти прийомами й засобами педагогічної техніки;
  - устанавлювати педагогічно доцільні взаємовідносини з окремими учнями, малими групами, учнівським колективом, батьками, вчителями;
  - аналізувати свою діяльність і діяльність колективу, наслідки роботи.

Роль педагога змінюється залежно від віку, досвіду колективної, самоврядувальної діяльності дітей, від безпосереднього організатора до консультанта й радника.

5. Аналіз “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” (2000 р.)

2000 року вийшло “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”, яке визначає права й обов'язки класного керівника за нових соціокультурних умов. Як зазначено в документі, у початковій школі класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

Витяг із Положення:

1. Загальні положення

1.1. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдарвань;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію прав учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

2.4. Класний керівник як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу.

2.5. Класний керівник має право на:

- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення, організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;

- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;
- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення та досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);
- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи [140].

Контрольні питання

1. Які місце і роль класного керівника в процесі виховання молодших школярів?
2. Які функції має виконувати класний керівник?
3. Які права має класний керівник?
4. Які форми роботи класного керівника з учнями початкових класів ви знаєте?
5. Що визначає професіограма класного керівника?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Згідно з Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, визначіть функції класного керівника.
2. Визначіть хронологію виникнення посади класного керівника.
3. Назвіть вимоги до професійних якостей класного керівника сучасної школи.
4. Розкрийте зміст діяльності класного керівника.
5. Опишіть уміння та навички, якими повинен володіти класний керівник.

ТЕМА 14. МЕТОДИКА ПЛАНУВАННЯ Й ОБЛІКУ ВИХОВНОЇ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

План

1. Плани виховної роботи: їх види та функції.
2. Структура плану виховної роботи класного керівника загальноосвітньої школи I ступеня.
3. Методика колективного планування виховної роботи.
Основні педагогічні поняття:
план виховної роботи, планування, структура плану, програма вивчення учнівського колективу, психолого-педагогічна характеристика учня, спостереження, вивчення учнів.

Рекомендована література: 1, 10, 11, 16, 24, 46, 51, 54, 78, 85, 94, 103, 108, 112, 115, 122, 132, 137, 140, 167, 187.

Планування – це складова частина виховної роботи. Без планування я не уявляю повноцінного виховання.
В.О. Сухомлинський

1. Плани виховної роботи : їх види та функції

У системі організації діяльності класного керівника важливе значення мають планування та облік його роботи. Усебічно продуманий, цілеспрямований, конкретний план роботи значною мірою вирішує успіх діяльності класного керівника та всього педагогічного колективу школи.

Перед тим, як розпочати виховну роботу, класний керівник початкової школи здійснює процес планування. Планування значною мірою визначає результати й ефективність системи виховної роботи, як стверджував відомий педагог В.О.Сухомлинський. Успішна діяльність класного керівника можлива лише за умови чіткого планування виховної роботи в класі, яке допомагає визначити цілісну виховну систему, проектувати розвиток усього колективу класу та окремих його членів.

Чітке, перспективне й оперативне планування забезпечує ефективність виховної роботи, дозволяючи визначити найсуттєвіші напрями діяльності, концентрувати увагу на головному, уникати багатьох помилок. Завдання планування – забезпечити науковий підхід до виховного процесу й таку його організацію, яка б дозволила вести цілеспрямовану, систематичну роботу з усіма учнями.

Планування має базуватися на загальнопедагогічних принципах:

- народності;
- культуровідповідності;
- природовідповідності;
- гуманізації;
- послідовності та систематичності;

- оптимальному поєднанні словесно-інформаційних форм роботи та практичних видів діяльності.

Призначення плану – упорядкувати педагогічну діяльність, забезпечити виконання таких вимог до педагогічного процесу, як планомірність і систематичність.

План роботи – форма прогнозування педагогічної діяльності. План передбачає опис змісту роботи, послідовність її виконання, строки, умовні відмітки про виконання чи зміну тощо.

Планування – це процес моделювання своєї діяльності (чи якогось напрямку, виду діяльності) на певний період часу, коли педагог представляє подумки модель своєї роботи: змістовну, організаційну, структурну. Тому всі кроки можна об'єднати в кілька етапів планування:

1) *підготовчий*: визначення предмета й відрізка часу, структурування предмета;

2) *аналітичний*: аналіз результатів і наявного досвіду, діагностика, узагальнення результатів аналізу;

3) *моделюючий*: цілепокладання, колективне планування, вибір змісту й засобів, прогнозування результатів, розподіл подій у часі;

4) *заключний (оформлювальний)*: вибір структури плану та його оформлення.

Звичайно, у різних ситуаціях загальний алгоритм може варіюватися: звужуватися, розширюватися, деталізуватися. Це залежить насамперед від того, хто планує (досвід, знання, вміння, рівень), і від умов, у яких відбувається процес планування (наприклад, є визначені адміністративні вимоги до форм планів, до їхнього змісту тощо). Наприклад, педагог-новачок до кінця не знає специфіки закладу, освітнього процесу; не знає, які діти до нього прийдуть учитися. Природно, що йому важко буде структурувати предмет планування, навіть складно його визначити. Спочатку багато часу в нього займуть підготовчий та аналітичний етапи, а потім усі інші, коли він вивчить специфіку закладу й діяльності, їхні умови, збере всю необхідну інформацію.

План – важлива передумова у вихованні школярів у тому випадку, коли він є підсумком колективної спільної творчості, пошуку педагогів і учнів, коли в основі процесу планування – тісна взаємодія, зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших.

Стаття 17 Закону України “Про освіту” передбачає право закладів освіти на самостійне планування роботи. Планування позакласної виховної роботи – це власна творчість педагогічного та учнівського колективів [55].

У процесі планування педагогічні й учнівські колективи заходяться в нерівному положенні. На їхніх стосунках істотно позначаються розходження соціального статусу й життєвого досвіду, неоднаковий рівень підготовленості до планування. Цим зумовлена керівна роль педагогів (у прихованій чи відкритій формі).

Плани за змістом, структурою й формою можуть суттєво відрізнитись. Головне – вони повинні допомагати в організації виховної роботи, бути зручними для використання, робочими, а не формальними документами.

На взаємини педагогів і дітей у процесі планування впливає морально-психологічний клімат колективу, суспільна думка, норми поведження, прийняті в колективі, емоційний настрій дітей. На практиці розробляють різноманітні плани, які можна класифікувати за різними ознаками.

Т.В.Ільїна *пропонує таку класифікацію планів:*

1. За охопленням змісту:

- *комплексний (загальний) план:* планується діяльність у всіх її напрямках і видах. Наприклад, план виховної роботи, план роботи педагога з дитячим колективом;

- *тематичний план:* планується один напрям чи вид діяльності. Прикладом можуть слугувати: план роботи з батьками, план профорієнтації та інші;

- *предметний (конкретний) план:* планується одна конкретна справа. Наприклад, план конференції, план підготовки й проведення виховного заходу тощо.

2. За тривалістю планованого періоду:

- *довгостроковий (перспективний):* план на тривалий період часу (рік і більше). Це план роботи закладу на рік, план профорієнтаційної роботи з учнями старших класів (на два роки);

- *етапний (періодичний) план* – це план середньої перспективи, коли планується якийсь визначений етап далекої перспективи (чверть, півріччя);

- *короткостроковий:* план найближчої перспективи, коли діяльність планується на досить короткий відрізок часу (частина етапу періоду). Приміром, план роботи на місяць, на тиждень, на декаду;

- *оперативний:* плануються конкретні найближчі дії. Найбільш розповсюджений план дня. Перераховані види планів тісно взаємозалежні: кожен наступний конкретизує, уточнює, коригує попередній.

3. Залежно від суб'єкта планування:

- *індивідуальний:* планує одна людина;

- *колективний:* планувати може великий колектив, частина колективу, група.

Педагог може організувати колективне планування в дитячому об'єднанні. Колективний або індивідуальний підхід до планування може розглядатись і як спосіб його здійснення, тому під час вибору індивідуального чи колективного способу планування треба обов'язково пам'ятати про те, що суб'єкт планування повинен бути тим самим, що й суб'єкт реалізації плану. Практика ж показує, що одним із частих протиріч у педагогічному процесі є невідповідність між тим, хто планував, і тим, хто буде брати участь у реалізації плану.

4. За масштабами планування:

- *загальні шкільні плани*, що передбачають участь у плануванні дітей різних класів, педагогів, батьків (план роботи учнівського колективу, план виховної роботи школи, план загальної шкільної справи);

- *плани первинних колективів* (план роботи класного колективу, клубного колективу).

Планування виховної діяльності потребує від класного керівника передусім аналізу стану справ в учнівському колективі, ознайомлення з

передовим досвідом і рекомендаціями психолого-педагогічної науки.

Вивчення практичного досвіду освітньо-виховних закладів показало, що в шкільному колективі складаються такі види планів виховної роботи:

- *перспективний план* – розділ річного плану роботи школи “Виховна позаурочна робота з учнівським колективом” (основний офіційний документ, яким керуються класні колективи, всі шкільні об’єднання учнів: гуртки, клуби, товариства, штаби, ради тощо);

- *календарні плани виховної роботи з учнівським колективом на місяць, на чверть, на півріччя (плани-сітки, зручні для роботи й коригування);*

- *план методичної роботи з учителями з питань виховання;*

- *плани клубів, штабів, рад, музеїв та інших шкільних об’єднань;*

- *перспективні плани роботи за напрямками виховання на кілька років (1, 3, 5), наприклад, з естетичного виховання чи громадянської освіти;*

- *плани підготовки та проведення загальношкільних справ.*

У класному колективі частіше складають:

- *план виховної роботи класного керівника (на півріччя, рік);*

- *план учнівського колективу;*

- *план роботи колективу з найважливішого напрямку на певний період (місяць, рік, кілька років), наприклад: пошукова робота, робота з молодшими школярами;*

- *план підготовки та проведення справи в колективі;*

- *план роботи творчого об’єднання, групи.*

Основними й найбільш розповсюдженими в практиці роботи навчального закладу є: розділ річного плану “Позакласна виховна робота з учнівським колективом” і план класного керівника.

План – це документ, що вказує змістовні орієнтири діяльності, визначає її порядок, обсяг, тимчасові границі.

Він виконує такі функції:

1) *направляючу*, тобто визначає конкретні напрями й види діяльності;

2) *прогнозуючу*, тобто безпосередньо відображає задум, представляє результати через конкретні дії;

3) *координаційну*, організуючу, тобто, з одного боку, відображає те, яким чином, якими засобами діяльність організується і хто є її суб’єктом та об’єктом; з іншого – визначає порядок проведення діяльності, її взаємозв’язок з іншими видами, а також відображає взаємодію суб’єктів діяльності, визначає її місце й час, відповідає на питання: *хто, що, коли і де повинен робити;*

4) *функцію контролювання*: по-перше, сам педагог, користуючись планом, може контролювати реалізацію поставлених цілей; по-друге, за планом легко перевірити, наскільки він відповідає дійсності; більше того, рівень і якість плану переважно свідчать про професійну компетентність педагога;

5) *репродуктивну (відтворювальну)*, тобто через будь-який проміжок часу за планом можна відновити зміст та обсяг виконаної роботи [140].

Відповідно до посадової інструкції, класний керівник, окрім плану виховної роботи, веде щоденник роботи класного керівника, журнал класного колективу, особові справи учнів класу та карту індивідуального розвитку учня.

У щоденник роботи класного керівника записують дані про учнів, заняття в позаурочний час, дані про здоров'я й харчування, про чергування в класі й школі, про роботу з батьками (збори, лекторії, індивідуальна допомога тощо), про роботу з учителями, що працюють у класі.

Важливою умовою діяльності класного керівника є кваліфіковане якісне планування. Зміст плану повинен відповідати певним вимогам. Це, зокрема: зв'язок з життям; різносторонність виховної роботи; доцільність вибраних форм організації; конкретні справи й раціональний розподіл їх за часом; опора на вихованців, сім'ю, громадськість.

Форми планів також можуть бути різними: план-графік, план-сітка, календарний, циклічний, конспект тощо. За будь-якого варіанта форма плану повинна відображати:

- конкретні види занять, доручень, колективні (загальні) справи вихованців;
- відповідальних виконавців й учасників запланованих справ, залучених для допомоги;
- конкретні справи;
- матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу;
- терміни й форми (процес) контролю, обліку, оцінку ефективності виконаної роботи.

Вибір форми плану повинен бути зрозумілим для всіх учасників (що робимо, з ким, коли, як).

За умови грамотної організації планування план стане не формальним папером, а документом, здатним захистити педагога від необґрунтованих вимог і претензій, що доводить системний підхід до організації педагогічного процесу. Тому насамперед необхідно ставитись до плану як до свого робочого документа, який потрібен самому педагогу, а не адміністрації, щоб діяти не хаотично, а відповідно до свого задуму, цілей, можливостей і вимог до педагогічного процесу.

2. Структура плану виховної роботи класного керівника загальноосвітньої школи I ступеня

Важливою умовою діяльності класного керівника є кваліфіковане, якісне планування. Приступаючи до планування, необхідно пам'ятати про те, що це процес довгий і що він не закінчується написанням річного плану, а триває протягом року. Лише за такого підходу план допоможе керувати діяльністю педагогічного колективу.

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проектування становлення й розвитку колективу учнів класу та кожного вихованця зокрема.

Планування, навіть якщо здійснюється колективно, – процес індивідуального осмислення своєї діяльності й творчого її конструювання, оскільки неможливо результативно організувати діяльність за чужими програмами й планами. Планувати можна по-різному, виходячи з різних особливостей, що впливають на цей процес.

Вимоги до складання плану:

- *цілісність*: план має бути спрямований на виконання основного завдання школи – виховання громадянина України;
- *конкретність*: усі накреслені справи повинні мати чіткі завдання, конкретні терміни та реальних виконавців;
- *доступність*: план повинна бути доступним стосовно віку та інтелектуально-морального потенціалу дітей;
- *взаємодія*: опора на учнівський колектив, сім'ю, громадськість.

Ефективні засоби впливу, які відповідають вимогам часу: наступність і послідовність; насиченість плану соціально значущими справами.

Формулюючи завдання виховної роботи, спираються на “*Орієнтовні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України*” [128], якими визначено загальні завдання з кожного напрямку виховання відповідно до вікових особливостей учнів. Ці завдання мають урахувати конкретні умови виховання (вік, вихованість, соціальне оточення).

Відповідно до намічених завдань визначають зміст виховної діяльності в класі, підбирають ефективні методи й форми його реалізації.

Продумуючи систему виховної діяльності – зміст і шляхи її реалізації – дотримуються *таких вимог*:

а) урахування актуальних питань у галузі народної освіти та виховання, плану роботи школи;

б) цілеспрямованості, конкретності, розумної насиченості, опори на інтереси учнів;

в) поєднання словесних, наочних і практичних форм і методів виховання;

г) відповідності форм і методів виховання віковим особливостям школярів і рівню їх вихованості;

г) урахування ювілейних і суспільно-політичних дат, подій у житті України;

д) єдності педагогічного керівництва й самостійності учнів.

План є помічником у побудові виховної роботи, якщо відповідає чіткій системі вимог. М.Рожков і Л.Байбородова виділяють ряд вимог до планування виховного процесу:

1. Цілеспрямованість плану, тобто заплановані зміст і форми роботи, передбачають реалізацію конкретних цілей і задач. Кожна справа, дія мають сприяти вирішенню поставлених задач. Залежно від мети кожна форма роботи має свою специфіку використання.

2. План орієнтований на реалізацію потреб та інтересів дітей, на їхній розвиток, що припускає облік пропозицій школярів і батьків при плануванні, вивчення їхніх ціннісних орієнтирів.

3. План – це результат спільної творчості педагогів, учнів, батьків.

4. План роботи передбачає зв'язок виховного процесу з життям суспільства, практичною діяльністю дітей, що означає:

а) створення умов для застосування школярами на практиці знань, отриманих на уроці, у позаурочний час;

б) відображення основних подій країни в житті колективу;

в) залучення дітей до активної діяльності, перетворення навколишнього середовища.

5. Орієнтація на комплексний характер планів, що передбачає:
а) різноманітність змісту і форм роботи, спрямованих на розвиток різноманітних інтересів і здібностей дітей;

б) позитивний вплив на різні сторони, властивості особистості;

в) залучення школярів до різних видів діяльності;

г) цілісність впливу на свідомість, почуття, поведінку дітей.

6. План передбачає створення учням умов для вибору різних видів, форм діяльності, своєї позиції в запланованій роботі.

7. Під час планування необхідно забезпечити послідовність змісту й форм діяльності: виключити невиправдане дублювання, урахувати попередній досвід, бачити перспективи в роботі.

8. Конкретність і доцільність плану, обґрунтованість запланованої роботи, що припускає облік особливостей кожного учнівського та педагогічного колективу, рівня їхнього розвитку, сформованих традицій, педагогічну обґрунтованість запланованої роботи відповідно до задач колективу.

9. Реальність і розумна насиченість плану.

10. Загальний хід планування можна подати такими діями:

- складання педагогами проекту плану (його контурів);
- колективне планування (апробація, коригування, перевірка задумів педагога, збирання припущень, ідей учнів, батьків);

- внесення педагогом коригувань до первісних задумів, проекту плану з урахуванням результатів колективного планування;

- остаточне оформлення плану виховної роботи [54].

У процесі планування виховної роботи необхідно враховувати:

- результати виховної роботи й висновки, отримані в ході аналізу;
- виховні та організаційно-педагогічні задачі;
- матеріали, поради, рекомендації педагогічної та методичної літератури з виховної роботи;

- передовий досвід країни, міста, школи;

- можливості батьків, громадськості;

- виховний потенціал соціального оточення школи, підприємств, культурних закладів;

- традиційні свята навчального року;

- події, факти, пов'язані з життям країни, міста, села;

- події, дати, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей;

- традиції школи;

- пропозиції педагогів, учнів, батьків.

План виховної роботи складається орієнтовно з таких структурних елементів:

1. Аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік.

2. Цілі та завдання виховної роботи на навчальний рік (витяг з плану роботи школи).

3. Психолого-педагогічна характеристика класу (журнал здоров'я, облік доручень, діагностика вихованості учнів, особистісний розвиток учнів, відомості про учнів класу).

4. Основні напрями діяльності та справи класного колективу (система виховної діяльності, напрями виховної роботи, ціннісні орієнтації).
5. Індивідуальна робота з учнями.
6. Робота з батьками та громадськістю.
7. Вивчення стану й ефективності виховного процесу в класі.
8. Аналіз виховної роботи за 1–2 семестри.

Орієнтовний варіант плану виховної роботи з учнівським колективом початкової школи.

1. Аналіз виховної роботи школи за минулий навчальний рік, у якому доцільно відобразити такі аспекти:

- результати виховної роботи (рівень вихованості, соціальності учнів, їхньої професійної орієнтованості, конкурентоспроможності);
- характеристика змін, що відбулися в загальношкільному колективі (розвиток стосунків між учасниками педагогічного процесу, зміцнення зв'язків і традицій);
- реалізація поставлених виховних задач (які задачі вирішено і як, що і як вплинуло на їх вирішення, причини невиконання наміченого);
- аналіз результатів на пріоритетних напрямках роботи школи, результати й організація діяльності, досягнення, недоліки та їхні причини.

Без аналізу пережитого досвіду спільної діяльності та спілкування, визначення досягнень і з'ясування слабких місць виховного процесу в класі, без розуміння соціальних процесів у класному колективі та виявлення тенденцій особистісного розвитку учнів неможливо правильно намітити цільові орієнтири, визначити пріоритетні напрями виховної діяльності на наступний навчальний рік, вибрати оптимальні форми, методи та прийоми побудови виховної роботи.

2. Цілі й задачі виховної роботи на новий навчальний рік повинні відповідати таким вимогам:

- впливати з аналізу роботи;
- відрізнятися від задач і цілей попереднього року;
- бути конкретними й реальними для виконання;
- охоплювати всю сплановану роботу з учнями;
- бути врахованими під час планування методичної роботи, контролю за виховною роботою та складання всіх інших планів і первинних документів, які стосуються організації роботи в початковій школі.

У плані роботи класного керівника поряд із цілями формулюються і завдання, вирішення яких дозволяє досягти поставленої мети.

Дуже важливо визначати цільові орієнтири виховної діяльності педагога. Головною метою є виховання всебічно та гармонійно розвиненої особистості. Обираючи мету, класні керівники повинні опиратися на підсумки індивідуальної й колективної аналітичної діяльності та спроектовані портрети учня й класу, а також дотримуватись вимог, які висуваються до цільових орієнтирів виховної діяльності, а саме:

1) бути спрямованими на розвиток особистості дитини, формування її інтелектуального, морального потенціалів; оволодіння учнями цілісною системою знань про навколишнє середовище, практичними вміннями й

навичками, способами творчої діяльності, прийомами та методами самопізнання й саморозвитку, ціннісними ставленнями до себе й навколишньої соціальної та природної дійсності;

2) узгоджуватися з інтересами та ціннісними установками членів класної спільноти, відповідати особливостям колективу класу й умовам його життєдіяльності;

3) забезпечуватися необхідними ресурсами для їхньої реалізації;

4) бути конкретними, чітко та ясно сформульованими;

5) сприйматися такими, яких складно, але можливо досягнути;

6) бути гнучкими, тобто придатними до коригування;

7) піддаватися діагностуванню.

3. Психолого-педагогічна характеристика класу

У цьому розділі подаються загальні відомості про клас, індивідуальні особливості учнів, рівень їхньої вихованості, свідомості, громадянської відповідальності; розвиток самоврядування тощо. Класний керівник може використати Орієнтовні питання для складання характеристики класу.

4. Основні напрями діяльності та справи класного колективу. (Зміст і форми роботи з учнівським колективом)

Цей розділ може мати різну структуру. Наприклад, план-циклограма роботи школи за періодами. *Періодом* називається визначений проміжок часу (місяць, чверть, семестр), у якому робота спланована навколо провідної ідеї періоду, що містить у собі роботу дорослих та дітей з урахуванням основних напрямів виховної діяльності.

Такими напрямками за періодами можуть бути: “Пізнай себе”, “Я та колектив”, “Наші джерела”, “Джерело знань”, “Мій родовід”, “Дорослі та діти”, “Світ захоплень” тощо. Кульмінацією періоду є колективна творча справа (наприклад, “Фестиваль талантів”), у якій беруть участь усі учні початкових класів. Упродовж кожного періоду планують як традиційні справи, так і колективні творчі справи класів. Кожен період обов’язково закінчується колективним аналізом діяльності у вигляді певного проекту: “Дерево”, “Світлофор”, “Веселка”, “Пролісок” тощо.

Відповідно до результатів, отриманих у процесі аналітичної діяльності та на основі сформульованих цілей і завдань виховної роботи, педагогу необхідно визначити напрями, форми та способи організації життєдіяльності класного колективу. Допоможуть у цьому сформована учителем модель діяльності класу, його уявлення про організацію діяльності, спілкування та відносин у класному колективі.

Форми та способи життєдіяльності класу не повинні визначатися набором випадково відібраних і не пов’язаних між собою заходів. Щоб добір справ був справді системним і науково обґрунтованим, класний керівник має під час планування спиратися на теоретичні й технологічні розробки з питань виховання учнів.

Необхідно передбачити участь вихованців у загальношкільних і класних справах, водночас визначити пріоритетним той вид діяльності, який якнайкраще вплине на розвиток особистості молодшого школяра та забезпечить неповторність класного колективу. Вибираючи форми й способи роботи,

учитель віддає перевагу тим справам, які вибрані учнями та батьками під час колективного планування. Як правило, ці заходи найбільше відповідають інтересам і потребам учнів та сприяють їхньому розвитку.

Учителю важливо правильно визначити терміни виконання завдань і відповідальних за підготовку та проведення заходів. Оптимальний розподіл часу й сил членів класної спільноти дасть змогу підвищити ефективність виховної діяльності.

5. Індивідуальна робота з учнями

Діяльність класного керівника спрямовується на створення в класі сприятливого середовища для формування особистості школярів, педагогічне проектування та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня, пошук найбільш ефективних прийомів і методів здійснення виховного впливу на кожного школяра.

Основними напрямками індивідуальної роботи класного керівника з учнями є:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів із кожною дитиною;
- створення в класному колективі умов для прояву й розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, задоволення соціально цінних й особистісно значущих інтересів і потреб учнів;
- вивчення та врахування в роботі стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;
- розв'язання питань соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми в адаптації до життєдіяльності класу, відносинах з учителем та іншими членами колективу навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки в школі та поза її межами;
- профілактична робота з учнями “групи ризику” (діти, які виховуються в дисфункційних сім'ях, схильні до правопорушень, уживають наркогенні речовини);
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної моделі розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно корисних ініціатив учнів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистості;
- сприяння вихованцям у діяльності із самопізнання, самовизначення та саморозвитку;
- діагностика результатів навчання, виховання й розвитку кожного учня, облік їхніх особистих досягнень.

Під час розробки плану класний керівник може використати прийоми й методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного та психологічного обстеження учнів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів учнів, їхніх батьків, ведення щоденника особистих досягнень учнів, визначення разом із вихованцем

і його батьками найближчих перспектив розвитку, індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консилиум, створення ситуацій успіху та вибору, розробка й реалізація програми колекційної діяльності, організація занять гуртка “Пізнай себе” тощо.

6. Робота з батьками

Запорукою успішної виховної діяльності з учнями є співпраця класного керівника з батьками, оскільки саме сім'я значно впливає на процес розвитку особистості дитини. Тому важливе й відповідальне завдання вчителя – зробити батьків активними учасниками педагогічного процесу. Вирішення цього завдання можливе за умови, якщо в плані роботи будуть відображені такі напрями діяльності класного керівника з батьками школярів:

- вивчення сімей учнів, яке дозволить учителю краще пізнати дітей та їхніх батьків, зрозуміти стиль життя сімей, ознайомитися з домашніми умовами розвитку особистості дитини. Цей розділ відображається в плані роботи такими формами, як відвідування сімей учнів, анкетування, написання творів про сім'ю, конкурс творчих робіт “Моя сім'я”, тестування, педагогічні майстерні, ділові ігри з батьками, формування банку даних про сім'ю та сімейно-родинне виховання;

- педагогічна просвіта батьків, яка планується відповідно до вікових особливостей дітей, цілей та завдань навчально-виховного процесу, конкретних проблем, що виникають у процесі спільної діяльності вчителя і батьків. Класний керівник включає в план лекції з педагогіки, психології, правознавства, етики, фізіології та гігієни; батьківські збори, тематичні консультації; педагогічні практикуми з розгляду різних ситуацій виховання дітей у сім'ї і школі; огляд популярної педагогічної літератури для батьків, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, день відкритих дверей тощо;

- забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу, яке здійснюється класним керівником за допомогою залучення їх до спільного планування виховної роботи в класі, колективної творчої справи; свята, вечори, концерти, КВК; відвідування театрів, виставок, бібліотек; прогулянки, походи, поїздки та подорожі; виставки творчих робіт; дні здоров'я; допомога в ремонтних роботах та естетичному оформленні класної кімнати, участь у обладнанні кабінету, організації міні-гуртків і клубів;

- педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу: вибір батьківської ради, допомога в плануванні та організації її діяльності, робота з сім'ями, які потребують педагогічної допомоги, установа зв'язків із шефами, громадськістю;

- індивідуальна робота з батьками, яка дозволяє встановити безпосередній контакт із кожним членом сім'ї учня, досягти взаєморозуміння щодо пошуку шляхів впливу на розвиток особистості дитини. Це індивідуальні бесіди з батьками, спільне визначення перспектив та засобів розвитку учня, педагогічні консультації, індивідуальні доручення;

- інформування батьків про хід і результати навчання, виховання й розвитку учнів, яке здійснюється класним керівником за допомогою тематичних і підсумкових батьківських зборів, індивідуальних консультацій, перевірки щоденників учнів, складання карт розвитку дітей, а також таблиць результатів

їхньої навчальної діяльності, ведення щоденників спостережень за процесом розвитку учня або зошитів їхніх досягнень.

7. Вивчення стану та ефективності виховного процесу в класі

Вивчення може проводитися за напрямками: а) розвиток особистості учнів; б) формування класного колективу; в) рівень задоволеності учнів та їхніх батьків життєдіяльністю класу.

Під час дослідження процесів, що відбуваються в класі, класному керівникові необхідно звернути увагу на такі важливі аспекти життя колективу, як:

- організація соціально значущої спільної діяльності;
- наявність пріоритетного (домінуючого) виду діяльності;
- активність і самореалізація учнів у спільній діяльності;
- стан емоційно-психологічних відносин;
- стан ділових відносин;
- наявність зв'язків з іншими групами та окремими індивідами;
- розвиток учнівського самоврядування.

Під час діагностичної діяльності вчитель може використовувати різноманітні прийоми та методи: педагогічне спостереження, соціологічне опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), тестування, створення педагогічних ситуацій, методи експертного оцінювання, індивідуального й групового самооцінювання, вивчення продуктів творчої діяльності учнів тощо.

У технологічний арсенал класного керівника можна включити такі діагностичні засоби: ігри “Лідер”, “Кіностудія”, “Подорож морем захоплень”; тести “Розумне про життєвий досвід”, “Задоволеність учнів шкільним життям”, “Задоволеність батьків роботою навчального закладу”; анкету “Який у нас колектив”; конкурс малюнків “Я у своєму класі” тощо.

Крім основних розділів, у план виховної роботи можуть бути включені різноманітні додатки. Відповідно до традицій планування в конкретному навчальному закладі цей документ може містити соціально-педагогічний паспорт класу, інформацію про батьків, їхню участь у життєдіяльності класу, відвідування ними батьківських зборів, відомості про сім'ї та учнів, інтереси та захоплення останніх, їх зайнятість у позаурочний час, дані про результати педагогічних спостережень та психолого-педагогічної діагностики, про учнівське самоврядування.

Структура й форма плану класного керівника можуть бути різноманітними, головне, щоб вони були зручними для роботи й оперативного коригування. Загальноприйнятої форми й структури плану виховної роботи класного керівника немає. Педагогу необхідно творчо підійти до складання плану з огляду на особливості класного колективу, умови школи, а також досвід своєї роботи. На практиці існує кілька форм планів, кожна з яких має свої переваги та недоліки.

3. Методика колективного планування виховної роботи

Планування – це один з етапів управління процесом формування особистості та учнівського колективу. Це спільна діяльність класного керівника, дітей і дорослих у визначенні цілей, змісту та способів організації виховного

процесу й життєдіяльності класного колективу, організаторів та учасників намічених справ, термінів їх проведення.

Педагогічний колектив забезпечує реалізацію вищевикладених вимог до планування, без яких не може правильно й цілеспрямовано здійснюватися планування й урахувати які не завжди можуть самі школярі. Педагоги здатні передбачати далекі перспективи й магістральні шляхи розвитку системи виховної роботи, урахувати можливості батьків і громадськості, зміни, які очікуються в школі. Вони продумують координацію зусиль педагогічного й учнівського колективів у досягненні поставлених задач. Педагоги допомагають школярам ознайомитися з передовим досвідом роботи школи, району, міста, країни, передбачають збереження й розвиток традицій у колективі, додають плану й плануванню ідейної спрямованості.

Керівна роль педагогів у процесі планування не означає, що дітям відведена пасивна роль виконавців. У міру розвитку колективу й учнів частина організаторських функцій передається активу школярів, органам самоврядування дітей; інформація, отримана від школярів, часто є визначальною під час висування ідей, виборі змісту й форми роботи; вона вносить істотні корективи в задуми педагога, тому що всі виховні впливи повинні бути зорієнтовані на дітей – ураховувати й розвивати їхні потреби та інтереси.

Колективне планування – це творча й організаторська справа, коли кожний член колективу бере участь у розкритті перспектив, у пошуку та виборі загальних справ на новий період, розробці конкретного плану таких справ. Воно включає: загальний збір-старт; конкурс на кращу пропозицію до плану, на кращий проект справи; анкети пропозицій; розвідку справ; виготовлення газет-“блискавок” із пропозиціями до плану для обговорення; аукціон ідей; скарбничку-фонд, “банк”, “поштову скриньку” ідей та пропозицій; журнал-естафету; дискусію, захист проектів плану тощо.

У процесі планування педагоги й учні виявляють та вдосконалюють своє уявлення про зміст діяльності, краще пізнають один одного, що є найважливішою умовою їхньої подальшої взаємодії й співробітництва. Дорослим складніше будувати взаємини з дітьми, якщо відсутня чи неправильно організовується їхня спільна робота під час планування. За педагогічно грамотної взаємодії створюються сприятливі умови для прояву й формування в учнів активної позиції в реалізації наміченого. Діти здобувають аналітичні, конструктивні, організаторські вміння й навички, учаться відповідальності й самостійності в прийнятті та виконанні планів.

Необхідність і важливість взаємодії педагогів та учнів у процесі планування зумовлені також тим, що знання й досвід дорослих доповнюються нестандартністю, оригінальністю рішень дітей.

Характер і рівень взаємодії педагогів та учнів залежить від багатьох обставин, зокрема, від позиції педагогів, від можливості участі дітей у плануванні. Досвід показує, що в плануванні колективної діяльності можуть брати участь діти з першого року навчання в школі. Володіння правильною методикою дозволяє вчителю спочатку залучити дітей до обговорення плану зрозумілої й захоплюючої справи, а до третього класу під керівництвом

педагога школярі здатні спланувати комплекс взаємозалежних справ на визначений період.

Головна задача педагогів початкової школи – розвинути в дітей інтерес і потребу до колективного пошуку, навчити їх спільній роботі в процесі планування. Поступово від класу до класу вплив педагога стає більш прихованим. Організатором планування стає актив школярів, який спочатку підготовлений і спрямований учителем, а потім діє самостійно. У старших класах педагоги в основному є учасниками роботи чи порадиниками. Старшокласники стають організаторами планування в різновікових колективах, молодших класах.

Однак на практиці можливі ситуації, коли учні старших класів не здатні організувати планування навіть конкретних справ. Отже, характер і рівень взаємодії педагогів і школярів у процесі планування істотно залежать не лише від вікових можливостей дітей, але й від попереднього досвіду школярів, рівня їхньої підготовленості до самостійних дій, складності, ступеня новизни майбутньої справи чи проблеми, яку потрібно вирішувати.

Плануючи певні виховні заходи, необхідно враховувати конкретні умови: вік учнів, рівень їх вихованості, стан успішності та дисципліни, стадії розвитку учнівського колективу, наявність матеріальної бази тощо. Важливо передбачити якнайбільше практичних справ і залучення до їх виконання самих учнів.

Окремий розділ плану становить робота з батьками й громадськістю: тематика батьківських зборів і терміни їх проведення, робота з класним батьківським комітетом, відвідування сімей учнів, бесіди з батьками, форми й методи роботи з громадськістю для залучення її до виховної роботи з учнями класу (вік, вихованість, соціальне оточення).

Під час планування виховної роботи класному керівнику, крім визначення цілей, форм і засобів виховання учнів, необхідно обрати оптимальний варіант змісту, форми й структури плану роботи на навчальний рік або семестр.

За змістом план виховної роботи має бути спрямований на формування в школярів громадянської свідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури; виховання шанобливого ставлення до родини; формування здорового способу життя, забезпечення фізичної досконалості школярів.

Сучасний зміст виховання в Україні – це науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її *ставлення до суспільства й держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе.*

Виховання здійснюють для ідентифікації вихованця із загальноновизнаними цінностями та якостями, а також самореалізації його сутнісних сил. Система цінностей і якостей особистості розвивається й виявляється через її власне ставлення.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства й держави виявляється в патріотизмі, національній самосвідомості й ідентифікації, правосвідомості, політичній культурі та культурі міжетнічних відносин.

Патріотизм виявляється в любові до Батьківщини, свого народу, турботі про його благо, сприянні становленню й утвердженню України як суверенної,

правової, демократичної, соціальної держави, готовності відстояти її незалежність, служити й захищати її, розділити свою долю з її долею, повазі до українських звичаїв і обрядів, відчутті своєї належності до України, усвідомленні спільності власної долі з долею Батьківщини, досконалому володінні українською мовою.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів і державної влади. Політична культура – це політична компетентність (наявність знань про типи держав, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему), а також лояльне й водночас вимогливе ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь в ухваленні політичних рішень.

Культура міжетнічних відносин передбачає повагу дітьми та учнівською молоддю прав людини; сформованість інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань; уміння гармонізувати свої інтереси з етнічними та релігійними групами заради громадянської злагоди.

У молодшому шкільному віці в дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховується любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так й інших етносів українського народу.

Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві відповідальності, чесності, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совістливості, терпимості до іншого, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовістності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності прощати й просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості. Показник моральної вихованості особистості – це єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова й діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У молодшому шкільному віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки й збереження міжособистісної злагоди, запобігання й мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів та опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального авторитета.

Ціннісне ставлення до природи формується в процесі екологічного виховання й виявляється в таких ознаках:

- усвідомленні функцій природи в житті людини та її самоцінності;
- почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них;
- здатності особистості гармонійно співіснувати з природою;
- поводитися компетентно, екологічно безпечно;

- критичному оцінюванні споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи;
- вмінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами;
- активній участі в практичних природоохоронних заходах: здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи;
- посиленню екологічному просвітництві.

Ціннісне ставлення до природи й сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

Ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості. Молодшому шкільному віку властиве непрагматичне ставлення, що ґрунтується на суб'єктифікації, коли природні об'єкти стають "значущими іншими"; посилюються мотиви спілкування з природою.

Ціннісне ставлення до мистецтва формується в процесі естетичного виховання й виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва, прагне уміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямоване на розвиток в особистості, що зростає, широкого спектра почуттів – здатності збагнути й виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання об'єктів довкілля як естетичної цінності, ерудиція в галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність у мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти за інших як ознака духовної зрілості.

Розглядаючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог ураховує вікові особливості школярів: відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність і готовність із насолодою виконувати творчі завдання, а отже, використання мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій.

Ціннісне ставлення до праці є визначальною складовою змісту виховання особистості, що спрямована на формування в неї розуміння особистої значущості праці як джерела саморозвитку й самовдосконалення.

Ціннісне ставлення до праці, складний змістовно-синтетичний компонент особистості, який включає в себе ставлення дітей та учнівської молоді до праці як однієї з важливих життєвих потреб, почуття задоволеності працею й наявності сукупності найважливіших моральних якостей, що визначають ставлення до трудової діяльності загалом (працьовитість, відповідальність, охайність, бережливість, уміння раціонально розподіляти робочий час).

Трудове виховання – це процес цілеспрямованого й усвідомленого прилучення зростаючої особистості до суспільних цінностей праці, які формуються в неї за допомогою пізнавальних і конкретно перетворювальних видів діяльності перманентно зростаючої складності.

Рівень розвитку трудової вихованості визначає ініціативність й активність учня на уроках, уміння зосередити свої зусилля на подоланні труднощів, пов'язаних із навчальною діяльністю й самоосвітою, умінням знаходити свої місце в колективі, допомогу ближнім, ставлення до оточення, володіння комунікативними навичками, позитивну взаємодію з учителями, працьовитість у всіх формах трудової діяльності, ретельність та сумлінність виконання доручень, негативне, критичне ставлення до власного ледарства й ледарства інших, прояв бережливості в процесі будь-якої діяльності, охайність, уміння раціонально розподіляти робочий час, здатність до продуктивної діяльності, прояв об'єктивного самоконтролю.

Провідною метою трудового виховання в початковій школі є виховання в молодших школярів позитивного ставлення до праці засобами організації різноманітних форм предметно-перетворювальних практичних дій. При цьому має відбуватися розвиток особистості, набуття молодшими школярами первинних уявлень про важливість праці для них самих, родини й суспільства в цілому, засвоєння правил безпеки життя під час виконання трудових завдань, пропедевтичне ознайомлення із сучасним світом професій.

Ціннісне ставлення до себе передбачає сформованість у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовних та соціальних сил. Воно є важливою умовою формування в дітей активної життєвої позиції.

Ціннісне ставлення до свого фізичного “Я” – це вміння особистості оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, здатність відновлювати силу після фізичного навантаження, вольові риси, статеvu належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я й турбуватися про безпеку власної життєдіяльності, вести здоровий спосіб життя, активно відпочивати.

Також ціннісне ставлення до свого психічного “Я” передбачає вихованість у дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу: думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити молоду особистість сприймати себе такою, якою вона є, знати свої позитивні й негативні якості, сприяти формуванню в неї реалістичної Я-концепції, готовності й здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності.

Ціннісне ставлення до свого соціального “Я” виявляється в таких ознаках: здатності орієнтуватися й пристосовуватися до нових умов життя, конструктивно на них впливати; визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками; умінні запобігати конфліктам; справедливому й шляхетному ставленні до інших людей; позиції активного суб'єкта громадянського суспільства, який може й повинен впливати на долю країни.

Характер ціннісного ставлення особистості до себе істотно змінюється з віком. У молодшому шкільному віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін [128].

Орієнтовні виховні завдання для учнів початкових класів, які необхідно враховувати педагогу під час планування виховної роботи:

1. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів і потреб.
2. Формування дружного, організованого колективу через активізацію форм індивідуального впливу та колективної виховної роботи.
3. Орієнтація кожного учня на розвиток його нових психологічних можливостей: проектування особистості, організація й керування процесом її розвитку.
4. Прищеплювання учням навичок планування діяльності на день, тиждень, місяць; навчання самозвітування; дотримання виконання свого плану, відповідальності за самозобов'язання.
5. Поглиблення розуміння учнями змісту етичних норм і правил.
6. Виховання позитивних рис характеру: обов'язковості, чесності, організованості, доброти, щирості, поваги до старших, співпереживання, вимогливості до себе.
7. Сприяння розвитку мовленнєвої культури учня, уміння спілкуватися, висловлювати свою думку.
8. Розвиток інтересу до навчання, формування потреби постійно активізувати свою пізнавальну діяльність.
9. Формування потреби в громадській діяльності.
10. Виховання бажання бачити прекрасне в природі, творах мистецтва, людських взаєминах.
11. Виховання свідомої дисципліни, бережливого ставлення до державного й власного майна.
12. Навчання методів підтримки доброго здоров'я, особистої гігієни.
13. Залучення учнів до скарбів української народної творчості.
14. Допомога в подальшому становленні органів класного самоврядування, розвиток їхньої самостійності.
15. Залучення до виховання учнів їхніх батьків, громадськості.

У колективному плануванні життєдіяльності класу беруть участь не тільки класний керівник, а й увесь колектив учнів класу, а також батьки й друзі класного колективу. Щоб досягти бажаних результатів, необхідно використовувати технологію залучення учнів, батьків та всіх зацікавлених до спільної діяльності щодо складання плану.

Будь-яка технологія складається з послідовного виконання дій. На даному етапі планування виховної роботи в класі можуть бути здійснені такі дії:

1. Попереднє планування життєдіяльності класного колективу на новий період з учнівським та батьківським активом, під час якого важливо розширити коло розробників плану, захопити активістів із числа учнів та батьків перспективами справ, що відбудуться в новому році, і заручитися їхньою підтримкою. Можливий такий варіант обговорення з групою активістів пропозицій до плану роботи й порядку дій щодо залучення всіх учнів та їхніх батьків у процес планування.

2. Організація педагогічного супроводу колективного планування, яка створює умови для його успішного здійснення.

3. Здійснення класним колективом перспективного планування життєдіяльності в класі, яке доцільно розділити на кілька періодів:

- 1 період – збір-старт колективного планування;

- II період – консультації зі знавцями;
- III період – розвідка справ;
- IV період – захист ідей і пропозицій у річний план;
- V період – складання плану життєдіяльності класу;
- VI період – обговорення підсумків колективного планування.

4. Проектування спільно з батьками та друзями класу дій щодо педагогічного забезпечення реалізації плану життєдіяльності класу, що передбачає:

- а) визначення в дорослому активі класу кураторів основних напрямів спільної діяльності;
- б) призначення з числа дорослих відповідальних за надання допомоги учням у підготовці та проведенні окремих справ і заходів;
- в) моделювання інформаційно-методичної підтримки організації виховного процесу та життєдіяльності в класі;
- г) планування фінансового й матеріально-технічного забезпечення діяльності класної громади;
- д) проектування дій з надання допомоги учнівському колективу в розширенні та укріпленні внутрішніх і зовнішніх соціальних зв'язків і відносин.

5. Реалізація плану (організація діяльності) та оцінювання роботи.

Досвід роботи кращих педагогів доводить ефективність такої організації спільної діяльності дорослих і дітей, за якої члени колективу беруть участь у плануванні й аналізі, діяльність має характер колективної творчості, є корисною для всіх учасників, приносить їм радість.

Управлінський цикл логічно завершується аналізом, оцінюванням, обліком результатів. Ці стадії є кроком до початку наступного етапу планування, тобто діагностуванням нової ситуації.

Таким чином, план є важливою передумовою у вихованні школярів, тоді як водночас він є підсумком колективної спільної творчості пошуку педагогів та учнів, коли основу процесу планування становить тісна взаємодія, зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “планування”, “план”, “план виховної роботи”.
2. Назвіть етапи планування.
3. Зробіть класифікацію планів.
4. Які плани складаються в шкільному колективі?
5. З яких компонентів складається структура плану виховної роботи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Сформулюйте вимоги до планування виховної роботи в початковій школі.
2. Складіть орієнтовний план виховної роботи для початкової школи.
3. У чому суть методики колективного планування?
4. Розкрийте зміст системи виховання в початковій школі.
5. Продовжіть твердження: “Ціннісне ставлення до...”

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Анкета – складений дослідником перелік питань для контингенту осіб, яких обстежують, відповіді яких є вихідним емпіричним матеріалом для узагальнення.

Анкетування – один зі способів письмового (іноді усного) опитвання значної кількості людей за певною схемою – анкетною або опитувальним листком.

Авторитет батьків – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, а також слів і вчинків.

Батьківські збори – одна з основних форм зв'язку школи із сім'ями учнів та пропаганди педагогічних знань серед батьків.

Бесіда – метод виховання й отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Вихованість – комплексна характеристика особистості, яка враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Виховання – цілеспрямований та організований процес формування особистості в цілому чи окремих її якостей залежно від потреб суспільства.

Вихователь – спеціально підготовлена посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних заходах.

Виховна робота – це цілеспрямована діяльність, направлена на організацію спільної життєдіяльності дорослих і дітей, що здійснюється педагогічним колективом або окремим педагогом з метою найбільш повного їх саморозвитку й самореалізації. Її зміст, методика й технологія визначаються системою виховної роботи тої чи іншої освітньої установи.

Виховна справа – це форма організації й здійснення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою. Виховний процес складається з ланцюга виховних справ.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення будь-яких виховних цілей.

Вікові особливості – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні й психологічні особливості.

Вікторина – пізнавальна гра, яка складається із запитань і відповідей на теми з різних галузей науки, техніки, літератури й мистецтва.

Всебічний розвиток особистості – розвиток різних граней особистості, які забезпечують її готовність до розумової й фізичної праці, як носія високих моральних і розумових якостей, естетичних і культурних цінностей з різнобічними духовними й матеріальними потребами, з досконалим фізичним розвитком.

Геній – особистість, якій притаманна найвища творча обдарованість – геніальність.

Геніальність – найвищий ступінь обдарованості, прояву творчих сил людини.

Група подовженого дня – об'єднання учнів, з якими проводиться робота в позаурочний час. Організуються директором школи із залученням батьківського комітету. Діти проводять час у таких групах під керівництвом педагога-вихователя після уроків.

Діагностика педагогічна – виявлення причин порушення стабільності в засвоєнні знань учнями, недоліків у навчанні та вихованні, надання рекомендацій щодо їх усунення під час класної та позакласної роботи.

Діагностика рівня сформованості вмінь – сукупність методик діагностування рівнів сформованості умінь залежно від їхнього виду. Для діагностування рівня сформованості вмінь використовують тести, які є комплексом завдань, а також критерії, які складені на основі навчальних програм.

Дискусія – слово латинського походження, що означає дослідження, колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками.

Діагностування вихованості – це розпізнання й вивчення істотних ознак вихованості, їхніх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання.

Ділова гра – це метод навчання професійній діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, задачі чи проблеми, що розв'язується відповідно до характеру рішень та дій її учасників.

Довіра у вихованні – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен вихованець має широкі можливості для розумового й морального виховання.

Етична бесіда – це бесіда, під час якої вихователь учить школярів свідомо ставитися до своїх дій, учинків, поводитися відповідно до вироблених переконань та принципів і норм моралі.

Ефективність виховання – співвідношення між метою виховання й результатами, досягнутими в процесі формування особистості, соціальних груп.

Індивідуальність – сукупність зовнішніх і внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність та відмінність від інших людей.

Інновація педагогічна – процес становлення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувалися по-іншому.

Класна година – спеціально організована ціннісно-орієнтована спільна діяльність учителя та учнів, що сприяє формуванню в школярів системи правильного ставлення до навколишнього середовища: до людини, суспільства, праці, науки, мистецтва, природи, самого себе.

Класний керівник – один з основних суб'єктів виховної роботи в класі, організатор позакласної роботи, координатор роботи вчителів, які викладають у закріпленому класі.

Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу та взаємодії.

Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновки про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу. Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу).

Мета педагогічної діяльності – свідоме бачення свідомого результату діяльності, що планується як позитивний перетворювальний вплив на особистість.

Молодший шкільний вік – етап розвитку дитини, який відповідає періоду навчання та виховання в початковій школі; в Україні молодший шкільний вік – 6–10 років.

Обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Обдаровані діти – діти, у яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

Олімпіади – змагання учнів у виконанні певних позакласних і позашкільних завдань загальноосвітнього характеру.

Оптимізація процесу виховання – забезпечення цілісності циклу виховного процесу, що включає: діагностування рівня вихованості учня та формування мети, планування й організацію діяльності, контроль та регулювання діяльності й відносин, аналіз виховних результатів.

Особистість – людина зі своїми соціально зумовленими та індивідуально вираженими якостями: світоглядом, рисами характеру, темпераментом, обдарованістю, інтересами.

Педагогічна виховна ситуація – сукупність умов та обставин, які вимагають швидкого прийняття педагогічно правильного рішення.

Педагогічний вплив – педагогічно доцільна організація життєдіяльності учнів, у процесі якої вони набувають необхідних моральних та інших рис і якостей, знань, навичок і вмінь. Педагогічний вплив спрямований на формування в дітей позитивних якостей і подолання негативних рис характеру, поведінки. Особистий вплив здійснюється через індивідуальну бесіду, заохочення, покарання, індивідуальне доручення.

Педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання; цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання й розвиток вихованців. Компоненти педагогічного процесу: мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємодії педагогів і вихованців, результат.

Педагогічні читання – заходи, що періодично проводяться за тематичною програмою виступів учителів та інших працівників освіти з узагальненим викладом педагогічного досвіду.

Педагогічна ситуація – найменша частина педагогічної діяльності: певний фрагмент практичної діяльності педагога, пов'язаної з вихованням учня чи учнівського колективу.

Педагогічний консилиум – це нарада педагогів, що працюють з учнями класу, разом із психологом, лікарем, бібліотекарем школи, яка скликається класними керівниками один-два рази на рік.

План роботи – форма прогнозування педагогічної діяльності. План передбачає опис змісту роботи, послідовність її виконання, строки, умовні відмітки про виконання чи зміну тощо.

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проектування становлення й розвитку колективу учнів класу й кожного вихованця зокрема.

Програма – розрахований на планомірне здійснення, спрямований на

досягнення єдиної мети й прив'язаний до певних строків комплекс заходів, забезпечених необхідними ресурсами. Це сукупність правил, процедур, цілей, установок.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного закладу щодо виховання учнів за весь період їхнього навчання.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Розвиток людини – процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють навчання й виховання.

Самовиховання – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок.

Самопідготовка (навчальна робота учнів удома або в групі подовженого дня) – форма організації навчання, самостійна, позаурочна робота учнів з виконання навчальних завдань.

Сім'я – невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їхні діти (власні та усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сімейне виховання – одна з форм виховання підростаючого покоління в суспільстві, у якій органічно поєднуються цілеспрямовані педагогічні дії батьків з об'єктивним повсякденним впливом духовного життя сім'ї та її побутових відносин.

Талант – якісно вищий рівень здібностей особистості. Це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення.

Тест – система прийомів для виявлення та оцінювання окремих психічних рис і властивостей людини; завдання стандартної форми, виконання якого допомагає виявити певні знання, уміння та навички, здібності чи інші психологічні характеристики.

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхня етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання.

Технології вільного виховання роблять акцент на наданні дитині свободи вибору та самостійності в тій чи іншій сфері її життєдіяльності. Здійснюючи вибір, дитина якнайкраще реалізує позицію суб'єкта, рухаючись до результату від внутрішнього спонукання, а не від зовнішнього впливу.

Форми організації виховання – способи організації виховного процесу, способи цілеспрямованої організації колективної та індивідуальної діяльності учнів.

Формування особистості – процес становлення й набуття особистістю сукупності стійких рис і якостей; результат розвитку особистості.

Характеристика педагогічна – документ, який відображає поведінку й успішність учнів з окремих предметів і видів занять, фізичний і розумовий розвиток, дисциплінованість і моральні риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка класного керівника / упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2003. – С. 13–61.
2. Азаров Ю. Искусство воспитывать / Ю. Азаров. – М., 1985. – 146 с.
3. Антоненць М. Творча спадщина В. О. Сухомлинського у діалозі із актуальними проблемами сучасної початкової освіти / М. Антоненць // Початкова школа. – 2008. – № 4. – С. 5–6.
4. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 1984. – С. 4–8.
5. Абеліт В. Сухомлинський і сучасна початкова освіта / В. Абеліт // Сільська освіта. – 2008. – 2 лют. – С. 3.
6. Баєв Б. Психологічне вивчення учнів / Б. Баєв. – К. : Рад. школа, 1977. – 126 с.
7. Барабаш Ю. Педагогічна майстерність: теоретичні й навчально-методичні основи : навч. посіб. / Ю. Барабаш, Р. Позінкевич. – Луцьк : Вежа, 2006. – 476 с.
8. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Дошкільне виховання. – 2004. – № 2. – С. 3–5.
9. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–14.
10. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. I : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
11. Богданова О. С. Методика воспитательной работы в начальных классах : пособ. для учителя / О. С. Богданова, В. И. Петрова. – М. : Просвещение, 1986. – 190 с.
12. Богуш А. М. Українське народознавство : навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, 2002. – 408 с.
13. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
14. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
15. Болдирев М. І. Класний керівник / М. І. Болдирев. – К. : Рад. школа, 1982. – 268 с.
16. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе / Н. И. Болдырев. – М. : Просвещение, 1981. – 186 с.
17. Бондар В. Українська педагогіка : Теорія національної освіти і навчання (дидактика) : проекти програми для педагогічних вузів, факультетів / В. Бондар, Ю. Руденко // Освіта. – 1998. – № 15–16. – С. 3–45.
18. Боришевський М. Й. Гуманізм педагогічної системи В. О. Сухомлинського / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 10–11. – С. 4–8.
19. Будник О. Особливості української етнопедагогіки / О. Будник // Дайджест педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 116–118.

20. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків. Т. 1 / Г. Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава : Полтав. вісн., 1994. – 191 с.
21. Ващенко Г. Твори. Т. 4 : Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К. : Школяр ЛТД, 2000. – 416 с.
22. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – С. Пб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.
23. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : АПР РСФСР, 1976. – 519 с.
24. Виноградова Т. В. Книга класного керівника / Т. В. Виноградова. – Х. : Основа, 2006. – 128 с.
25. Виховні технології / упоряд. В. Варава, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2004. – 120 с.
26. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
27. Векмінець Л. Історичні аспекти української дидактики / Л. Векмінець, М. Разумейко // Рідна школа. – 1997. – № 5–6. – С. 24–26.
28. Вишневський О. І. Гуманізація шкільного життя / О. І. Вишневський // Радянська школа. – 1990. – № 1. – С. 41–46.
29. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. Вишневський. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
30. Волков Б. С. Психология младшего школьника / Б. С. Волков. – М. : Просвещение, 2002. – 125 с.
31. Волков Г. Н. Етнопедагогіка / Г. Н. Волков. – М. : Академус, 2001. – 196 с.
32. Волкова Н. П. Педагогіка : [посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н. П. Волкова. – К. : Академидав, 2007. – 616 с.
33. Волошина Н. Народна педагогіка і моральне виховання учнів / Н. Волошина // Шкільний світ. – 2001. – № 35. – С. 15–17.
34. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 2. – 306 с.
35. Воронов В. В. Технология воспитания : пособ. для препод. вузов, студ. и учит. / В. В. Воронов. – М. : Школьная пресса, 2000. – 96 с.
36. Владимирська Г. Мистецтво ігрового виховання / Г. Владимирська, П. Владимирський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 158 с.
37. Газман О. Відповідальність школи за виховання дітей / О. Газман // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 6–8.
38. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні / Л. Гапоненко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3–4. – С. 81–89.
39. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах : теорія й методика / Я. Б. Гнутель. – Тернопіль : Астон, 1998. – 262 с.
40. Глобчак В. Особистісно орієнтоване навчання і виховання молодших школярів на уроках у початковій ланці / В. Глобчак // Рідна школа. – 2004. – № 4. – С. 19–20.

41. Голуб Т. Виховуємо обдарованих дітей : (Батьківський катехізис, або Закони розумно організованого сімейного виховання школярів) / Т. Голуб // Завуч. – 2004. – № 22. – С. 47–53.
42. Години спілкування в початковій школі / упоряд. О. Кондратюк, В. Кравчина. – К. : Шкільний світ, 2006. – 120 с.
43. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія учасників навчального процесу в системі вищої освіти України (історико-педагогічний аспект) : монографія / О. В. Гончар. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 424 с.
44. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
45. Григорчук Т. В. Веселкове дитинство : Технології виховної роботи з молодшими школярами : навч.-метод. посіб. / Т. В. Григорчук, В. Ю. Іова, Л. В. Красномовець. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. – 116 с.
46. Гуманізація виховання в сучасних умовах / под ред. О. С. Газмана. – М., 1995. – 205 с.
47. Дитячий фольклор / упор. Г. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1986. – 112 с.
48. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
49. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк. – Суми : Антей, 2006. – 384 с.
50. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К. : МО України, 1994. – 54 с.
51. Довідник класного керівника : зб. докум. / редкол.: П. М. Щербань та ін. – К. : ІЗМН, 2006. – 240 с.
52. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
53. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України. – 1999. – 23 черв.
54. Зверєва І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І. Д. Зверєва, Л. Г. Коваль. – К., 1995. – 186 с.
55. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн, І. М. Сагач. – К. : Основи, 1997. – 188 с.
56. Екологічне виховання в початковій школі / упоряд.: І. Васильченко, І. Кондратюк. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2005. – 128 с.
57. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – К. : Основи, 2006. – 224 с.
58. Иванов И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел / И. П. Иванов. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
59. Иванов И. П. Педагогіка колективних творчих справ / І. П. Иванов. – К. : Освіта, 1992. – 95 с.
60. Ірклієнко В. С. Естетичне виховання молодших школярів засобами народних свят / В. С. Ірклієнко // Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. Ч. I–II. – Чернігів, 2006. – С. 89–91.

61. Еремкина О. В. Воспитательные технологии / О. В. Еремкина // Класний керівник. – 2008. – № 5. – С. 12–14.
62. Календар класного керівника / упоряд. Ю. Кишакевич, Ю. Гамаль. – К. : Щедрик, 1999. – 200 с.
63. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М., 1987. – 108 с.
64. Караковский В. А. Воспитательная система школы : Педагогические идеи и опыт формирования / В. А. Караковский. – М., 1992.
65. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
66. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 1–2-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 3 (39). – С. 2–41.
67. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 3-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 4 (40). – С. 2–41.
68. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 4-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 6 (42). – С. 2–43.
69. Класний керівник у сучасній школі : метод. посіб. / [редкол.: В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко та ін.]. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 56 с.
70. Кобзарь Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах и в группах продленного дня / Б. С. Кобзарь. – К. : Рад. школа, 1988. – 309 с.
71. Коваленко С. Колективні творчі справи в початковій школі: “Сонячна Подорож” / С. Коваленко. – К. : Шк. Світ : Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
72. Ковальчук В. А. Воспитательные системы общеобразовательной школы: сущность, структура / В. А. Ковальчук. – М., 1999. – 204 с.
73. Коломинский Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия / Я. Л. Коломинский // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 36–41.
74. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – М., 1997. – Ч. 2. – 208 с.
75. Концептуальні основи закладів нового типу : метод. посіб. – К., 1996.
76. Концепція “Школа нової генерації – українська національна школа – родина” // Освіта. – 1996. – 14 серп.
77. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник наказів МО України. – 1996. – № 13.
78. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовт.
79. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К., 2005. – 608 с.
80. Костяк Т. В. Психологическая адаптация первоклассников : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Т. В. Костяк. – М. : Академия, 2008. – 176 с.

81. Котова И. Б. Социализация и воспитание / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов, 1997.
82. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1998.
83. Красовицький М. Виховна робота в школі : досвід і проблеми / М. Красовицький. – К. : Освіта, 1992. – 184 с.
84. Красовицький М. Ю. Практична педагогіка виховання : посіб. з теорії та методики виховання / М. Ю. Красовицький. – К., 2000. – 218 с.
85. Кремень В. Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку / В. Кремень // Неперервна професійна освіта. Теорія і практика. – К., 2001. – Вип. 4.
86. Кротков В. М. Общая методика учебно-воспитательного процесса / В. М. Кротков. – М. : Наука, 1983. – 268 с.
87. Крюкова Д. До проблем удосконалення навчально-виховного процесу в навчальному закладі / Д. Крюкова // Рідна школа. – 2003. – № 8. – С. 10–11.
88. Кузь В. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук. – К. : ІСД, 1993. – С. 134–138.
89. Кузьмінський А. І. Педагогіка : [підручник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
90. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
91. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання : [підручник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 445 с.
92. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання / З. Н. Курлянд // Лекції з педагогіки : навч. посіб. – Одеса : Південноукр. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. – 192 с.
93. Липова Л. Технології індивідуалізованого навчання / Л. Липова, С. Ренський, М. Кушнір // Рідна школа. – 2001. – Серпень. – С. 16–18.
94. Литвиненко С. А. Українська народна казка як засіб розвитку творчості молодших школярів / С. А. Литвиненко // Розвиток творчої особистості в системі безперервної освіти : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 1995. – С. 79–83.
95. Лихачев Б. Т. Педагогіка : курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт, 2000. – 523 с.
96. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
97. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду / А. С. Макаренко // Твори : у 7 т. Т. 5. – К. : Рад. школа, 1954.
98. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці : методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К., 1998.
99. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
100. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.

101. Мартинюк І. В. Національне виховання : теорія і методика / І. В. Мартинюк. – К., 1995.
102. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О. В. Матвієнко. – К. : СтилоС, 2006. – 543 с.
103. Матвієнко О. В. Практикум з курсу “Теорія виховання” / О. В. Матвієнко. – К. : СтилоС, 2003. – 256 с.
104. Миславский В. А. Содержание и планирование воспитательной работы в школе / В. А. Миславский. – М., 1989.
105. Методична служба – школі : інформаційно-методичні матеріали. Вип. 1. / уклад. Ю. В. Буган, Г. Г. Свінних. – Тернопіль : Астон, 2003. – 286 с.
106. Моляко В. А. Творческая одарённость и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К. : Знание, 1991.
107. Младший школьник : развитие познавательных способностей : [пособ. для учителей] / [Дубровина И. В., Андреева А. Д., Данилова Е. Е. и др.]; под. ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 2003. – 208 с.
108. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-те вид., доповн. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.
109. Моральное воспитание дошкольников : Из опыта работы / сост.: Л. В. Артемова, Е. А. Таранова. – К. : Рад. школа, 1984. – 136 с.
110. Мудрик А. В. Учитель: мастерство и вдохновение / А. В. Мудрик. – М., 1986. – 86 с.
111. Настільна книга педагога : посібник / упоряд. : Андреева В. М., Григораш В. В. – Х. : Основа, 2006. – 352 с.
112. Настільна книга класного керівника / упоряд. Омельченко Л. П. – Х. : Основа, 2007. – 288 с.
113. Національна доктрина розвитку освіти на Україні // Освіта України. – 2001. – № 35–36. – С. 3–9.
114. Нор К. Ф. Використання американського досвіду формування комунікативних умінь майбутніх учителів / К. Ф. Нор // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Т. 28. Вип. 15 : Педагогічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могилы, 2003. – С. 54–58.
115. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні / Ушинський К. Д. // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.
116. Огородников А. А. Учебно-воспитательная работа в группах продленного дня (1–4 классы) : кн. для учителя / А. А. Огородников. – М. : Просвещение, 1989. – 143 с.
117. Ольжич О. Без верби й калини немає України / О. Ольжич // Рідна школа. – 1995. – № 5. – С. 58–60.
118. Омеляненко В. Л. Робоча книга класного керівника / В. Л. Омеляненко, С. В. Омеляненко. – Черкаси, 1996. – 124 с.
119. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.
120. Організація роботи з батьками / упоряд. : Юзефик Л. О., Купина Н. М. – Тернопіль : Астон, 2002. – 168 с.

121. Організація діяльності клубів інтелектуальних ігор у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. В. Яременко. – Біла Церква : КОІПОПК, 2004. – 176 с.
122. Оржеховська В. М. Посібник з самовиховання / В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириленко. – К. : ІЗМН, 1996, – 192 с.
123. Оржеховська В. М. Духовність – це здоров'я молодого покоління : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська, Т. В. Тарасова. – Вид. 2-ге, доповн. – Тернопіль, 2005. – 216 с.
124. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : метод. рекомендації / кол. авт. ; за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К. : ІЗМН, 1996. – 136 с.
125. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
126. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Роменця. – К., 1995. – 238 с.
127. Орієнтовні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : програма. – К., 2010. – 18 с.
128. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К : Каравела, 2008. – 496 с.
129. Педагогіка: педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 2006. – 512 с.
130. Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омелянченко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 700 с.
131. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2004. – 418 с.
132. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.
133. План виховної роботи. 1 клас (2010–2011 н. р.) / упоряд. Ігнатова І. С. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 48 с.
134. Подласый И. П. Педагогіка : Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 2 : Процесс воспитания. – 420 с.
135. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. // Позакласний час. – 2000. – № 17.
136. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти : Щоденник класного керівника. – Івано-Франківськ : ОІППО, 2002. – 128 с.
137. Показчик матеріалів на допомогу вчителю, класному керівнику для підготовки сценаріїв шкільних свят // Сільська школа України. – 2005. – № 19–20. – Липень. – Спецвипуск. – С. 71–72.
138. Поклинемо у гості свято : сценарії позакласних заходів // Початкова освіта. – 2005. – № 31. – Серпень. – 40 с.

139. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000. – № 22. – С. 3–7.
140. Програма “Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1–9 класів” / [К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Кухар, К. І. Чорна] // Класний керівник. – 2008. – № 17–18. – 58 с.
141. Робоча книга вихователя. Вип. 2 / упоряд.: Ю. В. Буган, В. І. Урусський. – Тернопіль : Астон, 2003. – 300 с.
142. Родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. / [А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексеєнко та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
143. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
144. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.
145. Рудаківська С. В. Особистісно орієнтоване навчання / С. В. Рудаківська, О. І. Виговська // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 27–32.
146. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – 328 с.
147. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Т. 2 / С. Русова. – К. : Либідь, 2002. – 342 с.
148. Савенкова Л. Комунікативність учителя / Л. Савенкова // Педагогіка толерантності. – 2007. – № 1. – С. 94–100.
149. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посіб. для вчителів і методистів почат. навч.] / О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Вид. Богданова А. М., 2009. – 226 с.
150. Савченко О. Я. Сімейне виховання : Молодші школярі / О. Я. Савченко. – К. : Рад. школа, 1989. – 141 с.
151. Свято у школі : зб. сценаріїв : у 2 ч. Ч. I / уклад.: І М. Бачинська, Ю. М. Половинчак, Н. В. Яременко. – Біла Церква, 2003. – 35 с.
152. Система виховання у початковій школі (за Національною програмою виховання МОН України) / упоряд. А. В. Лихва. – Х. : Основа, 2011. – 373 с.
153. Сігітов О. Навчання і виховання обдарованих дітей / О. Сігітов // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С. 2–10.
154. Серапулова Є. Виховання обдарованої дитини / Є. Серапулова // Початкова школа. – 2000. – № 2. – С. 3–5.
155. Скрипкина Т. П. Взаимодоверие как основание межличностных взаимодействий / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 21–31.
156. Скульский Р. П. Учитесь быть учителем / Р. П. Скульский. – М., 1986. – 264 с.
157. Скульський Р. П. Методика використання народознавства в школі / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ : Українська етнопедагогіка і народознавство, 1995. – 178 с.
158. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : [навч.-метод.

посіб. для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО] / Г. І. Сорока. – Х. : Ранок, 2002. – 128 с.

159. Сорока Г. І. Організація виховної роботи в школі: планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2008. – 128 с.

160. Сорока Г. І. Методичне забезпечення виховної роботи / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2004. – 112 с.

161. Сорока Г. І. Виховна система класу / Г. І. Сорока, Р. І. Чорновол-Ткаченко. – Х., 1997. – 83 с.

162. Слостенин В. А. Методика воспитательной работы : учебник / В. А. Слостенин. – М. : АCADEMIA, 2008.

163. Смирнов В. И. Общая педагогика / В. И. Смирнов. – М. : Логос, 2003. – 304 с.

164. Стейнер Р. Методика обучения и предпосылки воспитания / Р. Стейнер. – М. : Парсифаль, 1994. – 80 с.

165. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1996. – 186 с.

166. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : навч.- метод. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗІМН, 1997. – 232 с.

167. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.

168. Столяренко О. Педагогічна підтримка в особистісно зорієнтованій парадигмі виховання / О. Столяренко // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 10.

169. Струманський В. Структурний зміст виховного сердовища української етнопедагогіки / В. Струманський // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 13–15.

170. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі : навч. посіб. / В. П. Струманський. – К. : ІЗМН, 1997. – 184 с.

171. Струганець Л. Культуромовна діяльність учителя : (Соціолінгвістичний аспект) / Л. Струганець // Дивослово. – 1997. – № 11.

172. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 621 с.

173. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [у 5 т.] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

174. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1979. – 225 с.

175. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 634 с.

176. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – 432 с.

177. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : навч. посіб. / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К. : ЦНЛ, 2004. – 368 с.

178. Іржи Т. Мистецтво говорити / Томас Іржи ; пер. з чес. – К. : Політвидав. України, 1986. – 293 с.

179. Учнівське самоврядування: проблеми функціонування та перспективи розвитку : [практично зорієнтований посібник] / [Г. О. Терпиловська, У. Т. Борушевська, Г. Г. Ковганич та ін.]. – К. : Енергія плюс, 2008. – 176 с.
180. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання : Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – М., 1974. – Т. 1. – С. 156–157.
181. Федорченко Т. Є. Кроки до здоров'я : навч.-метод. посіб. / Т. Є. Федорченко, Т. В. Тарасова. – Тернопіль : Терно-граф, 2005. – 144 с.
182. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.
183. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – Вид. 2-ге випр., доп. – К. : Академія, 2005. – 560 с.
184. Формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків : навч.-метод. посіб. / [О. В. Вінда, О. П. Коструб, І. Г. Сомова та ін.]. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Вістка, 2006. – 304 с.
185. Червінська І. Б. Методика виховної роботи : метод. рекомендації / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 2. – 58 с.
186. Червінська І. Б. Педагогічні технології у початковій школі : навч.-метод. посіб. / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2005. – 136 с.
187. Червінська І. Б. Шляхи оптимізації взаємодії школи і сім'ї у розвитку особистості молодшого школяра. Молодший школяр: проблеми розвитку : [монографія] / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 43–48.
188. Чернишова Д. Організація роботи з обдарованими учнями / Д. Чернишова // Обдарована дитина. – 2001. – № 7. – С. 4–7.
189. Чубенко В. Т. Вихователь групи продовженого дня і вчитель / Чубенко В. Т. – К. : Рад. школа, 1981. – 103 с.
190. Шмалько Г. Національне виховання як цілісна система / Г. Шмалько // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 32–33.
191. Щербань П. М. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посіб. / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с.
192. Щоденник класного керівника / уклад. Олійник І. В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 54 с.
193. Щуркова Н. Е. Вы стали классным руководителем / Н. Е. Щуркова. – М. : Новая школа, 1986. – 186 с.
194. Ягупов В. В. Педагогіка / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
195. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів. – Тернопіль, 1992. – 138 с.
196. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24–30.

Навчальне видання

ЧЕРВІНСЬКА ІННА БОГДАНІВНА

**МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ : ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА**

Навчально-методичний посібник
для студентів вищих педагогічних навчальних закладів

ISBN 978-966-640-338-7

Підп. до друку 19. 12. 2012. Формат 60x84/₁₆.

Папір офсет. Гарнітура “Times New Roman”.

Вид. арк. 30,1. Зам. № 91. Тираж 300 пр. Віддруковано на ризографі.

Видавець і виготовлювач
«Симфонія Форте»
76019, м. Івано-Франківськ,
вул. Крайківського, 2.